

Міністерство внутрішніх справ України
Харківський національний університет внутрішніх справ

ЦИВІЛЬНИЙ ПРОЦЕС

Навчальний посібник

*За загальною редакцією
професора В. А. Кройтора*

Харків
ХНУВС
2022

УДК 347.9(477)(075.8)
Ц58

*Затверджено Міністерством освіти і науки України
як навчальний посібник для студентів закладів вищої освіти*

Авторський колектив:

О. Г. Бортнік (гл. VIII, IX, X);

О. Л. Зайцев (гл. VI, VII);

В. А. Кройтор (гл. I, II, III, XI (спільно з Я. М. Садиковою), наукове редагування);

Я. М. Садикова (гл. XIII, XIV, XI (спільно з В. А. Кройтором);

Л. В. Сапейко (гл. XII);

Т. В. Степаненко (гл. IV, V).

Рецензенти:

Є. В. Петров – суддя Касаційного цивільного суду у складі Верховного Суду, доктор юридичних наук, професор;

В. В. Сергієнко – проректор з наукової роботи Харківського університету, кандидат юридичних наук, професор.

*Рекомендовано до друку Вченою радою
Харківського національного університету внутрішніх справ
(протокол № 11 від 30.11.2021)*

ISBN 978-966-610-258-7

© Авторський колектив
© Харківський національний університет
внутрішніх справ

ЗМІСТ

ВСТУП	9
-------------	---

ГЛАВА 1

СУДОВА ВЛАДА І ПРАВОСУДДЯ В ЦИВІЛЬНИХ СПРАВАХ. ПОНЯТТЯ, ПРЕДМЕТ І СИСТЕМА ЦИВІЛЬНОГО ПРОЦЕСУАЛЬНОГО ПРАВА

§ 1. Форми захисту цивільних прав, свобод та інтересів фізичних осіб, юридичних осіб та інтересів держави. Судова форма захисту цивільних прав, свобод та інтересів фізичних осіб, юридичних осіб та інтересів держави	10
§ 2. Мета і завдання цивільного судочинства.....	15
§ 3. Поняття цивільного судочинства. Стадії цивільного судочинства. Проведення в цивільному судочинстві	16
§ 4. Джерела цивільного процесуального права	18
§ 5. Право на звернення до суду за захистом	22
§ 6. Способи захисту, які застосовуються судом.....	23
§ 7. Предмет цивільного процесуального права. Метод правового регулювання цивільних процесуальних відносин.....	26
Питання для самоперевірки	27

ГЛАВА 2

ПРИНЦИПИ ЦИВІЛЬНОГО СУДОЧИНСТВА ТА ЇХ СИСТЕМА

§ 1. Принципи цивільного судочинства як цивільно-процесуальна категорія: поняття і ознаки.....	28
§ 2. Значення принципів цивільного судочинства.....	37
§ 3. Евристична множина (склад) принципів цивільного судочинства та їх класифікація.....	42
§ 4. Основоположні принципи цивільного судочинства	52
§ 5. Принципи цивільного судочинства України, які підкреслюють особливості правосуддя в цивільних справах	58
Питання для самоперевірки	79

ГЛАВА 3

ЦИВІЛЬНІ ПРОЦЕСУАЛЬНІ ПРАВОВІДНОСИНИ.

СУД ЯК СУБ'ЄКТ ЦИВІЛЬНИХ ПРОЦЕСУАЛЬНИХ ПРАВОВІДНОСИН

§ 1. Цивільні процесуальні правовідносини	80
§ 2. Суб'єкти цивільних процесуальних правовідносин та їх класифікація.....	81
§ 3. Суд як суб'єкт цивільних процесуальних правовідносин	82
§ 4. Цивільна юрисдикція судів. Види цивільної юрисдикції	86
§ 5. Предметна та суб'єктна юрисдикція.....	89
§ 6. Інстанційна юрисдикція	91
§ 7. Поняття територіальної юрисдикції (підсудності). Види територіальної юрисдикції (підсудності). Наслідки порушення правил територіальної юрисдикції (підсудності)	92
§ 8. Наслідки порушення правил територіальної юрисдикції (підсудності) під час звернення до суду	96
Питання для самоперевірки	99

ГЛАВА 4

УЧАСНИКИ СПРАВИ В ЦИВІЛЬНОМУ ПРОЦЕСІ

§ 1. Склад учасників справи в цивільному процесі. Права й обов'язки учасників справи в цивільному процесі	100
§ 2. Сторони в цивільному процесі. Процесуальні права та обов'язки сторін у цивільному процесі	103
§ 3. Процесуальна співучасть у цивільному процесі. Процесуальне правонаступництво. Заміна неналежного відповідача	107
§ 4. Треті особи в цивільному процесі. Види третіх осіб у цивільному процесі	112
§ 5. Участь у цивільному процесі органів та осіб, яким законом надано право звертатися до суду в інтересах інших осіб	117
§ 6. Процесуальне представництво в цивільному процесі та його види.....	120
§ 7. Правове становище інших учасників цивільного процесу.....	124
Питання для самоперевірки	129

ГЛАВА 5

ДОКАЗИ ТА ДОКАЗУВАННЯ В ЦИВІЛЬНОМУ ПРОЦЕСІ

§ 1. Поняття доказування в цивільному процесі	130
§ 2. Поняття і види судових доказів та засобів доказування в цивільному процесі	132
§ 3. Предмет доказування в цивільному процесі. Факти, що не підлягають доказуванню	140
§ 4. Обов'язок доказування і подання доказів. Подання доказів та витребування доказів	142
§ 5. Належність і допустимість доказів. Достовірність доказів. Достатність доказів	147
§ 6. Оцінювання доказів	149
Питання для самоперевірки	151

ГЛАВА 6

СУДОВІ ВИТРАТИ. ЗАХОДИ ПРОЦЕСУАЛЬНОГО ПРИМУСУ

§ 1. Поняття та види судових витрат	152
§ 2. Судовий збір: порядок та розміри сплати. Повернення і звільнення від сплати судового збору	154
§ 3. Витрати, пов'язані з розглядом судової справи	158
§ 4. Розподіл та відшкодування судових витрат	163
§ 5. Підстави і порядок застосування заходів процесуального примусу. Види заходів процесуального примусу	166
Питання для самоперевірки	168

ГЛАВА 7

ПРОЦЕСУАЛЬНІ СТРОКИ

§ 1. Поняття і види строків у цивільному процесі. Розумність процесуальних строків	169
§ 2. Обчислення, початок та закінчення процесуальних строків. Наслідки недотримання процесуальних строків	171
§ 3. Зупинення процесуальних строків, поновлення та продовження процесуальних строків	172
Питання для самоперевірки	173

ГЛАВА 8

НАКАЗНЕ ПРОВАДЖЕННЯ

§ 1. Вимоги, за якими може бути видано судовий наказ. Заява про видачу судового наказу	174
§ 2. Особливості розгляду заяв про видачу судового наказу. Зміст судового наказу	176
§ 3. Розгляд заяви про скасування судового наказу	180
Питання для самоконтролю.....	182

ГЛАВА 9

ПОЗОВ У ЦИВІЛЬНОМУ ПРОЦЕСІ. ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ ПОЗОВУ

§ 1. Право на позов у цивільному процесі. Порядок реалізації права на позов у цивільному процесі	183
§ 2. Письмові заяви учасників справи	186
§ 3. Позов у цивільному процесі: поняття та елементи. Види позовів	188
§ 4. Поняття позовної заяви. Загальні вимоги до форми та змісту позовної заяви. Ціна позову. Документи, які додаються до позовної заяви	192
§ 5. Відзив на позовну заяву. Відповідь на відзив	196
§ 6. Забезпечення позову в цивільному процесі (поняття та підстави). Заходи забезпечення позову	198
§ 7. Зустрічне забезпечення в цивільному процесі	202
Питання для самоперевірки	205

ГЛАВА 10

ПОЗОВНЕ ПРОВАДЖЕННЯ

§ 1. Відкриття провадження у справі. Подання позову. Залишення позовної заяви без руху. Повернення позовної заяви. Відмова у відкритті провадження у справі	206
§ 2. Підготовче провадження. Підготовче засідання	210
§ 3. Урегулювання спору за участю судді	214
§ 4. Відмова позивача від позову. Мирова угода сторін.....	216
§ 5. Розгляд справи по суті та його значення. Порядок розгляду справи в суді першої інстанції	218
§ 6. Фіксування судового процесу	224
§ 7. Залишення позову без розгляду	226

§ 8. Зупинення провадження у справі.	
Поновлення провадження у справі	228
§ 9. Закриття провадження у справі	229
§ 10. Види судових рішень та їх значення	230
§ 11. Порядок ухвалення судових рішень.	
Вимоги, що висуваються до судових рішень	232
§ 12. Зміст рішення.....	234
§ 13. Законна сила судового рішення.....	236
§ 14. Усунення недоліків винесеного рішення	237
§ 15. Ухвали суду	239
§ 16. Розгляд справ у порядку спрощеного позовного провадження	240
§ 17. Заочне рішення та його перегляд	244
Питання для самоперевірки	246

ГЛАВА 11

ОКРЕМЕ ПРОВАДЖЕННЯ

§ 1. Поняття та сутність окремого провадження	247
§ 2. Справи, що розглядаються в порядку окремого провадження ...	253
§ 3. Порядок розгляду справ окремого провадження.....	255
Питання для самоперевірки	256

ГЛАВА 12

ПЕРЕГЛЯД СУДОВИХ РІШЕНЬ

§ 1. Сутність і поняття апеляційного провадження	258
§ 2. Відкриття апеляційного провадження.	
Порядок розгляду справи в апеляційній інстанції.....	260
§ 3. Повноваження суду апеляційної інстанції	270
§ 4. Сутність і поняття касаційного провадження.....	271
§ 5. Відкриття касаційного провадження. Касаційний розгляд	275
§ 6. Повноваження суду касаційної інстанції.....	283
§ 7. Передання справ на розгляд палати, об'єднаної палати або Великої Палати Верховного Суду.....	284
§ 8. Сутність і підстави перегляду судових рішень за нововиявленими або виключними обставинами	289
§ 9. Відкриття провадження за нововиявленими	291
або виключними обставинами. Розгляд заяви.....	291
Питання для самоперевірки	297

ГЛАВА 13
ПРОЦЕСУАЛЬНІ ПИТАННЯ, ПОВ'ЯЗАНІ З ВИКОНАННЯМ
СУДОВИХ РІШЕНЬ У ЦИВІЛЬНИХ СПРАВАХ

§ 1. Звернення судових рішень до виконання. Обов'язковість судових рішень.....	298
§ 2. Органи примусового виконання судових рішень	303
§ 3. Учасники виконавчого провадження, їх права та обов'язки	304
§ 4. Підстави для виконання судових рішень. Вимоги законодавства щодо судового наказу. Строк і порядок пред'явлення наказу до виконання	308
§ 5. Підстави та порядок надання відстрочки чи розстрочки виконання рішення, зміна способу і порядку виконання рішення суду.....	311
§ 6. Судовий контроль за виконанням судових рішень	313
§ 7. Поворот виконання рішення суду.....	315
Питання для самоперевірки	317

ГЛАВА 14
ПРОВАДЖЕННЯ У СПРАВАХ ЗА УЧАСТІ ІНОЗЕМНИХ ОСІБ

§ 1. Процесуальні права іноземних осіб у цивільному судочинстві ...	318
§ 2. Виконання судових доручень.....	320
Питання для самоперевірки	324
Список рекомендованої літератури.....	325
Предметний покажчик	330

ВСТУП

Сучасна правова дійсність перебуває на шляху перетворення. Це стосується всіх сфер життєдіяльності, а отже, й усіх галузей права. У 2017 році було ухвалено нові редакції процесуальних кодексів, які діяли в Україні. Новій редакції набув Цивільний процесуальний кодекс України (далі – ЦПК України).

Основними трендами сучасної юридичної практики в сфері здійснення правосуддя в цивільних справах і в цивільно-процесуальній науці є питання забезпечення єдності судової практики, забезпечення права на справедливий суд у практиці ЄСПЛ, забезпечення незалежності судової влади, доступності правосуддя та його ефективності.

Зміни в процесуальних законах відбувалися в напрямі їх уніфікації, універсалізації інститутів різних процесуальних галузей права, а також запровадження нових інститутів з урахуванням практики Європейського Суду з прав людини. Дещо по-новому запрацював вищий суд у системі судоустрою України, а юридична практика поповнилася правовими позиціями Верховного Суду та правилами їх застосування як у процесі виводування правової позиції у справі, так і під час розгляду та вирішення справи.

Усі ці новели і тренди сучасної судової та юридичної практики зумовлюють необхідність оновлення навчальних матеріалів у закладах вищої освіти, які готують фахівців у галузі права. Метою видання цього навчального посібника було не лише викласти традиційні положення цивільного процесу в світлі змін, які відбулися, але й, окрім того, запропонувати низку питань, які є дискусійними, й окреслити проблеми. Це дає змогу молодим фахівцям формувати власну позицію, розвиває критичне юридичне мислення, що є просто необхідним для успішної професійної діяльності.

ГЛАВА 1
СУДОВА ВЛАДА І ПРАВОСУДДЯ В ЦИВІЛЬНИХ СПРАВАХ.
ПОНЯТТЯ, ПРЕДМЕТ І СИСТЕМА ЦИВІЛЬНОГО
ПРОЦЕСУАЛЬНОГО ПРАВА

**§ 1. Форми захисту цивільних прав, свобод та інтересів фізичних осіб,
юридичних осіб та інтересів держави. Судова форма захисту
цивільних прав, свобод та інтересів фізичних осіб,
юридичних осіб та інтересів держави**

У більшості випадків фізичні та юридичні особи дотримуються приписів норм права, правильно їх застосовують і добровільно виконують, не звертаючись за захистом до юрисдикційних органів. Проте це не виключає випадків, коли з тих чи інших мотивів між суб'єктами правовідносин виникають суперечності щодо здійснення їхніх прав та обов'язків. Це змушує зацікавлену особу звертатися в ті чи інші юрисдикційні органи для врегулювання її відносин з іншою стороною відповідно до норм права.

Виходячи з чинного законодавства України, можна виділити такі **форми захисту цивільних прав, свобод та інтересів фізичних осіб, юридичних осіб та інтересів держави:**

- судову;
- громадську;
- адміністративну;
- нотаріальну.

До **громадської форми** захисту належить самозахист. Самозахистом є застосування особою засобів протидії, які не заборонені законом та не суперечать моральним засадам суспільства (ст. 19 ЦК України). Для самозахисту є характерною та обставина, що правозахисні дії вчинює сама зацікавлена особа без будь-якої нормативно-правової регламентації і поза нею.

Так, спір, що виникає стосовно цивільних правовідносин, у певних випадках може розглянути *третейський суд*. Згідно зі ст. 1 Закону України «Про третейські суди»¹ до третейського суду за угодою сторін може передаватися будь-який спір, що виникає з цивільних та господарських правовідносин, крім випадків, передбачених законом. Стаття 5

---

¹ Про третейські суди : Закон України від 11.05.2004 № 1701-IV // База даних (БД) «Законодавство України» / Верховна Рада (ВР) України. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1701-15>.

Закону України «Про третейські суди» встановлює, що юридичні та/або фізичні особи мають право передати на розгляд третейського суду будь-який спір, який виникає щодо цивільних чи господарських правовідносин, крім випадків, передбачених законом. Спір може передаватися на розгляд третейського суду за наявності між сторонами третейської угоди, яка відповідає вимогам Закону України «Про третейські суди». Його можуть передати на вирішення третейського суду до ухвалення компетентним судом рішення у спорі між тими ж сторонами, з того ж предмета і з тих самих підстав. Перелік категорій справ, які не можуть бути розглянуті третейськими судами, визначено ст. 6 Закону України «Про третейські суди», зокрема, не підлягають розгляду третейськими судами справи у спорах, що виникають стосовно сімейних правовідносин, крім справ у спорах, що виникають стосовно шлюбних контрактів (договорів); справи у спорах щодо нерухомого майна, включно із земельними ділянками; справи про встановлення фактів, що мають юридичне значення, та інші справи.

Адміністративна форма захисту права полягає в тому, що у випадках, установлених законом, органи державного управління або місцевого самоврядування можуть захищати суб'єктивні права й охоронювані законом інтереси фізичних та юридичних осіб.

Зокрема, захист порушених прав здійснюють *органи опіки та піклування*. Так, відповідно до ч. 1 ст. 19 СК України у випадках, передбачених СК України, особа має право на попереднє звернення за захистом своїх сімейних прав та інтересів до органу опіки та піклування. Серед іншого, органи опіки та піклування розглядають спори між батьками щодо імені дитини (ч. 3 ст. 146 СК України), щодо участі у вихованні дитини того з батьків, хто проживає окремо від неї (ст. 158 СК України), щодо місця проживання малолітньої дитини (ст. 161 СК України) тощо. Звернення за захистом до органу опіки та піклування не позбавляє особу права на звернення до суду. У разі звернення з позовом до суду орган опіки та піклування припиняє розгляд поданої йому заяви (ч. 3 ст. 19 СК України).

У межах компетенції, визначеної ч. 1 ст. 6 Закону України «Про державну реєстрацію актів цивільного стану»², *органи державної реєстрації актів цивільного стану* анулюють актовий запис про шлюб за

---

² Про державну реєстрацію актів цивільного стану : Закон України від 01.07.2010 № 2398-VI // БД «Законодавство України» / ВР України. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2398-17>.

заявою заінтересованої особи, якщо шлюб був зареєстрований: 1) з особою, яка одночасно перебуває в іншому зареєстрованому шлюбі; 2) між особами, які є родичами прямої лінії споріднення, а також між рідним братом і сестрою; 3) з особою, яку визнано недієздатною (ч. 4 ст. 39 СК України); а також складають актовий запис про розірвання шлюбу за заявою подружжя, яке не має дітей, та реєструють розірвання шлюбу (ст. 106, ч. 1 ст. 115 СК України), складають актовий запис про розірвання шлюбу за заявою одного з подружжя, якщо другий із подружжя був визнаний безвісно відсутнім або недієздатним, та реєструють розірвання шлюбу (ст. 107, ч. 1 ст. 115 СК України).

Однією з форм захисту суб'єктивних цивільних прав та охоронюваних законом інтересів є **нотаріальна форма захисту**. Орган чи посадова особа, яка здійснює нотаріальні дії, має обов'язково перевірити правоздатність і дієздатність особи й те, чи не порушуються суб'єктивні права й охоронювані законом інтереси фізичних та юридичних осіб. Відповідно до ст. 18 ЦК України нотаріус здійснює захист цивільних прав за допомогою вчинення виконавчого напису на борговому документі у випадках і в порядку, встановлених законом. Згідно з ч. 1 ст. 88 Закону України «Про нотаріат»³ нотаріус вчиняє виконавчі написи, якщо подані документи підтверджують безспірність заборгованості або іншої відповідальності боржника перед стягувачем та за умови, що з дня виникнення права вимоги минуло не більше трьох років, а у відносинах між підприємствами, установами та організаціями – не більше одного року.

Найбільш ефективною формою захисту суб'єктивних прав та охоронюваних законом інтересів є **судова форма захисту**. Стаття 124 Конституції України передбачає, що судочинство здійснюється Конституційним Судом України і судами загальної юрисдикції. До судів загальної юрисдикції ст. 125 Конституції України відносить Верховний Суд України, вищі судові органи спеціалізованих судів, апеляційні та місцеві суди. **Судова форма**, безумовно, є основною формою захисту порушених цивільних прав та інтересів. Конституційний Суд України у своєму рішенні від 25.12.1997 р. № 9-зп⁴ зазначив, що ч. 1 ст. 55 Конституції України

---

³ Про нотаріат : Закон України від 02.09.1993 № 3425-XII // БД «Законодавство України» / ВР України. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/3425-12>.

⁴ Рішення Конституційного Суду України у справі за конституційним зверненням громадян Проценко Раїси Миколаївни, Ярошенко Поліни Петрівни та інших громадян щодо офіційного тлумачення статей 55, 64, 124 Конституції України (справа за зверненнями жителів міста Жовті Води) : від 25.12.1997 № 9-зп // БД «Законодавство України» / ВР України. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/v009p710-97>.

треба розуміти так, що кожному гарантується захист прав і свобод у судовому порядку.

Згідно зі ст. 55 Конституції України права і свободи людини та громадянина захищаються судом. Кожному гарантується право на оскарження в суді рішень, дій чи бездіяльності органів державної влади, органів місцевого самоврядування, посадових і службових осіб.

Право на захист цивільних прав та інтересів судом є взаємопов'язаним із правом на справедливий судовий розгляд. Пункт 1 ст. 6 Конвенції про захист прав та основоположних свобод людини 1950 р. встановлює, що кожна людина під час визначення її громадянських прав та обов'язків або в разі висунення проти неї будь-якого кримінального обвинувачення має право на справедливий і відкритий розгляд упродовж розумного строку незалежним і безстороннім судом, створеним згідно із законом.

Європейський суд з прав людини виділяє чотири групи критеріїв, згідно з якими він оцінює справедливість конкретного судового розгляду: органічні, інституціональні, процесуальні та спеціальні. До першої належать критерії, що забезпечують ефективне користування цим правом і його реалізацію (доступ до правосуддя і виконання судових рішень). Друга містить у собі критерії, яким має відповідати як судова система держави в цілому, так і кожен національний судовий орган окремо (незалежний, неупереджений, створений на підставі закону). Процесуальні складники права на справедливий судовий розгляд забезпечують реальну участь особи або її представника в розгляді справи, змагальність процесу, рівність сторін на всіх стадіях судового розгляду й розумні його строки.

До спеціальних ЕСПЛ відносить додаткові гарантії, передбачені пунктами 2 і 3 ст. 6 Конвенції про захист прав та основоположних свобод людини, що забезпечують дотримання універсальних вимог справедливого правосуддя з урахуванням особливостей кримінального процесу⁵.

Зазначені **положення Конституції України відповідають міжнародно-правовим стандартам**. Так, відповідно до ст. 8 Загальної декларації прав людини кожна людина має право на ефективне відновлення в правах компетентними національними судами у випадках порушення її основних прав, наданих конституцією чи законом. У ст. 14 Міжнародного пакту про громадянські та політичні права передбачено,

---

⁵ Энтин М. Справедливое судебное разбирательство по праву Совета Европы и Европейского Союза. *Конституционное право: восточноевропейское обозрение*. 2003. № 3. С. 85–97.

що кожен громадянин під час розгляду будь-якого кримінального обвинувачення, висунутого йому чи під час визначення його прав та обов'язків у будь-якому цивільному процесі має право на справедливий і публічний розгляд справи компетентним, незалежним і безстороннім судом, створеним на основі закону.

Крім того, такими концептуальними правовими актами є схвалена Постановою Верховної Ради України від 28 квітня 1992 р. Концепція судово-правової реформи в Україні, затверджена Указом Президента України від 10 травня 2006 р., Концепція вдосконалення судівництва для утвердження справедливого суду в Україні відповідно до європейських стандартів, затверджена рішеннями правничої Асамблеї Асоціації правників України від 19 вересня 2014 р., Концепція реформування судової системи України, схвалена Указом Президента від 20 травня 2015 р., Стратегія реформування судоустрою, судочинства та суміжних правових інститутів на 2015–2020 роки тощо.

11 червня 2021 року № 231/2021 Указом Президента України була затверджена **Стратегія розвитку системи правосуддя та конституційного судочинства на 2021–2023 роки**, в якій окреслено основні проблеми під час здійснення правосуддя та подальші напрями й заходи покращення правосуддя⁶. Зважаючи на зміст згаданих документів, головним завданням розвитку правосуддя є утвердження верховенства права в державі та забезпечення права на справедливий і компетентний судовий розгляд незалежним судом упродовж розумного строку.

Оцінюючи нинішній стан і перспективи розвитку судової системи, особливо слід підкреслити, що нині триває широкомасштабна реформа судової влади.

Україна одержала унікальну можливість створити таку судову систему, яка, ввібравши в себе все позитивне з досвіду роботи судових систем інших держав, могла б якнайкраще виконувати відведену їй у суспільстві роль – стати надійним гарантом захисту прав і свобод громадянина.

Становлення нової системи судів, апеляційного і касаційного оскарження судових рішень має на меті мінімізувати кількість судових помилок під час вирішення конкретних судових справ. Слід також зазначити, що судова реформа відбувається в умовах недостатнього бюджетного

---

⁶ Про Стратегію розвитку системи правосуддя та конституційного судочинства на 2021–2023 роки : Указ Президента України від 11.06.2021 № 231 // Президент України : офіц. сайт. URL: <https://www.president.gov.ua/documents/2312021-39137>.

фінансування, що ускладнює вирішення низки дуже важливих питань, як, наприклад, повне фіксування судових процесів технічними засобами.

В Україні створено всі передумови для того, щоб судовий захист став вищою гарантією забезпечення прав і свобод громадян, що обумовлюється особливим місцем суду в системі державної влади.

§ 2. Мета і завдання цивільного судочинства

Метою цивільного судочинства є захист порушених, невизнаних або оспорюваних прав, свобод чи інтересів фізичних осіб, прав та інтересів юридичних осіб та інтересів держави. Цією метою обумовлюються і **завдання цивільного судочинства**, якими є справедливий, неупереджений та своєчасний розгляд і вирішення цивільних справ. Під час розроблення та ухвалення чинного ЦПК України, зокрема й тих положень, що стосуються мети і завдань цивільного судочинства, були враховані базові постулати, закладені в міжнародно-правових актах, ратифікованих Україною. Так, у ст. 8 Загальної декларації прав людини від 10 грудня 1948 р. закріплено право кожної людини на ефективне відновлення в правах компетентними національними судами у випадках порушення її основних прав, наданих їй Конституцією та законом. ЦПК України відображає основні положення Конвенції про захист прав людини та основоположних свобод і Протоколів до неї, що стали в результаті ратифікації їх Україною 17 липня 1997 р. складовою частиною національного законодавства, а також ст. 55 Конституції України, що проголосила захист судом прав і свобод людини та громадянина.

Стаття 6 Конвенції закріплює право на справедливий суд. Як зазначають В. В. Комаров та Н. Ю. Сакара, право на справедливий судовий розгляд слід аналізувати у широкому та вузькому значенні. У широкому значенні це право закріплено в п. 1 ст. 6 Конвенції, воно отожднюється з правом на доступ до правосуддя, тобто кожна особа мусить мати можливість ініціювати судовий розгляд справи щодо своїх цивільних прав і свобод та отримати справедливий і ефективний судовий захист. Також особа мусить мати безпосередній доступ, не обтяжений якимись юридичними чи фактичними перешкодами, до судової установи, а розгляд справи має відбуватися з додержанням усіх вимог, передбачених п. 1 ст. 6 Конвенції. У вузькому значенні право на справедливий судових розгляд охоплює лише вимогу «справедливої процедури», яка в тексті статті Конвенції про захист прав людини та основних свобод використовується поряд з вимогами незалежності та безсторонності суду і публічності й розумності строку судового розгляду. Даючи дефініції справедливості у

вужькому значенні, Європейський суд з прав людини виділяє й такі вимоги, які не вказано в п. 1 ст. 6 Конвенції, наприклад належне сповіщення та слухання, взяття до уваги судом лише доказів, отриманих у законний спосіб, ухвалення обґрунтованого рішення, принцип рівності сторін у змагальному процесі, заборону втручання законодавця у процес здійснення правосуддя і принцип правової певності⁷.

§ 3. Поняття цивільного судочинства. Стадії цивільного судочинства. Провадження в цивільному судочинстві

Завдання цивільного судочинства справедливого, неупередженого та своєчасного розгляду і вирішення цивільних справ з метою ефективного захисту порушених, невизнаних або оспорюваних прав, свобод чи інтересів фізичних осіб, прав та інтересів юридичних осіб та інтересів держави, закріплені у ст. 2 ЦПК України, реалізуються у системі проваджень цивільного судочинства, які відповідно до визначеної законом судової юрисдикції уособлюють певні процесуальні порядки розгляду цивільних справ.

***Цивільне судочинство (цивільний процес)** – це врегульований нормами цивільного процесуального права порядок провадження у цивільних справах, обумовлений системою взаємозалежних цивільних процесуальних прав та обов’язків учасників процесу, що реалізується у відповідних цивільних процесуальних діях, спрямованих на здійснення правосуддя у цивільних справах.*

Про цивільне судочинство (цивільний процес) варто говорити насамперед як про порядок судового розгляду і вирішення цивільних справ, установлений нормами цивільного процесуального права. Закон урегульовує певні правила поведінки суду, з одного боку, й інших суб’єктів процесу – з іншого. Реалізувати закріплені в законі процесуальні права можна через здійснення визначених процесуальних дій, якот: подання позову, подання апеляційної або касаційної скарги тощо. Суворе дотримання процесуального порядку під час здійснення правосуддя має забезпечити винесення правильного судового рішення у цивільній справі.

Цивільний процес (судочинство) складається з низки послідовних стадій (частин). ***Стадії цивільного судочинства** – це складові частини єдиного цивільного процесу (судочинства), що характеризуються*

---

⁷ Комаров В. В., Сакара Н. Ю. Право на справедливий судовий розгляд у цивільному судочинстві. Харків : Нац. юрид. акад. ім. Ярослава Мудрого, 2007. С. 15–16.

спільністю найближчої процесуальної мети, мають специфічний зміст і відповідне процесуальне оформлення.

Для кожної стадії є характерною певна сукупність процесуальних дій. Початок і закінчення стадії оформлюються відповідним процесуальним документом.

Найчастіше виділяють такі *стадії цивільного судочинства*:

- 1) відкриття провадження у справі;
- 2) підготовче провадження;
- 3) розгляд справи по суті;
- 4) апеляційне провадження;
- 5) касаційне провадження;
- 6) перегляд судових рішень за виключними обставинами;
- 7) перегляд судових рішень за нововиявленими обставинами.

Наявність зазначених стадій не означає, що будь-яка цивільна справа обов'язково має пройти їх усі. Рух цивільної справи може завершитись, наприклад, на стадії розгляду справи по суті. Дискусійним залишається питання щодо віднесення до стадій цивільного процесу процедури виконання судових рішень.

Провадження в цивільному судочинстві – це врегульований законом порядок розгляду і вирішення справ, подібних за своєю правовою природою, що обумовило певні процесуальні особливості їх судового розгляду і вирішення.

Структурно відповідно до ЦПК України цивільне судочинство є системою таких **судових проваджень**:

- 1) наказного провадження;
- 2) позовного провадження (загального або спрощеного);
- 3) окремого провадження.

Позовне провадження характеризується наявністю спору про право цивільне.

Наказне провадження здійснюється з метою постановлення рішення про стягнення з боржника грошових коштів або витребування майна за заявою особи, якій належить право такої вимоги. Характерною рисою наказного провадження є те, що вимоги, за якими видається судовий наказ, не мають оскаржуватися протилежною стороною, оскільки інакше, тобто за наявності спору, якщо це вбачається із заяви і поданих документів, суд відмовляє в прийнятті заяви про видачу судового наказу та роз'яснює заявникові право звернутися до суду в порядку позовного провадження для вирішення спору.

Окреме провадження характеризується відсутністю спору про право. Предметом судової діяльності тут є встановлення юридичних фактів чи встановлення (зміна) правового статусу фізичної особи, якими захищаються не права, а інтереси вказаних осіб.

§ 4. Джерела цивільного процесуального права

Джерела цивільного процесуального права – *нормативно-правові акти різного рівня, в яких містяться норми цивільного процесуального права*. Інакше кажучи, це положення про цивільне процесуальне законодавство, що становить систему нормативних актів, розташованих залежно від їхньої юридичної сили.

Джерелами цивільного процесуального права є **Конституція України**, ЦПК, закони та інші нормативні акти.

У Конституції містяться норми, які регламентують право громадян на судовий захист, їх правовий статус у цивільному судочинстві (статті 24, 29, 30, 31, 32, 55, 59) і визначають принципи організації та діяльності суду. Будучи Основним Законом держави, Конституція України стосовно цивільного процесуального права вирішує такі питання:

- визначає судову систему України, уповноважуючи суди здійснювати правосуддя;
- закріплює міжгалузеві принципи правосуддя, що стосуються судочинства і судоустрою;
- передбачає гарантії судового захисту.

Конституцією України кожній людині гарантовано право звернутися до суду для захисту своїх конституційних прав і свобод. Вона має найвищу юридичну чинність, а її норми є нормами прямої дії. Пленум Верховного Суду України у своїй Постанові № 9 від 1 листопада 1996 р. «Про застосування Конституції України при здійсненні правосуддя» поставив за обов'язок судам під час розгляду конкретних справ керуватися безпосередньо нормами Конституції України. Слід звернути увагу на своєчасність зазначеної постанови, що допомогло судам (суддям) та іншим учасникам процесу зорієнтуватися в зовсім нових умовах, що склалися після ухвалення Конституції України.

Слід також зазначити, що Україна 17 липня 1997 р. ратифікувала **Конвенцію про захист прав людини і основоположних свобод** від 4 листопада 1950 р. і тим самим узяла на себе зобов'язання гарантувати права, закріплені в ній, та визнала юрисдикцію Європейського Суду з прав людини з питань тлумачення і застосування цієї Конвенції. Відповідно до частини першої ст. 9 Конституції України положення Конвенції

про захист прав людини і основоположних свобод є частиною національного законодавства України. Крім того, згідно зі ст. 17 Закону України «Про виконання рішень та застосування практики Європейського Суду з прав людини» суди зобов'язані застосовувати під час розгляду справи Конвенцію та практику Європейського Суду з прав людини як джерело права.

Імплементация норм Конвенції про захист прав людини і основоположних свобод 1950 р. в українську правову систему передбачає впровадження європейських стандартів прав людини не лише у матеріальне законодавство, а й у процесуальне законодавство. Європейські стандарти мають бути реалізовані у процесі правозастосовної діяльності й удосконалення доктрини щодо захисту прав та охоронюваних інтересів. Норми Конвенції про захист прав людини і основоположних свобод 1950 р. постійно розвиваються у зв'язку з їх постійним застосуванням Європейським судом з прав людини. Тому саме положення Конвенції стали головною підставою реформування процесуального законодавства.

ЕСПЛ у своїх рішеннях указує на необхідність належного забезпечення на національному рівні права особи на суд та права на доступ до суду, які, на його думку, слід розглядати як єдине ціле. Більш того, для того щоб право на доступ до суду було ефективним, особа «повинна мати реальну можливість оскаржити дію, що порушує його права»⁸. Звертаючись до суду, особа очікує і розраховує на те, що її спір буде вирішено судом, і вона зможе належним чином захистити свої порушені права та інтереси.

Цивільний процесуальний кодекс України є основним джерелом цивільного процесуального права і встановлює порядок провадження в цивільних справах.

До основних джерел цивільного процесуального права належить **Закон України «Про міжнародне приватне право»**. Безпосередньо питанням цивільного процесу присвячено три розділи (розділи XI, XII, XIII), які регламентують провадження у справах за участю іноземних осіб, питання підсудності на виконання іноземних судових доручень, визнання та виконання рішень іноземних судів. Норми права, що містяться в цьому законі, мають спеціальний характер щодо загальних правил цивільного судочинства, серед іншого й тих, які містяться у ЦПК України у розділах, присвячених визнанню та виконанню рішень іноземних судів в Україні та провадженню у справах з іноземним елементом.

---

⁸ Case of Bellet v. France. (Application no. 23805/94) // HUDOC : сайт. URL: <http://hudoc.echr.coe.int/eng?i=001-57952>.

Крім зазначених, до джерел цивільного процесуального права належать:

– **Закон України «Про виконавче провадження»**, який визначає порядок примусового виконання судових рішень (виконавче провадження) і забезпечує реальний захист порушених, невизнаних або оспорюваних прав, свобод чи інтересів суб'єктів права, підтверджених судовим рішенням;

– **Закон України «Про судоустрій та статус суддів»**, який установлює мету і завдання правосуддя, засади організації діяльності органів судової влади, а також деякі інші закони;

– **Закон України «Про прокуратуру»**, що містить норми, які регламентують питання участі прокурора у цивільному судочинстві,

– **Закон України «Про судовий збір»**, що регулює питання судових витрат під час розгляду цивільних справ.

Окремо слід зупинитись на ухваленому 16 листопада 2021 році **Законом України «Про медіацію»**, який визначає правові засади та порядок проведення медіації як позасудової процедури врегулювання конфлікту (спору), принципи медіації, статус медіатора, вимоги до його підготовки та інші питання, пов'язані з цією процедурою. Дія цього закону поширюється на суспільні відносини, пов'язані з проведенням медіації з метою запобігання виникненню конфліктів (спорів) у майбутньому або врегулювання будь-яких конфліктів (спорів), серед іншого цивільних, сімейних, трудових, господарських та адміністративних, а також у справах про адміністративні правопорушення та у кримінальних провадженнях з метою примирення потерпілого з підозрюваним (обвинуваченим). Законодавством можуть передбачатися особливості проведення медіації в окремих категоріях конфліктів (спорів).

Медіація може бути проведена до звернення до суду, третейського суду чи міжнародного комерційного арбітражу або під час досудового розслідування, судового, третейського чи арбітражного провадження або під час виконання рішення суду, третейського суду чи міжнародного комерційного арбітражу. Проведення медіації не впливає на перебіг позовної давності.

Медіація не проводиться у конфліктах (спорах), що впливають чи можуть вплинути на права і законні інтереси третіх осіб, які не є учасниками цієї медіації. Вона здійснюється за взаємною згодою сторін медіації з урахуванням принципів добровільності, конфіденційності, нейтральності, незалежності та неупередженості медіатора, самовизначення та рівності прав сторін медіації.

Прикінцевими та перехідними положеннями цього закону внесено зміни до Господарського процесуального кодексу України, Цивільного процесуального кодексу України і Кодексу адміністративного судочинства України, якими встановлено право суду оголосити перерву у підготовчому засіданні у разі, якщо сторони домовилися провести позасудове врегулювання спору за допомогою медіації, обов'язок суду зупинити провадження у справі у разі звернення обох сторін з клопотанням про зупинення провадження у справі у зв'язку з проведенням медіації та строк такого зупинення.

Крім того, передбачено, що в разі, якщо домовленості про укладення мирової угоди, відмову позивача від позову або визнання позову відповідачем досягнуто сторонами за результатами проведення медіації, суд у відповідній ухвалі чи рішенні у порядку, встановленому законом, вирішує питання про повернення позивачу з державного бюджету 60 % судового збору, сплаченого під час подання позову та під час подання відповідної апеляційної чи касаційної скарги.

До джерел цивільного процесуального права належать і **міжнародні договори**. Відповідно до ч. 8 ст. 10 ЦПК України у разі невідповідності правового акта міжнародному договору, згоду на обов'язковість якого надано Верховною Радою України, суд застосовує міжнародний договір України.

Специфічними джерелами цивільного процесуального права є **рішення Конституційного Суду України**. Їх особливістю є те, що вони є джерелами права України з того погляду, що, вирішуючи питання конституційності нормативно-правових актів, суд не створює норми, а визнає нечинними ті чи інші нормативно-правові акти або ту чи іншу їх частину. Те саме стосується і рішень Конституційного Суду України щодо тлумачення чинного, зокрема й цивільного процесуального законодавства.

Цивільний процесуальний закон, як і будь-який закон, діє в часі, просторі й за колом осіб. Провадження в цивільних справах здійснюється відповідно до законів, чинних на час вчинення окремих процесуальних дій, розгляду і вирішення справи.

Дія цивільного процесуального закону в часі пов'язується передусім із проблемою зворотної чинності закону. Закон, який установлює нові обов'язки, скасовує чи звужує права, що належать учасникам судового процесу, чи обмежує їх використання, не має зворотної дії в часі.

У законодавстві існує загальне правило про те, що закон зворотної сили не має. Відповідно до частини 9 ст. 10 ЦПК України якщо спірні відносини не врегульовано законом, суд застосовує закон, що регулює

схожі за змістом відносини (аналогія закону), а за відсутності такого виходить із загальних засад законодавства (аналогія права).

Правила дії цивільного процесуального законодавства визначають його дію і за колом осіб. Цивільне процесуальне законодавство поширюється на фізичних осіб, юридичних осіб України, іноземців, а також осіб без громадянства. Разом із тим дія цивільного процесуального законодавства за колом осіб має особливості. Воно діє лише стосовно учасників цивільного процесу й осіб, які мають будь-який стосунок до справи, що розглядається судом, хоча і не залучених до процесу.

§ 5. Право на звернення до суду за захистом

Частина 1 ст. 55 Конституції України передбачає, що права і свободи громадянина захищаються судом. У системі захисту прав і свобод людини ця стаття визнається стрижневою, оскільки в ній закріплюється право на судовий захист, яке в міжнародній практиці дістало назву «право на суд», або «право на правосуддя». Це право за своїм статусом належить до основних конституційних прав людини і громадянина, має загальний характер і не може обмежуватися.

Право на звернення до суду за захистом є невід’ємним особистим правом. Від такого права особа не може відмовитися. Частиною третьою цієї статті встановлено, що відмова від права на звернення до суду за захистом є недійсною. Не є відмовою від права на звернення до суду укладення угоди про передання справи на вирішення третейського суду. До третейського суду за угодою сторін може передаватися будь-який спір, який виникає з цивільних правовідносин, крім випадків, передбачених законом.

Особа має право звернутися до суду за захистом саме своїх прав. Право на позов має особа, права, свободи або інтереси якої порушено, що є однією із змістовних характеристик диспозитивності цивільного судочинства. Статтею 13 ЦПК України передбачається нормативне закріплення диспозитивності цивільного судочинства. Особа є вільною у виборі, крім судової форми захисту, також і інших юрисдикційних форм захисту та сама вирішує, які способи захисту використовувати. ЦПК України встановлює, що особа має право вільно розпоряджатися своїм правом на звернення до суду за судовим захистом, жодна особа не може бути примушена до звернення до суду, натомість суд розглядає цивільні справи не інакше як за зверненням фізичних чи юридичних осіб, поданим відповідно до ЦПК України.

Суд розглядає справи не інакше як за зверненням особи, поданим відповідно до ЦПК України, в межах заявлених нею вимог і на підставі доказів, поданих учасниками справи або витребуваних судом у передбачених цим кодексом випадках. Збирання доказів у цивільних справах не є обов'язком суду, крім випадків, установлених ЦПК України. Суд має право збирати докази, що стосуються предмета спору, з власної ініціативи лише у випадках, коли це потрібно для захисту малолітніх чи неповнолітніх осіб або осіб, визнаних судом недієздатними чи дієздатність яких обмежено, а також в інших випадках, передбачених цим ЦПК України. Учасник справи розпоряджається своїми правами щодо предмета спору на власний розсуд. Таке право мають також особи, в інтересах яких заявлено вимоги, за винятком тих осіб, які не мають процесуальної дієздатності. У випадках, установлених законом, до суду можуть звертатися органи та особи, яким законом надано право звертатися до суду в інтересах інших осіб або державних чи суспільних інтересах. Суд залучає відповідний орган чи особу, яким законом надано право захищати права, свободи та інтереси інших осіб, якщо дії законного представника суперечать інтересам особи, яку він представляє.

§ 6. Способи захисту, які застосовуються судом

Відповідно до ст. 124 Конституції України юрисдикція судів поширюється на будь-який юридичний спір та будь-яке кримінальне обвинувачення. У передбачених законом випадках суди розглядають також інші справи. Захист порушених прав та інтересів може здійснюватися відповідними способами захисту. Вибір способу захисту порушеного права залежить від обраної потерпілим форми й порядку захисту та особливостей порушеного права. Так, відповідно до ст. 16 ЦК передбачено такі **способи захисту цивільних прав та інтересів**:

- 1) визнання права;
- 2) визнання правочину недійсним;
- 3) припинення дії, яка порушує право;
- 4) відновлення становища, яке існувало до порушення;
- 5) примусове виконання обов'язку в натурі;
- 6) зміна правовідносини;
- 7) припинення правовідносини;
- 8) відшкодування збитків та інші способи відшкодування майнової шкоди;
- 9) відшкодування моральної (немайнової) шкоди;

10) визнання незаконними рішення, дій чи бездіяльності органу державної влади, органу влади Автономної Республіки Крим або органу місцевого самоврядування, їхніх посадових і службових осіб.

Аналізуючи закріплені у ст. 16 ЦК України способи судового захисту цивільних прав та інтересів, можна дійти висновку, що законодавець у цій статті виходить із широкого тлумачення категорії «захист», закріплюючи в ній способи, спрямовані як на відновлення права й усунення порушень права, так і власне на запобігання, попередження можливих порушень права. Диспозитивний характер цієї норми дає підстави припустити, що передбачений перелік судових способів захисту не є вичерпним. Правомочна особа може вдатися до іншого способу захисту, встановленого договором або законом. Запропонований перелік способів захисту не є вичерпним. Так, відповідно до ст. 16 ЦК суд може захистити цивільне право або інтерес іншим способом, установлений договором або законом. До таких способів захисту належать, зокрема, застосування наслідків нікчемності правочину (ст. 216 ЦК), переведення прав та обов'язків покупця (ст. 362 ЦК), спростування недостовірної інформації (ст. 277 ЦК) тощо.

Слід зазначити, що ЦК України не містить легального визначення «способу захисту цивільного права», а в юридичній літературі його розглядають з різних кутів зору. На думку деяких учених-цивілістів, способи захисту суб'єктивного цивільного права – це закріплені законом матеріально-правові заходи примусового характеру, за допомогою яких здійснюється відновлення (визнання) порушених (оспорюваних) прав та вплив на порушника⁹ Зазначене визначення не охоплює повною мірою сутність, правову природу й основні особливості цивільно-правових способів захисту. У ньому перелічено не всі цілі (завдання) правового захисту, не визначено такі цільові установки захисту, як превенція (попередження) правопорушення, припинення порушеного права, усунення перешкод у здійсненні суб'єктивних прав, компенсація втрат, завданих порушенням суб'єктивних прав. Не передбачає воно і можливості вдатися до договірної методу встановлення того чи іншого способу захисту, використання якого допускає норма ст. 16 ЦК України.

В юридичній літературі дослідники проблем захисту цивільних прав пропонують досить різноманітні групи (підгрупи), види (підвиди) способів захисту прав, залежно від підстав і цілей їх класифікації. На

---

⁹ Цивільне право України : підручник : у 2 ч. / за заг. ред. Р. Б. Шишки, В. А. Кройтора. Харків : Вид-во Харків. ун-ту внутр. справ, 2008. Ч. 1. С. 108.

думку більшості науковців, способи захисту, перелічені у ст. 16 ЦК України, мають універсальний характер, тобто можуть бути застосовані для захисту будь-яких цивільних прав. Між тим, якщо проаналізувати названі у ст. 16 ЦК України способи захисту, можна говорити лише про умовну їх універсальність, оскільки відшкодування моральної (немайнової) шкоди не може бути способом захисту майнових прав, стягнення неустойки є неможливим, якщо відсутня вказівка на це в законі чи в договорі, а також у разі заподіяння шкоди за деліктними зобов'язаннями.

Можна зробити висновок про те, що наявні вчення про способи захисту переважно розроблено та належним чином нормативно закріплено лише щодо судової форми захисту. Водночас стосовно інших форм таке закріплення є недостатнім.

На підставі ретельного аналізу вказаних способів захисту цивільних прав та інтересів (ст. 16 ЦК України) слід закріпити способи захисту, властиві безпосередньо іншим формам захисту (статті 17–20 ЦК України). Так, наприклад, передбачений законом спосіб захисту за допомогою вчинення виконавчого напису дійсно є одним з основних та найпоширеніших, але далеко не єдиним способом захисту у діяльності нотаріусів (ст. 18 ЦК України). Звуження об'єкта нотаріального захисту, на нашу думку, є невиправданим. Слід визначитись, які із передбачених законом універсальних способів захисту, що застосовуються в судовому порядку, можуть бути використані під час нотаріальної форми захисту. Стаття 19 ЦК України взагалі не вказує можливі способи самозахисту, а лише зазначає, що способи самозахисту мають відповідати змісту права, яке було порушене, характеру дій, якими воно було порушене, а також наслідкам, спричиненим цим порушенням. Способи самозахисту можуть обиратися самою особою чи встановлюватися договором або актами цивільного законодавства.

ЦПК України 2004 року в ст. 4 «Способи захисту, які застосовуються судом» установлював, що, здійснюючи правосуддя, суд захищає права, свободи та інтереси фізичних осіб, права й інтереси юридичних осіб, державні та суспільні інтереси у спосіб, визначений законами. ЦПК України 2017 року доповнив ст. 5 «Способи захисту, які застосовуються судом» принципово новим положенням. Нині відповідно до зазначеної статті встановлено, що у разі, якщо закон або договір не визначають ефективного способу захисту порушеного, невизнаного або оспорюваного права, свободи чи інтересу особи, яка звернулася до суду, суд відповідно до викладеної в позові вимоги такої особи може визначити у своєму рішенні такий спосіб захисту, який не суперечить закону.

Доступність на національному рівні «ефективного способу» захисту, здатного втілити в життя сутність прав і свобод, визначених Конвенцією про захист прав людини і основоположних свобод, є державною гарантією реалізації положень статей 6 та 13 цієї Конвенції. Водночас «ефективний спосіб» захисту має однаково реалізовуватися як у законі, так і на практиці, зокрема щоб його використання не було ускладнено діями або недоглядом органів державної влади¹⁰.

Є всі підстави зробити висновок, що наділення суду правом відповідно до викладеної в позові вимоги особи визначити у своєму рішенні такий спосіб захисту, який не суперечить закону, є нормою, що дає змогу розширити можливості судового захисту порушеного права особи та уникнути в майбутньому судових помилок. При цьому слід зазначити, що суд у такому разі не порушує правило, передбачене ст. 2 ЦПК України (право особи на власний розсуд розпоряджатися своїми правами щодо предмету спору), оскільки він діятиме відповідно до викладеної в позові вимоги особи, яка звернулася до суду.

Застосування закріпленої в ч. 2 ст. 5 ЦПК України норми дає змогу позбутися в судовій практиці випадків відмови в задоволенні позову з підстав неправильно обраного особою способу захисту порушеного права, що є неприпустимим у тих випадках, коли право особи було дійсно порушено.

§ 7. Предмет цивільного процесуального права

Метод правового регулювання цивільних процесуальних відносин

Цивільне процесуальне право – це самостійна галузь права, тому воно має специфічні предмет і метод правового регулювання.

Предметом цивільного процесуального права є суспільні відносини, що виникають під час здійснення правосуддя у цивільних справах.

Метод правового регулювання цивільних процесуальних відносин – самостійна категорія. Поряд із предметом цивільного процесуального права він характеризує цивільне процесуальне право як самостійну галузь права. Метод являє собою систему правових способів і прийомів регулювання, що встановлюють особливий правовий режим у сфері правосуддя у цивільних справах.

---

¹⁰ Рішення Європейського суду з прав людини по справі «Афанасьєв проти України» (заява № 38722/02) : від 05.04.2005 // БД «Законодавство України» / ВР України. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/980_239.

Метод цивільного процесуального права як спосіб впливу на регульовані цією галуззю відносини є імперативно-диспозитивним, що виявляється в складі та правовому становищі суб'єктів правовідносин, характері юридичних фактів, правах, обов'язках і санкціях. *Імперативність* методу правового регулювання визначається тим, що всі цивільні процесуальні відносини є відносинами «влади і підпорядкування» внаслідок участі в них суду – органу держави, уповноваженого на здійснення правосуддя і наділеного особливими владними повноваженнями. Суд зобов'язаний точно дотримувати розпорядження закону і вимагати того ж від усіх учасників цивільного процесу. Лише суд як орган влади має право застосовувати надані процесуальним законом примусові заходи.

Диспозитивність відображає інші аспекти впливу цивільного процесуального права – вільну реалізацію наданих процесуальних прав та обов'язків, але в межах закону; рівність прав та обов'язків стосовно того самого виду суб'єктів (сторони в процесі рівні тощо); гарантованість прав та обов'язків.

У сукупності диспозитивність та імперативність характеризують метод цивільного процесуального права.

Питання для самоперевірки

1. Дайте визначення цивільного процесу та його співвідношення з такими поняттями, як цивільне судочинство та правосуддя в цивільних справах.

2. Які зміни відбулися у визначенні основного завдання цивільного судочинства в законодавстві України впродовж останнього століття?

3. Дайте характеристику цивільного процесу як системи проваджень і стадій.

4. Охарактеризуйте основні риси цивільної процесуальної форми.

5. Охарактеризуйте основні джерела цивільного процесуального права.

6. Яке місце серед них посідають Європейська конвенція та міжнародні договори?

7. Чи може або чи повинен суд керуватися постановами Пленуму вищих судів?

8. Чи є обов'язковими рішення Верховного Суду?

ГЛАВА 2 ПРИНЦИПИ ЦИВІЛЬНОГО СУДОЧИНСТВА ТА ЇХ СИСТЕМА

§ 1. Принципи цивільного судочинства як цивільно-процесуальна категорія: поняття і ознаки

Цивільне процесуальне право України є однією з галузей права, які у своїй сукупності становлять систему національного права. Цій галузі властиві як загальні риси, властиві праву взагалі, так і специфічні, характерні лише для цивільного процесуального права. Зокрема, зазначене повністю стосується принципів цивільного процесуального права. Традиційно проблематика принципів належить до фундаментальної юриспруденції – як галузевої, так і загальнотеоретичної¹¹.

Складно дати якесь однозначне і вичерпне визначення поняття принципів цивільного процесуального права, оскільки в юридичній літературі дотепер не досягнуто єдності думок з таких питань, як визначення поняття принципів права взагалі та принципи цивільного судочинства. Однозначне розуміння точного юридичного змісту й наукового визначення принципів являє собою необхідну умову розвитку юридичних наук.

Щодо **визначення поняття принципу в науці цивільного процесуального права** маємо констатувати відсутність єдності думки вчених-процесуалістів щодо такого питання, як визначення поняття принципів цивільного процесуального права. Ураховуючи актуальність проблеми, не дивно, що питання принципів цивільного процесуального права користується незмінною популярністю в науковому світі.

Аналіз наявних у науці цивільного процесуального права положень щодо визначення поняття принципів, дає змогу зробити висновок про наявність **двох підходів (концепцій) до тлумачення поняття принципів цивільного процесуального права**. Найбільш поширеним є **позитивістський підхід** до розуміння принципів цивільного судочинства як правової категорії, що має імперативний характер з погляду регулювального впливу на цивільні процесуальні правовідносини. Позитивістський підхід до розуміння принципів судочинства розкриває їх як комплекс основних ідей, що відображають закономірності та зв'язки розвитку суспільних відносин, є нормативно закріпленими в позитивному

---

¹¹ Притика Ю. Система принципів третейського розгляду. *Право України*. 2004. № 1. С. 11.

праві й відображають сутність і соціальне призначення судової системи держави.

Так, В. І. Тертишніков розуміє під принципами цивільного процесуального права ідеї, уявлення про суд і правосуддя, закріплені у процесуальному законодавстві, у результаті чого стали його основними положеннями, якісними особливостями, які визначають характер цивільного процесуального права, порядок його застосування і напрями подальшого розвитку¹². Схоже визначення поняття принципів цивільного процесуального права подають і інші автори. Немає потреби наводити всі визначення поняття принципу, висловлені в юридичній літературі цією групою учених.

Принципи як основні нормативні положення визначають структуру й істотні риси цивільного процесуального права, в цілому охоплюють усі правові інститути та вказують на методи досягнення мети правового регулювання суспільних відносин, характер і зміст діяльності суб'єктів цивільних процесуальних правовідносин. Жоден із принципів неможливо виразити поза нормою права – інакше вони будуть ідеями, поглядами, але не принципами галузі права. Такий підхід знайшов широке відображення в юридичній літературі.

Правильне визначення поняття принципів цивільного процесуального права має важливе як теоретичне, так і практичне значення. Проблема їх наукового визначення, а також питання побудови системи принципів, їх поділу на види, характеристики окремо взятих принципів і груп принципів є актуальною. Розглядаючи низку теоретичних питань принципів цивільного судочинства, слід підкреслити необхідність виокремлення саме практичної їх складової. Принципи цивільного судочинства мають посісти належне місце в механізмі правового регулювання, що обумовлюється саме практичними потребами. Необхідно виокремити й показати саме значний практичний потенціал принципів цивільного судочинства під час розгляду конкретних цивільних справ.

Як слушно зазначає В. В. Комаров, від відповідного визначення принципів залежить і розуміння функцій принципів процесуального права. Якщо в разі їх розуміння як імперативних начал правового регулювання можна стверджувати, що вони мають регульовальну функцію та посідають певне місце у структурі процесуального права, то в другому

---

¹² Цивільне процесуальне право / за ред. В. В. Комарова. Харків : Право, 1999. С. 31; Тертишніков В. І. Цивільний процес (лекції) : навч.-практ. посіб. Харків : Вид. СПД ФО Вапнярчук Н. М., 2011. С. 15–16.

випадку очевидним є те, що принципи мають лише, так би мовити, інтерпретаційне значення доктринального характеру для тлумачення норм цивільного процесуального права, і не є реальним інструментом у механізмі правового регулювання цивільних процесуальних правовідносин¹³. Маємо підтримати думку І. В. Спасибо-Фатєєвої про те, що сьогодні принципи права стають не абстрактною правовою категорією, а дієвим інструментом, використання якого потрібне під час вирішення зовсім не теоретичних спорів¹⁴.

Слід зазначити, що українська процесуальна наука формувалась в інших умовах праворозуміння та розвитку суспільства. Теорія принципів цивільного процесуального права успадкувала дві різні наукові традиції, які тягнуть до різних правових культур – нормативної та природно-правової.

Оскільки за своєю сутністю принципи цивільного судочинства є явищем складним і багатоаспектним, його доктринальне розуміння в межах певної правової культури ґрунтується на тому або іншому аспекті (аспектах) вказаного явища, взятих за основу для формулювання відповідного визначення. Більш того, визначення поняття принципу, зроблене в межах певного типу праворозуміння, буде правильним і відповідатиме його основним підходам.

Разом із тим, як слушно зауважив В. В. Комаров, різниця у теоретичних підходах, як виявляється, по суті відтворює діалектичне співвідношення права і закону в межах сучасного праворозуміння. Тобто концепти нормативізму та природного права не можуть взаємно виключати одне одного. Якщо розуміння принципів цивільного процесуального права в аспекті догми права і догматичної юриспруденції має цілком певний формат їх законодавчого закріплення безпосередньо або опосередковано, то принципи цивільного процесуального права в контексті природного права є похідними визначально від природних прав людини і, по суті, відбивають глибшу субстанціальну сутність цивільного процесу в аспекті верховенства права та права людини на ефективне судочинство¹⁵. Безумовно, кожен з підходів у праворозумінні має свої переваги та недоліки. Тому ми виходимо з необхідності віднайдення сучасного праворозуміння, яке б втілювало в собі насамперед переваги обох класичних типів (концепцій) праворозуміння.

---

¹³ Курс цивільного процесу / за ред. В. В. Комарова. Харків : Право, 2011. С. 112.

¹⁴ Спасибо-Фатєєва І. «Трансцендентна судова мімікрія» або про принципи права, аналогію та права у судовій практиці. *Вісник Академії правових наук України*. 2003. № 4 (35). С. 139.

¹⁵ Курс цивільного процесу / за ред. В. В. Комарова. Харків : Право, 2011. С. 114.

У сучасній юридичній літературі наголошується на **перевагах лібертарної теорії права**, положення якої виходять з розрізнення права і закону, при цьому під правом розуміється не позитивне право і не морально-етичні цінності, а міра свободи, реалізована за допомогою принципу формальної рівності. Отже, і принципи судочинства, і принципи права мають розумітися як система правових норм найбільш загального характеру, що мають високий рівень абстракції, відображають такі сутнісні властивості права, як свобода, формальна рівність і справедливість. Принципи судочинства є такими, що конкретизують принципи права, виражаються в більш конкретних нормах, забезпечуючи правовий характер судової практики.

Як влучно зауважив С. П. Рабінович, актуальними проблемами вітчизняного правознавства стають з'ясування зв'язків природного типу праворозуміння з державно-юридичною практикою, виявлення у ній специфічних способів і форм вираження юснатуралізму, а також вивчення тих механізмів, за посередництвом яких природно-правовим ідеям і принципам надається реальне правотворче та правоперетворювальне значення. Останнє видається особливо важливим в умовах, коли в юриспруденції досі залишається поширеним сприйняття природного права лише як деякої правової метафізики, далекої від завдань повсякденного юридичного регулювання¹⁶. О. Л. Богініч указує, що попри достатньо розроблену в сучасній юридичній літературі проблематику принципів права, окремі питання і надалі становлять інтерес для наукової спільноти. Насамперед ідеться про практичне втілення у правову дійсність сучасних принципів права, які часто ще залишаються тільки деклараціями, не пов'язаними з їх реальним буттям у суспільній практиці¹⁷. Зазначені погляди ще раз підтверджують необхідність пошуку нових сучасних підходів у доктрині праворозуміння.

Вважаємо, що є всі підстави зупинитись та виокремити такі ознаки принципів цивільного судочинства.

1. Для принципів цивільного судочинства насамперед характерно, що вони є вихідними (провідними, основоположними) засадами. Ключове семантичне значення терміна «принцип» – засада (основа, початок) певного явища або процесу. Такий підхід підтримують учені

---

¹⁶ Рабінович С. П. Природно-правові підходи в юридичному регулюванні : монографія. Львів : Львів. держ. ун-т внутр. справ, 2010. С. 6.

¹⁷ Богініч О. Л. Принципи права: окремі онтологічні, гносеологічні та аксіологічні проблеми. *Альманах права. Основоположні принципи права як його ціннісні виміри*. 2012. Вип. 3. С. 105–106.

різних галузей права. Так, на думку Н. С. Кузнецової, принципами права визнаються такі відправні (основні) положення, які виражають найважливіші закономірності розвитку права, визначають його головні риси, характеризуються найвищим рівнем імперативності та загальною значущістю, відбивають необхідність побудови та зміцнення певного суспільного ладу¹⁸.

Тобто, як ми бачимо з аналізу, розуміння принципів права як основоположних загальноприйнятих норм, які виражають властивості права, не породжує жодних заперечень з боку дослідників. Як слушно зазначив Ю. С. Шемшученко, принцип верховенства права – це принцип головним чином природного права як сукупності ідеальних, духовних і найвищою мірою справедливих уявлень про право. Але в державі реально діє не ідеальне, а позитивне право, втілене в законах та інших його джерелах. Воно є результатом державної правотворчої діяльності¹⁹. Схожої думки дотримується В. В. Комаров, який вважає, що принципи цивільного процесуального права з погляду їх родової характеристики є правовими засадами правосуддя в цивільних справах. Підтвердження цього ми знаходимо у Конституції України, яка, регламентуючи правосуддя, передбачає основні засади судочинства: законність, рівність усіх учасників судового процесу перед законом і судом тощо.

Важливо усвідомлювати, що принципи – це лише найбільш важливі, основоположні засади, а тому важко погодитися з думкою тих дослідників, які відносять до останніх положення, які не мають саме такого характеру.

2. Для принципів цивільного судочинства, на відміну від норм цивільного процесуального права, є характерним **більш загальний характер вимог, що ставляться до суспільних відносин**. У принципи цивільного судочинства трансформуються зазвичай ті найбільш загальні ідеї про правосуддя в цивільних справах, які відповідають соціально-економічним умовам розвитку суспільства. Принципи цивільного судочинства є такими правовими явищами, які безпосередньо пов'язують зміст цивільного процесуального права з його соціальними основами – тими загальними закономірностями суспільного життя, на яких побудована конкретна правова система. Перш ніж стати принципами цивільного судочинства, світоглядні ідеї формуються на основі пануючих у суспільстві систем поглядів, переконань, ідеалів, життєвих або науково-

---

¹⁸ Науково-практичний коментар Цивільного кодексу України : у 2 т. / за ред. О. В. Дзери, Н. С. Кузнецової, В. В. Луця. Київ : Юрінком Інтер, 2008. Т. 1. С. 13–14.

¹⁹ Шемшученко Ю. С. Вибране. Київ : Юрид. думка, 2005. С. 76.

теоретичних орієнтацій щодо правосуддя в цивільних справах. Ці ідеї проявляються у правосвідомості окремих індивідів, їх об'єднань або всього суспільства. Правосвідомість реалізується у правових теоріях, а останні, проходячи через об'єктивізацію законодавцем у нормах права, стають принципами цивільного судочинства. Для принципів цивільного судочинства є характерним більш загальний характер вимог, що ставляться до суспільних відносин, які виникають у сфері відправлення правосуддя в цивільних справах.

3. Нормативність принципів цивільного судочинства, їх регулятивна роль. У принципах цивільного процесуального права сконцентровано істотні риси цивільних процесуальних відносин, що є предметом правового впливу цивільного процесуального права. Принципи цивільного процесуального права відображають особливості правового регулювання цивільних процесуальних відносин.

Свою позицію щодо цього питання можна також підтвердити твердженням І. Є. Марочкіна, який висловив думку про те, що принципи судової влади виокремлюються двома шляхами: закріплюються в чинному законодавстві або виводяться зі змісту положень законодавства за допомогою правотлумачення. На думку прихильників цього підходу, існувати принцип-ідея поза змістом положень закону може лише на етапі правотворення. Для аргументації наведено положення про те, що держава зобов'язана закріплювати у своєму законодавстві загальновизнані принципи і норми міжнародного права²⁰.

Дійсно, принципи цивільного процесуального права є результатом усвідомленої діяльності конкретного суб'єкта – законодавця. Однак не виключаються інші способи офіційного юридичного визнання відправних засад (у правових системах, що входять в англосаксонську правову сім'ю, спочатку принципи права були сформульовані й закріплені за допомогою судових прецедентів, а в міжнародному праві поширена їх фіксація в міжнародних договорах). Проголошення нормативно-правового акта як єдиного джерела принципів не узгоджується і з реаліями правової системи України. Відповідно до Конституції України загально-визнані принципи й норми міжнародного права є складовою частиною правової системи України. Основні положення ЦПК України мають закріплювати принципи цивільного судочинства, що відображають загально-визнані принципи й норми у співтоваристві демократичних держав, стандарти справедливого судового розгляду, без дотримання яких

---

²⁰ Судова влада : монографія / за заг. ред. І. Є. Марочкіна. Харків : Право, 2015. С. 77.

судочинство не має права претендувати на роль правосуддя. Беручи до уваги зазначені обставини, можна зробити висновок про те, що принципами цивільного процесуального права є не лише ті, які закріплено в законодавстві про цивільне судочинство, а й основоположні ідеї, які отримали загальне визнання в діяльності органів правосуддя, закріплені в міжнародних актах.

При цьому **спосіб нормативного закріплення принципів цивільного процесуального права в нормативній тканині може бути дво-яким**. Тобто з-поміж способів фіксації (закріплення) принципів права, принципів цивільного судочинства у нормах права виділяють **текстуальний та змістовний**. **Текстуальний спосіб фіксації** принципів цивільного судочинства і характеризується тим, що вони закріплюються в конкретних нормах (безпосереднє закріплення), і тим самим є нормами-принципами, дія яких поширюється за межі цієї конкретної норми. Так, є принципи, що безпосередньо формулюються в нормах права у вигляді конкретних розпоряджень, наприклад принцип державної мови судочинства (ст. 7 ЦПК України). Деякі принципи виводяться зі змісту цілої низки норм цивільного процесуального права, наприклад принципи диспозитивності (ст. 3, 11, 31, 123, 175 ЦПК України) або змагальності (ст. 10, 60, 173, 176 ЦПК України). **Змістовний спосіб фіксації** полягає в тому, що зміст конкретного принципу цивільного судочинства виводиться з аналізу змісту низки правових норм. Підтримуємо думку про те, що якщо зміст принципу не закріплено в конкретній правовій нормі, він виводиться за допомогою складних логічних зіставлень, умовиводів, аналізу змісту інших норм, наукових поглядів і судової практики. Це спричиняє те, що кількість, назви та зміст принципів у різних дослідників виходять різними. Питанням фіксації та деталізації змісту принципів цивільного судочинства необхідно приділяти значну увагу, оскільки це має значення особливо для правозастосування.

4. Принципи цивільного судочинства є об'єктивними-суб'єктивними категоріями. Правове розуміння принципів цивільного процесуального права передбачає визнання їх як об'єктивних-суб'єктивних правових явищ. Вони є об'єктивними внаслідок обумовленості їх реально наявними економічними, політичними, соціальними та іншими суспільними відносинами. Але оскільки принципи права і формально-юридичні джерела (закони тощо), що їх закріплюють, є результатом свідомо-вольової діяльності, правотворчості, то в цьому плані вони суб'єктивні.

Законодавець формулює і закріплює принципи права в законодавстві, виходячи з наявних реалій. Але діяльність законодавця з

формування принципів має суб'єктивний характер. Суть у тому, що їх зміст визначений матеріальними обставинами, а люди як обдаровані свідомістю та волею суб'єкти формують керівні ідеї та втілюють їх у життя.

5. Принципи цивільного судочинства характеризуються універсальністю. Принципи цивільного судочинства є універсальними категоріями, оскільки впливають на всі цивільні-процесуальні норми, на весь порядок цивільного судочинства, потребують урахування під час кожного правозастосування. Відповідно, через свою універсальність принципи цивільного судочинства забезпечують внутрішню єдність усіх елементів цивільного процесу – норм, інститутів і проваджень, ними встановлюється також і консолідація правотворчості та правосуддя в цивільних справах.

6. Принципи цивільного судочинства характеризуються такою ознакою, як імперативність, відхилення від них є неприпустимим. Формулюючи принципи цивільного судочинства, особливу увагу слід звернути на **імперативний характер** принципів як одну з їх властивостей. Вони мають імперативний, обов'язковий характер як для всього процесу судочинства (мають пронизувати всі стадії судочинства), так і для всіх суб'єктів відносин, що виникають у зв'язку зі здійсненням правосуддя у цивільних справах, що не допускає альтернативного тлумачення. Отже, **принципи цивільного процесуального права набувають обов'язкової чинності** лише після закріплення в цивільному процесуальному законодавстві й у результаті правозастосовчої практики.

Принципи цивільного судочинства також знаходять свою реалізацію в практиці діяльності судів загальної юрисдикції. Зокрема, цікавими для нашого дослідження можуть бути приклади щодо оскарження судових рішень з підстав порушення (недотримання) принципів права та принципів судочинства. Наприклад, розглядаючи судову справу № 761/22545/14-ц²¹, Апеляційний суд м. Києва дійшов висновку, що рішення суду першої інстанції, ухвалене з порушенням принципу змагальності, на якому ґрунтується цивільне судочинство, в результаті рішення суду першої інстанції було скасовано, й ухвалено нове рішення. Так само, розглядаючи справу № 755/1026/15²², Апеляційний суд

---

²¹ Рішення Апеляційного суду м. Києва від 22.10.2015 : справа № 761/22545/14-ц, провадження № 22-ц/796/13440/2015 // Єдиний державний реєстр судових рішень. URL: <http://reyestr.court.gov.ua/Review/52753753>.

²² Рішення Апеляційного суду м. Києва від 07.10.2015 : справа № 755/1026/15, провадження № 22-ц/796/6801/2015 // Єдиний державний реєстр судових рішень. URL:

України встановив, що судом першої інстанції було ухвалене рішення з порушенням принципу змагальності, на якому ґрунтується цивільне судочинство. Наслідком цього стала зміна рішення суду першої інстанції. Цікавою також є практика Суду касаційної інстанції. Наприклад, Суд касаційної інстанції 28.10.2015 року у справі № 6-20624св15²³ установив факт порушення принципу диспозитивності судочинства та скасував рішення суду апеляційної інстанції повністю і залишив чинним рішення суду першої інстанції. Тобто практика діяльності судів України в порядку цивільного судочинства свідчить про реалізацію вказаних прав апеляційними та касаційним судами за результатами розгляду судових справ, серед іншого і з підстав установлення порушень або підтвердження відсутності порушень принципів цивільного судочинства. Узагалі маємо констатувати, що нині судова практика щодо застосування принципів цивільного судочинства лише проходить етап свого становлення.

З огляду на зазначене слід указати, що принципи надають цивільному судочинству якостей справедливого правосуддя в цивільних справах, і навпаки, недотримання принципів цивільного судочинства під час здійснення правосуддя тягне за собою незаконність і подальше скасування судового рішення.

7. Будучи одним з основних елементів механізму правового регулювання, принципи цивільного судочинства **визначають процес формування, функціонування та розвитку всієї галузі цивільного процесуального права**. У механізмі правового регулювання особливе місце належить саме принципам цивільного процесуального права, які фактично задають певні напрями реалізації тих чи інших ідей, яким чином має бути побудоване цивільне судочинство. Якщо принципи цивільного судочинства – це ті основи, засади, на яких ґрунтується цивільне процесуальне право, то, власне, вони й визначають, як саме має бути сформована та розвинена певна система норм, щоб забезпечити належне правове регулювання відповідного кола суспільних відносин.

Принципи цивільного процесуального права формуються та розвиваються одночасно з розвитком галузі права і, відповідно, із розвитком тієї системи суспільних відносин, яку така галузь регулює. Принципи цивільного процесуального права є за своєю природою тими головними підвалинами галузі права (цивільного процесуального), **які визначають**

<http://reyestr.court.gov.ua/Review/52073872>.

²³ Ухвала Вищого спеціалізованого суду України з розгляду цивільних і кримінальних справ від 28.10.2015 : справа № 6-20624св15 // Єдиний державний реєстр судових рішень. URL: <http://reyestr.court.gov.ua/Review/52934022>.

спрямованість регулювання відносин, що є предметом цивільно-процесуального регулювання. Принципи права характеризують не лише сутність, а і зміст права, відображають не лише його внутрішню будову, статистику, а в весь процес його застосування, його динаміку. Відповідно, вважаємо цілком обґрунтованим віднесення принципів права до структурних елементів механізму правового регулювання.

Отже, беручи за основу виокремлені нами суттєві ознаки принципів цивільного судочинства та наявні доктринальні підходи до їх розуміння, можна запропонувати таке визначення вказаного поняття.

***Принципами цивільного судочинства** визнаються вихідні, основоположні засади, які є об'єктивними за змістом і суб'єктивними за формою вираження, виражають найбільш загальний характер правових вимог, що ставляться до суду й учасників цивільного процесу, є універсальними, оскільки впливають на всі цивільно-процесуальні норми, потребують урахування під час кожного правозастосування, мають імперативний характер, бо відхилення від них є неприпустимим, і визначають процес формування, функціонування та розвитку всієї галузі цивільного процесуального права.*

§ 2. Значення принципів цивільного судочинства

Проблематика **значення принципів цивільного судочинства** як явища правової реальності посідає важливе місце в межах вивчення теоретико-правових аспектів принципів цивільного судочинства та їх системи. У сучасних умовах розвитку судової системи її дослідження набуває особливої актуальності з огляду на поточні процеси вдосконалення цивільного судочинства в Україні, вироблення нових шляхів підвищення його якісного рівня та винайдення ефективних механізмів реалізації принципів у практиці цивільного судочинства.

Усі галузі права мають свої власні, властиві лише одній конкретній галузі предмет регулювання та метод, за допомогою якого воно здійснюється. Ураховуючи це, галузеві принципи, з одного боку, **в процесі застосування** підкорюються загальному напрямку розвитку правової системи, а з іншого, – мають власні, властиві лише певній галузі права особливості. Особливої актуальності це питання набуває в умовах подальшого реформування цивільного процесуального законодавства України.

На підставі аналізу доктринального розуміння принципів права та судочинства в дослідженнях учених-теоретиків, зокрема процесуалістів, можемо говорити про те, що сьогодні в юридичній науці склався досить традиційний підхід до розуміння значення принципів цивільного

судочинства (який поділяють і автори цього дослідження) – вони виокремлюються на підставі **визначення їх функціонального призначення**. У теорії права доведено, що функції розкривають **призначення права – регулювання суспільних відносин**, але їх сутність і методологічна значущість полягають у впливі на суспільні відносини в певних напрямках. Так, Н. М. Оніщенко вказує, що, синтезуючи погляди вчених, «під функцією права розуміють або соціальне призначення права, або його напрями правового впливу на суспільні відносини, або і те, й інше разом»²⁴.

Слушною є думка А. М. Колодія, який зауважує, що принципи права є критерієм оцінювання права та методологічним підґрунтям удосконалення, тому що саме на засадах принципів оцінюють рівень та ефективність реалізації права, його пізнають і поліпшують²⁵. Система принципів ґрунтується на їх стійкому зв'язку між собою. Реалізуючи ту чи іншу правову норму, необхідно враховувати всі принципи права²⁶. Таке розуміння значення цих принципів більшою мірою є придатним і для **розуміння функціонального призначення** принципів цивільного судочинства, яке виявляється в правотворчій та в правозастосовній діяльності.

У **правотворчій діяльності** принципи цивільного судочинства впливають на зміст норм, що регулюють цивільне судочинство, сприяють систематизації цивільного процесуального законодавства, виявленню і виключенню з нього норм, що дисонують із системою цивільного процесуального права.

Принципи цивільного судочинства є *орієнтиром у правотворчій діяльності та зумовлюють перспективи її напрями* у сфері цивільного судочинства. Принципи *цивільного процесуального права* є орієнтиром у правотворчій діяльності, що дає змогу вдосконалювати цивільне процесуальне законодавство, оскільки вся система права й окремі його норми мають відповідати певним принципам. Законодавець мусить чітко уявляти центральне місце принципів цивільного судочинства в системі права, первинність норм, які закріплюють принципи цивільного судочинства та системоутворювальний характер цих принципів, які в подальшому системно впливають на функціонування цивільного

---

²⁴ Теорія держави і права. Академічний курс : підручник / за ред. О. В. Зайчука, Н. М. Оніщенко. Київ : Юрінком Інтер, 2006. С. 317.

²⁵ Колодій А. М. Конституція і розвиток принципів права України (методологічні питання) : дис. д-ра юрид. наук : 12.00.01; 12.00.02. Київ, 1999. С. 5.

²⁶ Загальна теорія держави і права : підручник / за ред. М. В. Цвіка, О. В. Петришина. Харків : Право, 2009. С. 76.

судочинства й закріплюють конкретні вимоги до нього, які можуть стосуватися його форми, змісту, діяльності суб'єктів цивільного судочинства тощо.

Принципи цивільного процесуального права забезпечують контроль над цивільним процесуальним законодавством та унеможливають регулювання ним цивільних процесуальних відносин, коли це суперечить основним цінностям, що становлять зміст принципів. Норми цивільного процесуального законодавства не мають суперечити принципам цивільного судочинства.

Законодавчий орган країни повинен суворо дотримуватися такого підходу у правотворчій діяльності під час внесення відповідних змін і доповнень у процесуальне законодавство з метою його вдосконалення. Принципи цивільного судочинства є орієнтиром у правотворчій діяльності, вони дають змогу вдосконалювати законодавство, оскільки вся система права й окремі його норми мають відповідати певним принципам. Зазначеного правила у правотворчій діяльності законодавця слід неухильно дотримуватися під час внесення відповідних змін і доповнень до чинних нормативно-правових актів під час удосконалення процесуального законодавства. **Значення принципів цивільного судочинства** пов'язується з їх статусом загальнообов'язковості та з їх поширенням, зокрема на законотворчість. Внесені в цивільно-процесуальний закон зміни і доповнення не мають суперечити вимогами принципів цивільного судочинства.

Усе ж основні проблеми застосування принципів цивільного судочинства виникають у **сфері правозастосування**. Практичний аспект реалізації принципів цивільного судочинства має важливе значення. Н. М. Оніщенко справедливо наголошує на тому, що принцип – це завжди вихідна засада, проте за змістом принципи поділяються на норми, що відображають нормативний характер принципів права, та соціальні відносини, які відображають їх правозастосовний зміст²⁷, тобто практичний характер реалізації в конкретних правовідносинах щодо конкретних життєвих ситуацій та щодо конкретних суб'єктів права.

Однією з актуальних правових проблем завжди була **наявність прогалин у законодавстві**, оскільки, попри всі зусилля законодавця, повністю подолати прогалини у праві неможливо через подальший розвиток суспільства, а також зміну обставин і принципів застосування

---

²⁷ Оніщенко Н. М. Монізм у праві в контексті сучасного праворозуміння. *Держава і право*. 2010. Вип. 47. С. 3.

чинних норм. Позитивне регулювання не завжди встигає за змінами суспільних відносин, через що і виникають прогалини в цивільно-процесуальному праві.

Неврегульованість суспільних відносин іноді відкриває можливості для свавільного застосування закону, що може спричиняти порушення прав, свобод та інтересів людини. Досить часто судді у своїй професійній діяльності стикаються зі складнощами в процесі правозастосування, зумовленими суперечностями закону, неврегульованістю (недостатньою урегульованістю) низки питань, абстрактним характером нормативних положень, нечіткістю їх формулювань чи іншими об'єктивними та суб'єктивними факторами²⁸.

Сприяння подолання прогалин у цивільному процесуальному законодавстві. Найбільш відомий і мало не єдиний випадок прямої дії принципів цивільного процесуального права, що згадується у науковій літературі, – це **аналогія в праві**. Необхідність застосування аналогії у праві виникає лише в разі виявлення прогалини у праві. *Прогалина в праві* – це відсутність конкретних норм, що регулюють спірну правовідносину. *Аналогія права* – це вирішення справи (в ситуації правової прогалини) на основі принципів права.

Попри наявність наукових досліджень проблеми реалізації принципів цивільного процесу у правозастосуванні та аналогії в праві, частка з них так і не знайшла свого вирішення. Зокрема, все ще **залишається невирішеною проблема самої можливості застосування аналогії в цивільному судочинстві**. Невирішеною є проблема необхідності закріплення на законодавчому рівні порядку застосування судом аналогії під час вирішення конкретних цивільних справ. Судова практика застосування аналогії свідчить про неоднозначне розуміння механізму реалізації аналогії, що обумовлено недосконалістю її законодавчої регламентації.

Можливість застосування аналогії права закріплено у ч. 9 ст. 10 ЦПК України, аналіз якої дає змогу сформулювати таку послідовність дій суду під час застосування аналогії права з використанням норм-принципів. По-перше, суд повинен виявити прогалину в цивільному процесуальному праві. По-друге, він має констатувати неможливість застосування аналогії закону (застосування схожих за змістом відносин). По-третє, суду треба вибрати конкретну норму-принцип, що підлягає застосуванню до

---

²⁸ Калашник О. М. Прогалини в цивільному процесуальному праві та їх усунення : автореф. дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.03. Харків, 2016. С. 5.

спірних відносин. Указаним положенням закріплено існування саме матеріально-правової аналогії, адже сама назва ст. 10 ЦПК України вказує на законодавство, відповідно до якого суд вирішує справи.

Проте, попри відсутність законодавчого втілення процесуальної аналогії в чинному ЦПК України, в судовій практиці трапляються непоодинокі випадки її безпосереднього застосування під час розгляду справ у судах.

Ілюстрацією застосування вже аналогії права можна визнати такий судовий приклад. У Мурованокуриловецькому районному суді Вінницької області розглядалася справа про розірвання шлюбу. Під час її розгляду суд за клопотанням відповідача надав подружжю строк для примирення – чотири місяці – й одночасно зупинив провадження у справі. Проте до спливу вказаного строку позивачка подала до суду заяву про відновлення провадження у справі й розгляду справи по суті, оскільки відповідач не вживав жодних заходів для примирення, а навпаки, ображав та принижував її, у зв'язку з чим вона неодноразово зверталася до правоохоронних органів.

Незважаючи на те, що у ЦПК України не передбачено можливість перегляду тим самим судом своєї ухвали про призначення строку для примирення, як і немає норми, яка б дозволяла позивачеві наполягати на розгляді справи до закінчення строку, наданого для примирення, у разі істотної зміни обставини, суд відновив розгляд справи до закінчення вказаного строку, зважаючи на протиправну поведінку відповідача стосовно позивача. У мотивувальній частині ухвали суд зазначив, що аналогія права та аналогія закону, про які йдеться у ст. 8 ЦПК України (2004 р.), стосується прогалин не лише у матеріальному, а й у процесуальному законодавстві. При цьому суд до не врегульованих відносин прямо застосував норму ст. 8 Конституції України, в якій проголошено принцип верховенства права²⁹.

Попри відсутність законодавчого закріплення процесуальної аналогії в чинному ЦПК України, навіть фрагментарний аналіз судової практики свідчить про те, що прогалини процесуального законодавства змушують суди вимушено вдаватися до використання процесуальної аналогії під час розгляду та вирішення цивільних справ.

---

²⁹ Ухвала Мурованокуриловецького районного суду Вінницької обл. від 17.05.2012 : справа № 0216/109/2012 // Єдиний державний реєстр судових рішень. URL: <http://reyestr.court.gov.ua/Review/24140753>.

Відповідно, зазначене дає змогу зробити висновок, що принципи цивільного судочинства як найбільш загальні норми регулюють усі цивільно-процесуальні відносини – як прямо передбачені в законодавстві, так і не передбачені в ньому. Отже, вважаємо, що **аналогія права як реалізація правозастосовного потенціалу принципів цивільного процесуального права має знайти своє нормативне закріплення у сучасному цивільному процесуальному законодавстві**. Нехтування судами та іншими правозастосовними органами методичними рекомендаціями застосування аналогії права, виробленими наукою, призводить до винесення необґрунтованих рішень, чим ігнорується правозастосовний потенціал принципів права, а самі принципи втрачають можливість їх прямого застосування, оскільки судова та інші юридичні практики покликані збагачувати емпіричним матеріалом галузь права, ставати джерелом нових законодавчих норм або причиною зміни чинних.

Створення умов для забезпечення однакового розуміння і застосування судової практики. Необхідність подальшого реформування судової системи України та здійснення якісного переходу на вищий рівень ефективності правосуддя потребують нових підходів до забезпечення справедливого судочинства. Одним із важливих напрямів удосконалення судочинства в Україні є забезпечення єдності судової практики. Єдність судової практики – це реалізація принципу правової визначеності й одна з головних цінностей правової системи. Тому для України забезпечення єдності судової практики – завдання дуже важливе з погляду додержання Конвенції про захист прав людини і основоположних свобод. Однакова, стабільна судова практика гарантує стабільність правопорядку загалом, відповідає принципу рівності всіх перед законом і судом, позитивно впливає на поведінку учасників правовідносин, сприяє формуванню довіри суспільства до суддів і судової влади та мінімізує прояви корупційної складової в судовій системі. Забезпечення єдності судової практики – завдання найвищої судової установи кожної держави. Про це свідчить позитивний європейський досвід, і це підтверджує стала практика ЄСПЛ.

§ 3. Евристична множина (склад) принципів цивільного судочинства та їх класифікація

Питання про **евристичну множину (склад) принципів цивільного процесуального права** породило й породжує палкі дискусії серед теоретиків і практиків. Термін «склад» уживається для позначення

переліку, набору предметів та явищ. У науці цивільного процесуального права цим терміном позначаються притаманна для цивільного процесу сукупність усіх принципів, їх кількісний обсяг і перерахування³⁰.

До ухвалення ЦПК України (2004 р.) кількісний склад принципів цивільного судочинства чітко не був передбачений у нормативному порядку, що породжувало численні дискусії в науці цивільного процесуального права. Нині законодавець підходить до питання про визначення кількісного складу принципів цивільного судочинства більш чітко. Слід зазначити, що у сфері цивільного судочинства виявляють свою дію принципи, закріплені в Конституції України, законодавстві про судоустрій і ЦПК України. Як зазначає В. В. Комаров, незважаючи на те, що принципи закріплюються в різних нормативних актах, вони мають однаковий предмет правового регулювання і належать до складу принципів цивільного процесуального права³¹.

Так, у Конституції України містяться базові норми судочинства як єдині підстави правосудної діяльності всіх органів судової влади: поділ державної влади в Україні на законодавчу, виконавчу й судову (ст. 6), верховенство права (ст. 8), право на судовий захист (ст. 55), неприпустимість примусу свідчити проти себе або своїх близьких родичів (ст. 63), здійснення правосуддя лише судом (ст. 124) тощо³².

Закон України «Про судоустрій і статус суддів» називає принципами судочинства такі, як здійснення правосуддя в Україні виключно судами та відповідно до визначених законом процедур судочинства (ст. 5), незалежність судів (ст. 6), право на справедливий суд (ст. 7), право на повноважний суд (ст. 8), рівність перед законом і судом (ст. 9), професійна правнича допомога під час реалізації права на справедливий суд (ст. 10), гласність і відкритість судового процесу (ст. 11), мова судочинства і діловодства в судах (ст. 12), обов'язковість судових рішень (ст. 13) і право на перегляд справи та оскарження судового рішення (ст. 14)³³. Зазначений перелік принципів судочинства не є вичерпним, оскільки законом можуть бути визначені також інші засади судочинства, водночас

---

³⁰ Гражданский процесс : учебник / под ред. М. К. Треушникова. 2-е изд., перераб. и доп. М. : Городец, 2009. С. 60.

³¹ Курс цивільного процесу : підручник / В. В. Комаров, В. А. Бігун, В. В. Баранкова та ін. Харків : Право, 2011. С. 121.

³² Конституція України : Закон України від 28.06.1996 № 254к/96-ВР // БД «Законодавство України» / ВР України. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/254k/96-вр>.

³³ Про судоустрій і статус суддів : Закон України від 02.06.2016 № 1402-VIII // БД «Законодавство України» / ВР України. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1402-19>.

вони є основою законодавчого регулювання принципів відповідних різновидів судочинства, що здійснюється на галузевому рівні.

Так, у ч. 3 ст. 2 ЦПК України закріплено **загальні принципи правосуддя та принципи, специфічні для цивільного судочинства**:

- 1) верховенство права;
- 2) повага до честі та гідності, рівність усіх учасників судового процесу перед законом і судом;
- 3) гласність і відкритість судового процесу та його повне фіксування технічними засобами;
- 4) змагальність сторін;
- 5) диспозитивність;
- 6) пропорційність;
- 7) обов'язковість судового рішення;
- 8) забезпечення права на апеляційний перегляд справи;
- 9) забезпечення права на касаційне оскарження судового рішення у випадках, установлених законом;
- 10) розумність строків розгляду справи судом;
- 11) неприпустимість зловживання процесуальними правами;
- 12) відшкодування судових витрат сторони, на користь якої ухвалено судові рішення.

Закріплену законодавцем систему принципів цивільного судочинства відокремленою статтею слід визнати прогресивною формою її вираження.

Як доречно зазначив В. В. Комаров, зміст вищезазначених нормативних актів свідчить про те, що принципи цивільного процесуального права в них або дублюються, або є певні редакційні відмінності в їх найменуванні. Крім того, слід зазначити, що є і розходження у формі юридичного закріплення принципів у текстах законів. Ці неузгодженості переважно мають юридико-технічний характер³⁴. Щодо складу принципів цивільного судочинства в науці цивільного процесуального права теж існують різні погляди. Визначення по-різному кількісного складу принципів цивільного судочинства в науці цивільного процесуального права зумовлено різними чинниками: по-перше, нечіткістю закріплення самого складу принципів цивільного судочинства в цивільному процесуальному законодавстві; по-друге, тим, що різниця в наукових поглядах на кількісний склад принципів цивільного судочинства обумовлюється як часом проведення відповідного наукового дослідження, оскільки

---

³⁴ Курс цивільного процесу : підручник / В. В. Комаров, В. А. Бігун, В. В. Баранкова та ін. Харків : Право, 2011. С. 122.

розвиток держави та права тягне за собою певні зміни в системі принципів цивільного судочинства, так і цілями й завданнями, які кожен науковець ставить перед собою.

Низка вчених класифікує **принципи за джерелами закріплення**, відповідно виділяють конституційні принципи цивільного процесуального права та принципи, закріплені галузевим законодавством. Так, О. В. Рожнов до конституційних принципів відносить здійснення правосуддя лише судом, рівність громадян перед законом і судом, поєднання колегіального й одноособового складу суду під час розгляду справи, принцип незалежності суддів і підпорядкування їх лише закону, гласність судового розгляду і принцип національної мови судочинства. До галузевих принципів цивільного процесуального права належать принцип об'єктивної істини, диспозитивності, змагальності та процесуальної рівноправності сторін, принцип усності й безпосередності, а також принцип оперативності розгляду та вирішення цивільних справ³⁵. Проте практичне значення такої класифікації здається досить сумнівним, оскільки роль принципів не залежить від джерела їх закріплення: принципи, закріплені як Конституцією, так і галузевим законодавством, мають однаково важливе значення в нормотворчій діяльності, правозастосуванні та формуванні уявлення про галузь права в цілому. Така класифікація, фактично виділяючи особливе значення конституційних принципів, применшує значення всіх інших принципів. Крім того, така систематизація принципів цивільного судочинства є спірною, оскільки не досить чітко відображає зв'язки між принципами та не акцентує увагу на самостійності кожного принципу. Мусимо підкреслити, що загальне значення кожного принципу цивільного судочинства визначається його зв'язком з іншими принципами.

Значно важливішим у практичному плані уявляється **поділ принципів за сферою поширення**. Цей класифікаційний критерій породжує чи не найбільші суперечки серед науковців. Система принципів права поділяється на групи залежно від того, на яку сферу суспільних відносин вони поширюються: це загальноправові принципи, що розповсюджують свою дію на право в цілому та характеризують особливості його змісту; міжгалузеві, що виражають зміст певних груп галузей; галузеві принципи, які характеризують зміст певних галузей, і принципи

---

³⁵ Рожнов О. В. Принцип оперативності в цивільному процесуальному праві : автореф. дис. канд. юрид. наук : 12.00.03. Харків, 2000. С. 11.

правових інститутів³⁶. Погоджуючись із самою можливістю такого підходу, вважаємо за потрібне розглянути питання про можливість виділення окремих принципів правових інститутів (окремих груп норм). У науці цивільного процесуального права існує думка, відповідно до якої групи принципів окремих правових інститутів або стадій процесу існувати не може, оскільки нівелюється єдність системи принципів цивільного процесуального права. Цю систему принципів, на думку прихильників цього погляду, складають основоположні керівні засади, що характеризуються однаковим ступенем загальності та взаємозв'язку. Принципи цивільного процесуального права поширюють свою дію на всю галузь права, складовою якої саме і є процесуальні інститути та норми³⁷. Більш обґрунтованою видається остання думка, оскільки, дійсно, інститут є частиною галузі права, і виділяти для нього окремі принципи немає підстав. Інакше кажучи, не можна виділити принципи окремих інститутів, не характерні для галузі права в цілому.

Традиційний поділ принципів за сферою поширення або дією в системі права на три групи – загальноправові, міжгалузеві та галузеві – видається недостатньо обґрунтованим. У науці найбільш поширеним є таке групування принципів цивільного процесуального права: загальноправові принципи, тобто характерні для всіх без винятку галузей права, зокрема цивільного процесу (демократизм, гуманізм, законність); міжгалузеві, характерні для декількох «споріднених» галузей права (принципи здійснення правосуддя лише судом, рівності громадян перед законом і судом, поєднання колегіальності й одноособовості в розгляді справ, незалежності суддів і підкорення їх лише законові, національній мови судочинства, гласності судового розгляду, об'єктивної істини тощо) та галузеві, тобто характерні лише для цивільного процесу (принципи диспозитивності, змагальності та процесуальної рівності сторін). У цій класифікації заперечення спричинює виділення окремої групи, що має назву «галузеві принципи цивільного процесу». Думається, що галузевих принципів цивільного процесуального права, як і принципів окремих процесуальних інститутів, не існує. Ця ідея обґрунтовується тим, що принципи, зараховані до цієї групи, притаманні не лише цивільному процесу. Так, принцип диспозитивності, крім цивільного процесу, є

---

³⁶ Алексеев С. С. Проблемы теории права: основные вопросы общей теории социалистического права : курс лекций : в 2 т. Свердловск : Изд-во Свердловск. юрид. ин-та, 1972. Т. 1. С. 105–106.

³⁷ Андрушко А. В. Принцип диспозитивності цивільного процесуального права України : монографія. Харків : Консум, 2006. С. 25.

характерним для цивільного права (ст. 1 ЦК України) і господарського процесу, принцип змагальності – для адміністративного (ст. 7 КАС України) і господарського процесу (ст. 4–3 ГПК України), принцип процесуальної рівності сторін – для господарського процесу (ст. 22 ГПК України) і третейського розгляду справ (ст. 4, ст. 39 тощо Закону України «Про третейські суди»). Отже, зазначені принципи об'єктивно слід відносити до міжгалузевих.

Дослідник багатьох проблем кримінально-процесуального права В. М. Тертишник стверджує, що «аналіз співвідношення загальноправових, міжгалузевих та галузевих принципів показує, що в юридичній літературі частка галузевих принципів у цілісній системі є дуже малою, що, у свою чергу, унеможлиблює подальший науковий пошук»³⁸. Ураховуючи викладене вище, стосовно цивільного процесуального права, думається, можна стверджувати більш категорично: принципи, які можна віднести до «галузевої» групи, відсутні взагалі. Принципи цивільного процесуального права здебільшого мають міжгалузевий характер, оскільки виявляють свою дію і в інших суміжних галузях правового регулювання – судоустрої, кримінальному, господарському та адміністративному судочинстві.

Серед науковців є противники класифікації принципів цивільного процесуального права за сферою поширення. Так, А. А. Власов переконаний, що поділ принципів слід здійснювати виключно за процесуальними ознаками, а класифікація їх, зокрема з поділом на загальноправові, міжгалузеві й власне цивільні процесуальні, є недоцільною, оскільки виходить за межі цивільного процесу³⁹. Така ідея видається безпідставною, оскільки загальнотеоретичні підходи до розуміння системи принципів цивільного процесуального права дають змогу повніше зрозуміти природу зазначеного правового явища.

У науці цивільного процесуального права розповсюдженою є класифікація принципів цивільного процесу за **об'єктом регулювання**, відповідно до якої принципи цивільного процесуального права розбиваються на дві великі групи: *організаційно-функціональні принципи*, які є водночас принципами організації правосуддя (судоустрою) і функціональними, а також *принципи, що визначають процесуальну діяльність суду і учасників процесу* (функціональні)⁴⁰. До **організаційно-**

---

³⁸ Тертишник В. Проблеми розвитку концептуальної моделі системи принципів кримінального процесу. *Вісник прокуратури*. 2001. № 5 (11). С. 28.

³⁹ Власов А. А. *Гражданское процессуальное право* : учебник. М. : Велби, 2003. С. 22.

⁴⁰ Ференс-Сороцкий А. А. *Аксиомы и принципы гражданско-процессуального*

функціональних принципів належать здійснення правосуддя лише судами, незалежність суддів і підкорення їх лише законові, рівність громадян перед законом і судом, гласність судового розгляду тощо. До **функціональних принципів** належать законність, диспозитивність, змагальність, процесуальна рівність сторін, усність, безпосередність тощо⁴¹. Перша група принципів регулює організацію правосуддя і впливає на порядок його реалізації. Друга група принципів регулює насамперед порядок здійснення правосуддя, тобто визначає процесуальну діяльність суду й учасників цивільного судочинства. По суті, у цьому разі йдеться про класифікацію принципів на підставі об'єкта правового регулювання принципів як специфічних правових приписів⁴².

Зазначаючи значення такої класифікації, можна погодитись із думкою В. В. Комарова, який зазначив, що науково-практичне значення мають систематизація, тлумачення і застосування норм-принципів за правилами, передбаченими для систематизації нормативних актів, у яких фіксуються ці норми та безпосередній предмет правового регулювання. І тому, так би мовити, двоєдиний підхід, який поєднує характеристику принципів цивільного процесуального права контекстуально з нормативним актом, в якому той чи інший принцип закріплено, та предметом регулювання – порядком організації та здійснення цивільного судочинства, є більш доцільним. Він синтетично відбивається у характеристиці принципів цивільного процесуального права – організаційно-функціональних та функціональних⁴³. Оцінюючи таку класифікацію, також можна зауважити, що вона має сумнівне юридичне (практичне) значення та не є комплексною для встановлення насамперед саме системи принципів цивільного судочинства. Запропонована класифікація виходить за межі цивільного процесуального права, оскільки розглядає відносини, пов'язані з організацією судових органів.

Стислий аналіз зазначених класифікацій принципів цивільного судочинства є важливим, бо вони відіграють важливу роль у пізнанні державно-правових явищ, оскільки є найважливішим засобом теоретичного відтворення об'єкта дослідження. Водночас сучасний стан

права : автореф. дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.03. Ленинград, 1989. С. 11.

⁴¹ Гражданское процессуальное право : учебник / С. А. АLEXИНА, В. В. БЛАЖЕЕВ и др. ; под ред. М. С. ШАКАРЯН. М. : Велби ; Проспект, 2004. С. 37.

⁴² Цивільний процес України. Академічний курс : підручник / за ред. С. Я. Фурси. Київ, 2009. С. 69–70.

⁴³ Курс цивільного процесу : підручник / В. В. Комаров, В. А. Бігун, В. В. Баранкова та ін. Харків : Право, 2011. С. 124.

наукового пізнання різновидів принципів судочинства має дискусійний характер і не завжди відображає поточний стан практики здійснення судочинства.

Уявляється, що перспективною як із погляду науки цивільного процесуального права, так і з практичної погляду є класифікація принципів цивільного судочинства, запропонована В. Ю. Мамницьким. Учений пропонує поділяти принципи на **ті, які випливають із природи судової влади**, й **ті, які походять із форми здійснення судової влади, тобто функціональні**. До перших належать принцип незалежності суддів і підкорення їх лише закону, здійснення правосуддя лише судом, рівності громадян перед законом і судом, доступність судового захисту, законність і змагальність. До функціональних належать диспозитивність і процесуальна рівноправність⁴⁴. Дещо співзвучною є думка В. В. Комарова, який доходить висновку, що систему принципів цивільного процесуального права становлять **загальновизнані принципи й норми міжнародного права** та **принципи, закріплені у національному законодавстві**. Загальновизнані норми й принципи як принципи цивільного процесуального права, на відміну від принципів, визначених національним цивільним процесуальним законодавством, відбивають засадничі положення природного права у публічних і приватних відносинах, зокрема у сфері правосуддя у цивільних справах.

Загальновизнані норми і принципи міжнародного права як фундаментальні, вихідні, основоположні норми природного права визначають глибинні, сутнісні модули правового регулювання цивільних процесуальних відносин під час здійснення правосуддя у цивільних справах. Ці принципи є загальними принципами права і за своєю природою виступають як форма природного права. *Принципи цивільного процесуального права, визначені національним процесуальним законодавством*, є основоположними в аспекті механізму правового регулювання цивільних процесуальних правовідносин, зокрема визначають систему юридичних і процесуальних засобів правового регулювання процесуальних правовідносин, тобто догму права⁴⁵.

В юридичній літературі зазначається, що національні процесуальні законодавства різних держав є досить різними, але все ж таки можна визначити незмінні компоненти судового процесу, які поряд із

---

⁴⁴ Мамницький В. Ю. Принцип змагальності у цивільному судочинстві : автореф. дис. канд. юрид. наук : 12.00.03. Харків, 1995. С. 8.

⁴⁵ Курс цивільного процесу : підручник / В. В. Комаров, В. А. Бігун, В. В. Баранкова та ін. Харків : Право, 2011. С. 118.

предметом захисту характеризують правосудні засади судової діяльності та судової форми захисту⁴⁶.

Перспективним для подальших наукових досліджень є поділ принципів на **основоположні (фундаментальні) принципи цивільного судочинства** та **«інші» принципи цивільного судочинства**. Як зазначають К. Ван Рее (С. Н. (Remko) van Rhee) та Р. Веркерк (R. Verkerk), основоположні (фундаментальні) принципи цивільного судочинства слід розглядати як певні міжнародно-правові стандарти, які випливають із самої природи судової влади (незалежності суддів і підкорення їх лише законові, гласності тощо). Якщо порушуються основоположні (фундаментальні) принципи цивільного судочинства, то неможливо говорити взагалі про справедливе правосуддя. «Інші» принципи цивільного судочинства (поєднання колегіальності та одноособовості під час розгляду цивільних справ, національна мова судочинства тощо) не є фундаментальними, а їх закріплення досить часто залежить від національних традицій, фінансових можливостей держави тощо. Якщо вони ігноруються, справедливість судового розгляду порушується, але не в такому ступені, як у разі порушення фундаментальних принципів⁴⁷. Вважаємо, що сам підхід, який виділяє дві підсистеми принципів цивільного судочинства, є перспективним для розвитку доктрини принципів цивільного судочинства.

Як слушно зазначає В. В. Комаров, можна апріорі стверджувати, що в цілому дві групи принципів цивільного процесуального права в **контексті лібертарного підходу** мають співвідноситися як **загальне** та **специфічне**. Втім, принципи цивільного процесуального права, закріплені в національному законодавстві, можуть у змістовно-регулятивному значенні й не збігатися, виходячи зі специфіки, національної самобутності та традицій правового регулювання у цій сфері. Такий стан справ, на перший погляд, призводить до асинхронності загальних принципів міжнародного права та принципів, закріплених у національних правових системах. Разом із тим така асинхронність (умовна асинхронність) не призводить до їх абсолютного протистояння. На погляд ученого, саме ця асинхронність є наслідком і відбиттям глибокої закономірності процесуального регулювання – розуміння концептуальної єдності у правозастосовній діяльності судів закону та права, обов'язку суду

---

⁴⁶ Решетников Ф. М. Правовые системы стран мира : справочник. М. : Юрид. лит., 1993. С. 97.

⁴⁷ Van Rhee C. H., Verkerk R. Civil Procedure // Elgar Encyclopedia of Comparative Law / ed. by J. M. Smits. Cheltenham, 2006. Pp. 120–134.

застосовувати закон за правом та справедливо з погляду достатності процесуальних гарантій розгляду судових справ⁴⁸.

Вважаємо, що найбільш актуальною як для теорії, так і для практики може бути класифікація принципів цивільного судочинства, що виокремлює такі дві групи:

- 1) основоположні принципи цивільного судочинства;
- 2) принципи цивільного судочинства України, які підкреслюють особливості правосуддя в цивільних справах.

1. Основоположні принципи цивільного судочинства. Принципи цієї підсистеми принципів цивільного судочинства («основоположні») є загальноправовими, характерними для права в цілому, але, безумовно, мають певні особливості прояву в цивільному судочинстві.

Особливе місце в системі принципів цивільного судочинства посідають загальновизнані принципи і норми міжнародного права, які, виходячи з їх специфіки, можна виокремити в окрему підсистему.

Отже, *критеріями віднесення певних загальновизнаних принципів і норм міжнародного права до основоположних принципів цивільного судочинства* можуть слугувати такі:

– основоположні загальновизнані принципи і норми міжнародного права *безпосередньо впливають* з Європейської конвенції про захист прав людини і основоположних свобод і практики Європейського суду з прав людини;

– основоположні загальновизнані принципи і норми міжнародного права *безпосередньо використовуються* під час застосування і тлумачення Європейської конвенції про захист прав людини і основоположних свобод та практики Європейського суду з прав людини.

Інакше кажучи, **основоположні ідеї** як основоположні принципи цивільного судочинства відображаються і в конституційних нормах, і в нормах міжнародних, вони лежать у підґрунті національного цивільного процесуального закону, визначають його розвиток і слугують орієнтирами для його вдосконалення. До основоположних принципів цивільного судочинства можна віднести такі:

- принцип верховенства прав людини;
- принцип права на суд;
- принцип верховенства права;
- принцип правової визначеності;

---

⁴⁸ Курс цивільного процесу : підручник / В. В. Комаров, В. А. Бігун, В. В. Баранкова та ін. Харків : Право, 2011. С. 118–119.

– принцип пропорційності.

2. Принципи цивільного судочинства України, які підкреслюють особливості правосуддя в цивільних справах. Визначаючи особливості системи судоустрою та судочинства в кожній країні, ми підкреслюємо зв'язок права і держави, втілення державної волі в кожному елементі системи права, зокрема й у системі принципів судочинства. Існує тісний зв'язок політики і права. Є підстави виділяти такі принципи цивільного судочинства України, які підкреслюють особливості правосуддя в цивільних справах (які також можна виокремити як окрему підсистему системи принципів цивільного судочинства):

– принцип незалежності суддів і підкорення їх лише закону під час відправлення правосуддя в цивільних справах;

– принцип поєднання одноособового і колегіального розгляду цивільних справ;

– принцип державної мови судочинства;

– гласність судового процесу та його повне фіксування технічними засобами;

– принцип диспозитивності;

– принцип змагальності;

– принцип процесуальної рівноправності сторін;

– принцип трьохінстанційності та забезпечення апеляційного та касаційного оскарження судового рішення;

– принцип поєднання письмової та усної форми судочинства;

– принцип безпосередності;

– принцип обов'язковості судових рішень.

Формулюючи своє ставлення до тієї чи іншої класифікації, слід погодитись із думкою В. В. Комарова, який зауважив, що сама по собі класифікація має відносно самостійне значення, і різні види класифікацій мають право на існування лише в певному прикладному значенні⁴⁹. Вважаємо, що доцільною є така класифікація принципів цивільного судочинства, яка б мала не лише теоретичне, а й практичне спрямування, тобто надавала б змогу її практичного застосування.

§ 4. Основоположні принципи цивільного судочинства

Принцип верховенства права. Відповідно до ст. 129 Конституції України суддя, здійснюючи правосуддя, є незалежним та керується

---

⁴⁹ Там само. С. 123–124.

верховенством права. ЦПК України в ст. 2 вказує на верховенство права як на основну засаду (принцип) цивільного судочинства.

Принцип верховенства прав людини у цивільному судочинстві передбачено у ст. 3 Статуту Ради Європи, в якій проголошується, що кожен член Ради Європи повинен визнавати принцип верховенства права та принцип, відповідно до якого всі особи, які перебувають під його юрисдикцією, мають користуватися правами й основними свободами та щиро й активно співробітничати в ім'я досягнення мети Ради, яка буде досягатися у вигляді підтримки та подальшого здійснення прав людини й основних свобод. Принцип верховенства права закріплено у низці інших міжнародних актів, зокрема в Загальній декларації прав людини, ЄКПЛ тощо.

Зазначений принцип у сфері правореалізації полягає у тому, що національний суд під час розгляду справи та ухвалення рішення повинен вирішувати питання про відповідність національного законодавства принципу верховенства прав людини. У разі невідповідності національного законодавства вимогам верховенства прав людини цей суд може скасувати такий закон, розглянути його на відповідність конституції або не застосувати його залежно від особливостей повноважень судових органів у конкретній країні.

Аналіз прецедентної практики ЄСПЛ дає підстави виділити низку змістовних вимог у змісті верховенства права, серед яких найбільш визначальним для сфери цивільного судочинства є ті, що передбачають обов'язок держави забезпечити громадянам доступ до суду, наявність судового контролю за втручанням виконавчих органів у права людини, відповідність судового рішення вимогам правової визначеності, достатню чіткість визначення в законі обсягу будь-якого правового розсуду та способу його здійснення, наявність громадської довіри до судів як гарантів справедливості, обов'язковість судових рішень, можливість скасування рішення суду судом вищої інстанції, якщо таке рішення не набрало законної чинності, тощо.

У звіті Венеціанської комісії 24–25 березня 2011 року на підставі аналізу правових систем європейських держав виділено шість необхідних елементів принципу верховенства права: 1) законність, включно з прозорим, підзвітним і демократичним процесом ухвалення законів; 2) правова визначеність; 3) заборона довільності в ухваленні рішень; 4) доступ до правосуддя, що здійснюється незалежним і безстороннім судом,

включно з можливістю оскаржити в суді адміністративні акти; 5) повага до прав людини; 6) недискримінація і рівність перед законом⁵⁰.

Значною мірою розвиток принципу верховенства права пов'язано із закріпленням зазначеного принципу у Преамбулі ЄКПЛ та подальшим еволюційним тлумаченням її положень у практиці ЄСПЛ. Так, у рішенні у справі «Амуур проти Франції» (*Amuur v. France*) від 25 червня 1996 р. ЄСПЛ зазначив, що верховенство права є принципом, притаманним кожній статті ЄКПЛ, і ним слід керуватися під час її тлумачення.

Крім того, певне тлумачення змісту верховенства права було надано і на національному рівні Конституційним Судом України у його рішенні у справі за конституційним поданням Верховного Суду України щодо відповідності Конституції України (конституційності) положень статті 69 Кримінального кодексу України (справа про призначення судом більш м'якого покарання) від 02.11.2004 р., відповідно до якого *верховенство права* – це панування права в суспільстві. Верховенство права вимагає від держави його втілення у правотворчу та правозастосовну діяльність, зокрема у закони, які за своїм змістом мають бути просякнуті передусім ідеями соціальної справедливості, свободи, рівності тощо. Одним із проявів верховенства права є те, що право не обмежується лише законодавством як однією з його форм, а містить у собі й інші соціальні регулятори, зокрема норми моралі, традиції, звичаї тощо, легітимовані суспільством і зумовлені історично досягнутим культурним рівнем суспільства.

Принцип пропорційності. Однією із запропонованих законодавцем новел є нормативне закріплення і визначення принципу пропорційності (ч. 3 ст. 2 ЦПК України). Принцип пропорційності у процесі розгляду цивільних справ має застосовуватися судом з урахуванням судової практики Європейського суду з прав людини. Указівки про принцип пропорційності можна знайти у різних формулюваннях багатьох національних і наднаціональних правових систем. Його визнано загальним принципом права Європейського Союзу. У Конвенції про захист прав людини і основоположних свобод, на відміну від права Європейського Союзу, принцип пропорційності прямо не закріплено. Незважаючи на це, він є

---

⁵⁰ Європейська комісія «За демократію через право» (Венеціанська комісія). Довідь про правовладдя : ухвал. Венеціанською Комісією на 86-му пленарному засіданні (Венеція, 25–26 берез. 2011 р.) // Council of Europe : сайт. URL: [https://www.venice.coe.int/webforms/documents/default.aspx?pdffile=CDL-AD\(2011\)003rev2-ukr](https://www.venice.coe.int/webforms/documents/default.aspx?pdffile=CDL-AD(2011)003rev2-ukr).

одним із найважливіших принципів, який, мабуть, найчастіше застосовується у практиці ЄСПЛ⁵¹.

Так, зазначений принцип широко використовується ЄСПЛ під час перевірки правомірності обмежень прав людини на рівні національних правопорядків. Так, у справі «Оджалан (Ocalan) проти Турції» ЄСПЛ зазначив, що усій ЄКПЛ притаманний пошук справедливого балансу між вимогами спільного інтересу суспільства та вимогою захисту особистих фундаментальних прав. При цьому під час дослідження правомірності обмежень прав людини ЄСПЛ застосовується так званий тест на пропорційність, що містить у собі декілька складових, зокрема з'ясування: 1) чи передбачено обмеження прав людини, що сталися, законом; 2) якою була мета обмеження відповідних прав; 3) чи була встановлена мета обмеження прав людини легітимною; 4) чи були застосовані обмеження, сумірні із такою метою, і чи не порушився при цьому баланс приватних інтересів конкретної особи та спільного публічного інтересу⁵².

Показовим щодо зазначеного є справа «Жовнер проти України». Заявниця скаржилася до ЄСПЛ на невиконання рішення Конотопського міського суду від 1 квітня 1998 р., яке визнало за нею право на надбавку за вислугу років. ЄСПЛ визнав прийнятними скарги заявниці за статтею 6 п. 1 Конвенції та статтею 1 Протоколу № 1, що стосуються невиконання рішення Конотопського міського суду від 1 квітня 1998 р., в частині виплати заявниці надбавки за вислугу років. Зокрема, ЄСПЛ виходив із того, що ст. 1 Першого Протоколу вимагає передусім й особливо, щоб втручання державної влади у використання права на майно було законним і була дотримана справедлива рівновага між вимогами спільного інтересу і вимогами захисту основних прав громадян. Контролюючи виконання цієї вимоги, ЄСПЛ визнає за державою певну свободу розсуду як для вибору способів впровадження, так і щодо вирішення, чи їх наслідки є виправданими та чи відповідають спільному інтересу у спробі досягти зазначеної мети закону. Тому ЄСПЛ нагадав, що в принципі система тимчасового зупинення або відстрочення виконання судових рішень не критикується як така, особливо беручи до уваги свободу розсуду, дозволену в другому абзаці ст. 1. Проте така система має наслідком ризик покладання на власників непомірного тягаря, зокрема можливості розпоряджатися своїм майном і, таким чином, має передбачати

---

⁵¹ Старженецький В. В. Россия и Совет Европы: право собственности. М. : Городец, 2004. С. 68–69.

⁵² Цивільний процес : навч. посіб. / К. В. Гусаров, М. В. Жушман, С. О. Кравцов та ін. Харків : Право, 2017. С. 38.

певні процедурні гарантії для спостереження за запровадженням системи та їх непередбачуваних наслідків для права власності. ЄСПЛ зауважив, що в цьому разі відстрочка виконання рішення не містила жодного точного строку, що зазначене рішення залишалось невиконаним уже протягом шести років і що, більше того, для заявниці немає жодної гарантії, що воно буде виконаним у найближчому майбутньому. Очевидним є те, що ця ситуація погано узгоджується з вимогою передбачуваності, зазначеною у ст. 1 Першого Протоколу. Виходячи із цього, навіть якщо припустити, що втручання держави у право заявниці на виконання норм щодо її майна ґрунтуватиметься на законі та служитиме правомірній меті, ЄСПЛ вважає, що була порушена точна рівновага між вимогами спільного інтересу спільноти і вимогами охорони права заявниці на її майно і що заявниця понесла і продовжує нести особливий та непомірний тягар⁵³.

Не є новим принцип пропорційності і для цивільного процесу Європейського Союзу, проте там визначається дещо інший його аспект. Так, у ст. 7 Європейської процедури вирішення дрібних спорів зазначено, що «багато держав-членів запровадили спрощені процедури цивільного судочинства для вирішення дрібних спорів, оскільки витрати, пов'язані з розглядом цих справ, мають бути пропорційними розміру позовних вимог»⁵⁴. Спрощена процедура покликана сприяти забезпеченню ідеї доступності судового захисту зі збереженням гарантій справедливого судового захисту»⁵⁵, тобто певного балансу (пропорційності). Отже, у цьому разі йдеться про пропорційність предмета спору, ціни позову та обсягу судової діяльності.

Зміни, які відбулися в цивільному процесуальному законодавстві, передбачають нормативне закріплення пропорційності цивільного судочинства. Так, у відповідності до ст. 11 ЦПК України суд визначає в межах, установлених цим кодексом, порядок здійснення провадження у справі відповідно до принципу пропорційності, враховуючи завдання

---

⁵³ Рішення Європейського суду з прав людини у справі «Жовнер проти України» (Заява № 56848/00) : від 29.06.2004 // БД «Законодавство України» / ВР України. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/980_221.

⁵⁴ Європейська процедура вирішення дрібних спорів (Регламент (ЄС) № 861/2007 Європейського парламенту та Ради від 11 липня 2007 р. про запровадження Європейської процедури вирішення дрібних спорів) // Науково-практичний коментар до цивільного процесуального законодавства Європейського Союзу: перші загальноєвропейські процедури розгляду і вирішення цивільних та комерційних справ транскордонного характеру – видачі Європейського судового наказу й вирішення дрібних спорів. Частина 1 / І. О. Ізорова. Київ : Дакор, 2016. С. 144.

⁵⁵ Там само. С. 162.

цивільного судочинства, забезпечення розумного балансу між приватними й публічними інтересами, особливості предмета спору, ціну позову, складність справи, значення розгляду справи для сторін, час, потрібний для вчинення тих чи інших дій, розмір судових витрат, пов'язаних із відповідними процесуальними діями, тощо.

Принцип пропорційності як такий, що належить до загальнознайомих принципів міжнародного права, відбиває необхідність дотримання потрібного балансу інтересів під час втручання держави у приватноправову сферу. Але, як будь-який інший загальноправовий принцип, він потребує деталізації на рівні окремих галузей права, зокрема й на рівні цивільного процесу. Принцип пропорційності має спрямовуватися на забезпечення розумного балансу приватних і публічних інтересів у сфері відправлення правосуддя у цивільних справах, відповідно до чого під час розгляду справи у порядку цивільного судочинства та ухвалення рішення у справі цілі обмежень прав людини мають бути істотними, а засоби їх досягнення – обґрунтованими і мінімально обтяжливими для осіб, чий права обмежуються.

Для того щоб принцип пропорційності був втілений у тканину реально функціонуючого цивільного судочинства, його слід закріпити в галузевому законодавстві. Стосовно принципу пропорційності це означає його включення до ЦПК України, причому не лише у вигляді відтворення в нормах ЦПК України, але через розвиток і конкретизацію з урахуванням специфіки її реалізації в окремих інститутах цивільного судочинства.

Показовою є справа «Наталія Михайленко проти України». Так, згідно з ч. 4 ст. 241 ЦПК України (2004 р.) скасування рішення суду про визнання фізичної особи недієздатною та поновлення дієздатності фізичної особи, яка була визнана недієздатною, в разі її видужання або значного поліпшення її психічного стану здійснювалось за рішенням суду на підставі відповідного висновку судово-психіатричної експертизи за заявою опікуна чи органу опіки та піклування. Це положення українського законодавства було піддано ЄСПЛ оцінюванню на відповідність принципу пропорційності, зокрема з погляду можливого обмеження осіб у праві на доступ до суду, передбаченого п. 1 ст. 6 ЄКПЛ. Із цього приводу ЄСПЛ зазначав, що обмеження особи у доступі до суду, що застосовуються державою, є неправомірними, якщо вони не мають легітимної мети, якщо відсутнє пропорційне співвідношення між застосованими засобами обмеження та поставленою метою та якщо обмеження взагалі позбавляє особу права на захист, тобто коли відсутні не лише судові, а й альтернативні способи захисту зазначеного права. Так, у справі

«Наталія Михайленко проти України» ЄСПЛ визнав положення вітчизняного законодавства щодо неможливості особи, за рішенням суду визнаної недієздатною, порушити перед судом питання про поновлення її в дієздатності, неправомірним обмеженням у доступі до суду, адже в національному законодавстві України відсутні гарантії щодо періодичного обов'язкового контролю суду за питаннями поновлення осіб у дієздатності. Така ситуація, на думку ЄСПЛ, фактично позбавила заявницю права на доступ до суду, що свідчить про порушення принципу пропорційності під час застосування обмежень права на справедливий судовий розгляд, закріпленого п. 1 ст. 6 ЄКПЛ.

Зазначене рішення вплинуло на відповідні положення ЦПК України, які регулюють, зокрема, відносини, пов'язані з можливістю поновлення цивільної дієздатності фізичної особи, яка була визнана недієздатною. Нині згідно зі ст. 300 ЦПК України скасування рішення суду про визнання фізичної особи недієздатною та поновлення цивільної дієздатності фізичної особи, яка була визнана недієздатною, в разі її видужання або значного поліпшення її психічного стану здійснюється за рішенням суду на підставі відповідного висновку судово-психіатричної експертизи за заявою опікуна, членів сім'ї, органу опіки та піклування або самої особи, визнаної недієздатною. Строк дії рішення про визнання фізичної особи недієздатною визначається судом, але не може перевищувати двох років. клопотання про продовження строку дії рішення про визнання фізичної особи недієздатною мають право подати опікун або представник органу опіки та піклування не пізніше ніж за п'ятнадцять днів до закінчення строку, визначеного ч. 1 цієї статті. клопотання про продовження строку дії рішення про визнання фізичної особи недієздатною має містити вказівку на обставини, що свідчать про продовження хронічного, стійкого психічного розладу, внаслідок чого особа продовжує не усвідомлювати значення своїх дій та/або керувати ними, підтверджені відповідним висновком судово-психіатричної експертизи.

§ 5. Принципи цивільного судочинства України, які підкреслюють особливості правосуддя в цивільних справах

Принцип гласності цивільного судочинства. Принцип гласності закріплено в ст. 129 Конституції України, ст. 11 Закону України «Про судоустрій і статус суддів» та ст. 7 ЦПК України. Цей принцип із незначними особливостями відбивається у процесуальному законодавстві практично будь-якої держави і є відомим також як принцип публічності. Його основою є такі акти, як Міжнародний пакт про громадянські і політичні права (ст. 14),

Європейська конвенція прав людини і основних прав (ст. 6, 40), Рекомендація R (84) 5 Комітету міністрів від 28.02.1984 р. тощо, згідно з якими кожен має право на справедливий і публічний розгляд його справи.

Можна сказати, що зміст засади гласності цивільного судочинства становлять правові вимоги, звернені прямо до суду (процесуальний зміст принципу гласності), та положення, які закріплюють права громадян, що виникають у зв'язку з проведенням відкритого судового розгляду (публічність).

У частині 1 ст. 7 ЦПК України зазначено, що розгляд справ у всіх судах здійснюється усно і відкрито, крім випадків, передбачених цим кодексом. Але виникає питання, до чого тут усність? Усність є самостійним правилом, притаманним не лише відкритому, але й закритому судовому засіданню. Усність забезпечує наочність процесу, доступність його сприйняття для всіх учасників процесу та присутніх. Є всі підстави визначати окремо принцип гласності цивільного судочинства.

Найбільш повно гласність здійснюється у відкритому судовому розгляді, який згідно з частиною 1 ст. 7 ЦПК України є основним елементом змісту гласності судового розгляду цивільних справ. Відкритість судового розгляду полягає в тому, що всі цивільні справи в усіх судових інстанціях розглядаються публічно. У судовому засіданні можуть бути присутні всі учасники процесу та особи, які не є його учасниками, але бажають бути присутніми у судовому засіданні. За чинним ЦПК України у судовому засіданні як особи, які бажають бути присутніми у судовому засіданні, можуть бути присутні особи будь-якого віку. Вони не зобов'язані повідомляти суд про мету своєї присутності. В охочих бути присутніми у судовому засіданні забороняється вимагати будь-які документи, крім документа, що посвідчує особу. Особи, які бажають бути присутніми у судовому засіданні, допускаються до зали судових засідань до початку судового засідання або під час перерви.

Присутність глядачів у залі судових засідань може бути обмежена об'єктивними причинами, наприклад, якщо бажаючих більше, ніж місткість зали. У такому разі суд має право обмежити доступ осіб, які бажають бути присутніми у судовому засіданні, фактичною кількістю місць з метою забезпечення порядку в судовому засіданні. Ці дії мають організаційний, а не процесуально-правовий характер, тому ухвала з цих питань не постановляється⁵⁶.

---

⁵⁶ Кравчук В. М., Угриновська О. І. Науково-практичний коментар до Цивільного процесуального кодексу України. Харків : Фактор, 2010. С. 34.

Особи, які не є учасниками процесу, але бажають бути присутніми у судовому засіданні, повинні дотримуватися загальних правил поведіння в суді та підкорятися розпорядженням головуєчого. У разі порушення порядку в залі засідань суд може застосувати до них заходи процесуального примусу (ст. 145 ЦПК України) або притягти їх до відповідальності за неповагу до суду.

Важливою є вимога цього принципу про надання права особам, присутнім у залі судового засідання, і представникам засобів масової інформації здійснювати у залі судового засідання фотозйомку й відео- та аудіозапис з використанням портативних відео- та аудіотехнічних засобів без отримання окремого дозволу суду, але з урахуванням обмежень, установлених ЦПК. Так частиною 6 ст. 7 ЦПК України встановлено, що проведення в залі судового засідання фотозйомки чи відеозапису, а також трансляція судового засідання мають здійснюватися без створення перешкод у веденні засідання і здійсненні учасниками судового процесу їхніх процесуальних прав. Указана норма знімає давню проблему можливості проведення у залі судового засідання фотозйомки, відео- та аудіозапису з використанням портативних відео- й аудіотехнічних засобів без отримання окремого дозволу суду. Це дає змогу здійснювати зазначені дії не лише учасникам процесу, але і будь-яким особам, присутнім на відкритому судовому засіданні, наприклад журналістам. Вважаємо, що використання цих записів у друкованих та електронних засобах масової інформації теж є вільним.

Детальний запис судового розгляду є корисним для таких цілей:

- одержання поточного звукозапису судових засідань (до завершення справи);
- забезпечення повноти звукозапису, записування всіх дій, які відбуваються;
- порівняння офіційного судового й альтернативного звукозаписів;
- оскарження дій судді;
- фіксація заперечень проти дій судді;
- фіксація пояснень сторін, показань свідків та інших учасників процесу;
- подання зауважень на неповноту або неправильність технічного запису судового засідання⁵⁷.

Окремою нормою виділено випадок, коли здійснюється трансляція судового засідання. Установлено, що вона здійснюється лише з дозволу суду. Слід зауважити, що раніше згідно зі ст. 6 ЦПК України (2004 р.)

---

⁵⁷ Там само. С. 40.

транслявання по радіо і телебаченню вимагало як згоди суду (у вигляді ухвали), так і згоди всіх осіб, які беруть участь у справі. Вважаємо, що законодавець правильно розширив зміст положення, яке закріплює права громадян, що виникають у зв'язку з проведенням відкритого судового розгляду (публічність). Вважаємо допустимим, щоб суддя під час ухвалення рішення про можливість трансляції цікавився думкою осіб, які беруть участь у справі. У разі транслявання судового процесу з порушенням встановленого порядку може постати питання про відповідальність за порушення таємниці особистою життям.

Особа, зацікавлена у трансляванні судового процесу, повинна звернутися до суду з відповідною заявою. Думається, що заяву слід розглядати в судовому засіданні за участю осіб, які беруть участь у справі. Найбільш доречно вирішувати це питання в підготовчому провадженні.

Якщо всі учасники справи беруть участь у судовому засіданні в режимі відеоконференції, здійснюється транслявання перебігу судового засідання в мережі Інтернет в обов'язковому порядку. Така норма фактично дає змогу зробити висновок про дію принципу гласності в умовах, коли всі учасники справи беруть участь у судовому засіданні в режимі відеоконференції.

Наступним елементом змісту принципу гласності цивільного судочинства виступають підстави та загальний порядок закритого судового розгляду цивільних справ.

Слід зазначити, що дія практично будь-якого принципу цивільного процесу може бути обмежена з тих чи інших підстав. У цьому плані не є винятком і принцип поєднання гласності та можливості її обмеження в цивільному судочинстві. Так, згідно зі ст. 6 Європейської конвенції прав про захист прав людини і основоположних свобод судові рішення оголошуються публічно, однак преса та публіка можуть не допускатись на судові засідання протягом усього процесу або його частини з міркувань моралі, суспільного порядку або національної безпеки в демократичному суспільстві, а також коли цього потребують інтереси суспільства неповнолітніх чи для захисту приватного життя сторін, або тією мірою, якою, на думку суду, суворо необхідно за особливих обставин, коли гласність порушувала б інтереси правосуддя. Схожа норма міститься і в ст. 14 Міжнародного пакту про громадянські і політичні права.

Як уже зазначалось, зміст принципу гласності цивільного судочинства полягає в тому, що розгляд справ у всіх судах є відкритим, за винятком випадків, коли відкритий судовий розгляд може мати наслідком розголошення таємної чи іншої інформації, що охороняється законом,

або за клопотанням учасників справи з метою забезпечення таємниці усиновлення, запобігання розголошенню відомостей про інтимні чи інші особисті сторони життя учасників справи або відомостей, що принижують їхню честь і гідність, а також в інших випадках, установлених законом (ч. 7 ст. 7 ЦПК України). Тобто в судових засіданнях закритий розгляд допускається, по-перше, в разі, якщо відкритий розгляд може мати наслідком розголошення таємної чи іншої інформації, що охороняється законом. Це імперативне правило, яке діє незалежно від ініціативи сторін і розсуду суду. По-друге, закрите судове засідання може бути проведено на задоволення відповідного клопотання особи, яка бере участь у справі, з метою забезпечення таємниці усиновлення, запобігання розголошенню відомостей про інтимні чи інші особисті сторони життя учасників справи або відомостей, що принижують їхню честь і гідність, а також в інших випадках, установлених законом.

Важливо зазначити, що сама можливість суду проводити закрите судове засідання стосується проблеми обмеження дії одного з основоположних принципів здійснення правосуддя – принципу гласності в цивільному судочинстві. Постановка проблеми обумовлюється тим, що в підґрунті норм, які передбачають виняток із правил, що являє собою одне з основних демократичних досягнень, мають бути вагомні підстави.

Відповідно до ст. 1 Закону України «Про державну таємницю» від 21.01.1994 р. *державна таємниця* – вид таємної інформації, що охоплює відомості у сфері оборони, економіки, науки і техніки, зовнішніх відносин, державної безпеки та охорони правопорядку, розголошення яких може завдати шкоди національній безпеці України та які визнано у порядку, встановленому цим законом, державною таємницею, що підлягають охороні державою. У закритому судовому засіданні можуть бути присутні всі особи, які беруть участь у справі, незалежно від того, чи мають вони допуск до державної таємниці. У протилежному випадку можуть бути порушені принципи змагальності та рівноправності сторін. У судових засіданнях закритий розгляд допускається також тоді, якщо відкритий розгляд може призвести до розголошення іншої таємниці, яка охороняється законом. Зокрема, це стосується розкриття банком інформації, яка містить банківську таємницю (ст. 347 ЦПК України), таємницю вчинення нотаріальної дії (ст. 8 Закону України «Про нотаріат»), адвокатської таємниці (ст. 9 Закону України «Про адвокатуру») або таємниці про стан здоров'я (ст. 286 ЦК України).

У судових засіданнях закритий розгляд допускається за клопотанням осіб, які беруть участь у справі, з метою забезпечення таємниці усиновлення, запобігання розголошенню відомостей про інтимні чи інші особисті сторони життя осіб, які беруть участь у справі, або відомостей, що принижують їх честь і гідність. Для проведення закритого судового засідання мають бути вагомі підстави. Так, для справ про всиновлення (удочеріння) дітей такими можуть бути: необхідність захисту інтересів усиновлювачів, які ухвалюють непросте рішення прийняти в родину дитину з надією на те, що вона вважатиме їх своїми батьками, і, ґрунтуючись на цьому, вони зможуть побудувати спілкування з нею і її виховання; необхідність захисту інтересів самої дитини, найбільш повне виховання і розвиток якої (особливо в ранньому віці) є можливими лише у випадку, якщо діти впевнені в тому, що вони живуть у своїй рідній родині; це і інтереси біологічних батьків, які можуть не бажати розголосу того, що вони були вимушені передати своїх дітей на всиновлення, і багато інших причин. Коментована норма встановлює факультативні підстави для закритого судового засідання. У цих випадках суд може допустити закритий судовий розгляд лише за клопотанням зацікавлених осіб, які беруть участь у справі.

Обмеженням дії принципу гласності слід вважати також положення, згідно з яким особисті папери, листи, записи телефонних розмов, телеграми та інші види кореспонденції можуть бути оголошені у судовому засіданні лише за згодою осіб, які надіслали кореспонденцію, адресата використання кореспонденції та інших осіб, зазначених у статтях 303, 306, 307 ЦК України, тощо. Ці правила діють і під час дослідження звуко- і відеозаписів такого самого характеру.

Відповідно до ст. 306 ЦК України, якщо кореспонденція стосується особистого життя іншої фізичної особи, для її використання потрібна згода цієї особи. У разі смерті фізичної особи, яка надіслала кореспонденцію, та адресата використання кореспонденції, зокрема у вигляді її опублікування, є можливим лише за згодою фізичних осіб, визначених ч. 4 ст. 303 ЦК України, а кореспонденція, яка має наукову, художню чи історичну цінність, може бути опублікована в порядку, встановленому законом.

Кореспонденція, яка стосується фізичної особи, може бути додана до судової справи лише у разі, якщо в ній містяться докази, що мають значення для вирішення справи. Інформація, яка міститься в такій кореспонденції, не підлягає розголошенню.

Відповідно до ч. 5 ст. 306 ЦК України порушення таємниці кореспонденції може бути дозволено судом у випадках, установлених законом, з метою запобігання злочинів чи під час розслідування кримінального провадження, якщо в інші способи одержати інформацію неможливо.

Питання про закриті судові засідання вирішується ухвалою суду, яка постановляється у нарадчій кімнаті й оголошується негайно. Питання про розгляд справи в закритому судовому засіданні суд вирішує як у підготовчому провадженні, так і після нього, наприклад під час розгляду справи по суті. Суд ухвалою може оголосити закритим повністю судові засідання або закритою його частину. Він відповідно обмежує доступ сторонніх осіб на всі судові засідання чи в частині визначеній ухвалою. Під час розгляду справи в закритому засіданні мають дотримуватись усіх правил здійснення цивільного судочинства. Під час такого розгляду можуть бути присутні лише учасники справи, а в разі потреби – свідки, експерти, спеціалісти та перекладачі. Суд попереджає зазначених осіб про обов'язок не розголошувати інформацію, для забезпечення захисту якої розгляд справи або вчинення окремих процесуальних дій відбувається в закритому судовому засіданні.

Якщо загальне правило про здійснення транслявання перебігу судового засідання в мережі Інтернет в обов'язковому порядку, коли всі учасники справи беруть участь у судовому засіданні в режимі відеоконференції, є відображенням дії принципу гласності, то цілком логічним є положення про те, що використання систем відеоконференц-зв'язку та транслявання перебігу судового засідання в мережі Інтернет у закритому судовому засіданні не допускається (ч. 11 ст. 7 ЦПК України).

Згадана стаття містить положення про те, що якщо під час закритого судового засідання буде встановлено, що інформація, для забезпечення нерозголошення якої розгляд справи або вчинення окремих процесуальних дій відбувалися в закритому судовому засіданні, вже є публічно доступною, або обмеження доступу до інформації є безпідставним чи не відповідає закону, суд постановляє ухвалу про подальший розгляд справи у відкритому судовому засіданні (ч. 11 ст. 7 ЦПК України).

Розгляд справи здійснюється в порядку письмового провадження за наявними у справі матеріалами, якщо ЦПК України не передбачає повідомлення учасників справи. У такому разі судові засідання не проводиться.

Положення ст. 129 Конституції України про повне фіксування судового процесу технічними засобами конкретизовано в ЦПК України. У процесуальний зміст принципу гласності судового розгляду цивільних справ входить і такий елемент, як повне фіксування судового розгляду

цивільних справ технічними засобами. Згідно з частиною 14 ст. 7 ЦПК України перебіг судового засідання фіксується технічними засобами. Порядок фіксування судового засідання технічними засобами встановлюється главою 7 розділу III ЦПК України.

Офіційним записом судового засідання є лише технічний запис, зроблений судом. Інші записи мають приватний характер. Вони не є офіційними, але теж можуть мати правове значення, наприклад для встановлення змісту показань свідка у разі, коли технічний запис судом не зберігся. Вважаємо, що суд не має права вилучати ці приватні записи в учасників процесу.

Важливим елементом принципу гласності судочинства є також публічне проголошення рішення в усіх випадках. Цю норму закріплено в ч. 16 ст. 7 ЦПК України, в якій зазначено, що судові рішення (повне або скорочене), ухвалені у відкритому судовому засіданні, оголошуються прилюдно у порядку, визначеному ЦПК України. Особи, які беруть участь у справі, а також особи, які не брали участі у справі, якщо суд вирішив питання про їх права, свободи чи обов'язки, мають право на отримання в суді усної або письмової інформації про результати розгляду відповідної справи.

Якщо судовий розгляд проводився в закритому судовому засіданні, прилюдно оголошується лише вступна та резолютивна частини рішення, якщо такі частини не містять інформації, для забезпечення захисту якої розгляд справи або вчинення окремих процесуальних дій проводилися в закритому судовому засіданні. Якщо вступна та/або резолютивна частини рішення містять таку інформацію, їх оголошення здійснюється в закритому судовому засіданні. Прилюдність проголошення рішення означає зачитування його тексту (або лише вступної та резолютивної частин) учасникам справи та присутнім у залі судового засідання.

Вважаємо, що правило про прилюдність проголошення судових рішень має поширюватись і на ухвали, якими закінчується розгляд справи без винесення рішення (закриття справи чи залишення заяви без розгляду).

Якщо судові рішення оголошується прилюдно, учасники справи, інші особи, присутні у залі судового засідання, і представники засобів масової інформації можуть проводити в залі судового засідання фотозйомку, відеозапис, транслявання проголошення рішення по радіо і телебаченню та в мережі Інтернет.

Важливою гарантією неупередженої поведінки судді та ухвалення справедливих рішень є соціальний контроль громадян в умовах гласності (відкритості) судового процесу. Публічний характер правосуддя, що

забезпечує його відкритість і сприяє контролю з боку суспільства, має й ту особливість, що стимулює суддю контролювати свою поведінку, додержуватись норм закону й відігравати належну судді роль. Будучи справедливим по суті, суддя своєю поведінкою у відкритому публічному процесі повинен підтверджувати цю якість. Суд над людиною передбачає її право пояснити судді та співгромадянам суть своїх вчинків, розраховуючи при цьому на розуміння. В обстановці публічності значно знижується можливість засудження невинного або призначення надмірно суворого покарання. В усіх міжнародних нормах, що стосуються здійснення правосуддя, публічність є необхідним елементом його справедливості. Публічність (гласність, відкритість) судового розгляду справ спрямовано на захист сторін від таємного правосуддя (яке не підпадає під контроль громадськості) і є одним із засобів збереження довіри до судів усіх рівнів⁵⁸.

Принцип державної мови судочинства. Відповідно до ст. 10 Конституції України державною мовою в Україні є українська мова. Держава забезпечує всебічний розвиток і функціонування української мови в усіх сферах суспільного життя на всій території України. Застосування мов в Україні гарантується Конституцією України та визначається законом.

Поняття державної мови має безпосередній зв'язок із поняттям держави та її суверенітету. Державна мова – зазвичай одна мова, визначена на конституційному або законодавчому рівні по суті головною в країні. Таке визначення означає, що відповідна мова є засобом офіційного спілкування у суспільстві та державі. Державна мова слугує діяльності державного механізму і забезпечує його взаємовідносини з індивідами та іншими суб'єктами. У багатьох країнах державною є мова більшості населення країни. Державною мовою конституційно визначається або фактично визнається зазвичай мова титульної нації⁵⁹.

Конституційний Суд України у рішенні від 14.12.1999 р. (справа № 1-в 99 № 10-рп/89) роз'яснив положення ч. 1 ст. 10 Конституції України, за яким «державною мовою в Україні є українська мова»: це треба розуміти так, що українська мова як державна є обов'язковим засобом спілкування на всій території України під час здійснення повноважень органами державної влади та органами місцевого самоврядування (мова актів, роботи, діловодства, документації тощо), а також в

---

⁵⁸ Кононенко В. І. Неупередженість суддів. *Вісник Верховного Суду України*. 2002. № 2. С. 57.

⁵⁹ Шаповал В. Поняття держави і суверенітету в конституційному праві. *Вісник Конституційного Суду України*. 2003. № 1. С. 82.

інших публічних сферах суспільного життя, які визначаються законом (ч. 5 ст. 10 Конституції України).

Відповідно до ст. 12 Закону України «Про судоустрій і статус суддів» судочинство і діловодство в судах України провадиться державною мовою. Суди забезпечують рівність прав громадян у судовому процесі за мовною ознакою. Вони використовують державну мову в процесі судочинства та гарантують право громадян на використання ними в судовому процесі рідної мови або мови, якою вони володіють.

Слід зауважити, що низка спеціальних законів у сфері використання інших мов, окрім державної, наразі втратила чинність. Це стосується Закону Української РСР «Про мови в Українській РСР» від 28.10.1989 р. (втратив чинність 10.08.2012 р.) та Закону України «Про засади державної мовної політики» від 03. 07.2012 р. (втратив чинність, як такий, що не відповідає Конституції України (є неконституційним); див. Рішення Конституційного Суду від 28.02.2018 р.).

Зараз діє Закон України «Про функціонування української мови як державної» від 25.04.2019 р. Згідно зі ст. 1 цього закону єдиною державною (офіційною) мовою в Україні є українська мова. Статус української мови як єдиної державної мови зумовлюється державотворчим самовизначенням української нації. Державний статус української мови є невіддільним елементом конституційного ладу України як унітарної держави. Статус української мови як єдиної державної мови в Україні визначається виключно Конституцією України. Порядок функціонування і застосування державної мови визначається виключно законом. Навмисне спотворення української мови в офіційних документах і текстах, зокрема навмисне застосування її з порушенням вимог українського правопису і стандартів державної мови, а також створення перешкод та обмежень у застосуванні української мови тягнуть за собою відповідальність, установлену законом. Статус української мови як єдиної державної мови передбачає обов'язковість її використання на всій території України під час здійснення повноважень органами державної влади й органами місцевого самоврядування, а також в інших публічних сферах суспільного життя, визначених цим законом. Українська мова як єдина державна мова виконує функції мови міжетнічного спілкування і є гарантією захисту прав людини для кожного українського громадянина незалежно від його етнічного походження, а також фактором єдності та національної безпеки України.

Статтю 14 Закону України «Про функціонування української мови як державної» визначено, що у судах України судочинство провадиться,

а діловодство здійснюється державною мовою. У судовому процесі може застосовуватися інша мова, ніж державна, у порядку, визначеному процесуальними кодексами України та Законом України «Про судоустрій і статус суддів». Суди ухвалюють рішення та оприлюднюють їх державною мовою у порядку, встановленому законом. Текст судового рішення складається з урахуванням стандартів державної мови.

Частина 2 ст. 9 ЦПК України встановлює, що суди забезпечують рівність прав учасників судового процесу за мовною ознакою. В окремих випадках, прямо передбачених законом, для окремих учасників процесу можуть встановлюватися додаткові гарантії реалізації їх права на звернення до суду, зумовлені наявністю певних об'єктивних чи суб'єктивних причин, та ніяк не пов'язується з мовною ознакою. Так, суд може залучити для участі у справі перекладача (ст. 75 ЦПК України). Згідно з ч. 4 ст. 9 ЦПК України учасники судового процесу, які не володіють або недостатньо володіють державною мовою, мають право робити заяви, надавати пояснення, виступати в суді та заявляти клопотання рідною мовою або мовою, якою вони володіють, користуючись при цьому послугами перекладача, в порядку, встановленому цим кодексом. Про правовий статус перекладача докладніше йдеться у коментарі до ст. 75 ЦПК України.

Закон обмежує коло дій, під час яких особи, які не володіють державною мовою, мають право використовувати рідну їм мову, зокрема мають право робити заяви, надавати пояснення, виступати в суді та заявляти клопотання рідною мовою або мовою, якою вони володіють, користуючись при цьому послугами перекладача. На нашу думку, інші процесуальні дії, не зазначені у розглядуваній статті, наприклад подання позовної заяви, апеляційної чи касаційної скарги, мають робитися державною мовою.

Принцип змагальності сторін у цивільному судочинстві. Під час розроблення та ухвалення чинного ЦПК України, серед іншого й тих положень, що стосуються основних засад (принципів) цивільного процесу, були враховані базові постулати, закладені в міжнародно-правових актах, ратифікованих Україною. Зокрема, чинний ЦПК України ґрунтується на закріпленні принципів цивільного процесу згідно зі ст. 8 Загальної декларації прав людини від 10 грудня 1948 р., в якій закріплено право кожної людини на ефективне відновлення в правах компетентними національними судами у випадках порушення її основних прав, наданих їй конституцією та законом. Крім того, ЦПК України відображає основні положення Конвенції про захист прав людини та основоположних свобод складовою частиною національного законодавства, а також ст. 55

Конституції України, що проголосила захист судом прав і свобод людини та громадянина.

ЕСПЛ неодноразово вживав у своїх прецедентних постановках термін «змагальність». У справі Вермюлен проти Бельгії Європейський суд з прав людини визнав порушенням п. 1 ст. 6 Конвенції, тобто права на справедливий судовий розгляд, те, що заявник не міг через посередництво свого адвоката дати відповідь на виступ заступника генерального прокурора при Касаційному суді, а також сам звернутися до суду під час слухань у Касаційному суді. Суд зазначив, що принцип змагальності означає, що сторони в кримінальному або цивільному процесі мають право ознайомлюватися з усіма доказами або зауваженнями, дотичними до справи, й коментувати їх; це стосується і висновків, зроблених незалежними представниками прокурорської служби, які впливають на рішення суду⁶⁰. У справі Костовський проти Нідерландів Європейський суд підкреслив, що згідно з принципом змагальності судового процесу всі докази мають пред'являтися у присутності обвинуваченого на відкритому слуханні. Як правило, ці права вимагають надання обвинуваченому рівноцінної і належної можливості спростування показань свідка обвинувачення та його допиту⁶¹. У справі Крцмар проти Чеської Республіки було зазначено, що у змагальному процесі будь-яка сторона судового провадження мусить мати змогу ознайомитися з доказами в суді, а також мати можливість висловити свою думку про їх наявність, зміст і достовірність у відповідній формі й у відповідний час, а у разі потреби – у письмовій формі та заздалегідь⁶². Виходячи з прецедентної практики Європейського суду з прав людини, є логічним висновок про те, що складовою права на справедливий судовий розгляд є принцип змагальності.

Аналіз цивільного процесуального законодавства дає змогу виокремити такі моделі цивільного судочинства: 1) змагальну, в підґрунтя якої покладено змагальні засади, при цьому слідчі засади суттєво обмежено; 2) слідчу модель цивільного судочинства, яка ґрунтується на необмежених повноваженнях суду щодо збору доказового матеріалу за суттєво обмежених змагальних засад. Побудувати систему судочинства на паритетних засадах, тобто на рівномірному співвідношенні

---

⁶⁰ Європейський суд по правам человека. Избранные решения : в 2 т. / пред. редкол. В. А. Туманов. М. : Норма, 2000. Т. 1. С. 175–177.

⁶¹ *Практика Європейського суду з прав людини. Рішення. Коментарі.* 2002. № 1. С. 203.

⁶² *Практика Європейського суду з прав людини. Рішення. Коментарі.* 2002. № 1. С. 35–36.

змагальних та слідчих засад, фактично неможливо, а судочинство завжди тяжітиме чи до змагальної системи, чи до слідчої моделі судочинства. При цьому слід зазначити, що історичний досвід розвитку процесуального законодавства, передусім вітчизняного, дає змогу зробити висновки про неможливість існування змагальної або слідчої моделі цивільного судочинства в ідеальному вигляді. Стаття 129 Конституції України передбачає як одну з основних засад судочинства змагальність сторін та свободу надання ними своїх доказів і в доведенні перед судом їх переконливості. Відповідно ЦПК України також закріпив правило про те, що **цивільне судочинство здійснюється на засадах змагальності сторін** (ст. 12).

Частина 2 ст. 12 ЦПК України зазначає, що учасники справи мають рівні права щодо здійснення всіх процесуальних прав та обов'язків, передбачених законом. Маємо зазначити, що для страсбурзьких суддів процесуальна рівність превалює над змагальністю, яка є засобом досягнення паритету можливостей та обізнаності сторін щодо доказових матеріалів цивільної справи⁶³. Свідченням того є постанова від 28 серпня 1991 р. «Брандштеттер проти Австрії» (Brandstetter v. Austria), деякі положення якої звучать так: «Право на змагальне судочинство означає, що... має бути надано можливість ознайомитися з поданими зауваженнями та доказами, висунутими іншою стороною, і висловитися щодо них. Національне законодавство може забезпечити дотримання цієї вимоги різними методами. Однак незалежно від обраного методу воно має забезпечити, щоб інша сторона була повідомлена про надані зауваження та мала реальну можливість висловитися щодо них»⁶⁴.

Справедливість судової влади полягає в доступності правосуддя для всіх членів суспільства, в їх рівності перед законом і судом, а також у можливості участі кожного громадянина у розгляді його справи в суді. У зв'язку з цим констатується той факт, що лише змагальний процес здатен забезпечити належне відправлення правосуддя, і лише в межах змагального процесу особа може належним чином реалізувати своє право на судовий захист, бо принцип змагальності дає змогу громадянину бути активним захисником своїх прав та інтересів у суді⁶⁵.

---

⁶³ Гомьен Д. Европейская Конвенция о правах человека и Европейская социальная хартия. М., 1998. 221 с.

⁶⁴ Case of Brandstetter v. Austria (Application no. 11170/84; 12876/87; 13468/87) // HUDOC : сайт. URL: <http://hudoc.echr.coe.int/eng?i=001-57683>.

⁶⁵ Мамницький В. Ю. Принцип змагальності у цивільному судочинстві : автореф. дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.03. Харків, 1995. С. 7.

Нині цивільне судочинство в Україні здійснюється на засадах змагальності. Закон покладає обов'язок доказування на сторону; кожна сторона мусить довести ті обставини, на які вона посилається як на підставу своїх вимог і заперечень, а зі суду знято обов'язки збирання доказів і встановлення істини незалежно від наданого сторонами доказового матеріалу (ч. 1 ст. 12 ЦПК України). ЦПК України дає змогу зробити висновок, що нині весь процес судового розгляду справи здійснюється **у формі змагання між сторонами**, підставою для якого є протилежність їх матеріально-правових інтересів.

Згідно з ч. 4 ст. 12 ЦПК України кожна сторона несе ризик настання наслідків, пов'язаних із вчиненням чи невчиненням нею процесуальних дій. Зараз, якщо сторони не надають доказів, це може мати для них негативні наслідки: ухвалене рішення ґрунтуватиметься лише на тих доказах, що були надані суду.

Нині важко уявити ефективно діючу модель судочинства, побудовану лише на засадах змагальності. Наразі оптимальне змагальне судочинство може полягати в тому, що засади змагальності мають у певних випадках доповнюватися принципом суддівського керівництва.

Судова реформа, безумовно, правильно змінила функцію суду в судовому процесі. Разом із тим слід констатувати, що нині в країні склалась ситуація, коли у значній частині малозабезпеченого населення в результаті досить прогресивних змін до ЦПК України з'явилися досить суттєві перешкоди на шляху реалізації їх права на судовий захист. Відповідні нові заходи і вдосконалення наявних процедур, спрямованих на більш ефективне відправлення правосуддя, мають уживатись у комплексі та, безумовно, не погіршувати положення громадян щодо можливостей реалізації ними свого права на судовий захист.

Перелік змагальних можливостей сторін і процесуальних повноважень суду (ч. 5 ст. 12 ЦПК України) має відображати спробу законодавця зберегти правильний баланс між змагальністю сторін та активністю суду. Такий баланс пронизує весь ЦПК України: норми про процесуальну активність сторін (та інших осіб, які беруть участь у справі) та суду взаємодіють між собою, доповнюють одна одну. Цей баланс обумовлюється нормою, яка визначає завдання цивільного судочинства (ст. 2 ЦПК України). Зараз на суд прямо не покладено обов'язок встановлення істини у справі, але завданнями цивільного судочинства є «справедливий, неупереджений і своєчасний розгляд і вирішення цивільних справ з метою ефективного захисту порушених, невизнаних або оспорюваних прав, свобод чи інтересів...», а це вже, з нашого погляду, передбачає

більшу активність суду. Активні процесуальні повноваження суду не слід розглядати як виняток із принципу змагальності. Таке поєднання забезпечує баланс публічно-правових і приватно-правових інтересів у процесі, справжню реалізацію права на судовий захист, більш ефективно сприяє досягненню основних завдань і мети судочинства.

Принцип диспозитивності в цивільному судочинстві. Принцип диспозитивності визначає механізм виникнення, розвитку і закінчення цивільної справи. Відповідно до ст. 55 Конституції України кожному гарантується право судового захисту його прав, свобод та інтересів.

У принципі диспозитивності виявляється зв'язок цивільного процесу з матеріальним правом. Він є продовженням і наслідком диспозитивної основи, властивим цивільним правовідносинам, у яких кожен вільний скористатися можливістю, наданою правом, чи не скористатися нею, здійснюючи своє право.

Принцип диспозитивності в цивільному процесі – це закріплені в нормах цивільного процесуального права положення про можливість осіб, які беруть участь у справі, розпоряджатися своїми матеріальними і процесуальними правами, а також засобами їх захисту, що активно впливають на виникнення, рух і закінчення цивільного процесу, з метою захисту своїх прав та охоронюваних законом інтересів. Цей принцип є головним принципом цивільного процесуального права, оскільки визначає механізм виникнення, розвитку і закінчення цивільної справи.

Принцип диспозитивності зв'язує рух і розвиток справи по стадіях цивільного процесу, долю предмета спору з розсудом самих зацікавлених осіб – позивача і відповідача. Початок диспозитивності пронизує все цивільне судочинство – від порушення конкретної справи до виконавчого провадження.

Здійснення кожною особою права на судовий захист залежить передусім від самої заінтересованої особи (ст. 4 ЦПК України). Можливість вільно розпоряджатися своїми матеріальними і процесуальними правами фактично і є принципом диспозитивності. Суд розглядає справи не інакше як за зверненням особи, поданим відповідно до ЦПК України, в межах заявлених нею вимог і на підставі доказів, наданих учасниками справи або витребуваних судом у передбачених Кодексом випадках. Це положення процесуального закону надає зацікавленій особі право процесуальної ініціативи порушити справу в суді. У випадках, установлених законом, до суду можуть звертатися органи та особи, яким надано право захищати права, свободи та інтереси інших осіб або державні чи суспільні інтереси. Оскільки переважна більшість цивільних справ

порушується самими зацікавленими особами, то порушення справ з ініціативи інших осіб та органів варто розглядати як виняток із загального правила.

Збирання доказів у цивільних справах не є обов'язком суду, крім випадків, установлених ЦПК України. Суд має право збирати докази, що стосуються предмета спору, з власної ініціативи лише у випадках, коли це потрібно для захисту малолітніх чи неповнолітніх осіб або осіб, визнаних судом недієздатними чи дієздатність яких обмежено, а також в інших випадках, передбачених цим кодексом.

Відповідно до принципу диспозитивності сторони в будь-якій стадії процесу можуть вільно здійснювати процесуальні права: знайомитися з матеріалами справи, робити з них витяги; одержувати копії рішень, ухвал, постанов та інших документів, доданих до справи; брати участь у судових засіданнях, заявляти клопотання і відводи тощо (ст. 43 ЦПК України).

Особливе місце серед прав сторін посідають процесуальні права, зазначені в ст. 49 ЦПК України:

1) позивач має право відмовитися від позову (всіх або частини позовних вимог), відповідач має право визнати позов (всі або частину позовних вимог) на будь-якій стадії судового процесу;

2) позивач має право збільшити або зменшити розмір позовних вимог до закінчення підготовчого засідання або до початку першого судового засідання, якщо справа розглядається в порядку спрощеного позовного провадження;

3) відповідач має право подати зустрічний позов у строки, встановлені цим Кодексом.

Суд у цих випадках зобов'язаний роз'яснити позивачеві або сторонам наслідки відповідних процесуальних дій, головним з яких є неможливість звернення до суду з тотожним позовом. Крім того, суд повинен перевірити законність такої процесуальної ініціативи: чи не суперечить вона закону, чи не порушуються нею права й охоронювані законом інтереси інших осіб. Суд не приймає відмови від позову, зменшення розміру позовних вимог, визнання позову відповідачем у справі, в якій особу представляє її законний представник, якщо його дії суперечать інтересам особи, яку він представляє. Процесуальна ініціатива в цьому разі здійснюється за допомогою і під контролем суду.

Засади диспозитивності виявляються і в питаннях порушення апеляційного та касаційного провадження, постановці питання про перегляд рішень у зв'язку з нововиявленими або виключними обставинами,

а також у вимогах примусового виконання судових рішень у цивільній справі.

Проявом поєднання засад диспозитивності сторін і процесуальної активності суду є норма, закріплена в ч. 4 розглядуваної статті, про те, що суд залучає відповідний орган чи особу, яким законом надано право захищати права, свободи та інтереси інших осіб, якщо дії законного представника суперечать інтересам особи, яку він представляє.

Принцип процесуальної рівноправності сторін. Рівність сторін – базовий принцип цивільного судочинства, що визначає його сутність, він з'являвся в різних джерелах в усі періоди розвитку цивільного права та цивільного процесу⁶⁶.

Сутність процесуальної рівноправності полягає в тому, що сторони у цивільному процесі наділяються рівними (але не однаковими) процесуальними правами та обов'язками. Як зазначено в юридичній літературі, до змісту принципу процесуальної рівноправності сторін належать закріплена в законодавстві рівність процесуальних прав та обов'язків сторін, наявність процесуальних гарантій, які забезпечують однакові можливості для здійснення прав та виконання обов'язків у процесі, та рівна процесуальна допомога суду⁶⁷.

Принцип рівноправності сторін передбачає, що сторони наділяються рівними процесуальними правами і несуть рівні процесуальні обов'язки незалежно від процесуальних функцій (позивача або відповідача), вони наділяються певними процесуальними правами й обов'язками зі здійснення своїх процесуальних функцій, і, нарешті, сторонам надаються однакові можливості зі здійснення процесуальних прав, що їм належать. Характерним проявом принципу процесуальної рівноправності сторін є закріплення в ЦПК рівних процесуальних прав: знайомитися з матеріалами справи, робити з них витяги, знімати копії з документів, долучених до справи, одержувати копії рішень та ухвал, брати участь у судових засіданнях⁶⁸.

Позивач та відповідач можуть знайомитися з матеріалами справи, робити з них витяги, одержувати копії рішень, ухвал, постанов та інших документів, що є у справі, брати участь у судових засіданнях, подавати

---

⁶⁶ Воронов А. В. Принципы гражданского процесса: прошлое, настоящее, будущее. М. : Городец, 2009. С. 418–448.

⁶⁷ Основные принципы гражданского процесса / под. ред. М. К. Треушникова, З. Чешки. М. : Изд-во Москов. ун-та, 1991. С. 125.

⁶⁸ Курс цивільного процесу : підручник / за ред. В. В. Комарова. Харків : Право, 2011. С. 201.

докази, брати участь у їх дослідженні, заявляти клопотання та відводи, давати усні й письмові пояснення судові, подавати свої доводи, міркування та заперечення, оскаржувати рішення і ухвали суду (ст. 29 ЦПК України).

Відповідно до ст. 31 ЦПК України передбачено процесуальні права, якими наділено лише сторони: позивач має право протягом усього часу розгляду справи збільшити або зменшити розмір позовних вимог, відмовитися від позову, а відповідач має право визнати позов повністю або частково. До початку розгляду судом справи по суті позивач має право у вигляді подання письмової заяви змінити предмет або підставу позову, а відповідач – подати зустрічний позов. Сторони можуть укласти мирову угоду на будь-якій стадії цивільного процесу. Кожна із сторін має право вимагати виконання судового рішення в частині, що стосується цієї сторони.

Як зазначає М. Й. Штефан, визначаючи процесуальну рівноправність сторін, цивільне процесуальне законодавство надає їм однакові процесуальні засоби для захисту і рівну можливість для їх застосування та сприяння судові. Суд однаково повинен допомогти сторонам у збиранні та долученні до справи доказів. Він також зобов'язаний роз'яснити сторонам їхні права й обов'язки, попередити про наслідки здійснення або невчинення процесуальних дій і надавати інше сприяння, яке забезпечує реалізацію цього принципу. Їм надсилаються повістки і повідомлення про час і місце судового засідання та проведення окремих процесуальних дій. Під час розгляду клопотань осіб, які беруть участь у справі, суд заслуховує думку сторін⁶⁹. В. В. Комаров зазначає, що традиційно цей принцип розглядається як принцип судочинства, який є похідним від рівності сторін у цивільних правовідносинах і їх рівного ставлення до суду, що розглядає цивільну справу. Цей принцип не означає, що сторони мають винятково однакове процесуальне положення, тобто ті самі процесуальні права й ті самі процесуальні обов'язки⁷⁰.

У сучасних дослідженнях про сутність принципу рівності зустрічається також твердження про те, що принцип процесуальної рівності сторін закріплено у ст. 129 Конституції України. Принцип рівності у цивільному процесі не слід абсолютно ототожнювати з однією із конституційних засад судочинства – рівністю всіх учасників судового процесу перед законом і судом, закріпленою у ст. 129 Конституції України. Конституційний

---

⁶⁹ Штефан М. Й. Цивільний процес : підручник. Київ : Ін Юре, 2001. С. 54–55.

⁷⁰ Курс цивільного процесу : підручник / за ред. В. В. Комарова. Харків : Право, 2011. С. 201.

принцип рівності перед законом і судом пов'язано здебільшого з правом чи гарантіями на доступ до правосуддя, на справедливий суд⁷¹.

Закріплення в цивільному судочинстві такої засади, як процесуальна рівність сторін, обумовлено насамперед рівноправністю суб'єктів у матеріальних (цивільних) правовідносинах, з яких і виникає судовий спір.

Утім сутність принципу рівноправності сторін обумовлюється також і методом регулювання цивільних процесуальних правовідносин, про що зазначали дослідники. У науці цивільного процесуального права рівноправність аналізується через метод цивільного процесуального регулювання, який будується на взаємодії диспозитивних та імперативних засад. Рівноправність і змагальність безпосередньо стосуються способів правового впливу на цивільні процесуальні відносини. У зв'язку з цим розкриваються взаємозв'язки юридичного процесу і методу правового регулювання та виявляються особливості методу правового впливу на процесуальні відносини. Так, А. М. Бондар зазначає, що його специфіка виникає з поєднання в межах цивільних процесуальних відносин приватних і публічних інтересів і визначається сутнісними рисами регулювання як матеріально-правових цивільних відносин, так і судової (процесуальної) діяльності. Оскільки взаємовідносини суб'єктів у цій сфері будуються на автономії, рівності та диспозитивності, їх процесуальне становище певною мірою теж визначається цими засадами. Тому риси матеріально-правових методів цивільно-правового регулювання проникають і в процесуальний метод, додаючи в нього засади диспозитивності.

Диспозитивні засади методу цивільного процесуального права проявляються передусім у рівності сторін процесу, в тих можливостях, які надаються їм для захисту своїх прав та інтересів, а також у свободі користування сторонами своїми правами.

Дійсно, принцип процесуальної рівноправності сторін є тісно пов'язаним із принципами диспозитивності, а також змагальності, які у своїй сукупності дають змогу досягти справжньої рівності сторін у цивільному судочинстві. Отже, досліджуючи правову природу рівноправності, слід говорити про органічний зв'язок принципу рівноправності зі змагальністю.

Загальноприйняте поняття «рівність сторін», якими у цивільному процесі є виключно позивач та відповідач (ч. 1 ст. 30 ЦПК України) у справах позовного провадження, є досить умовним. Втім, юридична

---

⁷¹ Грабовська О. О. Роль принципу рівності в процесі доказування у цивільних справах. *Судова апеляція*. 2014. № 2. С. 85.

природа справ, що розглядаються та вирішуються судами в порядку позовного провадження, побудованого на змагальності у зв'язку з наявністю спору про право та сторін з протилежними інтересами та відповідною змагальному процесу роллю суду в процесі доказування, зумовлює необхідність указати на те, що саме в позовному провадженні принцип процесуальної рівності має особливе значення та особливу специфіку реалізації.

Принцип трьохінстанційності і забезпечення апеляційного та касаційного оскарження судових рішень. Стаття 17 ЦПК України регламентує право на перегляд та оскарження судового рішення. У підґрунтя інстанційної будови судової системи покладено необхідність забезпечення права на виправлення судової помилки та єдності судової практики.

Відповідно до ч. 1 ст. 6 Конвенції про захист прав людини і основоположних свобод і п. 1 ст. 14 Міжнародного пакту про громадянські та політичні права кожен має право на справедливий і публічний розгляд його справи впродовж розумного строку незалежним і безстороннім судом, установленим законом. Судове рішення не може визнаватись справедливим і правосудним, а судовий захист – повним та ефективним, якщо припущено судову помилку. Тому п. 6 ст. 14 Пакту передбачає, що судове рішення підлягає перегляду, якщо будь-яка нова чи нововиявлена обставина безспірно доводить наявність судової помилки. Усе це свідчить про те, що повне здійснення права на судовий захист є неможливим без права на усунення судової помилки. Ураховуючи це, зацікавлена особа може розраховувати не лише на отримання рішення у справі, а й на можливість його оскарження.

Згідно з Рекомендацією Комітету Міністрів Ради Європи R(95)5 від 07 лютого 1995 року «Щодо введення в дію й поліпшення функціонування систем і процедур оскарження по цивільних і торгівельних справах» мають існувати принаймні дві інстанції, одна з яких розглядає спір по суті й постановляє рішення, а інша має повноваження на перегляд цього рішення. Водночас Рекомендація містить положення стосовно можливості створення «суду третьої інстанції», тобто суду, який здійснює контроль за судом другої інстанції. При цьому зазначається, що скарги до суду третьої інстанції мають подаватися передусім у межах тих справ, які розвиватимуть право або сприятимуть одноманітному тлумаченню закону й за умови, що такі справи вже пройшли слухання у судах двох інстанцій.

Відповідно до ст. 129 Конституції України однією із базисних засад судочинства України є забезпечення права на апеляційне і касаційне оскарження судових рішень.

Наразі в цивільному судочинстві України склалася класична трьохінстанційна система, де суд апеляційної інстанції здійснює перегляд судових рішень, які не набрали законної чинності, на предмет їх відповідності вимогам законності (питання права) та обґрунтованості (питання факту). Касаційна інстанція водночас переглядає судові рішення, які набрали законної чинності після їх розгляду судом апеляційної інстанції, виключно на предмет дотримання вимоги законності (питання права).

Указана вище стаття зазначає, що учасники справи, а також особи, які не брали участі у справі, якщо суд вирішив питання про їхні права, свободи, інтереси та/або обов'язки, мають право на апеляційний перегляд справи та у визначених законом випадках – на касаційне оскарження судового рішення.

Не допускається касаційне оскарження судового рішення суду першої інстанції без його перегляду в апеляційному порядку.

Принцип обов'язковості виконання судових рішень. Відповідно до статті 55 Конституції України права і свободи людини та громадянина захищаються судом. Право на судовий захист охоплює не лише постановлення та оголошення судом рішення, але і своєчасне його виконання. Усунення наслідків порушення суб'єктивних прав та охоронюваних законом інтересів і їх поновлення є одним з найважливіших завдань правосуддя. Своєчасне і повне виконання судових рішень гарантує здійснення суб'єктивних прав, визнаних судовим рішенням, і виконання юридичних обов'язків, підтверджених ним. Закінчення процесу судового захисту порушеного або оспорюваного суб'єктивного матеріального права або охоронюваного законом інтересу відбувається лише у випадках їх реального поновлення за допомогою примусового виконання судового рішення, що здійснюється у виконавчому провадженні.

Стаття 129-1 Конституції України встановлює, що суд ухвалює рішення іменем України. Судове рішення є обов'язковим до виконання. Держава забезпечує виконання судового рішення у визначеному судовому порядку. Контроль за виконанням судового рішення здійснює суд. Згідно з п. 9 ч. 2 ст. 129 Конституції України обов'язковість судового рішення є основною засадою судочинства.

Рішення суду відповідно до процесуального законодавства є обов'язковим уже з моменту його винесення і проголошення. Але з моменту набрання ним законної чинності воно стає загальнообов'язковим, тобто

обов'язковим не лише для суду та для інших учасників справи, а і для всіх органів, підприємств, установ, організацій, посадових осіб і громадян і підлягає виконанню на всій території України. Так, наприклад, рішення суду про встановлення батьківства є обов'язковим для органів державної реєстрації актів цивільного стану, а рішення суду про задоволення позову про поновлення на роботі й відповідний виконавчий лист є обов'язковими для організації, де працює позивач.

Невиконання судового рішення є підставою для відповідальності, встановленої законом. Так, ст. 382 КК України встановлює кримінальну відповідальність за невиконання судового рішення. Об'єктом злочину є порядок діяльності суду як органу правосуддя, що передбачає точне і своєчасне виконання його рішень.

Рішення чи ухвала, тобто будь-яка постанова суду (судді), що набрали законної чинності, є перешкодою для звернення до суду лише тоді, коли ними вирішено питання про спір між тими самими сторонами, про той самий предмет і на тих самих підставах. Тому ч. 3 ст. 18 ГПК України передбачає правило, згідно з яким обов'язковість судового рішення не позбавляє осіб, які не брали участі у справі, можливості звернутися до суду, якщо ухваленим судовим рішенням порушуються їхні права, свободи чи інтереси.

Питання для самоперевірки

- 1. Назвіть принципи цивільного процесу та охарактеризуйте основні з них.*
- 2. Які нові принципи цивільного процесу було запроваджено під час реформи 2017 року?*
- 3. Дайте визначення поняття принципів цивільного процесуального права.*
- 4. Наведіть критерії систематизації принципів цивільного процесуального права.*
- 5. Визначте зміст принципу поєднання диспозитивності та процесуальної активності суду в цивільному судочинстві.*
- 6. Охарактеризуйте зміст принципу поєднання змагальності та процесуальної активності суду в цивільному судочинстві.*
- 7. Визначте зміст принципу поєднання засад рівноправності сторін та забезпечення балансу їх рівних правових можливостей у цивільному судочинстві.*

ГЛАВА 3
ЦИВІЛЬНІ ПРОЦЕСУАЛЬНІ ПРАВОВІДНОСИНИ.
СУД ЯК СУБ'ЄКТ ЦИВІЛЬНИХ ПРОЦЕСУАЛЬНИХ ПРАВОВІДНОСИН

§ 1. Цивільні процесуальні правовідносини

Правосуддя у цивільних справах є складним видом державної діяльності. Тому звернення до суду за захистом порушених, невизнаних або оспорюваних прав, свобод чи інтересів породжує виникнення між учасниками цивільного судочинства відносин, які врегульовано ЦПК України.

Цивільним процесуальним правовідносинам як різновиду правових відносин притаманні специфічні, лише їм властиві ознаки, які є підставою для розмежування цивільно-процесуальних та інших правовідносин. Ознакою цивільних процесуальних правовідносин є те, що вони **мають правовий характер** і за загальним правилом виражаються у спеціальній, установленій законом цивільній процесуальній формі⁷². Ця особливість передбачає той факт, що процесуальні правовідносини виникають лише на основі норми права.

Інша ознака цивільно-процесуальних правовідносин полягає у тому, що **обов'язковим їх суб'єктом є суд**. Підставою цього є ст. 124 Конституції України, відповідно до якої правосуддя в Україні здійснюється виключно судами. Отже, суд є не лише обов'язковим, але й основним суб'єктом цивільних процесуальних правовідносин. Його наділено владними повноваженнями стосовно осіб, які беруть участь у цивільному судочинстві, а тому такі відносини будуються за принципом влади і підпорядкування. Разом із тим такі відносини не можна порівнювати з державним адмініструванням чи управлінням підприємства, банку тощо, адже в цьому разі носієм владних повноважень є орган правосуддя, а в державному управлінні чи іншій сфері управлінської діяльності – орган державного чи іншого виду управління. При цьому таке управління ґрунтується на безумовному підпорядкуванні нижчих ланок управління вищим, правосуддя ж є незалежним. Крім того, процесуальні відносини впорядковано ЦПК України, і виникають вони лише під час виконання юрисдикційної діяльності.

Разом із тим це не означає, що у суду є лише права, а в інших учасників цивільного процесу – лише обов'язки. Вивчаючи процесуальні права й обов'язки, ми поділяємо їх теоретично з метою кращого розуміння функціонування судочинства. У практичній же площині такі права

---

⁷² Чечина Н. А. Гражданские процессуальные отношения. Л., 1962. С. 31.

й обов'язки всіх учасників процесу переплітаються і мають взаємопов'язаний характер.

Особливістю цивільних процесуальних правовідносин є також те, що вони мають **владний характер**. Ця особливість зумовлюється тим, що за законом суду відведено головну роль у виконанні завдань цивільного судочинства.

Цивільні процесуальні правовідносини мають свої елементи, до яких зазвичай відносять **суб'єктів, об'єкт** та **зміст**. До **суб'єктів** цивільних процесуальних правовідносин належать суд та інші учасники цивільних процесуальних правовідносин.

Об'єктом цивільних процесуальних правовідносин у юридичній науці традиційно визнають те, у зв'язку з чим вони виникають або на що спрямовуються. Під час здійснення правосуддя в суді першої інстанції правовідносини між судом та сторонами спрямовано на вирішення спору, якщо це позовне провадження, та на задоволення тієї вимоги, яку заявлено у справах наказного чи окремого провадження. Правовідносини, що виникають під час апеляційного та касаційного провадження, з'являються у зв'язку із перевіркою законності та обґрунтованості судових рішень.

Зміст цивільних процесуальних правовідносин складається із прав та обов'язків суб'єктів цивільних процесуальних правовідносин.

§ 2. Суб'єкти цивільних процесуальних правовідносин та їх класифікація

Суб'єктами цивільних процесуальних правовідносин є суд, сторони, треті особи, представники, органи та особи, яким законом надано право звертатися до суду в інтересах інших осіб, учасники судового процесу у справах наказного та окремого провадження, свідки, експерти тощо.

Обов'язковим та головним суб'єктом цивільних процесуальних правовідносин є суд, оскільки він вирішує спір про право, здійснює захист порушених, невизнаних чи оспорюваних прав, свобод чи інтересів. У зв'язку з цим у цивільних процесуальних правовідносинах взаємні права та обов'язки виникають між судом та іншими учасниками цивільного судочинства окремо за такою схемою: суд – позивач, суд – відповідач, суд – третя особа тощо.

Інші суб'єкти цивільних процесуальних правовідносин поділяються на такі групи: **учасники справи, представники** та **інші учасники**

судового процесу. Поділ суб'єктів цивільних процесуальних правовідносин на зазначені групи здійснюється за ознакою юридичної заінтересованості.

Відповідно до ст. 42 ЦПК України учасниками справи у справах позовного провадження є сторони і треті особи, а у справах наказного та окремого провадження – заявники, боржники та інші заінтересовані особи. У справах також можуть брати участь органи та особи, яким законом надано право звертатися до суду в інтересах інших осіб.

Учасники справи мають юридичну заінтересованість у результатах вирішення судом справи та у реалізації ухваленого по справі судового рішення. Сторони і треті особи у справах позовного провадження, заявники, боржники та заінтересовані особи у справах наказного та окремого провадження перебувають між собою в спірних матеріальних правовідносинах, тому характер їхньої юридичної заінтересованості можна визначити як суб'єктивний матеріально-правовий. Особи, яким законом надано право звертатися до суду в інтересах інших осіб, роблять це у визначених законом випадках, звертаючись за захистом державного чи суспільного інтересу. У зв'язку з цим характер їхньої заінтересованості є службовим, державним або суспільним, який визначається залежно від виконуваних ними функцій у системі органів виконавчої влади чи органів місцевого самоврядування.

До **інших учасників цивільного процесу**, яких традиційно називають особами, які сприяють здійсненню судочинства, належать помічник судді, секретар судового засідання, судовий розпорядник, свідки, експерти, експерти з питань права, перекладачі та спеціалісти (ст. 65 ЦПК України). Зазначені суб'єкти не мають юридичної зацікавленості у вирішенні справи, не виступають на захист прав інших осіб, а залучаються чи допускаються до здійснення допомоги під час розгляду справи. Зазначені суб'єкти сприяють особам, які беруть участь у справі, в доказуванні, а суду – у встановленні обставин, що мають значення для справи.

§ 3. Суд як суб'єкт цивільних процесуальних правовідносин

Повноваження суду здійснює суддя (судді). Суддя як посадова особа здійснює свої повноваження відповідно до наданих йому повноважень щодо служби.

Відповідно до ст. 34 ЦПК України цивільні справи у судах першої інстанції розглядаються одноособово суддею, який є головуючим і діє від імені суду, якщо інше не передбачено цим кодексом.

Справи про визнання необґрунтованими активів та їх стягнення в дохід держави розглядаються колегіально Вищим антикорупційним судом у складі трьох суддів.

У випадках, установлених ЦПК України, цивільні справи у судах першої інстанції розглядаються **колегією у складі одного судді і двох присяжних**, які під час здійснення правосуддя користуються всіма правами судді. Так, ч. 2 ст. 293 ЦПК України передбачає, що справи окремого провадження розглядаються у складі одного професійного судді і двох присяжних, зокрема це справи про:

- обмеження цивільної дієздатності фізичної особи, визнання фізичної особи недієздатною та поновлення в цивільній дієздатності фізичної особи;
- визнання фізичної особи безвісно відсутньою чи оголошення її померлою;
- усиновлення;
- обов'язкову госпіталізацію до протитуберкульозного закладу;
- надання психіатричної допомоги в примусовому порядку.

Участь згаданих осіб у цивільному судочинстві зумовлюється особливим положенням, у яке потрапляє людина, стосовно якої розглядається справа; у таких справах зачіпаються первинні, основні права людини на недоторканність, на повагу до честі й гідності, на свободу та незалежність, як, наприклад, у разі усиновлення, коли вирішується доля людини, її майбутнє, йдеться про право на вільний розвиток її особистості⁷³.

Перегляд в апеляційному порядку рішень судів першої інстанції здійснюється колегією суддів суду апеляційної інстанції у складі трьох суддів.

Перегляд судових рішень судів першої та апеляційної інстанції здійснюється колегією суддів суду касаційної інстанції у складі трьох або більшої непарної кількості суддів.

У визначених ЦПК України випадках перегляд судових рішень судом касаційної інстанції здійснює судова палата Касаційного цивільного суду (палатою), об'єднана палата Касаційного цивільного суду (об'єднана палата) або Велика Палата Верховного Суду (Велика Палата).

Засідання палати в суді касаційної інстанції вважається правомочним за умови присутності на ньому більше половини її складу.

---

⁷³ Колісник О. В. Суд як суб'єкт цивільних процесуальних правовідносин : дис. канд. юрид. наук : 12.00.03. Харків, 2008. С. 224.

Засідання об'єднаної палати та Великої Палати вважається правомочним, якщо на ньому присутні не менше ніж дві третини її складу.

Перегляд судових рішень за нововиявленими обставинами здійснюється судом у такому самому кількісному складі, в якому ці рішення були ухвалені (одноособово або колегіально).

Судові рішення ухвалюються судом у нарадчій кімнаті. Судді ухвалюють рішення простою більшістю голосів, при цьому головуючий голосує останнім. Разом із тим ніхто із суддів не має права утримуватися від голосування і підписання судового рішення. У разі незгоди із судовим рішенням більшості суддя має право письмово викласти свою окрему думку. Цей документ приєднується до справи, але і такий суддя зобов'язаний підписати судове рішення. Окрема думка судді не проголошується в судовому засіданні.

Відповідно до ст. 36 ЦПК України ***суддя не має права брати участі у розгляді справи і підлягає відводу (самовідводу)*** в таких випадках:

1) він є членом сім'ї або близьким родичем (чоловік, дружина, батько, мати, вітчим, мачуха, син, дочка, пасинок, падчерка, брат, сестра, дід, баба, внук, внучка, усиновлювач чи усиновлений, опікун чи піклувальник, член сім'ї або близький родич цих осіб) сторони або інших учасників судового процесу, осіб, які надавали стороні або іншим учасникам справи правничу допомогу у цій справі, або іншого судді, який входить до складу суду, що розглядає чи розглядав справу;

2) він брав участь у справі як свідок, експерт, спеціаліст, перекладач, представник, адвокат, секретар судового засідання або надавав стороні чи іншим учасникам справи правничу допомогу в цій чи іншій справі;

3) він прямо чи побічно заінтересований у результаті розгляду справи;

4) було порушено порядок визначення судді для розгляду справи;

5) є інші обставини, що викликають сумнів у неупередженості або об'єктивності судді.

До складу суду не можуть входити особи, які є членами сім'ї, родичами між собою чи родичами іншого члена подружжя.

Незгода сторони з процесуальними рішеннями судді, рішення або окрема думка судді в інших справах, висловлена публічно думка судді щодо того чи іншого юридичного питання, не може бути підставою для відводу.

Окремо слід зазначити, що у ст. 37 ЦПК України наголошується на недопустимості повторної участі судді в розгляді справи. Так, суддя,

який брав участь у вирішенні справи в суді першої інстанції, не може брати участі в розгляді цієї самої справи в судах апеляційної і касаційної інстанцій, а так само у новому розгляді справи судом першої інстанції після скасування рішення суду або ухвали про закриття провадження у справі.

Суддя, який брав участь у врегулюванні спору у справі за участю судді, не може брати участі в розгляді цієї справи по суті або перегляді будь-якого ухваленого в ній судового рішення.

Суддя, який брав участь у вирішенні справи в суді апеляційної інстанції, не може брати участі у розгляді цієї самої справи в судах касаційної або першої інстанції, а також у новому розгляді справи після скасування ухвали чи рішення суду апеляційної інстанції.

Суддя, який брав участь у перегляді справи в суді касаційної інстанції, не може брати участі в розгляді цієї справи в суді першої чи апеляційної інстанції, а також у новому її розгляді після скасування ухвали чи рішення суду касаційної інстанції.

Суддя, який брав участь у вирішенні справи, рішення в якій було в подальшому скасовано судом вищої інстанції, не може брати участі у розгляді заяви про перегляд за нововиявленими обставинами рішення суду у цій справі.

Суддя, який брав участь у вирішенні справи в суді першої, апеляційної чи касаційної інстанцій, не може брати участі у розгляді заяви про перегляд судового рішення у зв'язку з виключними обставинами у цій справі.

За наявності вказаних у законі підстав суддя повинен заявити **самовідвід**, що і передбачає ст. 39 ЦПК України. Із цих само підстав відвід судді може бути заявлено учасниками справи.

Відвід має бути вмотивованим і заявленим протягом десяти днів з дня отримання учасником справи ухвали про відкриття провадження у справі, але не пізніше початку підготовчого засідання або першого судового засідання, якщо справа розглядається в порядку спрощеного позовного провадження. Самовідвід може заявлятися не пізніше початку підготовчого засідання або першого судового засідання, якщо справа розглядається в порядку спрощеного позовного провадження.

Після спливу вказаного строку заявляти відвід (самовідвід) дозволяється лише у виняткових випадках, коли про підставу відводу (самовідводу) заявнику не могло бути відомо до спливу вказаного строку, але не пізніше двох днів із дня, коли заявник дізнався про таку підставу (ч. 3 ст. 39 ЦПК України).

Згідно зі ст. 40 ЦПК України **питання про відвід (самовідвід) судді може бути вирішено як до, так і після відкриття провадження у справі**. Питання про відвід судді вирішує суд, який розглядає справу. Суд задовольняє відвід, якщо доходить висновку про його обґрунтованість. Якщо суд доходить висновку про необґрунтованість заявленого відводу, і заява про такий відвід надійшла до суду за три робочі дні (або раніше) до наступного засідання, вирішення питання про відвід здійснюється суддею, який не входить до складу суду, що розглядає справу, і визначається у порядку, встановленому ч. 1 ст. 33 ЦПК України. Такому судді не може бути заявлений відвід.

Якщо заява про відвід судді надійшла до суду пізніше ніж за три робочі дні до наступного засідання, вона не підлягає переданню на розгляд іншому судді, а питання про відвід судді вирішується судом, що розглядає справу.

Якщо питання про відвід судді в порядку, визначеному ч. 3 цієї статті, неможливо розглянути в суді, в якому розглядається справа, то справа для вирішення питання про відвід передається до суду відповідної інстанції, найбільш територіально наближеного до цього суду.

§ 4. Цивільна юрисдикція судів. Види цивільної юрисдикції

Відповідно до ч. 1 ст. 15 ЦПК України **суди розглядають у порядку цивільного судочинства** справи, що виникають щодо цивільних, земельних, трудових, сімейних, житлових та інших правовідносин, крім справ, розгляд яких здійснюється в порядку іншого судочинства. Суди розглядають у порядку цивільного судочинства також вимоги щодо реєстрації майна та майнових прав, інших реєстраційних дій, якщо ті є похідними від спору щодо такого майна або майнових прав, якщо цей спір підлягає розгляду в місцевому загальному суді та був переданий на його розгляд з такими вимогами.

Отже, законодавець замість раніше *відомої підвідомчості цивільних справ* фактично вводить у цивільний процес нове поняття цивільної юрисдикції, тобто компетенцію суддів загальної юрисдикції з розгляду цивільних справ, персоніфікуючи такі справи і відокремлюючи їх від тих справ, які мають розглядатися за правилами інших видів судочинства – кримінального, адміністративного чи господарського.

На відміну від зазначеного, ст. 24 ЦПК України 1963 р. передбачала підвідомчість справ за їх суб'єктами, зазначаючи, що справа розглядається в порядку цивільного судочинства за умови, що хоча б однією зі сторін у спорі має бути громадянин.

Поняття цивільної юрисдикції є ширшим, ніж поняття підвідомчості, з цих підстав законом може бути передбачено розгляд і інших справ за правилами цивільного судочинства. Наприклад, за правилами цивільного судочинства розглядаються клопотання про надання дозволу на примусове виконання рішень іноземних судів чи визнання таких, що не підлягають примусовому виконанню (розділ VIII ЦПК України).

Суди загальної юрисдикції України розглядають справи в порядку:

- позовного (*загального або спрощеного*);
- наказного;
- окремого провадження.

Наказне провадження призначається для розгляду справ за заявами про стягнення грошових сум незначного розміру, щодо яких відсутній спір або про його наявність заявнику невідомо.

Спрощене позовне провадження призначено для розгляду:

- 1) малозначних справ;
- 2) справ, що виникають стосовно трудових відносин;
- 3) справ про надання судом дозволу на тимчасовий виїзд дитини за межі України тому з батьків, хто проживає окремо від дитини, у якого відсутня заборгованість зі сплати аліментів та якому відмовлено другим із батьків у наданні нотаріально посвідченої згоди на такий виїзд;
- 4) справ незначної складності та інших справ, для яких пріоритетним є швидке вирішення справи.

Загальне позовне провадження призначено для розгляду справ, які через складність або інші обставини недоцільно розглядати у спрощеному позовному провадженні.

Для цілей ЦПК України **малозначними справами** є такі:

- 1) справи, у яких ціна позову не перевищує ста розмірів прожиткового мінімуму для працездатних осіб;
- 2) справи незначної складності, визнані судом малозначними, крім справ, які підлягають розгляду лише за правилами загального позовного провадження, та справ, ціна позову в яких перевищує двісті п'ятдесят розмірів прожиткового мінімуму для працездатних осіб;
- 3) справи про стягнення аліментів, збільшення їх розміру, оплату додаткових витрат на дитину, стягнення неустойки (пені) за прострочення сплати аліментів, індексацію аліментів, зміну способу їх стягнення, якщо такі вимоги не є пов'язаними з установленням чи оспоруванням батьківства (материнства);
- 4) справи про розірвання шлюбу;

5) справи про захист прав споживачів, ціна позову в яких не перевищує двохсот п'ятдесяти розмірів прожиткового мінімуму для працездатних осіб.

Окреме провадження призначається для розгляду справ про підтвердження наявності або відсутності юридичних фактів, що мають значення для охорони прав та інтересів особи чи створення умов для здійснення нею особистих немайнових чи майнових прав або підтвердження наявності чи відсутності неоспорюваних прав.

Суди розглядають справи про оскарження рішень третейських судів, про видачу виконавчих листів на примусове виконання рішень третейських судів, про оспорювання рішень міжнародного комерційного арбітражу, а також про визнання та надання дозволу на виконання рішень міжнародного комерційного арбітражу чи іноземного суду.

Разом із тим не допускається об'єднання в одне провадження вимог, які підлягають розгляду за правилами різних видів судочинства, якщо інше не встановлено законом (ст. 20 ЦПК України).

Сторони мають право передати спір на розгляд третейського суду, крім випадків, установлених законом (ст. 21 ЦПК України). Так, ст. 6 Закону України «Про третейські суди» зазначає, що не підлягають розгляду в порядку третейського судочинства справи з розгляду спорів, що виникають стосовно сімейних правовідносин, інші справи, які відповідно до закону підлягають вирішенню виключно судами загальної юрисдикції, наприклад спори про поновлення працівника на роботі, стягнення заробітної плати тощо.

Крім того, відповідно до ст. 294 ЦПК України на розгляд третейського суду не можуть бути передані справи окремого провадження.

Види цивільної юрисдикції:

1) виняткова – це компетенція виключно одного юрисдикційного органу щодо розгляду та вирішення конкретної справи (наприклад, визнання особи недієздатною здійснюється лише судом);

2) множинна:

– **договірна** – компетенція юрисдикційного органу щодо розгляду та вирішення конкретної справи, визначена домовленістю сторін справи (наприклад, сторони можуть домовитися про передання спору на розгляд та вирішення третейському суду);

– **альтернативна** – компетенція кількох юрисдикційних органів щодо розгляду та вирішення конкретної справи, однак хто з них розглядатиме справу, визначається особою, яка потребує захисту своїх прав, свобод чи інтересів;

– **умовна** – компетенція юрисдикційних органів щодо вирішення правового питання, поставлена в залежність від настання певних умов.

Наразі існують предметна та суб'єктна юрисдикція, інстанційна юрисдикція і територіальна юрисдикція (підсудність). За роз'ясненнями Пленуму Вищого спеціалізованого суду України з розгляду цивільних і кримінальних справ, наданими в постанові від 01.03.2013 № 3 «Про деякі питання юрисдикції загальних судів та визначення підсудності цивільних справ», вирішуючи питання про відкриття провадження у справі, суди повинні перевірити належність справ до їх юрисдикції⁷⁴. Отже, отримавши документи, суд має встановити всі види цивільної юрисдикції перш ніж відкривати провадження у справі, розглядати та вирішувати її.

§ 5. Предметна та суб'єктна юрисдикція

Предметна юрисдикція – це розмежування компетенції цивільних, кримінальних, господарських та адміністративних судів. Кожен суд має право розглядати і вирішувати лише ті справи (спори), які віднесено до його відання законодавчими актами, тобто діяти в межах установленної компетенції.

Під час визначення предметної юрисдикції справ суди повинні виходити із суті права та/або інтересу, за захистом якого звернулася особа, заявлених вимог, характеру спірних правовідносин, змісту та юридичної природи обставин у справі.

У порядку цивільного судочинства суди розглядають справи про захист порушених, невизнаних або оспорюваних прав, свобод чи інтересів, що виникають стосовно цивільних, житлових, земельних, сімейних і трудових відносин, а також з інших правовідносин, крім випадків, коли розгляд таких справ здійснюється в порядку іншого судочинства (кримінального, господарського чи адміністративного).

Критеріями розмежування судової юрисдикції, тобто передбаченими законом умовами, за яких певна справа підлягає розгляду за правилами того чи іншого виду судочинства, є суб'єктний склад правовідносин, предмет спору та характер спірних матеріальних правовідносин у їх сукупності. Крім того, таким критерієм може бути пряма вказівка в

---

⁷⁴ Про деякі питання юрисдикції загальних судів та визначення підсудності цивільних справ : Постанова Пленуму Вищого спеціалізованого суду України з розгляду цивільних і кримінальних справ від 01.03.2013 № 3 // БД «Законодавство України» / ВР України. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/v0003740-13>.

законі на вид судочинства, в якому розглядається визначена категорія справ.

Отже, **критеріями відмежування справ цивільної юрисдикції від інших** є:

– *по-перше, наявність у них спору про право цивільне*; так, наприклад, у п. 7 Постанови пленуму ВСУ «Про судову практику у справах про захист гідності та честі фізичної особи, а також ділової репутації фізичної та юридичної особи» від 27.02.2009 № 1 визначено, що суд, відкриваючи провадження у справі, має з'ясувати, за правилами якого судочинства підлягає розгляду заява⁷⁵, оскільки характер спірних правовідносин у справах про захист гідності та честі фізичної особи, а також ділової репутації фізичної та юридичної особи є цивільно-правовим (незалежно від суб'єктного складу), то всі справи зазначеної категорії підлягають розгляду в порядку цивільного судочинства, за винятком справ про захист ділової репутації між юридичними особами та іншими суб'єктами підприємницької діяльності у сфері господарювання та іншої підприємницької діяльності, що розглядаються в порядку господарського судочинства; справи зазначеної категорії не можуть розглядатися за правилами Кодексу адміністративного судочинства України, оскільки такі спори не мають публічно-правового характеру, навіть якщо стороною в ньому виступає суб'єкт владних повноважень;

– *по-друге, норма законодавства, якою встановлено, що розгляд справи за позовами, що виникають стосовно будь-яких правовідносин, провадиться за правилами цивільного судочинства*;

– *по-третє, суб'єктний склад такого спору* (однією зі сторін у спорі є зазвичай фізична особа).

Не допускається об'єднання в одне провадження вимог, які підлягають розгляду за правилами різних видів судочинства. Якщо позовна заява містить кілька вимог, які підлягають розгляду за правилами різних видів судочинства, суд має відкрити провадження в частині й відмовити у відкритті провадження щодо вимог, які не належать до цивільної юрисдикції, розгляд яких здійснюється за правилами іншого виду судочинства. При цьому в порядку цивільного судочинства підлягають розгляду справи у разі, якщо однією зі сторін є фізична особа, а вимоги є взаємопов'язаними між собою, тож, окремо їх розглядати неможливо.

---

⁷⁵ Про судову практику у справах про захист гідності та честі фізичної особи, а також ділової репутації фізичної та юридичної особи : Постанова Пленуму Верховного Суду України від 27.02.2009 № 1 // БД «Законодавство України» / ВР України. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/v_001700-09.

У цивільному судочинстві суди розглядають справи в порядку позовного, наказного та окремого провадження.

§ 6. Інстанційна юрисдикція

Законодавством встановлено трьохрівневу систему судоустрою України, що складається з місцевих, апеляційних судів та Верховного Суду.

Судова інстанція являє собою судовий орган у цілому або його структурний підрозділ, що виконує певну процесуальну функцію під час здійснення правосуддя. Судові інстанції відрізняються за колом процесуальних повноважень щодо вирішення спорів. Розрізняють суд першої інстанції, суд апеляційної інстанції та суд касаційної інстанції. Суди першої інстанції виконують функцію розгляду і вирішення справ по суті. Суди апеляційної інстанції переглядають справи в апеляційному порядку, суд касаційної інстанції – в касаційному порядку.

Отже, за критерієм інстанційності виокремлюються цивільна юрисдикція суду першої, апеляційної та касаційної інстанцій, а також юрисдикція Верховного Суду.

Усі справи, що підлягають вирішенню в порядку цивільного судочинства, розглядаються місцевими загальними судами як судами першої інстанції, крім справ, визначених ЦПК України (ст. 23).

Апеляційні справи діють як суди першої інстанції:

- у справах щодо оскарження рішень третейських судів;
- у справах про оспорювання рішень міжнародних комерційних арбітражів;
- у справах про видачу виконавчих листів на примусове виконання рішень третейських судів.

Справи щодо визнання та надання дозволу на виконання рішень міжнародного комерційного арбітражу розглядаються:

- 1) якщо місце арбітражу розташоване на території України – апеляційними загальними судами за місцезнаходженням арбітражу;
- 2) якщо місце арбітражу розташоване поза межами України – апеляційним загальним судом, юрисдикція якого поширюється на місто Київ.

Апеляційні суди переглядають в апеляційному порядку судові рішення місцевих судів, розташованих у межах відповідного апеляційного округу (території, на яку поширюються повноваження відповідного апеляційного суду).

Верховний Суд переглядає в апеляційному порядку судові рішення апеляційних судів, ухвалені ними як судами першої інстанції.

Верховний Суд переглядає у касаційному порядку судові рішення, ухвалені судами першої та апеляційної інстанцій.

§ 7. Поняття територіальної юрисдикції (підсудності).

Види територіальної юрисдикції (підсудності).

Наслідки порушення правил територіальної юрисдикції (підсудності)

Одним із найголовніших питань, які стоять перед суддею під час відкриття провадження у цивільній справі, є питання територіальної юрисдикції (підсудності) такої справи цьому суду. На цьому початковому етапі суддя повинен визначити територіальну юрисдикцію (підсудність справи), виходячи із двох її критеріїв: територіальності, з якою пов'язано всі види територіальної юрисдикції (підсудності), та компетенції суду. Отже, територіальна юрисдикція (підсудність) визначається за горизонталлю судової системи судів одного рівня та компетенції цих судів.

Відповідно до Закону України «Про судоустрій і статус суддів» від 2 червня 2016 р. № 1402-VIII судоустрій будується за принципами територіальності, спеціалізації та інстанційності.

Систему судоустрою складають:

- 1) місцеві суди;
- 2) апеляційні суди;
- 3) Верховний Суд.

Місцевими загальними судами є окружні суди, які утворюються в одному або декількох районах чи районах у містах, або у місті, або у районі (районах) і місті (містах). Ці суди розглядають цивільні, а також інші справи (кримінальні, адміністративні справи, а також справи про адміністративні правопорушення) у випадках та в порядку, визначених процесуальним законом. Місцевий суд є судом першої інстанції і здійснює правосуддя у порядку, встановленому процесуальним законом.

Апеляційні суди діють як суди апеляційної інстанції, а у випадках, визначених процесуальним законом, – як суди першої інстанції з розгляду цивільних, а також інших – кримінальних, господарських та адміністративних справ і справ про адміністративні правопорушення.

Отже, *визначити територіальну юрисдикцію (підсудність справи)* означає з'ясувати, до компетенції якого із численних судів першої інстанції належить вирішення цієї справи.

Види територіальної юрисдикції (підсудності)

1. Загальна. За загальним правилом позови подаються за місцем проживання або перебування (для фізичної особи) або за місцезнаходженням (для юридичних осіб) відповідача (ст. 27 ЦПК України).

2. Альтернативна підсудність. Щодо окремих категорій справ законодавством визначено декілька судів, уповноважених на їх розгляд та вирішення. Вибір конкретного суду здійснюється позивачем. Позивач має право на вибір між кількома судами, яким є підсудною справа, за винятком виключної підсудності (ст. 28 ЦПК України).

Альтернативну підсудність встановлено для таких позовів:

– позови про стягнення аліментів, збільшення їх розміру, оплату додаткових витрат на дитину, стягнення неустойки (пені) за прострочення сплати аліментів, індексацію аліментів, зміну способу їх стягнення, про визнання батьківства відповідача, позови, що виникають з трудових правовідносин, можуть подаватися також *за зареєстрованим місцем проживання чи перебування позивача*;

– позови про розірвання шлюбу можуть подаватися *за зареєстрованим місцем проживання чи перебування позивача* також у разі, якщо на його утриманні є малолітні або неповнолітні діти або якщо він не може за станом здоров'я чи з інших поважних причин виїхати до місця проживання відповідача; за домовленістю подружжя справа може розглядатися за зареєстрованим місцем проживання чи перебування будь-кого з допарків;

– позови про відшкодування шкоди, заподіяної каліцтвом, іншим ушкодженням здоров'я або смертю фізичної особи, чи шкоди, заподіяної внаслідок вчинення злочину, можуть подаватися також *за зареєстрованим місцем проживання чи перебування позивача або за місцем заподіяння шкоди*;

– позови, пов'язані з відшкодуванням шкоди, заподіяної особі незаконними рішеннями, діями чи бездіяльністю органу, що здійснює оперативно-розшукову діяльність, досудове розслідування, прокуратури або суду, можуть подаватися також *за зареєстрованим місцем проживання чи перебування позивача*;

– позови про захист прав споживачів можуть подаватися також *за зареєстрованим місцем проживання чи перебування споживача або за місцем заподіяння шкоди чи виконання договору*;

– позови про відшкодування шкоди, заподіяної майну фізичних або юридичних осіб, можуть подаватися також *за місцем заподіяння шкоди*;

– позови, що виникають стосовно діяльності філії або представництва юридичної особи, можуть подаватися також *за їх місцезнаходженням*;

– позови, що виникають стосовно договорів, у яких зазначено місце виконання або виконувати які через їх особливість можна лише в певному місці, можуть подаватися також *за місцем виконання цих договорів*;

– позови до відповідача, місце реєстрації проживання або перебування якого невідоме, подаються *за місцезнаходженням майна відповідача чи за останнім відомим зареєстрованим його місцем проживання або перебування чи постійного його заняття (роботи)*;

– позови до відповідача, який не має в Україні місця проживання чи перебування, можуть подаватися *за місцезнаходженням його майна або за останнім відомим зареєстрованим місцем його проживання чи перебування в Україні*;

– позови про відшкодування шкоди, заподіяної зіткненням суден, а також про стягнення сум винагороди за рятування на морі можуть подаватися також *за місцезнаходженням судна відповідача або порту реєстрації судна*;

– позови до стягувача про визнання виконавчого напису нотаріуса таким, що не підлягає виконанню, або про повернення стягненого за виконавчим написом нотаріуса можуть подаватися також *за місцем його виконання*;

– позови Міністерства юстиції України на підставі міжнародних договорів, згоду на обов'язковість яких надано Верховною Радою України, в інтересах і за довіреністю позивача, який не має в Україні зареєстрованого місця проживання чи перебування, можуть також подаватися *за місцезнаходженням міністерства або його територіальних органів*;

– позови про відшкодування збитків, спричинених заходами забезпечення позову, можуть подаватися також *за місцем застосування заходів забезпечення позову (до суду, який застосував відповідні заходи)*;

– позови до кількох відповідачів, які проживають або перебувають у різних місцях, подаються *за місцем проживання або місцезнаходженням одного з відповідачів за вибором позивача*;

– позови про захист порушених, невизнаних або оспорюваних прав, свобод чи інтересів фізичних осіб (зокрема про відшкодування шкоди, завданої внаслідок обмеження у здійсненні права власності на нерухоме майно або його знищення чи пошкодження) у зв'язку із збройною агресією Російської Федерації, збройним конфліктом, тимчасовою окупацією території України, надзвичайними ситуаціями природного чи техногенного характеру можуть подаватися також *за місцем проживання чи перебування позивача*.

3. Виключна підсудність. Категорії справ, для яких встановлено виключну підсудність, уповноважені розглядати лише суди, визначені за правилами цієї підсудності. При цьому правила інших видів підсудності не поширюються на ці позови (ст. 30 ЦПК України).

Виключну підсудність встановлено для таких позовів:

– позови, що виникають із приводу нерухомого майна, подаються за місцезнаходженням майна або основної його частини; якщо пов'язані між собою позовні вимоги висуваються одночасно щодо декількох об'єктів нерухомого майна, спір розглядається за місцезнаходженням об'єкта, вартість якого є найвищою;

– позови про зняття арешту з майна подаються за місцезнаходженням цього майна або основної його частини;

– позови кредиторів спадкодавця, що подаються до прийняття спадщини спадкоємцями, подаються за місцезнаходженням спадкового майна або основної його частини; інформацію про місцезнаходження майна померлого можна отримати з Державного реєстру речових прав на нерухоме майно та Реєстру прав власності на нерухоме майно або шляхом подання до суду до звернення з позовною заявою заяви про забезпечення доказів у вигляді витребування інформації про майно, яке перебувало у власності померлого;

– позови до перевізників, що виникають стосовно договорів перевезення вантажів, пасажирів, багажу або пошти, подаються за місцезнаходженням перевізника;

– позови про арешт судна, що здійснюється для забезпечення морської вимоги, розглядаються судом за місцезнаходженням морського порту України, в якому судно перебуває або до якого прямує, або порту реєстрації судна;

– зустрічний позов та позов третьої особи, яка заявляє самостійні вимоги щодо предмета спору, незалежно від їх підсудності подаються в суді за місцем розгляду первісного позову; це правило не застосовується, коли відповідно до інших визначених у цій статті правил виключної підсудності такий позов має розглядатися іншим судом, ніж тим, що розглядає первісний позов;

– у разі об'єднання позовних вимог щодо укладання, зміни, розірвання і виконання правочину з вимогами щодо іншого правочину, укладеного для забезпечення основного зобов'язання, спір розглядається судом за місцезнаходженням відповідача, який є стороною основного зобов'язання;

– вимоги щодо реєстрації майна та майнових прав, інших реєстраційних дій розглядаються судом, визначеним за правилами підсудності щодо розгляду спору, похідними від якого є такі вимоги.

4. Підсудність, встановлена цивільним процесуальним законом:

– підсудність справи, в якій однією зі сторін є суд або суддя суду, до підсудності якого віднесено цю справу за загальними правилами, визначається ухвалою суду вищої інстанції, постановленою без повідомлення сторін;

– підсудність справ, у яких однією зі сторін є Верховний Суд або суддя цього суду, визначається за загальними правилами підсудності;

– підсудність справ за участю громадян України, якщо обидві сторони проживають за її межами, а також справ про розірвання шлюбу між громадянином України та іноземцем або особою без громадянства, які проживають за межами України, визначається суддею Верховного Суду, визначеним у порядку, передбаченому статтею 33 ЦПК України, одноособово; суддя Верховного Суду може визначити підсудність справи лише на території України; суддя Верховного Суду в ухвалі про встановлення підсудності справ про спори між громадянами України, що проживають за її межами, повинен відповідно до ЦПК України керуватися не лише Конституцією України, ЦПК України, але і Законом України «Про міжнародне приватне право».

Заява про видачу судового наказу подається до суду першої інстанції за загальними правилами підсудності (ст. 162 ЦПК України). Для справ, які підлягають розгляду в порядку окремого провадження, законодавством встановлено спеціальні правила щодо підсудності (ст. 295, 301, 305, 310, 316, 320, 329, 334, 339, 343, 347, 350-1 ЦПК України).

Підсудність на стадії виконання судового рішення визначається ст. 446 ЦПК України. Так, процесуальні питання, пов'язані з виконанням судових рішень у цивільних справах, вирішуються судом, який розглядав справу як суд першої інстанції, якщо інше не визначено ЦПК України. Процесуальні питання, пов'язані з виконанням рішень інших органів (посадових осіб), вирішуються судом за місцем виконання відповідного рішення.

§ 8. Наслідки порушення правил територіальної юрисдикції (підсудності) під час звернення до суду

Відкриваючи провадження у справі, суддя має вчинити низку процесуальних дій, спрямованих на визначення територіальної юрисдикції (підсудності). У разі якщо відповідачем у позовній заяві вказано фізичну

особу, яка не є суб'єктом підприємницької діяльності, суд не пізніше двох днів з дня надходження позовної заяви до суду звертається до відповідного органу реєстрації місця перебування та місця проживання особи щодо надання інформації про зареєстроване місце проживання (перебування) такої фізичної особи.

Інформація про місце проживання (перебування) фізичної особи надається протягом п'яти днів з моменту отримання відповідним органом реєстрації місця проживання та перебування особи відповідного звернення суду. Суддя з метою визначення підсудності може також користуватися даними Єдиного державного демографічного реєстру.

Якщо за результатами отриманої судом інформації буде встановлено, що справа не є підсудною цьому суду, суд надсилає справу за підсудністю. Відповідно до пункту 1 ч. 1 ст. 31 ЦПК України суд передає справу на розгляд іншому суду, якщо справа належить до територіальної юрисдикції (підсудності) іншого суду, про що виноситься ухвала про передання справи на розгляд іншого суду. Така ухвала може бути оскаржена в апеляційному порядку (п. 9 ст. 353). За результатами розгляду апеляційної скарги апеляційний суд може скасувати ухвалу про передання справи на розгляд іншого суду і направити справу для продовження розгляду тим само судом або залишити апеляційну скаргу без задоволення.

Передання справи на розгляд іншого суду здійснюється не пізніше п'яти днів після закінчення строку на оскарження ухвали про передання справи на розгляд іншого суду, а в разі подання скарги – не пізніше п'яти днів після залишення її без задоволення. Спори між судами про підсудність не допускаються. Справа, передана з одного суду до іншого, має бути прийнята до провадження судом, якому її надіслали.

Якщо отримана судом інформація від органу реєстрації місця проживання та перебування особи не дає змоги встановити зареєстроване у встановленому законом порядку місце проживання (перебування) фізичної особи, суд вирішує питання про відкриття провадження у справі. Подальший виклик такої особи як відповідача у справі здійснюється через оголошення на офіційному веб-порталі судової влади України.

У разі, коли провадження у справі було відкрито, однак один з учасників (або декілька) справи вважає, що при цьому було порушено правила підсудності, він може звернутися з апеляційною скаргою до апеляційного суду, оскільки відповідно до п. 8 ч. 1 ст. 353 ЦПК України окремим від рішення суду можуть бути оскаржені в апеляційному порядку ухвали суду першої інстанції щодо відкриття провадження у справі з

порушенням правил підсудності. У свою чергу, апеляційний суд наділено повноваженням скасувати ухвалу про відкриття провадження у справі та винести постанову про направлення справи для розгляду до іншого суду першої інстанції за встановленою підсудністю.

Якщо ж справа була прийнята судом до свого провадження з додержанням правил підсудності, однак у процесі розгляду вона стала підсудною іншому суду, то її має розглянути суд, який її прийняв, за винятком випадків, коли внаслідок змін у складі відповідачів справа належить до виключної підсудності іншого суду.

Якщо провадження у справі було відкрито з порушення правил територіальної юрисдикції, і справу було розглянуто, це може призвести до юридичних наслідків у майбутньому, після проголошення рішення. Оскаржуючи рішення в апеляційному порядку, скаржник може послатися на порушення правил територіальної юрисдикції. Суд апеляційної інстанції за результатами розгляду апеляційної скарги, поданої на рішення суду першої інстанції, має повноваження скасувати судові рішення і направити справу для розгляду до іншого суду першої інстанції за встановленою підсудністю (п. 5 ст. 374). Таке повноваження реалізується щодо судових рішень, якими закінчено розгляд справи. При цьому справа не підлягає направленню на новий розгляд у зв'язку з порушеннями правил територіальної юрисдикції (підсудності), якщо учасник справи, який подав апеляційну скаргу, під час розгляду справи судом першої інстанції без поважних причин не заявив про непідсудність справи.

Серед повноважень суду касаційної інстанції також є повноваження скасувати судові рішення судів першої та апеляційної інстанцій повністю або частково і передати справу повністю або частково на новий розгляд, зокрема за встановленою підсудністю або для продовження розгляду. Так само судові рішення, ухвалені судом із порушенням правил територіальної юрисдикції (підсудності), не підлягає скасуванню, якщо учасник справи, який подав касаційну скаргу, під час розгляду справи судом першої інстанції без поважних причин не заявив про непідсудність справи (ст. 409 ЦПК України).

Питання для самоперевірки

1. *Визначте поняття цивільних процесуальних відносин.*
2. *Визначте відмінності цивільних процесуальних відносин від цивільних, а також від інших процесуальних відносин. Яким є склад цих відносин?*
3. *Визначте поняття цивільної юрисдикції.*
4. *Дайте поняття підсудності цивільних справ. Чим відрізняється поняття юрисдикції від підсудності?*
5. *Якими є види підсудності цивільних справ? Як визначається суд, що має розглядати цивільну справу?*
6. *Якими є правила передання справи з одного суду до іншого? Чи можна це зробити, якщо суд розпочав розглядати справу по суті?*

ГЛАВА 4 УЧАСНИКИ СПРАВИ В ЦИВІЛЬНОМУ ПРОЦЕСІ

§ 1. Склад учасників справи в цивільному процесі.

Права й обов'язки учасників справи в цивільному процесі

Серед суб'єктів цивільного процесуального права однією із груп є учасники справи. **Склад учасників справи** визначено у ст. 42 ЦПК України. Так, у справах позовного провадження учасниками справи є сторони і треті особи. Під час розгляду вимог у наказному провадженні учасниками справи є заявник та боржник. У справах окремого провадження учасниками справи є заявники й інші заінтересовані особи. У справах можуть також брати участь органи та особи, яким законом надано право звертатися до суду в інтересах інших осіб. У справах про оскарження рішення третейського суду, оспорування рішення міжнародного комерційного арбітражу та про видачу виконавчого документа на примусове виконання рішення третейського суду, міжнародного комерційного арбітражу учасниками справи є учасники (сторони) третейського розгляду, особи, які не брали участі у третейському розгляді, якщо третейський суд вирішив питання про їхні права та обов'язки, а також сторони арбітражного розгляду.

Виокремлення учасників справи серед суб'єктів цивільного процесу ґрунтується на певних об'єктивних критеріях. Так, учасники справи мають юридичну заінтересованість у результатах вирішення судом справи і в реалізації постановленого ним рішення. Їх заінтересованість визначається тим, що вони мають стосунок до справи як учасники матеріального спору чи внаслідок виконання певних функцій у системі механізму управління суспільством. Виходячи із цього у своїх судженнях і діях, вони можуть торкатися правової сутності цивільної справи, висловлювати міркування з приводу будь-яких питань, що виникають у процесі судового розгляду справи та виконання постановленого судового рішення. Проте характер їх юридичної заінтересованості не є однаковим для всіх учасників справи. Так, сторони і треті особи у справах позовного провадження, заявники, боржники та заінтересовані особи у справах наказного й окремого провадження мають особистий (у багатьох випадках – матеріальний) інтерес, і з огляду на особисту заінтересованість у результатах справи вони захищають у процесі свої суб'єктивні права та охоронювані законом інтереси. Уповноважений Верховної Ради з прав людини, прокурор, органи державної влади, органи місцевого самоврядування, фізичні та юридичні особи, яким надано право

захищати права, свободи та інтереси інших осіб, мають у справі державний (службовий, посадовий) чи суспільний інтерес.

З огляду на заінтересованість учасників справи в результатах її розгляду та вирішення судом їх наділено можливістю брати активну участь у процесі під час розгляду судом усіх матеріально-правових і процесуально-правових питань у справі, зокрема вони можуть здійснювати процесуальні дії, які впливають на перебіг і розвиток процесу (наприклад, подати позов, змінити підставу чи предмет позову, відмовитися від позову, оскаржити судові рішення тощо).

Учасників справи, з урахуванням їх юридичної заінтересованості в результатах розгляду справи, наділено широким колом процесуальних прав та обов'язків.

Так, відповідно до ст. 43 ЦПК України **учасники справи мають право:** ознайомлюватися з матеріалами справи, робити з них витяги, копії, одержувати копії судових рішень; подавати докази; брати участь у судових засіданнях, якщо інше не визначено законом; брати участь у дослідженні доказів; ставити питання іншим учасникам справи, а також свідкам, експертам і спеціалістам; подавати заяву та клопотання, надавати пояснення суду, наводити свої доводи, міркування щодо питань, які виникають під час судового розгляду, і заперечення проти заяв, клопотань, доводів і міркувань інших осіб; ознайомлюватися з протоколом судового засідання, записом фіксування судового засідання технічними засобами, робити з них копії, подавати письмові зауваження з приводу їх неправильності чи неповноти; оскаржувати судові рішення у визначених законом випадках і користуватися іншими визначеними законом процесуальними правами.

Учасники справи зобов'язані: виявляти повагу до суду та до інших учасників судового процесу; сприяти своєчасному, всебічному, повному та об'єктивному встановленню всіх обставин справи; з'являтися в судові засідання за викликом суду, якщо їх явку визнано судом обов'язковою; подавати усі наявні у них докази в порядку та строки, встановлені законом або судом, не приховувати докази; надавати суду повні й достовірні пояснення з питань, які ставляться судом, а також учасниками справи в судовому засіданні; виконувати процесуальні дії у встановлені законом або судом строки; виконувати інші процесуальні обов'язки, визначені законом або судом.

У разі невиконання учасником справи його обов'язків суд застосовує до такого учасника справи заходи процесуального примусу, передбачені

ЦПК України. За введення суду в оману щодо фактичних обставин справи винні особи несуть відповідальність, установлену законом.

Документи (зокрема процесуальні документи, письмові та електронні докази тощо) можуть надаватися суду, а процесуальні дії вчинятися учасниками справи в електронній формі з використанням Єдиної судової інформаційно-телекомунікаційної системи, за винятком випадків, передбачених ЦПК України.

Процесуальні документи *в електронній формі* мають подаватися учасниками справи до суду з використанням Єдиної судової інформаційно-телекомунікаційної системи в порядку, визначеному Положенням про Єдину судову інформаційно-телекомунікаційну систему та/або положеннями, що визначають порядок функціонування її окремих підсистем (модулів). У разі подання до суду документів в електронній формі учасник справи зобов'язаний надати доказ надсилання листом з описом вкладення іншим учасникам справи копій поданих до суду документів. Якщо документи подаються учасниками справи до суду або надсилаються іншим учасникам справи в електронній формі, вони засвідчуються електронним підписом учасника справи (його представника). Якщо документи подаються учасниками справи до суду або надсилаються іншим учасникам справи в паперовій формі, такі документи скріплюються власноручним підписом учасника справи (його представника). Якщо позов, апеляційна чи касаційна скарга подаються до суду в електронній формі, позивач та особа, яка подала скаргу, мають подавати до суду заяви по суті справи, клопотання та письмові докази виключно в електронній формі, крім випадків, коли судом буде надано дозвіл на їх подання в паперовій формі.

Учасники судового процесу та їхні представники повинні добросовісно користуватися процесуальними правами; зловживання цими правами не допускається.

З визначенням процесуальної правосуб'єктності учасників справи є тісно пов'язаними питання цивільної процесуальної правоздатності та цивільної процесуальної дієздатності.

Цивільна процесуальна правоздатність – це здатність мати цивільні процесуальні права та обов'язки сторони, третьої особи, заявника, заінтересованої особи (ст. 46 ЦПК України). Цивільну процесуальну правоздатність мають всі фізичні та юридичні особи.

Цивільна процесуальна дієздатність – здатність особисто здійснювати цивільні процесуальні права та виконувати свої обов'язки в

суді (ст. 47 ЦПК України). Цивільну процесуальну дієздатність мають фізичні особи, які досягли повноліття, а також юридичні особи.

Для всіх суб'єктів цивільного процесуального права, крім сторін, третіх осіб, заявників та заінтересованих осіб, у складі правосуб'єктності процесуальна правоздатність є невіддільною від процесуальної дієздатності та має спеціальний характер. У правосуб'єктності ж сторін, третіх осіб, заявників та заінтересованих осіб міцного зв'язку між процесуальною правоздатністю та дієздатністю немає. Так, права, свободи та інтереси малолітніх осіб віком до чотирнадцяти років, а також недієздатних фізичних осіб захищають у суді відповідно їхні батьки, усиновлювачі, опікуни чи інші особи, визначені законом. Неповнолітні особи віком від чотирнадцяти до вісімнадцяти років, а також особи, цивільна дієздатність яких є обмеженою, можуть особисто здійснювати цивільні процесуальні права та виконувати свої обов'язки в суді у справах, що виникають стосовно відносин, у яких вони особисто беруть участь, якщо інше не встановлено законом. Суд може залучити до участі в таких справах законного представника неповнолітньої особи або особи, цивільну дієздатність якої обмежено.

У разі реєстрації шлюбу фізичної особи, яка не досягла повноліття, вона набуває цивільної процесуальної дієздатності з моменту реєстрації шлюбу. Цивільної процесуальної дієздатності набуває також неповнолітня особа, якій у порядку, встановленому ЦПК України, надано повну цивільну дієздатність.

Отже, *учасниками справи* є юридично заінтересовані в результатах розгляду справи учасники судового процесу, які мають право здійснювати процесуальні дії, що впливають на перебіг і розвиток процесу.

§ 2. Сторони в цивільному процесі

Процесуальні права та обов'язки сторін у цивільному процесі

Визначальною рисою позовного провадження є наявність спору про право цивільне (в широкому розумінні) та двох сторін із протилежними юридичними інтересами. Сторонами в цивільному процесі є позивач та відповідач. Позивачем і відповідачем можуть бути фізичні та юридичні особи, а також держава (ст. 48 ЦПК України).

Процесуальне законодавство оперує категоріями «сторони», «позивач», «відповідач», не наводячи їх дефініцій. Разом із тим наукою цивільного процесуального права встановлено основні ознаки поняття сторін, що відрізняють сторони від інших учасників справи.

Так, по-перше, поняття *сторони* в цивільному процесі завжди співвідносилось з предметом судового розгляду – спірними матеріальними (цивільними в широкому розумінні) правовідносинами. Відповідно, поняття сторони пов'язується передусім із поняттям суб'єкта спірних матеріальних правовідносин. Разом із тим ця теза потребує уточнення, оскільки спір про право може виникнути не лише між особами, які дійсно перебувають у матеріальних правовідносинах. Так, під час порушення цивільної справи не завжди можна бути впевненим у тому, що суб'єктивне право, про захист якого просить позивач, належить йому і що воно дійсно було порушено чи оспорується, що відповідати за позовом має саме та особа, яку позивач просить залучити як відповідача. Фактичні обставини справи судом встановлюються уже в стадії судового розгляду. Тому стороною у справі є дійсний або ймовірний суб'єкт спірних матеріальних правовідносин, чиї права, свободи або охоронювані законом інтереси стали об'єктом судового захисту.

По-друге, сторони, будучи учасниками матеріальних правовідносин, мають у справі юридичну заінтересованість (матеріально-правову та процесуальну водночас). Матеріально-правова заінтересованість означає заінтересованість в отриманні матеріально-правового блага (підтвердженні права, усуненні його деформації, тобто в отриманні судового захисту як матеріально-правового підсумку процесу, що опосередкований в судовому рішенні). Процесуальна заінтересованість сторони полягає в отриманні судового захисту як процесуального блага (заінтересованість у самому процесі й максимально ефективному використанні наданих законом процесуальних засобів і способів захисту). Заінтересованість сторін у процесі має особистий характер, оскільки вони виступають на захист своїх прав і законних інтересів. При цьому заінтересованість відповідача є протилежною заінтересованості позивача, що обумовлено «протистоянням» сторін у спірних матеріальних правовідносинах. Так, позивач заінтересований в отриманні матеріального блага (спірної речі, житлового приміщення, аліментів тощо) й ухваленні сприятливого для нього судового рішення, яке можна буде виконати примусово. Інтерес відповідача полягає в тому, щоб суд підтвердив відсутність у нього будь-яких обов'язків перед позивачем (що він не порушував прав позивача, діяв правомірно) та ухвалив рішення про відмову у задоволенні позову.

По-третє, внаслідок «подвійності» природи заінтересованості лише на сторони повною мірою поширюються матеріально-правові та процесуальні наслідки судового рішення, що набрало законної чинності; цими

ж обставинами пояснюються і суб'єктивні межі законної чинності судового рішення.

По-четверте, ознакою сторін у процесі є те, що оскільки справа ведеться в інтересах сторін, саме на них покладаються судові витрати у справі, якщо їх не звільнено від них законом чи судом.

Отже, **сторони в цивільному процесі** – це дійсні чи ймовірні суб'єкти спірних матеріальних правовідносин, що є предметом судового розгляду, які мають у справі юридичну заінтересованість, несуть судові витрати у справі та на яких поширюється законна сила судового рішення.

Сторонами в позовному провадженні є позивач і відповідач. Сторонами (позивачем і відповідачем) можуть бути фізичні особи (громадяни, особи без громадянства, іноземні громадяни), юридичні особи та держава.

Позивач – це дійсний або ймовірний суб'єкт спірного суб'єктивного права чи охоронюваного законом інтересу, який особисто ініціював у суді цивільну справу чи вступив у процес, порушений на захист його прав та інтересів іншою уповноваженою на це законом особою.

Так, у випадках, установлених законом, Уповноважений Верховної Ради України з прав людини, прокурор, органи державної влади, органи місцевого самоврядування, фізичні та юридичні особи можуть звертатися до суду із заявами про захист прав, свобод та інтересів інших осіб або державних чи суспільних інтересів і брати участь у цих справах. Проте позивачем визнається саме особа, в інтересах якої процес порушено.

Відповідач – це особа, притягнута судом до відповіді на позов за вказівкою позивача чи за ініціативою суду у зв'язку з припущенням про те, що вона не виконує покладений на неї обов'язок, тим самим порушуючи суб'єктивне право чи інтерес позивача.

Вирішальним для визначення відповідача в конкретній справі є воля позивача. Саме позивач указує особу, яка ймовірно порушила його право чи інтерес. Разом із тим під час розгляду справи може виявитися, що позов подано не до тієї особи, яка мусить відповідати за позовом, тобто встановлено, що відповідач не є правозобов'язаною особою, суб'єктом матеріальних правовідносин (так званий неналежний відповідач). У такому разі суд вирішує питання про заміну неналежного відповідача в порядку ст. 51 ЦПК України.

Для того щоб сторони могли успішно захищати в цивільному процесі свої права й охоронювані законом інтереси, вони наділяються різноманітними процесуальними правами і несуть процесуальні

обов'язки. За принципом процесуальної рівноправності сторін позивач і відповідач мають рівні процесуальні права й обов'язки.

Процесуальні права та обов'язки сторін можна класифікувати, поділивши на дві групи:

1) *загальні* – процесуальні права та обов'язки, визначені в ст. 43 ЦПК України для всіх учасників справи;

2) *спеціальні* – права щодо розпорядження матеріально-правовою вимогою (у позивача) і відповідним цій вимозі обов'язком (у відповідача).

Так, згідно зі ст. 49 ЦПК України позивач має право відмовитися від позову (всіх або частини позовних вимог), а відповідач має право визнати позов (всі або частину позовних вимог) на будь-якій стадії судового процесу; позивач має право збільшити або зменшити розмір позовних вимог до закінчення підготовчого засідання або до початку першого судового засідання, якщо справа розглядається в порядку спрощеного позовного провадження; відповідач має право подати зустрічний позов у строки, встановлені ЦПК України. До закінчення підготовчого засідання позивач має право змінити предмет або підстави позову у вигляді подання письмової заяви. У справі, що розглядається за правилами спрощеного позовного провадження, зміна предмета або підстав позову допускається не пізніше ніж за п'ять днів до початку першого судового засідання у справі. У разі направлення справи на новий розгляд до суду першої інстанції зміна предмета та підстав позову не допускаються, крім випадку, якщо це потрібно для захисту прав позивача у зв'язку із зміною фактичних обставин справи, що сталася після закінчення підготовчого засідання, або, якщо справа розглядалася за правилами спрощеного позовного провадження, – після початку першого судового засідання при первісному розгляді справи.

У разі подання будь-якої заяви про зміну підстав або предмета позову, збільшення чи зменшення позовних вимог до суду подаються докази направлення копії такої заяви та доданих до неї документів іншим учасникам справи. У разі неподання таких доказів суд не приймає до розгляду та повертає заявнику відповідну заяву, про що зазначає у рішенні суду.

Суд не приймає відмови від позову, зменшення розміру позовних вимог, визнання позову відповідачем у справі, в якій особу представляє її законний представник, якщо його дії суперечать інтересам особи, яку він представляє.

Сторони можуть укласти мирову угоду на будь-якій стадії судового процесу.

Сторони, як і всі інші учасники судового процесу повинні добросовісно користуватися процесуальними правами; зловживання процесуальними правами не допускається.

§ 3. Процесуальна співучасть у цивільному процесі

Процесуальне правонаступництво. Заміна неналежного відповідача

Позов може подаватися спільно кількома позивачами або до кількох відповідачів. Кожен із позивачів або відповідачів щодо іншої сторони діє в судовому процесі самостійно.

Інститут *процесуальної співучасті* виникає як наслідок існування множинності осіб у матеріальних правовідносинах на стороні боржника чи кредитора. Це може бути пов'язано, наприклад, із солідарною відповідальністю осіб у зобов'язанні. Участь у справі кількох позивачів та/або відповідачів (процесуальна співучасть) допускається, якщо:

1) предметом спору є спільні права чи обов'язки кількох позивачів або відповідачів;

2) права або обов'язки кількох позивачів чи відповідачів виникли з однієї підстави;

3) предметом спору є однорідні права й обов'язки.

У теорії цивільного процесу процесуальну співучасть за формою поділяють на такі види:

а) *активна співучасть* (співучасть на стороні позивача), наприклад, згідно зі ст. 365 ЦК України право особи на частку у спільному майні може бути припинено за рішенням суду на підставі позову інших співвласників;

б) *пасивна співучасть* (співучасть на стороні відповідача), наприклад, згідно зі ст. 1190 ЦК України особи, спільними діями або бездіяльністю яких було завдано шкоди, несуть солідарну відповідальність перед потерпілим, при цьому слід відрізнити подання позову до кількох відповідачів, які солідарно відповідають за зобов'язанням, коли до всіх відповідачів висувається одна вимога, від об'єднання позовів, коли до кожного з відповідачів висувається самостійна вимога;

в) *змішана співучасть* (кілька співпозивачів подають позов до декількох співвідповідачів).

Крім активної, пасивної і змішаної співучасті, практичне значення має поділ співучасті на обов'язкову (необхідну) і факультативну (можливу, припустиму). *Обов'язковою співучасть* буває в тому разі, якщо характер спірних матеріальних правовідносин є таким, що питання про права й обов'язки одного із суб'єктів неможливо вирішити без

залучення до справи інших суб'єктів цих правовідносин. Так, наприклад, якщо позов подано про спростування інформації, опублікованої в засобах масової інформації, то співвідповідачами є автор і редакція відповідного засобу масової інформації чи інша установа, що виконує її функції⁷⁶.

Факультативна співучасть є такою в тих випадках, коли в справі беруть участь усі сторони, хоча питання про право одного зі співучасників можна було б вирішити самостійно, незалежно від прав та обов'язків інших співучасників. Така співучасть може існувати як з ініціативи позивача, так і з ініціативи суду. Так, наприклад, усі повнолітні діти зобов'язані утримувати своїх непрацездатних нужденних батьків, однак суд може винести рішення про стягнення аліментів за позовом лише до тих дітей, на яких як на відповідачів указали батьки (ч. 2 ст. 205 СК України).

Співучасників наділено всіма правами сторін. Кожен зі співпозивачів або співвідповідачів стосовно іншої сторони виступає самостійно. Усі співпозивачі та співвідповідачі мають рівні права і несуть рівні обов'язки.

Для співучасті характерно те, що співучасть передбачає таку кількість осіб на стороні позивача чи відповідача, за якої право вимоги кожного зі співпозивачів є самостійним, тобто право вимоги одного позивача існує поряд із правом вимоги іншого так само, як і обов'язок відповідати за позовом іншого відповідача. Тому важливою ознакою співучасті є наявність у декількох позивачів чи відповідачів у справі однакових за спрямованістю матеріально-правових вимог чи юридичних обов'язків. Ця ознака дає змогу відрізнити процесуальну співучасть від участі третіх осіб у цивільному процесі.

Від процесуальної співучасті також слід відрізнити подання позову органами та особами, яким законом надано право звертатися до суду в інтересах інших осіб. Ці особи в разі звернення до суду з позовом не є учасниками спірного матеріального правовідносини, не мають власного матеріально-правового інтересу, а тому не можуть вважатися процесуальними співучасниками з позивачем.

Процесуальне правонаступництво. Процесуальні права та обов'язки під час судочинства у конкретній цивільній справі можуть переходити від однієї особи, яка була стороною чи третьою особою в

---

⁷⁶ Про судову практику у справах про захист гідності та честі фізичної особи, а також ділової репутації фізичної та юридичної особи : Постанова Пленуму Верховного Суду України від 27.02.2009 № 1 // БД «Законодавство України» / ВР України. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/v_001700-09.

цивільному процесі, до іншої особи, що в теорії цивільного процесуального права отримало назву **процесуального правонаступництва**.

Відповідно до ч. 1 ст. 55 ЦПК України у разі смерті фізичної особи, припинення юридичної особи, заміни кредитора чи боржника у зобов'язанні, а також в інших випадках заміни особи у відносинах, щодо яких виник спір, суд залучає до участі у справі правонаступника відповідної сторони або третьої особи на будь-якій стадії цивільного процесу.

Можливість процесуального правонаступництва визначається можливістю правонаступництва в матеріальному праві. У матеріальному праві виділяють універсальне і сингулярне правонаступництво. На відміну від матеріального, процесуальне правонаступництво може бути лише універсальним (загальним): процесуальні права й обов'язки сторони чи третьої особи переходять до правонаступника в повному обсязі, без будь-яких винятків. У разі сингулярного правонаступництва в матеріальних правовідносинах (наприклад у разі відступлення права вимоги або переведення боргу) правонаступництво в процесі буде універсальним (загальним).

Вирішуючи питання про можливість процесуального правонаступництва в кожному конкретному випадку, варто мати на увазі, що в деяких випадках процесуальне правонаступництво є неможливим, оскільки правонаступництво є неможливим в матеріальних правовідносинах. Так, процесуальне правонаступництво є неможливим у справах за позовами про стягнення аліментів, про поновлення на роботі, про компенсацію шкоди, заподіяної здоров'ю тощо, оскільки ці вимоги є тісно пов'язаними з особою позивача чи відповідача. У такому разі провадження у справі закривається відповідно до п. 7 ч. 1 ст. 255 ЦПК України.

Юридичним фактом, що тягне за собою виникнення процесуального правонаступництва, є ухвала суду. Подія, що є підставою матеріального правонаступництва, так само, як і саме матеріальне правонаступництво, – матеріально-правові передумови (чи підстави) процесуального наступництва, проте не юридичні факти, що тягнуть за собою виникнення відповідних процесуальних правовідносин.

Процесуальне правонаступництво, що виникає у разі смерті фізичної особи, яка є стороною чи третьою особою у справі, передбачає певну процедуру. Так, відповідно до п. 1 ч. 1 ст. 251, п. 1 ч. 1 ст. 253 ЦПК України у разі смерті або оголошення померлою фізичної особи, яка була стороною у справі, якщо спірні правовідносини допускають правонаступництво, суд зобов'язаний зупинити провадження у справі до залучення до участі у справі правонаступника. З питання зупинення

провадження у справі суд постановляє ухвалу. Після оформлення матеріального правонаступництва провадження у справі має відновитися. У такому разі і настає процесуальне правонаступництво. Згідно зі ст. 254 ЦПК України провадження у справі поновлюється за клопотанням учасників справи або за ініціативою суду не пізніше десяти днів з дня отримання судом повідомлення про усунення обставин, що спричинили його зупинення. Про поновлення провадження у справі суд постановляє ухвалу. Провадження у справі продовжується зі стадії, на якій його було зупинено.

У всіх інших випадках процесуального правонаступництва, крім смерті фізичної особи, залучення у справу правонаступника відбувається без зупинення провадження у справі.

Питання про вступ правонаступника у процес вирішується в судовому засіданні. Правонаступник повинен подати в суд докази, що підтверджували б його правонаступництво в матеріальних правовідносинах (свідцтво про право власності, документ про реорганізацію юридичної особи, свідцтво про спадщину), а суд постановляє ухвалу, відповідно до якої правонаступник займає у процесі процесуальне становище свого попередника.

Усі дії, вчинені в цивільному процесі до вступу правонаступника, є обов'язковими для нього так само, як вони були обов'язковими для особи, яку він замінив.

Заміна неналежного відповідача. Залучення до участі у справі співвідповідача. Під час судового провадження у цивільній справі може виявитися, що позов подано до особи, яка не повинна відповідати за позовом, тобто відповідач є неналежним.

Неналежний відповідач – це особа, притягнута позивачем як відповідач, стосовно якої встановлено, що вона не повинна відповідати за поданим позовом за наявності даних про те, що обов'язок виконати вимоги позивача лежить на іншій особі – належному відповідачеві⁷⁷.

Порядок заміни неналежного відповідача закріплено в ст. 51 ЦПК України. Під час підготовчого провадження або до початку першого судового засідання у разі розгляду справи за правилами спрощеного позовного провадження, якщо виявилось, що відповідач є неналежним, суд за клопотанням позивача замінює первісного відповідача

---

⁷⁷ Постанова Верховного Суду від 07.10.2020 : справа № 705/3876/18, провадження № 61-697св20 // Єдиний державний реєстр судових рішень. URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/92120313>.

належним відповідачем, не закриваючи провадження у справі. Суд першої інстанції також має право за клопотанням позивача до закінчення підготовчого провадження, а у разі розгляду справи за правилами спрощеного позовного провадження – до початку першого судового засідання залучити до участі у ній співвідповідача.

Після закінчення підготовчого провадження або після початку першого судового засідання у разі розгляду справи за правилами спрощеного позовного провадження суд може залучити до участі у справі співвідповідача або замінити первісного відповідача належним відповідачем виключно у разі, якщо позивач доведе, що не знав та не міг знати до подання позову у справі про підставу залучення такого співвідповідача чи заміну неналежного відповідача. Про залучення співвідповідача чи заміну неналежного відповідача постановляється ухвала. За клопотанням нового відповідача або залученого співвідповідача розгляд справи починається спочатку. Відповідач, замінений іншим відповідачем, має право заявити вимогу про компенсацію судових витрат, здійснених ним внаслідок необґрунтованих дій позивача. Питання про розподіл судових витрат вирішується в ухвалі про заміну неналежного відповідача

Заміна позивача або третьої особи, яка заявляє самостійні вимоги на предмет спору, нормами ЦПК України не допускається. Якщо під час розгляду справи буде встановлено, що позов подано неналежним позивачем, суд повинен ухвалити рішення про відмову в позові.

Заміну неналежного відповідача слід відрізнити від процесуального правонаступництва. Так, процесуальне правонаступництво настає з підстав, що виникли під час процесу, а заміна неналежного відповідача ґрунтується на обставинах, що виникли до порушення цивільного процесу. У разі процесуального правонаступництва всі процесуальні права й обов'язки правопередника переходять до правонаступника, а процесуальні дії, вчинені правопередником, є обов'язковими для правонаступника. У разі заміни неналежного відповідача такий перехід не відбувається. Неналежний відповідач не може нічого передати належному, оскільки вибуває з процесу, тому що не може бути суб'єктом спірних матеріальних правовідносин і, відповідно, мати процесуальні права й обов'язки.

§ 4. Треті особи в цивільному процесі. Види третіх осіб у цивільному процесі

Позовне провадження є неможливим без позивача та відповідача: спір, що виник між ними, становить предмет судового розгляду. Разом із тим можуть бути випадки, коли вирішення матеріально-правового спору між позивачем та відповідачем вплине на реалізацію матеріальних прав інших осіб, певним чином (прямо чи опосередковано) пов'язаних із правовідносинами, що стали предметом процесу. Саме цими обставинами зумовлюється можливість участі у справі третіх осіб. Сама назва «треті особи» означає, що вони стають третіми відносно учасників судового спору (позивач – перша особа, відповідач – друга) і внаслідок цього не можуть бути ініціаторами судового процесу, оскільки вступають у справу, вже ініційовану позивачем. Участь третіх осіб у процесі є дуже важливою і потрібною для правильного і своєчасного розгляду й вирішення цивільної справи, оскільки дає змогу зібрати весь доказовий матеріал, з'ясувати справжні взаємовідносини сторін, уникнути винесення суперечливих і навіть взаємовиключних судових рішень.

Оскільки треті особи є юридично пов'язаними з предметом процесу, для них є характерною юридична заінтересованість у справі, яка може бути або тотожною заінтересованості сторін, або близькою до такої. Це визначається тим, що треті особи перебувають до процесу за справою в допроцесуальних відносинах з однією або обома сторонами. Разом із тим заінтересованість третіх осіб, їх права та інтереси не збігаються повністю або частково із заінтересованістю, правами й інтересами сторін.

Отже, **треті особи** – це учасники справи, які вступають або залучаються до участі у вже порушеній сторонами справі для захисту своїх суб'єктивних прав чи охоронюваних законом інтересів і мають юридичну заінтересованість, що не збігається з інтересами сторін.

Залежно від характеру юридичної заінтересованості розрізняють два види третіх осіб:

- 1) треті особи, які заявляють самостійні вимоги щодо предмета спору;
- 2) треті особи, які не заявляють самостійних вимог щодо предмета спору.

Третіми особами, які заявляють самостійні вимоги щодо предмета спору, є такі учасники справи, які вступають до процесу щодо спору між сторонами у вигляді висунення самостійної вимоги (подання позову) у встановленому законом порядку для захисту своїх

суб'єктивних прав та охоронюваних законом інтересів. Наприклад, у суді розглядається спір колишнього подружжя про поділ спільно нажитого майна. Позивач Б. (колишній чоловік) подав позов до відповідача М. (колишньої дружини) про поділ спільно нажитого майна, претендуючи на половину. Дізнавшись про процес, у справу вступає В. – сусід відповідачки, стверджуючи, що телевізор, зарахований позивачем до спільно нажитого майна, був наданий В. сторонам у тимчасове користування, й заявляючи свої вимоги на цю річ (телевізор). У цьому разі В. є третьою особою, яка заявляє самостійні вимоги щодо предмета спору.

Треті особи, які заявляють самостійні вимоги щодо предмета спору, можуть вступити у справу до закінчення підготовчого провадження або до початку першого судового засідання, якщо справа розглядається в порядку спрощеного позовного провадження, подавши позов до однієї або декількох сторін (ст. 52 ЦПК України).

У теорії цивільного процесуального права виокремлюють *характерні ознаки третіх осіб, які заявляють самостійні вимоги щодо предмета спору*.

По-перше, підставою вступу в процес цього виду третіх осіб є наявність самостійної вимоги щодо предмета спору. На предмет спору претендують як сторони, так і третя особа. Що ж стосується права на предмет спору, то відповідь на це може бути дана лише в судовому рішенні.

По-друге, треті особи, які заявляють самостійні вимоги щодо предмета спору, вступають до справи за власною ініціативою у вигляді подання позову. Рекомендація з приводу вступу третьої особи у справу може виходити і від суду, проте залучення цього виду третіх осіб у процес проти їх волі є неможливим. Треті особи цього виду, вступаючи в процес, повинні звернутися до суду з позовною заявою в порядку, передбаченому ЦПК України.

По-третє, треті особи, які заявляють самостійні вимоги щодо предмета спору, можуть вступити у справу, провадження за якою вже відкрито судом. Це важливий момент у розумінні відмінності третьої особи, яка заявляє самостійні вимоги щодо предмета спору, від позивача. Після вступу в справу третьої особи, яка заявила самостійні вимоги щодо предмета спору, справа за клопотанням цієї особи розглядається спочатку.

По-четверте, треті особи, які заявляють самостійні вимоги щодо предмета спору, можуть претендувати на весь предмет спору або на його частину. Так, у вищенаведеному прикладі, третя особа В. заявляє самостійні вимоги щодо частини предмета спору – телевізора, що входить до складу майна подружжя.

По-п'яте, інтереси третьої особи, яка заявляє самостійні вимоги щодо предмета спору, суперечать інтересам обох сторін, але можуть суперечити інтересам одної зі сторін, не збігаючись при цьому з інтересами протилежної сторони.

Треті особи, які заявляють самостійні вимоги щодо предмета спору, мають усі процесуальні права і несуть усі обов'язки позивача.

Третіх осіб, які заявляють самостійні вимоги щодо предмета спору, слід відрізняти від співпозивачів за низкою підстав. Так, треті особи, які заявляють самостійні вимоги щодо предмета спору, завжди вступають у вже розпочатий позивачем процес, а співпозивачі можуть одночасно подати позов та ініціювати справу. Вимоги, заявлені співпозивачами, не виключають одна одну; їх інтереси збігаються і протистоять інтересам відповідача. Задоволення або відмова у задоволенні вимоги одного зі співпозивачів не впливають на вирішення вимог інших. Інтереси третьої особи, яка заявляє самостійні вимоги щодо предмета спору, протистоять зазвичай інтересам обох сторін; предмет вимоги позивача і третьої особи збігаються у повному обсязі або частково. Відповідно, задоволення вимоги позивача обов'язково тягне за собою відмову в задоволенні позову (в цілому чи в частині) третьої особи і навпаки.

Третіми особами, які не заявляють самостійних вимог щодо предмета спору, є особи, які вступають у вже розпочатий процес, якщо рішення у справі може вплинути на їх права чи обов'язки стосовно однієї зі сторін.

Відповідно до ст. 53 ЦПК України треті особи, які не заявляють самостійних вимог щодо предмета спору, можуть вступити у справу на стороні позивача або відповідача до закінчення підготовчого провадження у справі або до початку першого судового засідання, якщо справа розглядається в порядку спрощеного позовного провадження, у разі якщо рішення у справі може вплинути на їхні права або обов'язки щодо однієї зі сторін. Їх може бути залучено до участі у справі також за заявою учасників справи.

Національне агентство з питань запобігання корупції може бути залучено як третя особа, яка не заявляє самостійних вимог щодо предмета спору, на стороні позивача у справах щодо застосування керівником або роботодавцем чи створення ним загрози застосування негативних заходів впливу до позивача (звільнення, примушування до звільнення, притягнення до дисциплінарної відповідальності, переведення, атестація, зміна умов праці, відмова в призначенні на вищу посаду, скорочення заробітної плати тощо) у зв'язку з повідомленням ним або

членом його сім'ї про порушення вимог Закону України «Про запобігання корупції» іншою особою.

Якщо суд під час вирішення питання про відкриття провадження у справі або під час підготовки справи до розгляду встановить, що рішення суду може вплинути на права та обов'язки осіб, що не є стороною у справі, суд залучає таких осіб до участі у справі як третіх осіб, які не заявляють самостійних вимог щодо предмета спору.

У заявах про залучення третіх осіб і в заявах третіх осіб про вступ у справу на стороні позивача або відповідача зазначається, на яких підставах третіх осіб слід залучити до участі у справі.

Про залучення третіх осіб до участі у справі суд постановляє ухвалу, в якій зазначає, на які права чи обов'язки такої особи та яким чином може вплинути рішення суду у справі.

Треті особи, які не заявляють самостійних вимог, мають усі процесуальні права й обов'язки учасників справи, встановлені ст. 43 ЦПК України.

Вступ у справу третьої особи, яка не заявляє самостійних вимог щодо предмета спору, не тягне за собою розгляду справи спочатку.

Раніше треті особи, які не заявляють самостійних вимог щодо предмета спору, називалися «*пособниками сторони*» (рос.), що досить вдало й чітко визначає характер їх участі у справі. Третіми особами, які не заявляють самостійних вимог щодо предмета спору, можуть бути фізичні чи юридичні особи, які беруть участь у процесі на стороні позивача чи відповідача з метою захисту своїх інтересів у зв'язку з можливістю подання до них у майбутньому регресного позову або через іншу зацікавленість у результаті справи. Треті особи, які не заявляють самостійних вимог щодо предмета спору, найчастіше беруть участь у процесі на стороні відповідача з метою сприяти йому у виграші справи і тим самим запобігти можливості регресного позову.

Наприклад, потерпілий у результаті ДТП подає позов про відшкодування шкоди, завданої його здоров'ю, до володільця джерела підвищеної небезпеки – автотранспортного підприємства (АТП). Третьою особою, яка не заявляє самостійних вимог щодо предмета спору, на боці відповідача у процесі братиме участь працівник АТП – водій автобуса, який скоїв наїзд на потерпілого, у зв'язку з можливим поданням на підставі ст. 1191 ЦК регресного позову до нього в майбутньому.

До характерних ознак третіх осіб, які не заявляють самостійних вимог щодо предмета спору, в доктрині цивільного процесу належать такі.

По-перше, треті особи, які не заявляють самостійних вимог щодо предмета спору, не є суб'єктами спірних матеріальних правовідносин. Характер відносин між третьою особою і стороною є іншим. Так, у нашому прикладі, між позивачем (потерпілим від ДТП) і відповідачем (АТП) склались відносини з відшкодування шкоди, завданої здоров'ю фізичної особи джерелом підвищеної небезпеки. Між відповідачем, на чиєму боці виступає третя особа, яка не заявляє самостійних вимог щодо предмета спору, і самою третьою особою (водієм автобуса, який скоїв ДТП), існують трудові правовідносини.

По-друге, між третьою особою, яка не заявляє самостійних вимог щодо предмета спору, та протилежною стороною (тобто іншою стороною, не на боці якої бере участь у процесі третя особа) відсутні матеріально-правові відносини. У нашому прикладі водій не несе майнову відповідальність безпосередньо перед позивачем.

По-третє, підставою участі у справі третіх осіб, які не заявляють самостійних вимог щодо предмета спору, є юридична заінтересованість у результатах розгляду справи. Юридична заінтересованість передбачає вплив рішення суду на права й обов'язки третьої особи. Як правило, це можливість подання регресного позову, зокрема у нашому прикладі АТП може подати щодо водія регресний позов у новому процесі. Проте характер юридичної заінтересованості може бути й іншим.

Слід зазначити, що регресний позов заявляється і вирішується в новому процесі, тобто окремо від розгляду первісного спору. Ухвалене рішення у справі з розгляду спору між позивачем та відповідачем за умови залучення до справи третьої особи, яка не заявляє самостійних вимог щодо предмета спору, має преюдиціальне значення. Це означає, що під час вирішення регресного позову в суді не підлягають доказуванню повторно ті факти, що вже були встановлені в рішенні за первісним позовом.

Водночас ст. 54 ЦПК України визначає наслідки незалучення у справу третьої особи, яка не заявляє самостійних вимог щодо предмета спору. Так, якщо в результаті ухвалення судового рішення сторона може набути право стосовно третьої особи або третя особа може висунути вимоги до сторони, така сторона зобов'язана сповістити цю особу про відкриття провадження у справі й подати до суду заяву про залучення її до участі у справі як третьої особи, яка не заявляє самостійні вимоги щодо предмета спору. До такої заяви мають бути додані докази про направлення її копії особі, про залучення якої як третьої особи подано заяву. У разі розгляду справи без повідомлення третьої особи про розгляд

справи обставини справи, встановлені судовим рішенням, не мають юридичних наслідків під час розгляду позову, поданого стороною, яка брала участь у цій справі, до цієї третьої особи або позову, поданого цією третьою особою до такої сторони.

По-четверте, треті особи, які не заявляють самостійних вимог щодо предмета спору, виступають у процесі не самостійно, а на стороні позивача чи відповідача. Найчастіше такі особи беруть участь на стороні відповідача, проте не виключено випадки участі третіх осіб і на стороні позивача. Наприклад, у разі уступки вимоги новий кредитор може подати позов до боржника. На стороні позивача може бути залучений до участі у справі попередній кредитор.

По-п'яте, треті особи, які не заявляють самостійних вимог щодо предмета спору, вступають у процес у вигляді подання заяви або залучаються до справи за клопотанням сторін, інших осіб – учасників справи або з ініціативи суду. З питання залучення або допуску до участі у справі третьої особи суд постановляє ухвалу.

Необхідно відрізнити третіх осіб, які не заявляють самостійних вимог щодо предмета спору, від співучасників. Сторони є суб'єктами спірних матеріальних правовідносин; незалежно від кількості осіб (співучасників) на боці позивача чи відповідача всі вони – суб'єкти спору про право, що вирішується судом. Існує певний зв'язок співучасників з іншою стороною – вони є наділеними взаємними суб'єктивними правами та юридичними обов'язками. Треті особи, які не заявляють самостійних вимог щодо предмета спору, перебувають поза межами основних спірних матеріальних правовідносин і не є його суб'єктами.

§ 5. Участь у цивільному процесі органів та осіб, яким законом надано право звертатися до суду в інтересах інших осіб

У випадках, установлених законом, Уповноважений Верховної Ради України з прав людини, прокурор, органи державної влади, органи місцевого самоврядування, фізичні та юридичні особи можуть звертатися до суду із заявами про захист прав, свобод та інтересів інших осіб або державних чи суспільних інтересів і брати участь у цих справах. При цьому органи державної влади й органи місцевого самоврядування повинні надати суду документи, що підтверджують наявність передбачених законом підстав для звернення до суду в інтересах інших осіб.

Органи державної влади та органи місцевого самоврядування можуть бути залучені судом до участі у справі або брати участь у справі за

своєю ініціативою для подання висновків на виконання своїх повноважень. Участь зазначених органів у судовому процесі для подання висновків у справі є обов'язковою у випадках, установлених законом, або якщо суд визнає це за необхідне (ст. 56 ЦПК України).

Участь у справі суб'єктів захисту прав та інтересів інших осіб різняться за формами, процесуальними функціями, а також складом, проте їх спільною рисою є мета участі: захист «чужого» інтересу від свого імені. Підстави участі в процесі цих суб'єктів обумовлюються: 1) компетенцією відповідного органу чи особи в матеріально-правових відносинах; 2) особливим – на підставі прямої вказівки закону – суспільним характером блага, що захищається. Саме цими обставинами пояснюються їх заінтересованість у справі, внаслідок чого їх відносять до учасників справи.

Виокремлюються дві процесуальні форми участі органів та осіб, які захищають права та інтереси інших осіб:

1) порушення процесу від свого імені на захист прав та інтересів інших осіб або державних чи суспільних інтересів та участь у цих справах (частини 1–4, 7 ст. 56 ЦПК України);

2) вступ до уже розпочатого процесу для подання висновків у справі (ч. 6 ст. 56 ЦПК України).

1. Порушення процесу від свого імені на захист прав та інтересів інших осіб або державних чи суспільних інтересів та участь у цих справах. Наприклад, відповідно до пп. 9, 10 ч. 1 ст. 25 Закону України «Про захист прав споживачів» громадські об'єднання споживачів мають право захищати у суді права споживачів, які не є членами громадських організацій споживачів (об'єднань споживачів), звертатися з позовом до суду про визнання дій продавця, виробника (підприємства, що виконує їх функції) чи виконавця протиправними щодо невизначеного кола споживачів і припинення цих дій.

З метою захисту прав і свобод людини та громадянина у випадках, установлених законом, Уповноважений Верховної Ради України з прав людини може особисто або через свого представника звертатися до суду з позовом (заявою), брати участь у розгляді справ за його позовними заявами (заявами), а також на будь-якій стадії розгляду вступати у справу, провадження в якій відкрито за позовами (заявами) інших осіб, подавати апеляційну, касаційну скаргу, заяву про перегляд судового рішення за нововиявленими чи виключними обставинами, зокрема у справі, провадження в якій відкрито за позовом (заявою) іншої особи. При цьому Уповноважений Верховної Ради України з прав людини

повинен обґрунтувати суду неможливість особи самостійно здійснювати захист своїх інтересів. Невиконання Уповноваженим Верховної Ради України з прав людини вимог щодо надання зазначеного обґрунтування має наслідком повернення заяви судом відповідно до ст. 185 ЦПК України.

У визначених законом випадках прокурор звертається до суду з позовною заявою, бере участь у розгляді справ за його позовами, а також може вступити за своєю ініціативою у справу, провадження в якій відкрито за позовом іншої особи, до початку розгляду справи по суті, подає апеляційну, касаційну скаргу, заяву про перегляд судового рішення за нововиявленими або виключними обставинами. Прокурор, який звертається до суду в інтересах держави, в позовній чи іншій заяві або скарзі обґрунтовує, в чому полягає порушення інтересів держави, необхідність їх захисту, указує визначені законом підстави для звернення до суду прокурора, а також зазначає орган, уповноважений державою здійснювати відповідні функції у спірних правовідносинах. Невиконання цих вимог має наслідком повернення заяви судом згідно із ст. 185 ЦПК України.

З метою захисту прав викривача, встановлених Законом України «Про запобігання корупції», Національне агентство з питань запобігання корупції за зверненням викривача може звертатися до суду з позовом (заявою) в інтересах викривача, брати участь у розгляді справ за такими позовами (заявами), а також на будь-якій стадії розгляду вступати у справу, провадження в якій відкрито за позовами (заявами) викривачів, подавати апеляційну, касаційну скаргу або заяву про перегляд судового рішення за нововиявленими чи виключними обставинами, зокрема у справі, провадження в якій відкрито за позовом (заявою) викривача.

У разі відкриття провадження за позовною заявою особи, якій законом надано право звертатися до суду в інтересах інших осіб (крім прокурора), особа, в чиїх інтересах подано позов, набуває статусу позивача. У разі відкриття провадження за позовною заявою, поданою прокурором в інтересах держави в особі органу, уповноваженого здійснювати функції держави у спірних правовідносинах, зазначений орган набуває статусу позивача. У разі відсутності такого органу або відсутності у нього повноважень щодо звернення до суду прокурор зазначає про це в позовній заяві, й у такому разі прокурор набуває статусу позивача.

Органи та інші особи, які відповідно до ст. 56 ЦПК України звернулися до суду в інтересах інших осіб, мають процесуальні права та

обов'язки особи, в інтересах якої вони діють, за винятком права укласти мирову угоду.

Відмова органів та інших осіб, які відповідно до ст. 56 ЦПК України звернулися до суду в інтересах інших осіб, від поданої ними заяви або зміна позовних вимог не позбавляє особу, на захист прав, свобод та інтересів якої подано заяву, права вимагати від суду розгляду справи та вирішення вимоги у первісному обсязі. Якщо особа, яка має цивільну процесуальну дієздатність і в інтересах якої подавалася заява, не підтримує заявлених позовних вимог, суд залишає заяву без розгляду.

Відмова органу, уповноваженого здійснювати відповідні функції у спірних правовідносинах, від поданого прокурором в інтересах держави позову (заяви), подання ним заяви про залишення позову без розгляду не позбавляє прокурора права підтримувати позов (заяву) і вимагати розгляду справи по суті.

Прокурор або Уповноважений Верховної Ради України з прав людини з метою вирішення питання щодо наявності підстав для ініціювання перегляду судових рішень у справі, розглянутій без їхньої участі, вступу у справу за позовом (заявою) іншої особи мають право ознайомлюватися з матеріалами справи в суді та отримувати з них копії.

2. *Вступ до уже розпочатого процесу для подання висновків у справі* (ч. 6 ст. 56 ЦПК України). Наприклад, відповідно до ч. 2 ст. 312 ЦПК України у справах про усиновлення орган опіки та піклування повинен подати суду висновок про доцільність усиновлення та відповідність його інтересам дитини.

Органи державної влади й органи місцевого самоврядування, які беруть участь у справі для подання висновку, мають процесуальні права й обов'язки учасників справи, передбачені ст. 43 ЦПК України, а також мають право висловити свою думку щодо вирішення справи по суті.

§ 6. Процесуальне представництво в цивільному процесі та його види

Конституція України (ст. 59) закріплює право громадян та організацій на отримання правової допомоги під час реалізації права на судовий захист.

Відповідно до ст. 10 Закону України «Про судоустрій та статус суддів» кожен має право на професійну правничу допомогу. Кожен є вільним у виборі захисника своїх прав та особи, яка надає правничу допомогу. Для надання професійної правничої допомоги діє адвокатура. Представництво в суді здійснюється адвокатом, за винятком випадків,

установлених законом. У цивільному процесі правова допомога під час здійснення прав та охоронюваних законом інтересів фізичних і юридичних осіб реалізується, зокрема, у формі *судового представництва*.

Сторона, третя особа, а також особа, якій законом надано право звертатися до суду в інтересах іншої особи, можуть брати участь у судовому процесі особисто (самопредставництво) та/або через представника.

Особиста участь у справі особи не позбавляє її права мати в цій справі представника.

Юридична особа незалежно від порядку її створення бере участь у справі через свого керівника, члена виконавчого органу, іншу особу, уповноважену діяти від її імені відповідно до закону, статуту, положення чи трудового договору (контракту) (самопредставництво юридичної особи) або через представника.

Держава, Автономна Республіка Крим і територіальна громада беруть участь у справі через відповідний орган державної влади, орган влади Автономної Республіки Крим, орган місцевого самоврядування відповідно до його компетенції, від імені якого діє його керівник, інша уповноважена особа відповідно до закону, статуту, положення, трудового договору (контракту) (самопредставництво органу державної влади, органу влади Автономної Республіки Крим, органу місцевого самоврядування) або через представника.

Процесуальне представництво характеризується такими рисами:

- 1) представник виступає від імені особи, яку він представляє;
- 2) представник здійснює права й обов'язки особи, яку він представляє, і в результаті своїх дій створює права та обов'язки для неї;
- 3) представник діє в інтересах особи, яку він представляє;
- 4) правова позиція представника не може суперечити правовій позиції особи, яку він представляє;
- 5) представник діє в обсязі повноважень, наданих йому відповідно до закону чи договору.

Слід звернути увагу на дуалістичний характер правовідносин, які виникають у результаті представництва: одні – між самим довірцем і представником, інші – між представником і судом. Відносини між представником і судом регулюються нормами цивільного процесуального права і мають процесуальний характер. Відносини представника й довірителя регулюються нормами матеріального права (цивільного, трудового) і є за своїм характером матеріально-правовими відносинами.

Види судового представництва. Залежно від підстав виникнення розрізняють представництво законне та добровільне (договірне).

Законне представництво виникає внаслідок певних юридичних фактів із прямої вказівки закону. Так, інтереси малолітніх осіб віком до чотирнадцяти років, а також недієздатних фізичних осіб представляють у суді, відповідно, їхні батьки, усиновлювачі, опікуни чи інші особи, визначені законом. Інтереси неповнолітніх осіб віком від чотирнадцяти до вісімнадцяти років, а також осіб, цивільну дієздатність яких обмежено, можуть представляти у суді, відповідно, їхні батьки, усиновлювачі, піклувальники чи інші особи, визначені законом. Суд може залучити до участі в таких справах неповнолітню особу чи особу, цивільну дієздатність якої обмежено. Повноваження законних представників сторін та інших учасників справи мають бути підтверджені свідоцтвом про народження дитини або рішенням про призначення опікуном, піклувальником чи охоронцем спадкового майна.

Справи юридичних осіб ведуть у суді їх органи (керівники або їхні заступники), що діють у межах повноважень, наданих їм законом, статутом або положенням.

Добровільне (договірне) представництво. Добровільне представництво виникає лише з волі фізичної особи, юридичної особи та за згодою представника представляти інтереси в суді.

Відповідно до ст. 60 ЦПК України представником у суді може бути адвокат або законний представник. Під час розгляду спорів, що виникають стосовно трудових відносин, а також справ у малозначних справах (малозначні справи) представником може бути особа, яка досягла вісімнадцяти років, має цивільну процесуальну дієздатність, за винятком осіб, визначених у ст. 61 ЦПК України. Зокрема, *не може бути представником в суді* особа, яка бере участь у справі як секретар судового засідання, експерт, спеціаліст, перекладач та свідок або є помічником судді, який розглядає справу. Особа не може бути представником, якщо вона у цій справі представляє або представляла іншу особу, інтереси якої у цій справі суперечать інтересам її довірителя. Судді, прокурори, слідчі, працівники підрозділів, що здійснюють оперативно-розшукову діяльність, не можуть бути представниками в суді, крім випадків, коли вони діють від імені відповідного органу, що є стороною або третьою особою в справі, чи як законні представники.

Органи або інших осіб, яким законом надано право звертатися до суду в інтересах малолітніх чи неповнолітніх осіб або осіб, визнаних судом недієздатними чи дієздатність яких обмежено, представляють у

суді їх посадові особи, крім випадків, коли такі органи та особи є стороною чи третьою особою у справі.

Одна й та сама особа може бути одночасно представником декількох позивачів або декількох відповідачів або декількох третіх осіб на одній стороні, за умови відсутності конфлікту інтересів між ними.

Особа, яка є представником, повинна мати належним чином посвідчені повноваження на ведення справи в суді. Відповідно до ст. 62 ЦПК України **повноваження представників сторін та інших учасників справи мають бути підтверджені такими документами:** довіреністю фізичної або юридичної особи, свідоцтвом про народження дитини або рішенням про призначення опікуном, піклувальником чи охоронцем спадкового майна. Повноваження адвоката як представника підтверджуються довіреністю або ордером, виданим відповідно до Закону України «Про адвокатуру і адвокатську діяльність».

Довіреність фізичної особи має бути посвідчена нотаріально або, у визначених законом випадках, іншою особою. У разі задоволення заявленого клопотання щодо посвідчення довіреності фізичної особи на ведення справи, що розглядається, суд без виходу до нарадчої кімнати постановляє ухвалу, яка заноситься секретарем судового засідання до протоколу судового засідання, а сама довіреність або засвідчена підписом судді копія з неї приєднується до справи.

Довіреність фізичної особи, за зверненням якої ухвалено рішення про надання їй безоплатної вторинної правничої допомоги, може бути посвідчена посадовою особою органу (установи), який ухвалив таке рішення.

Довіреність від імені юридичної особи видається за підписом (електронним підписом) посадової особи, уповноваженої на це законом або установчими документами.

Відповідність оригіналу копії документа, що підтверджує повноваження представника, може бути засвідчена підписом судді. Оригінали документів, що посвідчують повноваження представника, копії з них, засвідчені суддею, або копії з них, засвідчені у визначеному законом порядку, приєднуються до матеріалів справи.

У разі подання представником заяви по суті справи в електронній формі він може додати до неї довіреність або ордер в електронній формі, підписані електронним підписом відповідно до Положення про Єдину судову інформаційно-телекомунікаційну систему та/або положень, що визначають порядок функціонування її окремих підсистем (модулів).

У разі подання представником до суду заяви, скарги чи клопотання він додає довіреність або інший документ, що посвідчує його повноваження, якщо в справі немає підтвердження такого повноваження на момент подання відповідної заяви, скарги або клопотання.

Довіреності або інші документи, які підтверджують повноваження представника і були посвідчені в інших державах, мають бути легалізовані в установленому законодавством порядку, якщо інше не встановлено міжнародними договорами, згоду на обов'язковість яких надано Верховною Радою України.

Представник, який має повноваження на ведення справи в суді, здійснює від імені особи, яку він представляє, її процесуальні права та обов'язки. Обмеження повноважень представника на вчинення певної процесуальної дії мають бути застережені у виданій йому довіреності або ордері.

Підстави і порядок припинення представництва за довіреністю визначаються ЦК України. Про припинення представництва або обмеження повноважень представника за довіреністю має бути повідомлено суд через подання письмової заяви. У разі припинення повноважень представника на здійснення представництва особи у справі представник не може бути у цій самій справі представником іншої сторони, третьої особи на іншій стороні або третьої особи із самостійними вимогами щодо предмета спору.

§ 7. Правове становище інших учасників цивільного процесу

Учасниками судового процесу, крім учасників справи та їх представників, є помічник судді, секретар судового засідання, судовий розпорядник, свідок, експерт, експерт з питань права, перекладач і спеціаліст. Їх ролі та правовий статус у судовому процесі є різними, але всі вони сприяють розгляду та вирішенню справи.

Відповідно до ст. 66 ЦПК України **помічник судді** забезпечує підготовку та організаційне забезпечення судового процесу: бере участь в оформленні судових справ, за дорученням судді готує проекти запитів, листів, інших матеріалів, пов'язаних із розглядом конкретної справи, та виконавчих документів; здійснює оформлення копій судових рішень для направлення сторонам у справі та іншим учасникам справи відповідно до вимог процесуального законодавства, контролює своєчасність надсилення копій судових рішень і виконує інші доручення судді, що стосуються організації розгляду судових справ.

Помічник судді за дорученням судді (головуючого у судовій колегії) може за відсутності секретаря судового засідання здійснювати його повноваження. Під час здійснення таких повноважень помічнику судді може бути заявлено відвід з підстав, передбачених ЦПК України для відводу секретаря судового засідання.

Відповідно до ст. 67 ЦПК України **секретар судового засідання** здійснює судові виклики і повідомлення; перевіряє, хто з учасників судового процесу з'явився в судове засідання, хто з учасників судового процесу бере участь у судовому засіданні в режимі відеоконференції, і доповідає про це головуючому; забезпечує контроль за повним фіксуванням судового засідання технічними засобами і проведенням судового засідання в режимі відеоконференції; забезпечує ведення протоколу судового засідання, забезпечує оформлення матеріалів справи та виконує інші доручення головуючого, що стосуються розгляду справи. Секретар судового засідання може уточнювати суть процесуальної дії з метою її правильного відображення в протоколі судового засідання.

Секретар судового засідання виконує обов'язки судового розпорядника у разі його відсутності.

Права та обов'язки **судового розпорядника** визначено законодавством таким чином:

1) забезпечує належний стан зали судового засідання і запрошує до неї учасників судового процесу;

2) з урахуванням кількості місць та забезпечення порядку під час судового засідання визначає можливу кількість осіб, які можуть бути присутні у залі судового засідання;

3) оголошує про вхід і вихід суду із зали судового засідання та пропонує всім присутнім встати;

4) слідкує за додержанням порядку особами, присутніми у залі судового засідання;

5) під час судового засідання приймає від присутніх у залі учасників судового процесу документи та інші матеріали і передає суду;

6) запрошує до залу судового засідання свідків та виконує вказівки головуючого щодо приведення їх до присяги;

7) виконує інші доручення головуючого, пов'язані із створенням умов, необхідних для розгляду справ (ст. 68 ЦПК України).

Вимоги судового розпорядника, пов'язані з виконанням обов'язків, є обов'язковими для учасників судового процесу та інших осіб, присутніх у залі судового засідання. Скарги на дії чи бездіяльність судового розпорядника розглядаються судом у цьому самому процесі.

Свідок. Свідком може бути кожна особа, якій відомі будь-які обставини, що стосуються справи (ст. 69 ЦПК України). Свідок зобов'язаний з'явитися до суду за його викликом у визначений час і дати правдиві показання про відомі йому обставини. За відсутності заперечень учасників справи свідок може брати участь у судовому засіданні в режимі відеоконференції. Суд може дозволити свідку брати участь у судовому засіданні в режимі відеоконференції незалежно від заперечень учасників справи, якщо той не може з'явитися до суду через хворобу, похилий вік, інвалідність або з інших поважних причин. У разі неможливості прибуття до суду та участі в судовому засіданні в режимі відеоконференції за викликом суду свідок зобов'язаний завчасно повідомити про це суд.

Свідок має право давати показання рідною мовою або мовою, якою він володіє, користуватися письмовими записами, відмовитися від давання показань у випадках, установлених законом, а також право на компенсацію витрат, пов'язаних із викликом до суду.

Судовий експерт. Нормативно-правовим підґрунтям участі експерта в цивільному процесі є ЦПК України, Закон України «Про судову експертизу», Інструкція про призначення та проведення судових експертиз та експертних досліджень, затверджена наказом Міністерства юстиції України від 08.10.1998 № 53/5, з урахуванням Науково-методичних рекомендацій з питань підготовки та призначення судових експертиз та експертних досліджень, також затверджених згаданим наказом Міністерства юстиції України, інші законодавчі акти, зокрема міжнародні договори та угоди про взаємну правову допомогу і співробітництво, що регулюють правовідносини у сфері судово-експертної діяльності.

Експертом може бути особа, яка має спеціальні знання, потрібні для з'ясування відповідних обставин справи. Експерт може призначатися судом або залучатися учасником справи.

Експерт зобов'язаний дати обґрунтований та об'єктивний письмовий висновок на поставлені йому питання. Він зобов'язаний з'явитися до суду за його викликом та роз'яснити свій висновок і відповісти на питання суду та учасників справи. За відсутності заперечень учасників справи експерт може брати участь у судовому засіданні в режимі відеоконференції.

Експерт не має права передоручати проведення експертизи іншій особі.

Експерт має право ознайомлюватися з матеріалами справи, заявляти клопотання про надання йому додаткових матеріалів і зразків, якщо експертизу призначив суд, викладати у висновку експертизи

виявлені в процесі її проведення факти, які мають значення для справи і з приводу яких йому не були поставлені питання, бути присутнім під час вчинення процесуальних дій, що стосуються предмета й об'єктів дослідження, для цілей проведення експертизи заявляти клопотання про опитування учасників справи та свідків, користуватися іншими правами, наданими Законом України «Про судову експертизу».

Експерт має право на оплату виконаної роботи та на компенсацію витрат, пов'язаних із проведенням експертизи і викликом до суду.

Призначений судом експерт може відмовитися від надання висновку, якщо надані на його запит матеріали є недостатніми для виконання покладених на нього обов'язків. Заява про відмову має бути вмотивованою

Чинним законодавством передбачено участь у цивільному процесі **експерта з питань права**. Як експерт з питань права може залучатися особа, яка має науковий ступінь та є визнаним фахівцем у галузі права. Рішення про допуск до участі в справі експерта з питань права та долучення його висновку до матеріалів справи ухвалюється судом. Експерт з питань права має право знати мету свого виклику до суду, відмовитися від участі у судовому процесі, якщо він не має відповідних знань, а також право на оплату послуг та компенсацію витрат, пов'язаних із викликом до суду.

Експерт з питань права зобов'язаний з'явитися до суду за його викликом, відповідати на поставлені судом питання та надавати роз'яснення. За відсутності заперечень учасників справи експерт з питань права може брати участь у судовому засіданні в режимі відеоконференції.

Згідно з положеннями ст. 114 ЦПК України учасники справи мають право подати до суду висновок експерта у галузі права щодо застосування аналогії закону й аналогії права, змісту норм іноземного права згідно з їх офіційним або загальноприйнятим тлумаченням, практикою застосування, доктриною у відповідній іноземній державі. Висновок експерта у галузі права не може містити оцінки доказів, указівки про достовірність чи недостовірність того чи іншого доказу, про переваги одних доказів над іншими, про те, яке рішення має бути ухвалено за результатами розгляду справи.

Висновок експерта у галузі права не є доказом, він має допоміжний (консультативний) характер і не є обов'язковим для суду. Суд може посилатися в рішенні на висновок експерта у галузі права як на джерело відомостей, які в ньому містяться, але має зробити самостійні висновки щодо відповідних питань.

Спеціалістом у цивільному процесі є особа, яка має спеціальні знання та навички, потрібні для застосування технічних засобів, призначена судом для надання консультацій та технічної допомоги під час вчинення процесуальних дій, пов'язаних із застосуванням таких технічних засобів (фотографування, складання схем, планів, креслень, відбору зразків для проведення експертизи тощо). Допомога та консультації спеціаліста не замінюють висновок експерта.

Спеціаліст має право знати мету свого виклику до суду, відмовитися від участі у судовому процесі, якщо він не має відповідних знань та навичок, звертати увагу суду на характерні обставини чи особливості доказів, а також право на оплату виконаної роботи та на компенсацію витрат, пов'язаних із викликом до суду.

Спеціаліст зобов'язаний з'явитися до суду за його викликом, відповідати на поставлені судом питання, надавати консультації та роз'яснення, у разі потреби надавати суду іншу технічну допомогу. За відсутності заперечень учасників справи спеціаліст може брати участь у судовому засіданні в режимі відеоконференції.

Перекладачем є особа, яка вільно володіє мовою, якою здійснюється судочинство, та іншою мовою, знання якої потрібне для усного чи письмового перекладу з однієї мови на іншу, а також особа, яка знає техніку спілкування з глухими, німими чи глухонімими.

Згідно зі ст. 12 Закону України «Про судоустрій і статус суддів» судочинство і діловодство в судах України проводяться державною мовою. Суди забезпечують рівність прав громадян у судовому процесі за мовною ознакою. Відповідно до ст. 9 ЦПК України суди використовують державну мову в процесі судочинства та гарантують право громадян на використання ними в судовому процесі рідної мови або мови, якою вони володіють, користуючись послугами перекладача.

Особам, які беруть участь у розгляді справи в суді, забезпечується право вчиняти усні процесуальні дії (робити заяви, давати показання та пояснення, заявляти клопотання та скарги, ставити запитання тощо) рідною мовою або іншою мовою, якою вони володіють, користуючись послугами перекладача у встановленому процесуальним законодавством порядку.

Перекладачем, виходячи з його процесуального призначення, може бути особа, яка вільно володіє мовою судочинства або іншою мовою, знання якої є необхідним для усного чи письмового перекладу з однієї мови на іншу, а також особа, яка розуміє знаки глухого чи німого. Вільне володіння мовою означає, що особа не повинна зазнавати складнощів в усному чи письмовому перекладі без звернення до словників.

Окрім того, перекладач має бути обізнаний із правничою термінологією. Не виключається також використання подвійного перекладу, коли виникає потреба перекладати з маловживаної мови чи на маловживану мову. Тоді мають бути залучені до участі у справі два перекладачі, один з яких володіє маловживаною мовою і здійснює переклад на одну із загальнопоширених мов, а другий перекладає із загальнопоширеної мови на мову судочинства.

Перекладач допускається ухвалою суду за заявою учасника справи або призначається з ініціативи суду. Участь перекладача, який володіє технікою спілкування з глухими, німими чи глухонімими, є обов'язковою під час розгляду справи, одним з учасників якої є особа з порушенням слуху. Кваліфікація такого перекладача підтверджується відповідним документом, виданим у порядку, встановленому законодавством.

Перекладач має право ставити питання з метою уточнення перекладу, відмовитися від участі у судовому процесі, якщо його знання мови не є достатнім, необхідним для перекладу, а також на оплату виконаної роботи та на компенсацію витрат, пов'язаних із викликом до суду.

Перекладач зобов'язаний з'являтися до суду за його викликом, здійснювати повний і правильний переклад, посвідчувати правильність перекладу своїм підписом на процесуальних документах, що вручаються сторонам у перекладі на їхню рідну мову або мову, якою вони володіють. За відсутності заперечень учасників справи перекладач може брати участь у судовому засіданні у режимі відеоконференції. Питання про призначення перекладача вирішується судом за заявою особи, яка бере участь у справі.

Перекладач підлягає відводу у випадках, визначених ст. 38 ЦПК України. Крім того, перекладач за наявності підстав для відводу зобов'язаний заявити самовідвід.

Питання для самоперевірки

- 1. Хто належить до учасників цивільного процесу?*
- 2. Хто є учасниками справи?*
- 3. Хто є сторонами в цивільному процесі?*
- 4. Що означають терміни «процесуальна співучасть», «процесуальне правонаступництво»?*
- 5. Які види третіх осіб у цивільному процесі існують? Якою є мета їх участі у процесі?*
- 6. Хто може бути представником у цивільному процесі?*
- 7. Хто належить до інших учасників цивільного процесу?*

ГЛАВА 5 ДОКАЗИ ТА ДОКАЗУВАННЯ В ЦИВІЛЬНОМУ ПРОЦЕСІ

§ 1. Поняття доказування в цивільному процесі

Досягнення цілей та здійснення завдань правосуддя у цивільних справах обумовлює застосування судом норм матеріального права до встановлених під час судового розгляду фактичних обставин справи. Самі фактичні обставини конкретної справи не можуть бути пізнані судом безпосередньо, оскільки вони зазвичай були в минулому. Тому виникає питання про дослідження джерел, що містять відомості про фактичні обставини справи, які й були в минулому. Це дослідження спрямовано на з'ясування наявності чи відсутності певних юридичних фактів (дій або подій, що мають юридичні наслідки), з якими закон пов'язує виникнення, зміну та припинення прав та обов'язків суб'єктів правовідносин, між якими виник спір, що розглядається судом. Установлення та дослідження джерел, що містять відомості про шукані юридичні факти, іменується *судовим доказуванням*, а самі відомості про факти – *доказами*.

Судове доказування охоплює процесуальну діяльність майже всіх суб'єктів процесу, незважаючи на те, що їх функції у доказуванні є різними. Установлення дійсних фактичних обставин справи – це обов'язок суду, виконанню якого сприяє активна діяльність сторін та інших учасників справи. Отже, судове доказування є різновидом пізнання, що охоплює діяльність суду та учасників справи.

Судове доказування – діяльність суб'єктів цивільного процесу за визначальної ролі суду щодо збирання, подання, дослідження та оцінювання доказів з метою встановлення з їх допомогою обставин справи.

Доказування є єдиним шляхом судового встановлення фактичних обставин справи та передує висновку суду про наявність прав та обов'язків у сторін спору.

Доказування в цивільному процесі можна поділити на два види:

- 1) доказування стосовно всієї справи, тобто встановлення юридичних фактів, що входять до предмета доказування у цій справі;
- 2) доказування стосовно окремих юридичних фактів; наприклад, у клопотанні про відстрочення чи розстрочення сплати судового збору мають бути наведені мотиви та додані докази наявності відповідного права.

Структура процесуального доказування складається з певних елементів: суб'єктів, об'єктів і змісту діяльності. Зміст діяльності складається із способів і стадій доказування.

Суб'єктами судового доказування в цивільному процесі є суд, сторони та інші учасники справи, які мають матеріально-правову і процесуально-правову заінтересованість у результаті справи та відповідно до своїх процесуальних прав та обов'язків здійснюють процесуальні дії, що мають значення для вирішення цивільної справи.

Основний суб'єкт доказування в цивільному процесі – суд. Саме він вирішує всі питання, що виникають протягом судового доказування: вимагає докази у разі їх недостатності, безпосередньо досліджує докази, надані іншими суб'єктами доказування; перевіряє істинність даних, наданих як докази; оцінює надані докази, які відповідають властивостям належності, та встановлює обставини, що мають значення для правильного вирішення справи в результаті оцінювання досліджених доказів. Інші суб'єкти доказування зобов'язані довести ті обставини, на які вони посилаються, обстоюючи свої чи доручені їм захисту інтереси.

Об'єктом судового доказування є обставини, що підлягають установленню для вирішення цивільної справи або вчинення окремих процесуальних дій. Об'єкт доказування у справі в цілому являє собою предмет доказування.

Судове доказування в цивільних справах має такі **стадії (етапи)**.

1. **Твердження про факти.** Судове доказування починається з визначення сторонами й іншими заінтересованими особами фактів, з якими пов'язуються виникнення, зміна чи припинення суб'єктивних прав.

Позовна заява має містити, виклад обставин, якими позивач обґрунтовує свої вимоги (п. 5 ч. 3 ст. 175 ЦПК України).

2. **Указівка зацікавлених осіб на докази (визначення доказів).** Учасники справи повідомляють щодо наявності доказів, які, на їхню думку, необхідно долучити до справи для їх дослідження та оцінювання.

Позовна заява має містити зазначення доказів, що підтверджують указані обставини (п. 5 ч. 3 ст. 175 ЦПК України).

3. **Надання доказів, а в необхідних випадках – витребування доказів судом.** Докази за загальним правилом надаються сторонами та іншими учасниками справи. Суд не може збирати докази, що стосуються предмета спору, з власної ініціативи, крім витребування доказів судом у випадку, коли він має сумніви у добросовісному здійсненні учасниками справи їхніх процесуальних прав або виконанні обов'язків щодо

доказів, а також інших випадків, передбачених ЦПК (ч. 7 ст. 81). Процесуальною формою надання доказів є засоби доказування (ч. 2 ст. 76 ЦПК України).

4. Дослідження доказів. Це безпосереднє вивчення судом інформації про факти, що впливають із наданих засобів доказування. Дослідження доказів здійснюється зазвичай у судовому засіданні на основі закріплених у законі принципів.

5. Оцінювання доказів. Суд оцінює докази за своїм внутрішнім переконанням, що ґрунтується на всебічному, повному, об'єктивному та безпосередньому дослідженні наявних у справі доказів. Жодні докази не мають для суду заздалегідь установлені сили. Суд оцінює належність, допустимість і достовірність кожного доказу окремо, а також достатність і взаємний зв'язок доказів у їх сукупності.

Суд надає оцінку як зібраним у справі доказам у цілому, так і кожному доказу (групі однотипних доказів), який міститься у справі, й мотивує відхилення або врахування кожного доказу (групи доказів).

§ 2. Поняття і види судових доказів та засобів доказування в цивільному процесі

Доказами є будь-які дані, на підставі яких суд установлює наявність або відсутність обставин (фактів), що обґрунтовують вимоги і заперечення учасників справи, та інших обставин, які мають значення для вирішення справи.

Ці дані встановлюються такими засобами:

- письмовими, речовими й електронними доказами;
- висновками експертів;
- показаннями свідків.

Судові докази характеризуються певними ознаками:

- 1) судові докази – це відомості про факти;
- 2) судові докази – це відомості, які підлягають установленню для вирішення цивільної справи;
- 3) судові докази – це відомості про факти, отримані з передбачених у законі засобів доказування;
- 4) судові докази – це відомості про факти, отримані в законному порядку.

Засоби доказування є процесуальною формою отримання доказів.

Істотне практичне значення має *класифікація доказів*, яка дає змогу глибше вивчити окремі з них, їх переваги для процесу досягнення істини й недоліки, їх належність та допустимість, сприяє більш ефективному

формулюванню в нормах процесуального права окремих правил збирання та дослідження доказів.

Класифікація судових доказів у науці цивільного процесуального права найчастіше робиться за певними ознаками (підставами).

Класифікація доказів із погляду характеристики їх процесуальної форми здійснюється за джерелом доказів. За джерелом формування докази поділяються на *особисті* та *речові*. З перелічених вище засобів доказування можна зробити висновок, що джерела формування письмових, речових та електронних доказів – предмети матеріального світу. У свою чергу, показання свідків і висновки експертів формуються на основі певних особистих джерел, свідомості людини. Крім цього, можна виділити третій підвид доказів – *змішані*, до яких можна віднести висновки судового експерта.

За способом (процесом) формування докази поділяються на *первинні* та *похідні*. Первинними називають докази-джерела. Похідними називають докази, які відтворюють зміст іншого доказу. В одних випадках фактична обставина впливає на джерело доказу (свідомість людини, предмет) і певним чином відбивається в ньому. В інших випадках на джерело доказу впливає не сам факт, який цікавить суд, а його відображення, інформація про нього, яку містить інше джерело (наприклад, зміст документа доводиться до відома суду або шляхом пояснень, або за допомогою його копії).

За характером зв'язку змісту доказів із фактом, що доводиться, докази поділяються на *прямі* й *непрямі*. *Прямими* судовими доказами називаються такі, в яких зміст має однозначний зв'язок із фактом, що доводиться, тобто на підставі прямого доказу можна зробити лише один висновок – про наявність або відсутність факту. *Непрямий* доказ має з фактом, який доводиться, багатозначний зв'язок, що дає змогу суду зробити не один, а декілька імовірних висновків про факт. На підставі одного непрямих доказу неможливо отримати достовірні висновки про шукані факти, тому практика виробила правила їх застосування, зокрема такі: щоб на підставі непрямих доказів зробити достовірний висновок, слід мати їх не один, а декілька; достовірність кожного з них не має породжувати сумнівів; сукупність їх має становити певну систему, що дає підставу зробити один єдино можливий висновок про факт, що доводиться.

Показання свідка – це повідомлення про відомі йому обставини, які мають значення для справи. Не є доказом показання свідка, який не може назвати джерела своєї обізнаності щодо певної обставини, або

які ґрунтуються на повідомленнях інших осіб. Якщо показання свідка ґрунтуються на повідомленнях інших осіб, то ці особи повинні бути також допитані. За відсутності можливості допитати особу, яка надала первинне повідомлення, показання з чужих слів не може бути допустимим доказом факту чи обставин, на доведення яких вони надаються, якщо показання не підтверджується іншими доказами, визнаними допустимими згідно з правилами ЦПК України (ст. 90 ЦПК).

Сторони, треті особи та їхні представники за їхньою згодою, зокрема за власною ініціативою, якщо інше не встановлено ЦПК України, можуть бути допитані як свідки про відомі їм обставини, що мають значення для справи.

Процесуальними формами показання свідка є його *допит*, а також *письмове опитування* учасників справи як свідків.

Свідок викликається судом для допиту за заявою учасника справи. У заяві про виклик свідка зазначаються його ім'я, місце проживання (перебування) або місце роботи, обставини, які він може підтвердити.

Заява про виклик свідка має бути подана до або під час підготовчого судового засідання, а якщо справа розглядається в порядку спрощеного позовного провадження, – до початку першого судового засідання у справі.

В ухвалі про відкриття провадження у справі або в іншій ухвалі, якою суд вирішує питання про виклик свідка, суд попереджає свідка про кримінальну відповідальність за завідомо неправдиве показання чи відмову від давання показань на вимогу суду.

Свідок зобов'язаний з'явитися до суду за його викликом у визначений час і дати правдиві показання про відомі йому обставини. За відсутності заперечень учасників справи свідок може брати участь у судовому засіданні в режимі відеоконференції. Суд може дозволити свідку брати участь у судовому засіданні в режимі відеоконференції незалежно від заперечень учасників справи, якщо той не може з'явитися до суду через хворобу, похилий вік, інвалідність або з інших поважних причин. У разі неможливості прибуття до суду та участі в судовому засіданні в режимі відеоконференції за викликом суду свідок зобов'язаний завчасно повідомити про це суд.

Фізична особа не має права відмовитися давати показання, крім показань щодо себе, членів сім'ї чи близьких родичів (чоловік, дружина, батько, мати, вітчим, мачуха, син, дочка, пасинок, падчерка, брат, сестра, дід, баба, внук, внучка, усиновлювач чи усиновлений, опікун чи піклувальник, особа, над якою встановлено опіку чи піклування, член сім'ї

або близький родич цих осіб), які можуть тягнути юридичну відповідальність для нього або таких членів сім'ї чи близьких родичів. Особа, яка відмовляється давати показання, зобов'язана повідомити причини відмови (ст. 71 ЦПК України).

Відповідно до ст. 70 ЦПК України не можуть бути допитані як свідки:

1) недієздатні фізичні особи, а також особи, які перебувають на обліку чи на лікуванні у психіатричному лікувальному закладі й не здатні через свої фізичні або психічні вади правильно сприймати обставини, що мають значення для справи, або давати показання;

2) особи, які за законом зобов'язані зберігати в таємниці відомості, що були довірені їм у зв'язку з наданням професійної правничої допомоги або послуг посередництва (медіації) під час проведення позасудового врегулювання спору, – про такі відомості;

3) священнослужителі – про відомості, одержані ними на сповіді віруючих;

4) судді та присяжні – про обставини обговорення в нарадчій кімнаті питань, що виникли під час ухвалення судового рішення, або про інформацію, що стала відома судді під час урегулювання спору за його участю;

5) інші особи, які не можуть бути допитані як свідки згідно із законом чи міжнародним договором, згоду на обов'язковість якого надано Верховною Радою України, без їхньої згоди.

Особи, які мають дипломатичний імунітет, не можуть бути допитані як свідки без їхньої згоди, а представники дипломатичних представництв – без згоди дипломатичного представника.

Статтею 93 ЦПК України врегульовано порядок письмового опитування учасників справи як свідків. Так, учасник справи має право поставити в першій заяві по суті справи, що ним подається до суду, не більше десяти запитань іншому учаснику справи про обставини, що мають значення для справи. Учасник справи, якому поставлено питання позивачем, зобов'язаний надати вичерпну відповідь окремо на кожне питання по суті.

На запитання до учасника справи, який є юридичною особою, відповіді надає її керівник або інша посадова особа за його дорученням.

Відповіді на запитання подаються до суду учасником справи – фізичною особою, керівником або іншою посадовою особою юридичної особи у формі заяви свідка не пізніш як за п'ять днів до підготовчого засідання, а у справі, що розглядається в порядку спрощеного провадження, – до першого судового засідання. Копія такої заяви свідка у той

самий строк надсилається учаснику справи, який поставив письмові запитання.

У заяві свідка зазначаються ім'я (прізвище, ім'я та по батькові), місце проживання (перебування) та місце роботи свідка, поштовий індекс, реєстраційний номер облікової картки платника податків свідка за його наявності або номер і серія паспорта, номери засобів зв'язку та адреси електронної пошти (за наявності), відповіді на питання щодо обставин справи, про які відомо свідку, джерела обізнаності свідка щодо цих обставин, а також підтвердження свідка про обізнаність із змістом закону щодо кримінальної відповідальності за надання неправдивих показань.

Якщо поставлене запитання є пов'язаним із наданням відповідних доказів, що підтверджують відповідні обставини, учасник справи разом з наданням заяви свідка надає копії відповідних письмових чи електронних доказів.

Учасник справи має право відмовитися від надання відповіді на поставлені запитання:

- 1) з підстав, визначених статтями 70, 71 ЦПК України;
- 2) якщо поставлене запитання не стосується обставин, що мають значення для справи;
- 3) якщо учасником справи поставлено більше десяти запитань.

За наявності підстав для відмови від відповіді учасник справи повинен повідомити про відмову іншого учасника та суд у строк для надання відповіді на запитання. Суд за клопотанням іншого учасника справи може визнати підстави для відмови відсутніми та зобов'язати учасника справи надати відповідь.

Письмові докази. Письмовими доказами є документи (крім електронних документів), які містять дані про обставини, що мають значення для правильного вирішення спору (ст. 95 ЦПК України). Письмові докази подаються в оригіналі або в належним чином засвідченій копії, якщо інше не передбачено ЦПК України. Якщо для вирішення спору має значення лише частина документа, подається засвідчений витяг з нього.

Учасники справи мають право подавати письмові докази в електронних копіях, посвідчених електронним підписом, прирівняним до власноручного підпису відповідно до закону. Електронна копія письмового доказу не вважається електронним доказом.

Документи, отримані за допомогою факсимільного чи інших аналогічних засобів зв'язку, приймаються судом до розгляду як письмові докази у випадках і в порядку, встановлених законом або договором.

Копії документів вважаються засвідченими належним чином, якщо їх засвідчено в порядку, встановленому чинним законодавством. Учасник справи, який подає письмові докази в копіях (електронних копіях), повинен зазначити про наявність у нього або іншої особи оригіналу письмового доказу. Учасник справи підтверджує відповідність копії письмового доказу оригіналу, який є у нього, своїм підписом із зазначенням дати такого засвідчення.

Якщо подано копію (електронну копію) письмового доказу, суд за клопотанням учасника справи або з власної ініціативи може витребувати у відповідної особи оригінал письмового доказу. Якщо оригінал письмового доказу не подано, а учасник справи або суд ставить під сумнів відповідність поданої копії (електронної копії) оригіналу, такий доказ не береться судом до уваги.

Іноземний офіційний документ, що підлягає дипломатичній або консульській легалізації, може бути письмовим доказом, якщо його легалізовано у встановленому порядку. Іноземні офіційні документи визнаються письмовими доказами без їх легалізації у випадках, передбачених міжнародними договорами, згоду на обов'язковість яких надано Верховною Радою України.

Оригінали письмових доказів до набрання судовим рішенням законної сили повертаються судом за клопотанням осіб, які їх подали, якщо це можна зробити без шкоди для розгляду справи. У справі залишається засвідчена суддею копія письмового доказу.

Речовими доказами є предмети матеріального світу, які своїм існуванням, своїми якостями, властивостями, місцезнаходженням, іншими ознаками дають змогу встановити обставини, що мають значення для справи (ст. 97 ЦПК України).

Речовими доказами є рухомі та нерухомі речі, які є носіями інформації про обставини, що мають значення для справи. Речові докази слід відрізнити від письмових доказів. Якщо інформація про факти міститься в документі, цей доказ є письмовим; якщо ж інформація про факти підтверджується властивостями документа як предмета, цей доказ є речовим.

Речові докази до набрання рішенням законної чинності зберігаються в матеріалах справи або за окремим описом здаються до камери схову речових доказів суду (ст. 98 ЦПК України). Речові докази, що не можуть бути доставлені до суду, зберігаються за їх місцезнаходженням за ухвалою суду; їх слід докладно описати й опечатати, а в разі потреби – фотографувати. Суд вживає заходів для забезпечення зберігання речових доказів у незмінному стані.

Речові докази після огляду та дослідження їх судом повертаються особам, від яких вони були одержані, якщо такі особи заявили про це клопотання і якщо його можна задовільнити без шкоди для розгляду справи (ст. 99 ЦПК України). Речові докази, що є об'єктами, вилученими з цивільного обігу або обмежено оборотоздатними, передаються відповідним підприємствам, установам або організаціям. За клопотанням державних експертних установ такі речові докази можуть бути передані їм для використання в експертній та науковій роботі у порядку, встановленому Кабінетом Міністрів України. Речові докази повертаються особам, від яких вони були одержані, або передаються особам, за якими суд визнав право на ці речі, після набрання рішенням суду законної чинності.

Електронні докази – це інформація в електронній (цифровій) формі, що містить дані про обставини, які мають значення для справи, зокрема електронні документи (зокрема текстові документи, графічні зображення, плани, фотографії, відео- та звукозаписи тощо), веб-сайти (сторінки), текстові, мультимедійні та голосові повідомлення, метадані, бази даних та інші дані в електронній формі. Такі дані можуть зберігатися, зокрема, на портативних пристроях (картах пам'яті, мобільних телефонах тощо), серверах, системах резервного копіювання, інших місцях збереження даних в електронній формі (в тому числі в мережі Інтернет) (ст. 100 ЦПК України).

Електронні докази подаються в оригіналі або в електронній копії, засвідченій електронним цифровим підписом, прирівняним до власноручного підпису відповідно до Закону України «Про електронні довірчі послуги». Законом може бути передбачено інший порядок засвідчення електронної копії електронного доказу.

Учасники справи мають право подавати електронні докази в паперових копіях, посвідчених у порядку, передбаченому законом. Паперова копія електронного доказу не вважається письмовим доказом. Учасник справи, який подає копію електронного доказу, повинен зазначити про наявність у нього або іншої особи оригіналу електронного доказу. Якщо подано копію (паперову копію) електронного доказу, суд за клопотанням учасника справи або з власної ініціативи може витребувати у відповідної особи оригінал електронного доказу. Якщо оригінал електронного доказу не подано, а учасник справи або суд ставить під сумнів відповідність поданої копії (паперової копії) оригіналу, такий доказ не береться судом до уваги.

Оригінали або копії електронних доказів зберігаються у суді в матеріалах справи. За клопотанням особи, яка надала суду оригінал електронного доказу на матеріальному носії, суд повертає такий матеріальний носій, на якому міститься оригінал доказу, цій особі після дослідження вказаного електронного доказу, якщо це можна зробити без шкоди для розгляду справи, або після набрання судовим рішенням законної чинності. У матеріалах справи залишається засвідчена суддею копія електронного доказу або витяг з нього.

Висновок експерта – це докладний опис проведених експертом досліджень, зроблені у результаті них висновки та обґрунтовані відповіді на питання, поставлені експертові, складений у порядку, визначеному законодавством (ст. 102 ЦПК України).

Предметом висновку експерта може бути дослідження обставин, які належать до предмета доказування та встановлення яких потребує наявних у експерта спеціальних знань. Предметом висновку експерта не можуть бути питання права.

Висновок експерта може готуватись на замовлення учасника справи або на підставі ухвали суду про призначення експертизи. Він викладається у письмовій формі і приєднується до справи. Суд має право за заявою учасників справи або з власної ініціативи викликати експерта для надання усних пояснень щодо його висновку.

У висновку експерта має бути зазначено: коли, де, ким (ім'я, освіта, спеціальність, а також за наявності свідоцтво про присвоєння кваліфікації судового експерта, стаж експертної роботи, науковий ступінь, вчене звання, посада експерта), на якій підставі була проведена експертиза, хто був присутній під час проведення експертизи, питання, поставлені експертові, які матеріали експерт використав. Інші вимоги до висновку експерта можуть бути встановлені законодавством. У висновку експерта також має бути зазначено, що він попереджений (обізнаний) про відповідальність за завідомо неправдивий висновок, а у разі призначення експертизи судом – також про відповідальність за відмову без поважних причин від виконання покладених на нього обов'язків. Якщо експерт під час підготовки висновку встановить обставини, що мають значення для справи, з приводу яких йому не були поставлені питання, він має право включити до висновку свої міркування про ці обставини.

§ 3. Предмет доказування в цивільному процесі.

Факти, що не підлягають доказуванню

Однією з перших стадій судового доказування є визначення обставин, що підлягають доказуванню (предмета доказування).

Предметом доказування є обставини, що підтверджують заявлені вимоги чи заперечення або мають інше значення для розгляду справи і підлягають встановленню під час ухвалення судового рішення (ч. 2 ст. 77 ЦПК України). Практично предмет доказування – факти, які необхідно встановити для вирішення справи.

Предмет доказування – юридична категорія, на пізнання якої спрямовано всю доказову діяльність суду й учасників справи. Аналіз ч. 1 ст. 76, ч.2 ст. 77, ст. 81 ЦПК України дає змогу зробити висновок, що предметом доказування виступають: а) обставини, якими позивач обґрунтовує свої вимоги (підстава позову); б) обставини, якими відповідач обґрунтовує свої заперечення (підстави заперечення); в) інші обставини, які мають значення для правильного вирішення справи. А взагалі це – обставини, що мають бути встановлені як підстави для вирішення спору між сторонами: всі, які відбулися, і наявні юридичні факти та обставини, що мають значення для справи.

Отже, предмет доказування – це коло фактів матеріально-правового значення, необхідних для вирішення справи по суті.

Правильне визначення у кожній справі предмета доказування має важливе значення. Воно дає змогу визначити коло фактів, з'ясування яких потрібне для успішного виконання завдань, що стоять перед судом, та усунути із судового процесу все зайве.

Необхідний склад фактів предмета доказування у конкретних цивільних справах визначається передусім на підставі норм матеріального права, якими врегульовано спірні правовідносини. Крім того, факти предмета доказування визначаються підставами позову та заперечень проти нього. Так, наприклад, у справах про відшкодування шкоди відповідно до ст. 1166 ЦК України до складу підстави позову, що є предметом доказування, належать факти, які підтверджують: а) завдану шкоду; б) протиправність у поведінці заподіювача шкоди; в) причинний зв'язок між першими двома елементами; г) вину заподіювача шкоди.

У процесі розгляду спору предмет доказування може змінюватися. Позивач має право змінити підставу позову, відповідач – навести на обґрунтування своїх заперечень додаткові юридично значущі факти.

До обставин, що мають значення для вирішення справи, можуть належати **факти, що не підлягають доказуванню**.

Згідно зі ст. 81 ЦПК України не підлягають доказуванню:

- обставини, які визнаються учасниками справи;
- обставини, визнані судом загальновідомими;
- обставини, встановлені рішенням суду або вироком суду в раніше розглянутій справі, що набрали законної чинності.

Обставини, які визнаються учасниками справи, не підлягають доказуванню, якщо суд не має обґрунтованого сумніву щодо достовірності цих обставин або добровільності їх визнання. Обставини, які визнаються учасниками справи, зазначаються в заявах по суті справи, поясненнях учасників справи та їхніх представників. Відмова від визнання обставин приймається судом, якщо сторона, яка відмовляється, доведе, що вона визнала ці обставини внаслідок помилки, що має істотне значення, обману, насильства, погрози чи тяжкої обставини, або що обставини визнано у результаті зловмисної домовленості її представника з другою стороною. Про прийняття відмови сторони від визнання обставин суд постановляє ухвалу. У разі прийняття судом відмови сторони від визнання обставин вони доводяться в загальному порядку.

Обставини, визнані судом загальновідомими, не потребують доказування. Загальновідомими є факти, відомі широкому колу людей, зокрема й суддям, які розглядають справу. Загальновідомість певного факту є відносною і залежить від часу, що минув після події, та поширеності події в певній місцевості. Загальновідомі факти не потребують доказування тому, що істинність їх є очевидною, а доказування є зайвим.

Кількість загальновідомих фактів, які можуть мати значення для вирішення цивільної справи, є значною: це події, серед іншого знаменні, виняткові природні явища, архітектурні особливості населених пунктів, автошляхів і т. ін. Загальновідомими є і фізичні, хімічні чи технологічні властивості й ознаки речей і матеріалів. Обставини цієї групи можуть мати різний ступінь відомості: світовий (Чорнобильська катастрофа), регіональний (дата початку навігації в певному районі) тощо.

До фактів, що не потребують доказування, належать *факти, встановлені рішенням чи вироком суду, що набрали законної чинності (преюдиційні факти)*. Преюдиційні факти – це факти, встановлені судовими рішеннями, що набрали законної чинності й не підлягають доведенню в іншій справі⁷⁸.

---

⁷⁸ Постанова Верховного Суду від 05.09.2019 : справа № 234/16272/15-ц, провадження № 61-31395сво18 // БД «Законодавство України» / ВР України. URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/84305020>.

Цивільне процесуальне законодавство встановлює особливості преюдиційної сили фактів, установлених судовими рішеннями, що набрали законної чинності. Так, обставини, встановлені рішенням суду у господарській, цивільній або адміністративній справі, що набрало законної чинності, не доказуються під час розгляду іншої справи, в якій беруть участь ті самі особи або особа, щодо якої встановлено ці обставини, якщо інше не встановлено законом. Обставини, встановлені стосовно певної особи рішенням суду у господарській, цивільній або адміністративній справі, що набрало законної чинності, не доказуються під час розгляду іншої справи, проте можуть бути у загальному порядку спростовані особою, яка не брала участі у справі, в якій такі обставини були встановлені.

Вирок суду в кримінальному провадженні, ухвала про закриття кримінального провадження і звільнення особи від кримінальної відповідальності або постанова суду у справі про адміністративне правопорушення, які набрали законної чинності, є обов'язковими для суду, що розглядає справу про правові наслідки дій чи бездіяльності особи, стосовно якої ухвалений вирок, а ухвала або постанова суду – лише в питанні, чи сталися ці дії (бездіяльність) та чи були вчинені вони цією особою.

При цьому правова оцінка, надана судом певному факту під час розгляду іншої справи, не є обов'язковою для суду.

Обставини, встановлені рішенням третейського суду або міжнародного комерційного арбітражу, підлягають доказуванню в загальному порядку під час розгляду справи судом.

§ 4. Обов'язок доказування і подання доказів.

Подання доказів та витребування доказів

Стаття 129 Конституції України відносить до основних засад судочинства змагальність сторін. Згідно із ч. 1 ст. 12 ЦПК України цивільне судочинство здійснюється на засадах змагальності сторін. Кожна сторона повинна довести ті обставини, на які вона посилається як на підставу своїх вимог або заперечень, крім випадків, установлених ЦПК України (ч. 3. ст. 12, ч. 1 ст. 81 ЦПК).

Розподіл обов'язку доказування визначається предметом спору. За загальним правилом **обов'язок (тягар) доказування певних обставин** покладається на особу, яка посилається на ці обставини. Однак законодавчими актами тягар доказування певних обставин може бути покладено на одну зі сторін матеріальних правовідносин.

Зокрема, відповідно до ст. 81 ЦПК України у справах про дискримінацію позивач зобов'язаний навести фактичні дані, які підтверджують, що дискримінація була. У разі наведення таких даних доказування їх відсутності покладається на відповідача.

У справах про визнання необґрунтованими активів та їх стягнення в дохід держави позивач зобов'язаний навести у позові фактичні дані, які підтверджують зв'язок активів з особою, уповноваженою на виконання функцій держави або місцевого самоврядування, та їх необґрунтованість, тобто наявність визначеної ч. 2 ст. 290 ЦПК України різниці між вартістю таких активів та законними доходами такої особи. У разі визнання судом достатньої доведеності зазначених фактів на підставі поданих позивачем доказів спростування необґрунтованості активів покладається на відповідача.

У справах щодо застосування керівником або роботодавцем чи створення ним загрози застосування негативних заходів впливу до позивача (звільнення, примушування до звільнення, притягнення до дисциплінарної відповідальності, переведення, атестація, зміна умов праці, відмова в призначенні на вищу посаду, зменшення розміру заробітної плати тощо) у зв'язку з повідомленням ним або його близькими особами про можливі факти корупційних або пов'язаних із корупцією правопорушень, інших порушень Закону України «Про запобігання корупції» іншою особою обов'язок доказування, що ухвалені рішення та вчинені дії є правомірними і не були мотивовані діями позивача чи його близьких осіб щодо здійснення цього повідомлення, покладається на відповідача.

У разі посилання учасника справи на невчинення іншим учасником справи певних дій або відсутність певної події суд може зобов'язати такого іншого учасника справи надати відповідні докази вчинення цих дій або наявності певної події. У разі ненадання таких доказів суд може визнати обставину невчинення відповідних дій або відсутності події встановленою.

Доказування не може ґрунтуватися на припущеннях.

Обов'язок доказування – це необхідність здійснення комплексу дій з доказування, яка визначається не вільним розсудом суб'єкта доказування, а загрозою настання несприятливих наслідків у разі їх невиконання. Прикладом несприятливих наслідків для сторони, яка не виконала обов'язок доказування, може служити відмова суду визнати наявним факт належного виконання умов договору, що затверджується стороною, у разі невиконання обов'язку доказування вказаного факту.

Сторона, надаючи докази, реалізує своє право на доказування та одночасно виконує обов'язок доказування, оскільки саме сторони повинні доводити ті обставини, на які вони посилаються як на підставу своїх вимог і заперечень.

Обов'язки доказування розподіляються між сторонами і третіми особами, які заявляють самостійні вимоги, оскільки саме вони є суб'єктами матеріальних правовідносин. І саме на цих осіб покладено обов'язок доказування фактів, які підлягають установленню, тягар доказування (*onus probandi*). Із зазначеного правила випливає: якщо позивач не зможе надати доказів, що підтверджують його вимогу, в задоволенні позову має бути відмовлено.

Істотну роль у розподілі обов'язків доказування відіграють *правові презумпції*, тобто закріплені в законі припущення про існування певних фактів за пов'язаності з ними інших фактів. Презумпція звільняє сторону, на користь якої її встановлено, від доказування факту. Проте головне призначення презумпції полягає не у звільненні певних фактів від підтвердження доказами, а в найбільш доцільному розподілі обов'язків доказування цих фактів між сторонами. Прикладом презумпції може бути норма ст. 11 Закону України «Про авторське право і суміжні права», згідно з якою первинним суб'єктом, якому належить авторське право, є автор твору. За відсутності доказів іншого автором твору вважається особа, зазначена як автор на оригіналі або примірнику твору (презумпція авторства)⁷⁹.

Усі презумпції є спростовними, тобто заінтересована сторона може презумпцію спростувати, якщо вважає, що та не відповідає обставинам справи.

Подання доказів. Докази подаються сторонами та іншими учасниками справи. Суд не може збирати докази, що стосуються предмета спору, з власної ініціативи, крім витребування доказів судом у тому разі, коли він має сумніви у добросовісному здійсненні учасниками справи їхніх процесуальних прав або виконанні обов'язків щодо доказів, а також інших випадків, передбачених ЦПК України.

Сторони та інші учасники справи подають докази у справі безпосередньо до суду (ст. 83 ЦПК України). Позивач та особи, яким законом надано право звертатися до суду в інтересах інших осіб, повинні подати

---

⁷⁹ Про авторське право і суміжні права : Закон України від 23.12.1993 № 3792-XII // БД «Законодавство України» / ВР України. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/3792-12>.

докази разом з поданням позовної заяви. Відповідач і третя особа, яка не заявляє самостійних вимог щодо предмета спору, повинні подати суду докази разом з поданням відзиву або письмових пояснень третьої особи.

Якщо доказ не можна подати у встановлений законом строк з об'єктивних причин, учасник справи повинен про це письмово повідомити суд та зазначити: доказ, який не може бути подано; причини, з яких доказ не може бути подано у зазначений строк; докази, які підтверджують, що особа здійснила всі залежні від неї дії, спрямовані на отримання вказаного доказу.

У разі визнання поважними причин неподання учасником справи доказів у встановлений законом строк суд може встановити додатковий строк для подання вказаних доказів. У разі прийняття судом відмови сторони від визнання обставин суд може встановити строк для подання доказів щодо таких обставин.

Якщо зі зміною предмета або підстав позову або поданням зустрічного позову змінилися обставини, що підлягають доказуванню, суд залежно від таких обставин встановлює строк подання додаткових доказів.

Докази, не подані у встановлений законом або судом строк, до розгляду судом не приймаються, крім випадку, коли особа, яка їх подає, обґрунтувала неможливість їх подання у вказаний строк з причин, що не залежали від неї.

Копії доказів (крім речових доказів), що подаються до суду, заздалегідь надсилаються або надаються особою, яка їх подає, іншим учасникам справи. Суд не бере до уваги відповідні докази у разі відсутності підтвердження надсилання (надання) їх копій іншим учасникам справи, крім випадку, якщо такі докази є у відповідного учасника справи, обсяг доказів є надмірним або якщо вони були подані до суду в електронній формі чи є публічно доступними.

Докази, не додані до позовної заяви чи до відзиву на неї, якщо інше не передбачено ЦПК України, подаються через канцелярію суду, з використанням Єдиної судової інформаційно-телекомунікаційної системи або в судовому засіданні з клопотанням про їх приєднання до матеріалів справи.

У разі подання заяви про те, що доданий до справи або поданий до суду учасником справи для ознайомлення документ викликає сумнів з приводу його достовірності або чи не є він підробленим, особа, яка подала цей документ, може просити суд до закінчення підготовчого

засідання виключити його з доказів і розглядати справу на підставі інших доказів.

Учасник справи у разі неможливості самостійно надати докази має право подати *клопотання про витребування доказів судом* (ст. 84 ЦПК України). Таке клопотання має бути подане позивачем або особою, якій законом надано право звертатися до суду в інтересах інших осіб, разом з поданням позовної заяви, а відповідачем або третьою особою, яка не заявляє самостійних вимог щодо предмета спору, – разом із поданням відзиву або письмових пояснень третьої особи. Якщо таке клопотання заявлено з пропуском встановленого строку, суд залишає його без задоволення, крім випадку, коли особа, яка його подає, обґрунтує неможливість його подання у встановлений строк з причин, що не залежали від неї.

У клопотанні має бути зазначено: який доказ витребується; обставини, які може підтвердити цей доказ, або аргументи, які він може спростувати; підстави, з яких випливає, що цей доказ має відповідна особа; вжиті особою, яка подає клопотання, заходи для отримання цього доказу самостійно, докази вжиття таких заходів та/або причини неможливості самостійного отримання цього доказу.

У разі задоволення клопотання суд своєю ухвалою витребує відповідні докази. Суд може витребувати докази також до подання позову як захід забезпечення доказів у порядку, встановленому статтями 116–118 ЦПК України. Суд може уповноважити на одержання таких доказів заінтересовану сторону. Будь-яка особа, у якої перебуває доказ, повинна видати його на вимогу суду. Особи, які не мають змоги подати доказ, який витребує суд, або не мають можливості подати такий доказ у встановлені строки, зобов'язані повідомити про це суд із зазначенням причин протягом п'яти днів з дня вручення ухвали. У разі неповідомлення суду про неможливість подати докази, витребувані судом, а також у разі неподання таких доказів з причин, визнаних судом неповажними, суд застосовує до відповідної особи заходи процесуального примусу, передбачені ЦПК України. Притягнення винних осіб до відповідальності не звільняє їх від обов'язку подати витребувані судом докази.

У разі неподання учасником справи з неповажних причин або без повідомлення причин доказів, витребуваних судом, суд залежно від того, яка особа ухиляється від їх подання, а також яке значення мають ці докази, може визнати обставину, для з'ясування якої витребувався доказ, або відмовити у його визнанні, або може здійснити розгляд

справи за наявними в ній доказами, або, у разі неподання таких доказів позивачем, також залишити позовну заяву без розгляду.

§ 5. Належність і допустимість доказів. Достовірність доказів.

Достатність доказів

Після визначення судом кола фактів, які належать до предмета доказування, він повинен вирішити, які докази слід дослідити, щоб з'ясувати наявність або відсутність цих фактів. Для цього суд визначає, які з наданих сторонами доказів можуть бути допущені та чи потрібні додаткові докази. Вирішуючи ці питання, суд повинен керуватися відповідними правилами.

Згідно зі ст. 77 ЦПК України ***належними є докази, які містять інформацію щодо предмета доказування.*** Сторони мають право обґрунтовувати належність конкретного доказу для підтвердження їхніх вимог або заперечень. Суд не бере до розгляду докази, що не стосуються предмета доказування.

Належність може розглядатися не лише як об'єктивна властивість доказу, але і як правило, адресоване суду та учасникам справи. Згідно з цим правилом суд зобов'язаний брати до уваги лише докази, що мають властивість належності, виключивши з процесу доказування докази, які не стосуються справи, наявність яких ускладнює встановлення дійсних обставин справи та затягує процес судового розгляду. Водночас відсутність необхідних для вирішення справи доказів призводить до неможливості встановлення дійсних правовідносин, а отже, ухвалення правильного рішення у справі. Отже, ***належністю доказів є спроможність відповідних фактичних даних містити інформацію стосовно обставин, які належать до предмета доказування у справі.*** Правило про належність доказів дає змогу уникнути заповнення процесу зайвим матеріалом, який не має значення для вирішення справи, і припинити дії осіб, які зловживають своїм правом подання доказів з метою затягування процесу.

Вирішуючи питання щодо доказів, суд також ураховує правило ***допустимості доказів,*** згідно з яким ***обставини, які відповідно до законодавства мають бути підтверджені певними засобами доказування, не можуть підтверджуватися іншими засобами доказування.*** Суд не бере до уваги докази, одержані з порушенням порядку, встановленого законом (ст. 78 ЦПК України).

Визначити допустимість доказів означає з'ясувати, чи були вони отримані за допомогою передбачених законом засобів. ***Допустимість доказів*** – це встановлена законодавством вимога, що обмежує

використання конкретних засобів доказування, або вимога, що визначає обов'язкове використання конкретних засобів доказування для встановлення певних обставин справи під час здійснення доказування в цивільному судочинстві.

Допустимість доказів має загальний і спеціальний характер. Загальний характер допустимості означає, що в усіх справах незалежно від їх категорії має дотримуватися вимога про отримання інформації з визначених законом засобів доказування з дотриманням порядку збирання, подання та дослідження доказів. Порушення цих вимог призводить до недопустимості засобів доказування. Отже, допустимість доказів передусім обумовлюється дотриманням процесуальної форми доказів.

Спеціальний характер допустимості – це правила, які вимагають або забороняють використовувати певні засоби доказування на підтвердження певних фактів. Наприклад, згідно із ст. 218 ЦК України у разі недодержання сторонами письмової форми правочину заперечення однією із сторін факту його вчинення або оспорування окремих його частин може доводитися письмовими доказами, засобами аудіо- чи відеозапису та іншими доказами. Рішення суду не може ґрунтуватися на свідченнях свідків.

Достовірність доказів. Достовірними є докази, на підставі яких можна встановити дійсні обставини справи (ст. 79 ЦПК України). У разі подання заяви про те, що доданий до справи або поданий до суду учасником справи для ознайомлення документ викликає сумнів із приводу його достовірності або чи не є він підробленим, особа, яка подала цей документ, може просити суд до закінчення підготовчого засідання виключити його з доказів і розглядати справу на підставі інших доказів.

Суб'єктом оцінювання доказів на предмет їх достовірності є лише суд першої та апеляційної інстанцій, ураховуючи межі розгляду справи вищими інстанціями.

Чинним законодавством встановлюється вимога ***достатності доказів*** (ст. 80 ЦПК). Достатніми є докази, які у своїй сукупності дають змогу дійти висновку про наявність або відсутність обставин справи, які належать до предмета доказування. Питання про достатність доказів для встановлення обставин, що мають значення для справи, суд вирішує відповідно до свого внутрішнього переконання. Разом із тим, відповідне переконання суду має ґрунтуватися на вимогах закону щодо певного виду засобу доказування та норм права, які встановлюють підстави виникнення, зміни та припинення спірних правовідносин.

Достатність не потребує представлення якнайбільшої кількості доказів. Достатність – характеристика, яка визначає, що докази, надані у підтвердження обставин, що належать до предмета доказування, із повнотою свідчать про наявність або відсутність шуканого факту. Один непрямо доказ завжди є недостатнім, оскільки дає змогу зробити лише ймовірний, а не достовірний висновок про обставини, що доказуються. Недостатніми будуть також докази, що суперечать один одному, й ті, достовірність яких є сумнівною (показання зацікавленого свідка, пояснення сторін, не підкріплені іншими даними, тощо). Важливо, щоб обставини справи були доведені та суд мав змогу або задовольнити вимоги позивача, або відмовити в їх задоволенні.

§ 6. Оцінювання доказів

Суд оцінює докази за своїм внутрішнім переконанням, що ґрунтується на всебічному, повному, об'єктивному та безпосередньому дослідженні наявних у справі доказів (ст. 89 ЦПК України). Жодні докази не мають для суду заздальгідь установленої сили. Суд оцінює належність, допустимість і достовірність кожного доказу окремо, а також достатність і взаємний зв'язок доказів у їх сукупності.

Закон не містить норм, що встановлюють перевагу одних доказів над іншими або визначають їх достовірність і доказове значення залежно від будь-яких формальних ознак (наприклад, особливостей засобів доказування, джерел одержання відомостей, механізму їх утворення тощо). Ані в законі, ані в підзаконних актах не має міститися вказівок, які заздальгідь установлюють доказову силу та значення доказу; жодні органи чи посадові особи не мають права давати суду вказівки щодо доказової сили та значення того чи іншого доказу; докази мають оцінюватися за їх властивостями; не можна вважати, що певний вид доказів має переваги, та без належного оцінювання і врахування всіх доказів обґрунтовувати ним рішення.

Суд надає оцінку як зібраним у справі доказам у цілому, так і кожному доказу (групі однотипних доказів), який міститься у справі, мотивує відхилення або врахування кожного доказу (групи доказів).

Оцінювання доказів судом має здійснюватися з дотриманням таких принципів:

а) суд здійснює оцінювання відповідно до свого внутрішнього переконання;

б) суд оцінює докази безпосередньо, повно, всебічно й об'єктивно в їх сукупності;

в) оцінюючи докази, суд зобов'язаний керуватися законом.

Оцінювання доказів відповідно до внутрішнього переконання судді полягає в тому, що суддя самостійно вирішує питання щодо достовірності доказів, достатності їх для винесення рішення та істинності відомостей, які містяться в доказах. *Внутрішнє переконання судді* – це його власне ставлення до певного об'єкта, тобто конкретне почуття або сукупність почуттів судді, які виникають у процесі розгляду й вирішення справи з приводу певних об'єктів, що мають значення для справи. Отже, внутрішнє переконання – це ставлення суду до обставин справи, що ґрунтується на доказах.

Безпосередність оцінювання доказів означає, що суд повинен дослідити докази безпосередньо в судовому засіданні. Вимога безпосередності полягає в сукупності закріплених законом правил, що встановлюють спосіб сприйняття судом доказових фактів, які мають значення для вирішення справи. Згідно з таким визначенням обов'язок суду в судових засіданнях, а в необхідних випадках і поза судовим засіданням полягає в безпосередньому сприйнятті та дослідженні доказів та інших даних справи. Суддям, які не брали участі в дослідженні доказів, забороняється ухвалювати судові рішення.

З метою підтримання неупередженого дослідження доказів закон закріплює правила про відвід судді. Відсутність зацікавленості в результаті справи, що розглядається, обумовлює всебічність дослідження доказів. Якщо представники сторін діють у межах своїх правових позицій і досліджують докази відповідно до своїх вимог або заперечень, то суд, будучи не зацікавленим у вирішенні спору, досліджує докази всебічно. Це означає взяття до уваги доказів усіх учасників справи, дослідження та оцінювання доказів з позиції незалежної особи. Правильність висновків у справі може бути обумовлена повним дослідженням доказів та правильністю їх оцінювання судом.

Отже, *оцінювання доказів* – це процесуальна та розумова діяльність суду із визначення належності, допустимості доказів, їх достовірності, достатності та взаємного зв'язку, що відбувається на всіх стадіях цивільного процесу.

Питання для самоперевірки

1. У чому полягає мета судового доказування?
2. Які класифікації доказів вам відомі?
3. Розкрийте сутність понять «належність», «допустимість», «достатність» і «достовірність» доказів.
4. Назвіть етапи доказування.
5. Які факти не потребують доказування?
6. Як визначається предмет доказування в цивільній справі?

ГЛАВА 6

СУДОВІ ВИТРАТИ. ЗАХОДИ ПРОЦЕСУАЛЬНОГО ПРИМУСУ

§ 1. Поняття та види судових витрат

Цивільне процесуальне законодавство покладає на сторони і третіх осіб, які заявляють самостійні вимоги на предмет спору, обов'язок з оплати судових витрат. Це обумовлюється не лише бажанням держави частково компенсувати витрати, пов'язані зі здійсненням судами правосуддя в цивільних відносинах, але й попередженням подання необґрунтованих позовів, сприянням добровільному виконанню сторонами своїх обов'язків, передбачених законом або укладеним договором, і сприянням усуненню порушень прав і законних інтересів сторін.

Судові витрати – це витрати, пов'язані з вирішенням цивільної справи у суді, що покладаються законом на сторони та інших осіб, зацікавлених у результаті розгляду справи.

Інститут судових витрат зародився ще у Стародавньому Римі. Так, уперше були встановлені судові мита на покриття судових витрат під час переходу від формулярного до екстраординарного цивільного процесу у класичну епоху (перші три століття н. е. – період класичного римського права)⁸⁰.

Судові витрати визначають фактичну доступність звернення до суду за судовим захистом, а відповідно, і можливість захисту суб'єктивних прав та охоронюваних законом інтересів у порядку цивільного судочинства⁸¹.

Процесуальний інститут судових витрат виконує дві функції: *компенсаційну* (відновлювальну) та *превентивну* (попереджувальну).

Перша виконується, коли за рахунок судових витрат компенсуються витрати, яких зазнає держава у зв'язку з відправленням правосуддя в цивільних справах, а також витрати добросовісних суб'єктів цивільних правовідносин. Утім, судові витрати лише частково компенсують ті видатки, яких зазнає держава на здійснення правосуддя, що обумовлюється доступністю судового захисту. У Державному бюджеті України окремим визначаються видатки на утримання судів. Крім того, відповідно до положення ст. 87 Бюджетного кодексу України до видатків, що здійснюються виключно з Державного бюджету України, належать видатки на судову владу. Виділені кошти, що є прямими витратами держави на

---

⁸⁰ Подопригора А. А. Основы римского гражданского права : учеб. пособие. Київ : Вентури, 1995. С. 50.

⁸¹ Див. детальніше: Кройтор В. А. Защита прав и интересов в суде : науч.-практ. пособие. Харьков : Эспада, 2003. 520 с.

правосуддя, витрачаються на виплату заробітної плати суддям і персоналу судів, утримання та ремонт приміщень, придбання устаткування та інвентарю, задоволення потреб у канцелярських виробках, покриття поштових витрат і на інші цілі.

Друга функція виявляється у попередженні необґрунтованих звернень за судовим захистом і необґрунтованого ухилення від виконання цивільно-правових, сімейних, трудових та інших обов'язків. Тобто інститут судових витрат є своєрідним фільтром, що утримує від необґрунтованого звернення до суду.

У законотворчій практиці європейських країн спостерігаються дві основні тенденції щодо інституту судових витрат: відповідно до першої частина судових витрат сплачується авансом під час звернення до суду, відповідно до другої – судові витрати або взагалі не сплачуються, або сплачуються стороною, проти якої постановлено рішення після розгляду справи. Як приклад, ЦПК Франції відмовився від необхідності сплати судових витрат у разі звернення до суду. Так, відповідно до ст. 696 судові витрати стягуються зі сторони, проти якої винесено рішення, якщо лише суддя мотивованою постановою не зобов'язав їх сплатити, повністю або частково іншу сторону. Їх розмір визначається в рішенні суду, на підставі якого вони стягуються (ст. 701)⁸².

Судові витрати у цивільних справах є досить значними, але більшу їх частину бере на себе держава. У багатьох категоріях справ сторони взагалі звільняються від сплати судових витрат. Так, наприклад, ч. 2 ст. 3 Закону України «Про судовий збір» містить перелік подань, за які судовий збір не справляється.

У цивільних справах судові витрати складаються із судового збору і витрат, пов'язаних з розглядом справи (ст. 133 ЦПК України). У свою чергу, до витрат, пов'язаних з розглядом судової справи, належать витрати:

- 1) на професійну правничу допомогу;
- 2) пов'язані із залученням свідків, спеціалістів, перекладачів, експертів та проведенням експертизи;
- 3) пов'язані з витребуванням доказів, проведенням огляду доказів за їх місцезнаходженням, забезпеченням доказів;
- 4) пов'язані з вчиненням інших процесуальних дій, необхідних для розгляду справи або підготовки до її розгляду.

---

⁸² Проблеми теорії та практики цивільного судочинства : монографія / за заг. ред. В. В. Комарова. Харків : Харків юрид., 2008. С. 716.

Можна виділити чотири стадії регулювання судових витрат:

1) внесення; 2) визначення; 3) розподіл; 4) стягнення.

На першій стадії визначається фактичне витрачання суб'єктом грошових коштів (сплата судового збору, гонорару адвокату тощо).

На другій стадії здійснюється перевірка судових витрат судом з погляду їх дійсності, належності та допустимості.

На третій стадії з'ясується, з якої сторони судові витрати будуть стягнуті.

На четвертій стадії визначається порядок стягнення судових витрат (момент стягнення, спосіб).

§ 2. Судовий збір: порядок та розміри сплати. Повернення і звільнення від сплати судового збору

Судовий збір – збір, що справляється на всій території України за подання заяв, скарг до суду, за видачу судами документів, а також у разі ухвалення окремих судових рішень, передбачених Законом України «Про судовий збір». Судовий збір включається до складу судових витрат (ст. 1 Закону України «Про судовий збір»⁸³).

За рахунок стягнення судового збору частково відшкодовуються затрати держави на здійснення правосуддя з цивільних справ, серед іншого витрати на утримання судових органів. Відповідно до ч. 2 ст. 133 ЦПК України розмір судового збору, порядок його сплати, повернення і звільнення від сплати встановлюються законом. Наразі правові засади справляння судового збору, платників, об'єкти та розміри ставок судового збору, порядок сплати, звільнення від сплати та повернення судового збору регулюються Законом України «Про судовий збір» від 08.07.2011 р. Судовий збір справляється:

– за подання до суду позовної заяви та іншої заяви, передбаченої процесуальним законодавством;

– за подання до суду апеляційної і касаційної скарг на судові рішення, заяви про перегляд судового рішення у зв'язку з нововиявленими обставинами, заяви про скасування рішення третейського суду, заяви про видачу виконавчого документа на примусове виконання рішення третейського суду та заяви про перегляд судових рішень Верховним Судом України;

– за видачу судами документів;

---

⁸³ Про судовий збір : Закон України від 08.07.2011 № 3674-VI // БД «Законодавство України» / ВР України. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/3674-17>.

– у разі ухвалення судового рішення, передбаченого Законом України «Про судовий збір».

Судовий збір справляється у відповідному розмірі від прожиткового мінімуму для працездатних осіб, встановленого законом на 1 січня календарного року, в якому відповідна заява або скарга подається до суду, у відсотковому співвідношенні до ціни позову та у фіксованому розмірі.

Особливістю судового збору як обов'язкового платежу, на відміну від податку, є те, що він стягується одноразово у зв'язку з реалізацією особою права на звернення до суду за судовим захистом.

Необхідність сплати судового збору певною мірою дисциплінує учасників цивільного обороту, стимулює добросовісне і своєчасне виконання ними своїх обов'язків; попереджає подання заздалегідь необґрунтованих позовів.

За способом обчислення судовий збір поділяється на **простий і пропорційний**. **Простий** обчислюється у твердих ставках (гривнях), а **пропорційний** – у пропорційному співвідношенні до ціни позову.

Ціна позову – це грошовий еквівалент майнових претензій позивача. Ціна позову є інститутом позовного провадження, що характеризує вартісне грошове вираження предмету спору в цивільній справі. Згідно зі ст. 176 ЦПК України ціна позову визначається:

1) у позовах про стягнення грошових коштів – сумою, яка стягується, чи оспорюваною сумою за виконавчим чи іншим документом, за яким стягнення провадиться у безспірному (безакцептному) порядку;

2) у позовах про визнання права власності на майно або його вилучення – вартістю майна;

3) у позовах про стягнення аліментів – сукупністю всіх виплат, але не більше ніж за шість місяців;

4) у позовах про строкові платежі й видачі – сукупністю всіх платежів або видач, але не більше ніж за три роки;

5) у позовах про безстрокові або довічні платежі й видачі – сукупністю платежів або видач за три роки;

6) у позовах про зменшення або збільшення платежів або видач – сумою, на яку зменшуються або збільшуються платежі чи видачі, але не більше ніж за один рік;

7) у позовах про припинення платежів або видач – сукупністю платежів або видач, що залишилися, але не більше ніж за один рік;

8) у позовах про розірвання договору найму (оренди) або договору найму (оренди) житла – сукупністю платежів за користування майном

або житлом протягом строку, що залишається до кінця дії договору, але не більше ніж за три роки;

9) у позовах про право власності на нерухоме майно, що належить фізичним особам на праві приватної власності, – дійсною вартістю нерухомого майна, а на нерухоме майно, що належить юридичним особам, – не нижче його балансової вартості;

10) у позовах, що складаються з кількох самостійних вимог, – загальною сумою всіх вимог.

Якщо визначена позивачем ціна позову вочевидь не відповідає дійсній вартості спірного майна або на момент подання позову встановити точну його ціну неможливо, розмір судового збору попередньо визначає суд з подальшим стягненням недоплаченого або з поверненням переплаченого судового збору відповідно до ціни позову, встановленої судом під час вирішення справи.

У разі збільшення розміру позовних вимог або зміни предмета позову несплачену суму судового збору слід сплатити до звернення в суд з відповідною заявою. У разі зменшення розміру позовних вимог питання про повернення суми судового збору вирішується відповідно до закону.

В статті 7 Закону України «Про судовий збір» зазначено підстави повернення судового збору. Так, сплачена сума судового збору повертається за клопотанням особи, яка його сплатила за ухвалою суду в разі:

1) зменшення розміру позовних вимог або внесення судового збору в більшому розмірі, ніж установлено законом;

2) повернення заяви або скарги;

3) відмови у відкритті провадження у справі в суді першої інстанції, апеляційного та касаційного провадження у справі;

4) залишення заяви або скарги без розгляду (крім випадків, якщо такі заяви або скарги залишаються без розгляду у зв'язку з повторним неприбуттям або залишенням позивачем судового засідання без поважних причин та неподання заяви про розгляд справи за його відсутності, або неподання позивачем витребуваних судом матеріалів, або за його заявою (клопотанням);

5) закриття (припинення) провадження у справі (крім випадків, якщо провадження у справі закрито у зв'язку з відмовою позивача від позову, і таку відмову визнано судом), зокрема в апеляційній та касаційній інстанціях.

У випадках, передбачених п. 1 ч. 1 статті 7 Закону України «Про судовий збір», судовий збір повертається в розмірі переплаченої суми; в

інших випадках, установлених ч. 1 статті 7 Закону України «Про судовий збір», – повністю.

У разі укладення мирової угоди до ухвалення рішення у справі судом першої інстанції, відмови позивача від позову, визнання позову відповідачем до початку розгляду справи по суті суд у відповідній ухвалі чи рішенні у порядку, встановленому законом, вирішує питання про повернення позивачу з державного бюджету 50 % судового збору, сплаченого під час подання позову.

У разі укладення мирової угоди, відмови від позову, визнання позову відповідачем на стадії перегляду рішення в апеляційному чи касаційному порядку суд у відповідній ухвалі у порядку, встановленому законом, вирішує питання про повернення скаргнику (заявнику) з державного бюджету 50 % судового збору, сплаченого ним під час подання відповідної апеляційної чи касаційної скарги.

Повернення сплаченої суми судового збору здійснюється в порядку, встановленому центральним органом виконавчої влади із забезпечення реалізації державної фінансової політики.

Судовий збір не справляється в разі подання:

1) заяви про перегляд Верховним Судом України судового рішення у разі встановлення міжнародною судовою установою, юрисдикцію якої визнано Україною, порушення Україною міжнародних зобов'язань під час вирішення справи судом;

2) заяви про зміну чи встановлення способу, порядку і строку виконання судового рішення;

3) заяви про поворот виконання судового рішення;

4) заяви про винесення додаткового судового рішення;

5) заяви про розірвання шлюбу з особою, визнаною в установленому законом порядку безвісно відсутньою;

6) заяви про встановлення факту каліцтва, якщо це необхідно для призначення пенсії або одержання допомоги за загальнообов'язковим державним соціальним страхуванням;

7) заяви про встановлення факту смерті особи, яка пропала безвісти за обставин, що загрожували їй смертю або дають підстави вважати її загиблою від певного нещасного випадку внаслідок надзвичайних ситуацій техногенного та природного характеру;

8) заяви про надання особі психіатричної допомоги в примусовому порядку;

9) заяви про обов'язкову госпіталізацію до протитуберкульозного закладу;

10) заяви про видачу обмежувального припису;

11) позовної заяви про відшкодування шкоди, заподіяної особі незаконними рішеннями, діями чи бездіяльністю органу державної влади, органу влади Автономної Республіки Крим або органу місцевого самоврядування, їх посадовою або службовою особою, а так само незаконними рішеннями, діями чи бездіяльністю органів, що здійснюють оперативно-розшукову діяльність, органів досудового розслідування, прокуратури або суду;

12) заяви, апеляційної та касаційної скарги про захист прав малолітніх чи неповнолітніх осіб;

13) клопотання про визнання і виконання рішення іноземного суду відповідно до міжнародного договору України, згоду на обов'язковість якого надано Верховною Радою України та яким не передбачено плату під час звернення до суду, подання апеляційної та касаційної скарги у таких справах;

14) заяви про встановлення факту смерті особи, яка загинула або пропала безвісти в районах проведення воєнних дій або антитерористичних операцій та здійснення заходів із забезпечення національної безпеки й оборони, відсічі та стримування збройної агресії Російської Федерації у Донецькій та Луганській областях;

15) позовної заяви у справах про визнання необґрунтованими активів та їх стягнення в дохід держави.

§ 3. Витрати, пов'язані з розглядом судової справи

Відповідно до ч. 2 ст. 133 ЦПК України до **витрат, пов'язаних з розглядом судової справи**, належать такі:

1) на професійну правничу допомогу;

2) пов'язані із залученням свідків, спеціалістів, перекладачів, експертів та проведенням експертизи;

3) пов'язані з витребуванням доказів, проведенням огляду доказів за їх місцезнаходженням, забезпеченням доказів;

4) пов'язані з вчиненням інших процесуальних дій, необхідних для розгляду справи або підготовки до її розгляду.

Витрати на правничу допомогу – це витрати, пов'язані з оплатою юридичної допомоги адвоката. Відповідно до ст. 137 ЦПК України витрати, пов'язані з правничою допомогою адвоката, несуть сторони, крім випадків надання правничої допомоги за рахунок держави.

За результатами розгляду справи витрати на правничу допомогу адвоката підлягають розподілу між сторонами разом з іншими судовими витратами.

Для цілей розподілу судових витрат:

1) розмір витрат на правничу допомогу адвоката, зокрема гонорару адвоката за представництво в суді та іншу правничу допомогу, пов'язану зі справою, включно із підготовкою до її розгляду, збір доказів тощо, а також вартість послуг помічника адвоката визначаються згідно з умовами договору про надання правничої допомоги та на підставі відповідних доказів щодо обсягу наданих послуг і виконаних робіт та їх вартості, що була сплачена або підлягає сплаті відповідною стороною або третьою особою;

2) розмір суми, що підлягає сплаті в порядку компенсації витрат адвоката, необхідних для надання правничої допомоги, встановлюється згідно з умовами договору про надання правничої допомоги на підставі відповідних доказів, які підтверджують здійснення відповідних витрат.

Для визначення розміру витрат на правничу допомогу з метою розподілу судових витрат учасник справи подає детальний опис робіт (наданих послуг), виконаних адвокатом, та здійснених ним витрат, необхідних для надання правничої допомоги.

Розмір витрат на оплату послуг адвоката має бути співмірним із:

1) складністю справи та виконаних адвокатом робіт (наданих послуг);

2) часом, витраченим адвокатом на виконання відповідних робіт (надання послуг);

3) обсягом наданих адвокатом послуг та виконаних робіт;

4) ціною позову та/або значенням справи для сторони, зокрема впливом вирішення справи на репутацію сторони або публічним інтересом до справи.

У разі недотримання вимог частини четвертої статті 7 Закону України «Про судовий збір» суд може, за клопотанням іншої сторони, зменшити розмір витрат на правничу допомогу, які підлягають розподілу між сторонами.

Обов'язок доведення неспівмірності витрат покладається на сторону, яка заявляє клопотання про зменшення витрат на оплату правничої допомоги адвоката, які підлягають розподілу між сторонами.

Витрати фізичних осіб, пов'язані з оплатою професійної правничої допомоги під час розгляду судом справ про оголошення померлою фізичної особи, яка пропала безвісти за обставин, що загрожували їй

смертю або дають підстави вважати фізичну особу загиблою від певного нещасного випадку, або інших обставин внаслідок надзвичайних ситуацій техногенного та природного характеру, несуть юридичні особи, на території яких стався нещасний випадок унаслідок таких надзвичайних ситуацій.

Судова палата у господарських справах Верховного Суду України зауважила, що судові витрати на участь адвоката під час розгляду справи підлягають сплаті лише в тому разі, якщо вони були сплачені адвокату стороною, якій такі послуги надавалися, та їх сплата підтверджується відповідними фінансовими документами. Стягнення ж суми в рахунок майбутньої їх оплати у вигляді судових витрат чинним законодавством не передбачено⁸⁴.

За ст. 138 ЦПК України **витрати, пов'язані з переїздом до іншого населеного пункту сторін та їх представників, а також найманням житла**, несуть сторони.

Стороні, на користь якої ухвалено судові рішення, та її представникові сплачуються іншою стороною добові (у разі переїзду до іншого населеного пункту), а також компенсація за втрачений заробіток чи відрив від звичайних занять. Компенсація за втрачений заробіток обчислюється пропорційно розміру середньомісячного заробітку, а компенсація за відрив від звичайних занять – пропорційно розміру мінімальної заробітної плати.

Граничний розмір компенсації за судовим рішенням витрат сторін та їх представників, пов'язаних з явкою до суду, встановлюється Кабінетом Міністрів України.

Відповідно до п. 2 додатку до Постанови Кабінету Міністрів України «Про граничні розміри компенсації витрат, пов'язаних з розглядом цивільних та адміністративних справ, і порядок їх компенсації за рахунок держави» від 27 квітня 2006 р. № 590 розміри компенсації за втрачений заробіток у зв'язку з явкою до суду сторони, на користь якої ухвалено рішення, та її представникові обчислюється за кожну годину пропорційно до середньої заробітної плати особи, розрахованої за правилом абз. 3 п. 2 Порядку обчислення середньої заробітної плати, затвердженого Постановою Кабінету Міністрів України від 8 лютого 1995 р. № 100.

Середньомісячна заробітна плата обчислюється, виходячи з виплат за останні два календарних місяці роботи, що передують події, з якою

---

⁸⁴ Господарське судочинство в Україні. Судова практика. Застосування процесуальних норм / за ред. І. Б. Шичького. Київ : Ін Юре, 2005. С. 115–116.

пов'язано відповідну виплату. Працівникам, які пропрацювали на підприємстві, в установі чи організації менше двох календарних місяців, середня заробітна плата обчислюється, виходячи з виплат за фактично відпрацьований час.

Для визначення розміру компенсації за відрив від звичайних занять у зв'язку з явкою до суду стороні, на користь якої ухвалено судове рішення, та її представникові за основу береться розмір мінімальної заробітної плати.

У п. 2 додатку до зазначеної Постанови зазначено, що *загальний розмір виплати компенсації за втрачений заробіток* не може перевищувати суму, розраховану за відповідний час, виходячи із трикратного розміру мінімальної заробітної плати.

Граничний розмір компенсації за відрив від звичайних занять не може перевищувати розмір мінімальної заробітної плати, обчислений за фактичні години відриву від звичайних занять (п. 3 додатку до Постанови).

У відповідності до ст. 139 ЦПК України **витрати, пов'язані із залученням (викликом) свідків, експертів, спеціалістів, перекладачів і проведенням експертиз**, несе сторона, яка заявила клопотання про виклик свідків, залучення спеціаліста, перекладача та проведення судової експертизи.

Свідку у зв'язку з викликом до суду відшкодовуються витрати, пов'язані з переїздом до іншого населеного пункту та найманням житла, а також виплачується компенсація за втрачений заробіток чи відрив від звичайних занять.

Компенсація за втрачений заробіток обчислюється пропорційно розміру середньомісячного заробітку, а компенсація за відрив від звичайних занять – пропорційно розміру мінімальної заробітної плати.

Експерт, спеціаліст чи перекладач отримують винагороду за виконану роботу, пов'язану зі справою, якщо це не належить до їхніх службових обов'язків.

Суми, що підлягають виплаті залученому судом експерту, спеціалісту, перекладачу або особі, яка надала доказ на вимогу суду, сплачуються особою, на яку суд поклав такий обов'язок, або судом за рахунок суми коштів, унесених для забезпечення судових витрат.

У випадках, коли сума витрат на оплату послуг експерта, спеціаліста, перекладача або витрат особи, яка надала доказ на вимогу суду, повністю не була сплачена учасниками справи попередньо або в порядку забезпечення судових витрат, суд стягує ці суми на користь спеціаліста, перекладача, експерта чи експертної установи зі сторони,

визначеної судом відповідно до правил про розподіл судових витрат, установлених ЦПК. Суд має право накласти арешт на грошові кошти чи майно такої сторони в межах сум, присуджених до стягнення, в порядку, встановленому ЦПК для забезпечення позову.

Розмір витрат на підготовку експертного висновку на замовлення сторони, проведення експертизи, залучення спеціаліста й оплати робіт перекладача встановлюється судом на підставі договорів, рахунків та інших доказів.

Розмір витрат на оплату робіт залученого стороною експерта, спеціаліста чи перекладача має бути співмірним зі складністю відповідної роботи, її обсягом та часом, витраченим ним на виконання робіт. У разі недотримання вимог щодо співмірності витрат суд за клопотанням іншої сторони може зменшити розмір витрат на оплату послуг експерта, спеціаліста чи перекладача, які підлягають розподілу між сторонами. Обов'язок доведення неспівмірності витрат покладається на сторону, яка заявляє клопотання про зменшення витрат, які підлягають розподілу між сторонами.

Якщо у справах окремого провадження виклик свідків, призначення експертизи або залучення спеціалістів здійснюються за ініціативою суду, а також у випадках звільнення від сплати судового збору або зменшення його розміру, відповідні витрати відшкодовуються за рахунок державного бюджету.

Граничний розмір компенсації витрат, пов'язаних із проведенням судової експертизи, не може перевищувати нормативну вартість проведення відповідних видів судової експертизи у науково-дослідних установах Міністерства юстиції України.

Статтею 140 ЦПК України також врегульовано порядок відшкодування **витрат, пов'язаних з витребуванням доказів, проведенням огляду доказів за їх місцезнаходженням, забезпеченням доказів та вчиненням інших дій, необхідних для розгляду справи**⁸⁵. Особа, яка надала доказ на вимогу суду, має право вимагати виплати грошової компенсації своїх витрат, пов'язаних із наданням такого доказу. Розмір грошової компенсації визначає суд на підставі поданих такою особою доказів здійснення відповідних витрат. Розмір витрат, пов'язаних з проведенням огляду доказів за місцем їх знаходження, забезпеченням

---

⁸⁵ Необхідність проведення огляду доказів за їх місцезнаходженням обумовлена особливостями цивільної справи. Так, наприклад, може виникнути необхідність оглянути квартиру для з'ясування особливостей проведення ремонтних робіт.

доказів та вчиненням інших дій, пов'язаних з розглядом справи чи підготовкою до її розгляду, встановлюється судом на підставі договорів, рахунків та інших доказів. У випадках, коли сума витрат, пов'язаних з виступом доказів, проведенням огляду доказів за місцем їх знаходження, забезпеченням доказів та вчиненням інших дій, пов'язаних із розглядом справи чи підготовкою до її розгляду, повністю не була сплачена учасниками справи попередньо або в порядку забезпечення судових витрат, суд стягує ці суми зі сторони, визначеної судом відповідно до правил про розподіл судових витрат, установлених ЦПК України.

Граничний розмір компенсації витрат, пов'язаних із проведенням огляду доказів за їх місцезнаходженням та вчиненням інших дій, потрібних для розгляду справи, встановлюється Кабінетом Міністрів України. Згідно із п. 5 додатку до Постанови Кабінету Міністрів України «Про граничні розміри компенсації витрат, пов'язаних з розглядом цивільних та адміністративних справ, і порядок їх компенсації за рахунок держави» від 27 квітня 2006 р. № 590 граничний розмір таких витрат не може перевищувати 50 % розміру мінімальної заробітної плати за сукупність дій, необхідних для розгляду справи.

§ 4. Розподіл та відшкодування судових витрат

Під **розподілом судових витрат** слід розуміти визначення сторони, з якої після розгляду справи й ухвалення судового рішення будуть стягнуті судові витрати.

Розподіл судових витрат між сторонами здійснюється відповідно до ст. 144 ЦПК України. **Судовий збір** покладається на сторони пропорційно розміру задоволених позовних вимог. **Інші судові витрати, пов'язані з розглядом справи**, покладаються на сторони таким чином: у разі задоволення позову – на відповідача, у разі відмови в позові – на позивача, у разі часткового задоволення позову – на обидві сторони пропорційно розміру задоволених позовних вимог.

Під час вирішення питання про розподіл судових витрат суд ураховує таке:

- 1) чи пов'язано ці витрати з розглядом справи;
- 2) чи є розмір таких витрат обґрунтованим та пропорційним предмету спору з урахуванням ціни позову, значення справи для сторін, зокрема чи міг результат її вирішення вплинути на репутацію сторони або чи викликала справа публічний інтерес;
- 3) поведінку сторони під час розгляду справи, що призвела до затягування розгляду справи, зокрема подання стороною явно необґрунтованих

заяв і клопотань, безпідставне твердження або заперечення стороною певних обставин, які мають значення для справи, безпідставне завищення позивачем позовних вимог тощо;

4) дії сторони щодо досудового вирішення спору та щодо врегулювання спору мирним шляхом під час розгляду справи, стадію розгляду справи, на якій такі дії вчинялися.

5) якщо сума судових витрат, заявлена для відшкодування, істотно перевищує суму, заявлену в попередньому (орієнтовному) розрахунку, суд може відмовити стороні, на користь якої ухвалено рішення, у відшкодуванні судових витрат в частині такого перевищення, крім випадків, якщо сторона доведе, що не могла передбачити такі витрати на час подання попереднього (орієнтовного) розрахунку;

6) якщо сума судових витрат, заявлених для відшкодування та підтверджених відповідними доказами, є неспівмірно меншою, ніж сума, заявлена в попередньому (орієнтовному) розрахунку, суд може відмовити стороні, на користь якої ухвалено рішення, у відшкодуванні судових витрат (крім судового збору) повністю або частково, крім випадків, якщо така сторона доведе поважні причини зменшення цієї суми;

7) якщо сторону, на користь якої ухвалено рішення, звільнено від сплати судових витрат, з другої сторони стягуються судові витрати на користь осіб, які їх зазнали, пропорційно до задоволеної чи відхиленої частини вимог, а інша частина компенсується за рахунок держави у порядку, встановленому Кабінетом Міністрів України; якщо обидві сторони були звільнені від оплати судових витрат, вони компенсуються за рахунок держави у порядку, встановленому Кабінетом Міністрів України;

8) якщо інше не передбачено законом, у разі залишення позову без задоволення, закриття провадження у справі або залишення без розгляду позову позивача, звільненого від сплати судових витрат, судові витрати, зазанані відповідачем, компенсуються за рахунок держави у порядку, встановленому Кабінетом Міністрів України;

9) розмір витрат, які сторона сплатила або має сплатити у зв'язку з розглядом справи, встановлюється судом на підставі поданих сторонами доказів (договорів, рахунків тощо); такі докази надаються до закінчення судових дебатів у справі або протягом п'яти днів після ухвалення рішення суду за умови, що до закінчення судових дебатів у справі сторона зробила про це відповідну заяву, у разі неподання відповідних доказів протягом встановленого строку така заява залишається без розгляду;

10) у разі зловживання стороною чи її представником процесуальними правами, або якщо спір виник унаслідок неправильних дій сторони, суд має право покласти на таку сторону судові витрати повністю або частково незалежно від результатів вирішення спору;

11) за часткового задоволення позову в разі покладення судових витрат на обидві сторони пропорційно розміру задоволених позовних вимог суд може зобов'язати сторону, на яку покладено більшу суму судових витрат, сплатити різницю іншій стороні; у такому разі сторони звільняються від обов'язку сплачувати одна одній іншу частину судових витрат;

12) суд має право накласти арешт на грошові кошти чи майно сторони, на яку судовим рішенням покладено витрати, пов'язані із залученням свідків, спеціалістів, перекладачів та експертів і проведенням експертизи, витребуванням доказів, проведенням огляду доказів за їх місцезнаходженням і забезпеченням доказів у межах сум, присуджених до стягнення, в порядку, встановленому ЦПК для забезпечення позову;

13) судові витрати третьої особи, яка не заявляє самостійних вимог на предмет спору, стягуються на її користь із сторони, визначеної відповідно до вимог ст. 134 ЦПК, залежно від того заперечувала чи підтримувала така особа заявлені позовні вимоги;

14) якщо суд апеляційної чи касаційної інстанції, не передаючи справи на новий розгляд, змінює рішення або ухвалює нове, цей суд відповідно змінює розподіл судових витрат.

Відповідно до ст. 142 ЦПК України існують певні особливості розподілу судових витрат у разі **визнання позову, закриття провадження у справі або залишення позову без розгляду**.

1. У разі укладення мирової угоди до ухвалення рішення у справі судом першої інстанції, відмови позивача від позову, визнання позову відповідачем до початку розгляду справи по суті суд у відповідній ухвалі чи рішенні у порядку, встановленому законом, вирішує питання про повернення позивачу з державного бюджету 50 % судового збору, сплаченого під час подання позову.

2. У разі укладення мирової угоди, відмови від позову, визнання позову відповідачем на стадії перегляду рішення в апеляційному чи касаційному порядку суд у відповідній ухвалі у порядку, встановленому законом, вирішує питання про повернення скаргнику (заявнику) з державного бюджету 50 % судового збору, сплаченого ним під час подання відповідної апеляційної чи касаційної скарги.

3. У разі відмови позивача від позову зазначені ним витрати відповідач не відшкодовує, а витрати відповідача за його заявою стягуються з

позивача. Однак якщо позивач не підтримує своїх вимог унаслідок задоволення їх відповідачем після подання позову, суд за заявою позивача присуджує стягнення зазначених ним у справі витрат з відповідача.

Якщо сторони під час укладення мирової угоди не передбачили порядку розподілу судових витрат, кожна сторона у справі відшкодовує половину судових витрат.

У разі закриття провадження у справі або залишення позову без розгляду відповідач має право заявити вимоги про компенсацію здійснених ним витрат, пов'язаних з розглядом справи, внаслідок необґрунтованих дій позивача.

§ 5. Підстави і порядок застосування заходів процесуального примусу. Види заходів процесуального примусу

Заходами процесуального примусу є процесуальні дії, що вчиняються судом у визначених ЦПК України випадках з метою спонукання відповідних осіб до виконання встановлених у суді правил, добросовісного виконання процесуальних обов'язків, припинення зловживання правами та запобігання створенню протиправних перешкод у здійсненні судочинства. Вони застосовуються судом негайно після вчинення порушення шляхом постановлення ухвали (ст. 143 ЦПК України).

Відповідно до ст. 144 ЦПК України **заходами процесуального примусу** є:

- 1) попередження;
- 2) видалення із залу судового засідання;
- 3) тимчасове вилучення доказів для дослідження судом;
- 4) привід;
- 5) штраф.

До однієї особи не може бути застосовано декілька заходів процесуального примусу за те ж саме правопорушення.

Попередження і видалення із залу судового засідання. До учасників судового процесу та інших осіб, присутніх у судовому засіданні, за порушення порядку під час судового засідання або невиконання ними розпоряджень головуючого застосовується попередження, а у разі повторного вчинення зазначених дій – видалення із зали судового засідання. У разі повторного вчинення дій перекладачем суд оголошує перерву і надає час для його заміни.

Тимчасове вилучення доказів для дослідження судом. У разі неподання письмових, речових чи електронних доказів, витребуваних судом, без поважних причин або без повідомлення причин їх неподання суд може постановити ухвалу про тимчасове вилучення цих доказів

державним виконавцем для дослідження судом. Ухвала про тимчасове вилучення доказів для дослідження судом є виконавчим документом, підлягає негайному виконанню та має відповідати вимогам до виконавчого документа, встановленим законом.

Привід свідка. Належно викликаний свідок, який без поважних причин не з'явився на судові засідання або не повідомив про причини неявки, може бути підданий приводу через відповідні органи Національної поліції України з відшкодуванням у дохід держави витрат на його здійснення. Про привід суд постановляє ухвалу, в якій зазначає ім'я фізичної особи, яка підлягає приводу, місце проживання, роботи чи навчання, підстави застосування приводу, коли і куди цю особу слід доставити, та кому доручається здійснення приводу. Ухвала про привід у суд передається для виконання до відповідного органу Національної поліції України за місцем провадження у справі або за місцем проживання, роботи чи навчання особи, яка підлягає приводу.

Не підлягають приводу в суд особи, які не можуть бути допитані відповідно до статті 70 ЦПК України, а також малолітні та неповнолітні особи, вагітні жінки, особи з інвалідністю I і II груп та особи, які доглядають дітей віком до шести років або дітей з інвалідністю.

Ухвала про привід оголошується свідку особою, яка її виконує. У разі неможливості приводу особа, яка виконує ухвалу, через начальника органу Національної поліції України негайно повертає її суду з письмовим поясненням причин невиконання.

Штраф. Згідно ст. 148 ЦПК України суд може постановити ухвалу про стягнення в дохід державного бюджету з відповідної особи штрафу у сумі до від 0,3 до трьох розмірів прожиткового мінімуму для працездатних осіб у випадках:

- 1) невиконання процесуальних обов'язків, зокрема ухилення від вчинення дій, покладених судом на учасника судового процесу;
- 2) зловживання процесуальними правами, вчинення дій або допущення бездіяльності з метою перешкоджання судочинству;
- 3) неповідомлення суду про неможливість подати докази, витребувані судом, або неподання таких доказів без поважних причин;
- 4) невиконання ухвали про забезпечення позову або доказів, ненадання копії відзиву на позов, апеляційну чи касаційну скаргу, відповіді на відзив, заперечення іншому учаснику справи у встановлений судом строк;
- 5) порушення заборон, установлених ч. 9 ст. 203 ЦПК України.

У разі повторного чи систематичного невиконання процесуальних обов'язків, повторного чи неодноразового зловживання процесуальними правами, повторного чи систематичного неподання витребуваних судом доказів без поважних причин або без їх повідомлення, триваючого невиконання ухвали про забезпечення позову або доказів суд з урахуванням конкретних обставин стягує у дохід державного бюджету з відповідного учасника судового процесу або відповідної іншої особи штраф у сумі від одного до десяти розмірів прожиткового мінімуму для працездатних осіб.

У разі невиконання процесуальних обов'язків, зловживання процесуальними правами представником учасника справи суд з урахуванням конкретних обставин справи може стягнути штраф як з учасника справи, так і з його представника.

Ухвалу про стягнення штрафу можна оскаржити в апеляційному порядку до суду вищої інстанції. Її оскарження не перешкоджає розгляду справи. Постанова суду апеляційної інстанції за результатами перегляду ухвали про накладення штрафу є остаточною і оскарженню не підлягає.

Ухвала про стягнення штрафу є виконавчим документом та має відповідати вимогам до виконавчого документа, встановленим законом. Стягувачем за таким виконавчим документом є Державна судова адміністрація України.

Суд може скасувати постановлену ним ухвалу про стягнення штрафу, якщо особа, стосовно якої її ухвалено, виправила допущене порушення та/або надала докази поважності причин невиконання відповідних вимог суду чи своїх процесуальних обов'язків.

Питання для самоперевірки

- 1. Визначте поняття та значення судових витрат у цивільному судочинстві.*
- 2. Види судових витрат у цивільному судочинстві.*
- 3. Визначте поняття та значення заходів процесуального примусу в цивільному судочинстві.*
- 4. Види заходів процесуального примусу в цивільному судочинстві.*

ГЛАВА 7 ПРОЦЕСУАЛЬНІ СТРОКИ

§ 1. Поняття і види строків у цивільному процесі.

Розумність процесуальних строків

Своєчасний захист прав, свобод та інтересів осіб, що беруть участь у справі, є одним із найважливіших факторів, що визначає доступність правосуддя та ефективність його здійснення. Згідно зі статтею 129 Конституції України на національному рівні розумні строки розгляду справи судом є однією з основних засад судочинства⁸⁶.

Говорячи про своєчасний розгляд і вирішення цивільних справ, необхідно звернути увагу на те, що статтею 6 Європейської конвенції про захист прав людини і основоположних свобод 1950 р. гарантується право на розгляд справи судом у «розумні строки»⁸⁷.

Відповідно до ст. 2 ЦПК України завданням цивільного судочинства є справедливий, неупереджений та своєчасний розгляд і вирішення цивільних справ з метою ефективного захисту порушених, невизнаних або оспорюваних прав, свобод чи інтересів фізичних осіб, прав та інтересів юридичних осіб та інтересів держави. Своєчасному розгляду справи покликано сприяти процесуальні строки.

Цивільний процесуальний строк – це проміжок часу для вчинення процесуальних дій судом та учасниками процесу в цивільному судочинстві.

Значення процесуальних строків полягає в тому, що вони забезпечують стабільність і визначеність цивільних процесуальних правовідносин, цивільного провадження у справі, забезпечують суб'єктам правовідносин можливість належно підготуватися і виконати певні процесуальні дії, є процесуальними засобами впливу на поведінку несумлінних учасників процесу й на виконання ними процесуальних обов'язків засобами реалізації принципу раціональної процесуальної форми. Отже, цивільні процесуальні строки поряд з іншими цивільними процесуальними засобами покликано забезпечити гарантованість, реальність та оперативність судового захисту суб'єктивних прав заінтересованих осіб, які беруть участь у справі, та інтересів держави.

---

⁸⁶ Конституція України : Закон України від 28.06.1996 № 254к/96-ВР // БД «Законодавство України» / ВР України. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/254k/96-вр>.

⁸⁷ Конвенція про захист прав людини і основоположних свобод : від 04.11.1950 // БД «Законодавство України» / ВР України. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_004.

Цивільні процесуальні строки можна класифікувати за різними підставами. Так, за способом визначення (ст. 120 ЦПК України) виділяють *нормативні* (встановлені законом) і *призначені судом* (суддею).

Установлені законом процесуальні строки за чіткістю визначення є абсолютно визначеними або відносно визначеними (ст. 136 ЦПК «Відстрочення та розстрочення судових витрат, зменшення їх розміру або звільнення від їх оплати»).

Призначені судом процесуальні строки:

1) можуть бути визначені колегіальним складом суду і суддею одіособово й мати різну тривалість залежно від складності й місця виконуваних процесуальних дій;

2) за суб'єктами вчинення процесуальних дій процесуальні строки поділяються на встановлені для суду (судді), осіб, які беруть участь у справі, та інших учасників процесу;

3) за тривалістю процесуальні строки в ЦПК України можуть становити від менше одного дня до більше трьох років.

У ЦПК України закріплено положення про встановлення судом строків з урахуванням принципу розумності (ст. 121). Принцип розумності слід розуміти як установлення розумного терміну для вчинення процесуальних дій. Цей строк не має перевищувати нормативно визначеного строку. Призначення розумного строку має здійснюватися з урахуванням затрат праці на розгляд справи, складності вчинення процесуальних дій, умов і можливості їх виконання. Суд повинен визначити строки залежно від конкретних обставин справи, враховуючи час, потрібний і достатній для вчинення процесуальних дій, зокрема строки доставки поштових повідомлень та інших способів отримання інформації.

Однак при цьому не можна створювати умови для зволікання та затягування процесу, враховуючи, що перебіг процесуальних строків, які призначає суд, не відображається на строках, визначених законом. Так, у листі Верховного Суду України «Щодо перевищення розумних строків розгляду справи» зазначається, що критерії оцінювання розумності строку розгляду справи є спільними для всіх категорій справ (цивільних, господарських, адміністративних чи кримінальних). Це – складність справи, поведінка заявника та поведінка органів державної влади (насамперед суду). Відповідальність держави за затягування провадження у справі зазвичай настає в разі нерегулярного призначення судових засідань, призначення судових засідань з великими інтервалами, затягування в разі передання або пересилання справи з одного суду в інший, невжиття судом заходів для дисциплінування сторін у справі,

свідків та експертів, повторного направлення справи на додаткове розслідування чи новий судовий розгляд.

Призначені судом процесуальні строки можуть бути різними. Вони залежать від характеру, конкретних обставин справи та змісту виконуваних процесуальних дій. Так, суд (суддя) на клопотання осіб, які беруть участь у справі, може вимагати будь-які письмові або речові докази в інших осіб із зазначенням строку, протягом якого вони мають бути надані до суду. Визначення судом тривалості строку залежатиме від місцезнаходження таких осіб, від часу, необхідного для зняття копії, та інших конкретних обставин. У разі залишення заяви без руху суд повідомляє про це позивача і надає йому строк для виправлення недоліків такої заяви. Суддя у разі відкладення розгляду справи призначає новий процесуальний строк її розгляду.

Процесуальні строки визначаються: 1) точною календарною датою (наприклад, дата і час судового засідання); 2) подією, яка має невідвратно настати (у цих випадках процесуальна дія має бути вчинена в точно визначений час); 3) періодом часу (роками, місяцями, днями), у цьому разі дія може бути вчинена в будь-який день строку, але не пізніше останнього дня.

Процесуальні строки, незалежно від того, встановлені вони законом чи призначені судом, обчислюються роками, місяцями і днями. Строк може бути визначеним вказівкою на подію, яка має неминуче статися і до настання якої можна виконати передбачену нормою процесуального права конкретну процесуальну дію. Так, речові докази повертаються особам, в яких були одержані, після набрання рішенням суду законної чинності; треті особи можуть вступити в справу до закінчення судового розгляду; відповідач має право до або під час попереднього судового засідання подати зустрічний позов тощо.

§ 2. Обчислення, початок та закінчення процесуальних строків.

Наслідки недотримання процесуальних строків

Строки, встановлені законом або судом, обчислюються роками, місяцями і днями, а також можуть визначатися вказівкою на подію, яка має неминуче статися.

Перебіг процесуального строку починається з наступного дня після відповідної календарної дати або настання події, з якою пов'язано його початок.

Строк, обчислюваний роками, закінчується у відповідні місяць і число останнього року строку. Строк, обчислюваний місяцями, закінчується у

відповідне число останнього місяця строку. Якщо закінчення строку, обчислюваного місяцями, припадає на такий місяць, що відповідного числа не має, строк закінчується в останній день цього місяця. Якщо закінчення строку припадає на вихідний, святковий чи інший неробочий день, останнім днем строку є перший після нього робочий день. Перебіг строку, закінчення якого пов'язано з подією, яка має неминуче настати, закінчується наступного дня після настання події.

Останній день строку триває до 24 години, але коли в цей строк слід було вчинити процесуальну дію в суді, де робочий час закінчується раніше, строк закінчується в момент закінчення цього часу.

Строк не вважається пропущеним, якщо до його закінчення заява, скарга, інші документи чи матеріали або грошові кошти будуть здані на пошту чи передані іншими відповідними засобами зв'язку.

§ 3. Зупинення процесуальних строків, поновлення та продовження процесуальних строків

Із закінченням установленого законом або судом строку втрачається право на вчинення процесуальних дій. Документи, подані після закінчення процесуальних строків, залишаються без розгляду, якщо суд за клопотанням особи, яка їх подала, не знайде підстав для поновлення або продовження строку.

Із закінченням процесуального строку не втрачається обов'язок особи виконати конкретні процесуальні дії. Наприклад, особи, які не мають змоги подати доказ, який вимагає суд, узагалі або у встановлені судом строки, зобов'язані повідомити про це суд із зазначенням причин протягом п'яти днів з дня отримання ухвали. За неповідомлення суду про неможливість подати докази, а також за неподання доказів, зокрема і з причин, визнаних судом неповажними, винні особи несуть відповідальність, установлену законом. Притягнення винних осіб до відповідальності не звільняє їх від обов'язку подати суду докази (ст. 84 ЦПК України).

Зупинення провадження у справі зупиняє перебіг процесуальних строків. Воно починається з моменту настання тієї події, внаслідок якої суд зупинив провадження (ст. 125 ЦПК України).

Суд поновлює або продовжує строк, установлений, відповідно, законом або судом, за клопотанням сторони або іншої особи у разі його пропущення з поважних причин.

Право на порушення питання перед судом про поновлення процесуальних строків мають сторони й інші особи, які беруть участь у справі,

які пропустили процесуальний строк, установлений законом для вчинення конкретної процесуальної дії. Для реалізації цього права вони подають письмову заяву. Питання про поновлення чи продовження пропущеного строку вирішує суд, у якому слід було вчинити процесуальну дію або до якого треба було подати документ чи доказ. Одночасно з клопотанням про поновлення чи продовження строку слід вчинити ту дію або подати той документ чи доказ, стосовно якого заявлено клопотання.

Заява розглядається в судовому засіданні, на яке викликаються сторони і повідомляються інші особи, що беруть участь у справі, проте неявка цих осіб не перешкоджає вирішенню судом заяви про поновлення процесуального строку. Відповідь суду на заяву про поновлення процесуального строку дається в ухвалі, якою або цей строк поновлюється, або в його поновленні відмовляється.

Питання для самоперевірки

- 1. Проблеми визначення поняття, види процесуальних строків у цивільному процесі.*
- 2. Початок перебігу процесуальних строків у цивільному процесі.*
- 3. Закінчення процесуальних строків у цивільному процесі.*
- 4. Зупинення процесуальних строків у цивільному процесі.*
- 5. Наслідки пропущення процесуальних строків у цивільному процесі.*
- 6. Поновлення та продовження процесуальних строків у цивільному процесі.*

ГЛАВА 8 НАКАЗНЕ ПРОВАДЖЕННЯ

§ 1. Вимоги, за якими може бути видано судовий наказ.

Заява про видачу судового наказу

Наказне провадження є особливою формою судового провадження у цивільному судочинстві, що призначається для розгляду вимог про стягнення грошових сум незначного розміру, щодо яких відсутній спір або про його наявність заявнику невідомо.

Відповідно до статей 19, 161 ЦПК України судовий наказ може бути видано лише за вимогами про стягнення грошової заборгованості за договором, укладеним у письмовій (зокрема електронній) формі, якщо сума вимоги не перевищує ста розмірів прожиткового мінімуму для працездатних осіб. Особа має право звернутися до суду з вищезазначеними вимогами в наказному або спрощеному позовному провадженні на свій вибір.

Судовий наказ може бути видано, якщо:

1) заявлено вимогу про стягнення нарахованої, але не виплаченої працівникові суми заробітної плати та середнього заробітку за час затримки розрахунку;

2) заявлено вимогу про компенсацію витрат на проведення розшуку відповідача, боржника, дитини або транспортних засобів боржника;

3) заявлено вимогу про стягнення заборгованості за оплату житлово-комунальних послуг, телекомунікаційних послуг, послуг телебачення та радіомовлення з урахуванням індексу інфляції та 3 % річних, нарахованих заявником на суму заборгованості;

4) заявлено вимогу про стягнення аліментів у розмірі на одну дитину однієї чверті, на двох дітей – однієї третини, на трьох і більше дітей – половини заробітку (доходу) платника аліментів, але не більше десяти прожиткових мінімумів на дитину відповідного віку на кожну дитину, якщо ця вимога не є пов'язаною з установленням чи оспоруванням батьківства (материнства) та необхідністю залучення інших заінтересованих осіб;

5) заявлено вимогу про стягнення аліментів на дитину у твердій грошовій сумі в розмірі 50 % прожиткового мінімуму для дитини відповідного віку, якщо ця вимога не є пов'язаною з установленням чи оспоруванням батьківства (материнства) та необхідністю залучення інших заінтересованих осіб;

б) заявлено вимогу про повернення вартості товару неналежної якості, якщо є рішення суду, яке набрало законної чинності, про встановлення факту продажу товару неналежної якості, ухвалене на користь невизначеного кола споживачів;

7) заявлено вимогу до юридичної особи або фізичної особи – підприємця про стягнення заборгованості за договором (іншим, ніж про надання житлово-комунальних послуг, телекомунікаційних послуг, послуг телебачення та радіомовлення), укладеним у письмовій (зокрема електронній) формі, якщо сума вимоги не перевищує ста розмірів прожиткового мінімуму для працездатних осіб.

Із заявою про видачу судового наказу може звернутися особа, якій належить право вимоги. Заява про видачу судового наказу подається до суду першої інстанції за загальними правилами підсудності, встановленими цивільним процесуальним законодавством для подання позовної заяви.

Заява про видачу судового наказу подається до суду у письмовій формі та підписується заявником.

У **заяві про видачу судового наказу** має бути зазначено:

1) найменування суду, до якого подається заява;

2) повне найменування (для юридичних осіб) або ім'я (прізвище, ім'я та по батькові) (для фізичних осіб) заявника і боржника, їх місцезнаходження (для юридичних осіб) або місце проживання, ідентифікаційний код юридичної особи в Єдиному державному реєстрі підприємств та організацій України заявника та боржника, реєстраційний номер облікової картки платника податків заявника та боржника (для фізичних осіб) за його наявності або номер і серію паспорта заявника та боржника (для фізичних осіб – громадян України), а також офіційні електронні адреси та інші дані, якщо вони відомі заявнику, які ідентифікують боржника;

3) ім'я (прізвище, ім'я та по батькові) представника заявника, якщо заява подається представником, його місце проживання або місцезнаходження;

4) вимоги заявника й обставини, на яких вони ґрунтуються;

5) перелік доказів, якими заявник обґрунтовує обставини, на яких ґрунтуються його вимоги.

До заяви про видачу судового наказу додаються:

1) документ, що підтверджує сплату судового збору;

2) документ, що підтверджує повноваження представника, якщо заява підписана представником заявника;

3) копія договору, укладеного в письмовій (зокрема електронній) формі, за яким висувалися вимоги про стягнення грошової заборгованості;

4) інші документи або їх копії, що підтверджують обставини, якими заявник обґрунтовує свої вимоги.

Якщо заяву подано в електронній формі до боржника, який має зареєстровану офіційну електронну адресу, заявник у подальшому повинен подавати будь-які процесуальні та інші документи, пов'язані з розглядом його заяви виключно в електронній формі. Заявник має право відкликати заяву про видачу судового наказу до її розгляду судом.

За подання заяви про видачу судового наказу справляється судовий збір у розмірі, встановленому законом. У разі відмови у видачі судового наказу або в разі скасування судового наказу внесена сума судового збору стягувачу не повертається. У разі подання стягувачем позову до боржника у порядку позовного провадження сума судового збору, сплаченого за подання заяви про видачу судового наказу, зараховується до суми судового збору, встановленої за подання позовної заяви.

§ 2. Особливості розгляду заяв про видачу судового наказу.

Зміст судового наказу

Вирішення справ у порядку наказного провадження здійснюється у формі видачі **судового наказу** як особливої форми судового рішення про стягнення грошової заборгованості за договором, укладеним у письмовій (зокрема електронній) формі, якщо сума вимоги не перевищує ста розмірів прожиткового мінімуму для працездатних осіб. При цьому судовий наказ одночасно є і виконавчим документом, що підлягає виконанню за правилами, передбаченими для виконання судових рішень у порядку, встановленому законом.

Суд розглядає заяву про видачу судового наказу протягом п'яти днів з дня її надходження, а якщо боржником у заяві про видачу судового наказу є фізична особа, яка не має статусу підприємця, – протягом п'яти днів з дня отримання судом у порядку, передбаченому частинами 5, 6 ст. 165 ЦПК України, інформації про зареєстроване у встановленому законом порядку місце проживання (перебування) фізичної особи – боржника. Розгляд проводиться без судового засідання і повідомлення заявника і боржника.

За результатами розгляду заяви про видачу судового наказу суд видає судовий наказ або постановляє ухвалу про відмову у видачі судового наказу. Судовий наказ оскарженню в апеляційному порядку не

підлягає, проте може бути скасований у порядку, передбаченому ЦПК України.

Перелік підстав для відмови у видачі судового наказу закріплено ст. 165 ЦПК України, він є вичерпним. Так, суд відмовляє у видачі судового наказу не пізніше десяти днів з дня надходження до суду заяви, якщо:

- 1) заяву подано з порушеннями вимог ст. 163 ЦПК України;
- 2) заяву подано особою, яка не має процесуальної дієздатності, не підписано або підписано особою, яка не має права її підписувати, або особою, посадове становище якої не вказано;
- 3) заявлено вимогу, яка не відповідає вимогам ст. 161 ЦПК України;
- 4) наявні обставини, передбачені ч. 1 ст. 186 ЦПК України;
- 5) з моменту виникнення права вимоги минув строк, який перевищує позовну давність, установлену законом для такої вимоги, або строк, установлений законом для подання позову в суд за такою вимогою;
- 6) судом раніше був виданий судовий наказ за тими самими вимогами, за якими заявник просить видати судовий наказ;
- 7) судом раніше відмовлено у видачі судового наказу з підстав, передбачених п. п. 3–6 ч. 1 ст. 165 ЦПК України;
- 8) із поданої заяви не вбачається виникнення або порушення права грошової вимоги, за якою заявником подано заяву про видачу судового наказу;
- 9) заяву подано з порушенням правил підсудності.

У разі якщо в заяві про видачу судового наказу містяться вимоги, частина з яких не підлягає розгляду в порядку наказного провадження, суд постановляє ухвалу про відмову у видачі судового наказу лише в частині цих вимог. У разі якщо заявлені вимоги є між собою взаємопов'язаними, й окремо їх розглядати неможливо, суд відмовляє у видачі судового наказу.

Суддя з метою визначення підсудності, крім випадків подання заяви про видачу судового наказу в електронній формі до боржника, який має офіційну електронну адресу, не пізніше наступного дня з дня отримання заяви про видачу судового наказу перевіряє зазначене у заяві місцезнаходження боржника за відомостями, внесеними до Єдиного державного реєстру юридичних осіб, фізичних осіб – підприємців та громадських формувань.

У разі якщо боржником у заяві про видачу судового наказу вказано фізичну особу, яка не має статусу підприємця, суддя не пізніше двох днів з дня надходження такої заяви, крім випадків подання заяви про

видачу судового наказу в електронній формі до боржника, який має офіційну електронну адресу, звертається до відповідного органу реєстрації місця перебування та місця проживання особи щодо надання інформації про зареєстроване у встановленому законом порядку місце проживання фізичної особи – боржника.

Інформація про місце проживання (перебування) фізичної особи – боржника має бути надана протягом п'яти днів з моменту отримання відповідним органом реєстрації місця проживання (перебування) особи відповідного звернення суду.

Суддя з метою визначення підсудності може користуватися даними Єдиного державного демографічного реєстру.

Якщо за результатами розгляду отриманих судом відомостей про місцезнаходження боржника – юридичної особи або фізичної особи – підприємця буде встановлено, що заява про видачу судового наказу не є підсудною цьому суду, суд не пізніше десяти днів з дня її надходження постановляє ухвалу про передання заяви про видачу судового наказу разом з доданими до неї документами за підсудністю.

У разі якщо отримана судом інформація не дає змоги встановити зареєстроване у встановленому законом порядку місце проживання (перебування) фізичної особи – боржника, суд відмовляє у видачі судового наказу.

Відмова у видачі судового наказу з підстав, передбачених пунктами 1, 2, 8, 9 ч. 1 ст. 165 ЦПК України, не є перешкодою для повторного звернення з такою самою заявою в порядку, встановленому цим розділом, після усунення її недоліків.

Відмова у видачі судового наказу з підстав, передбачених пунктами 3–6 ч. 1 ст. 165 ЦПК України, унеможливує повторне звернення з такою самою заявою. Заявник у цьому разі має право звернутися з тими самими вимогами у позовному порядку.

Якщо за результатами розгляду заяви про видачу судового наказу судом не виявлено підстав для відмови у видачі судового наказу, суд видає судовий наказ.

Відповідно до ст. 155 ЦПК України **у судовому наказі зазначаються:**

- 1) дата видачі наказу;
- 2) найменування суду, прізвище та ініціали судді, який видав судовий наказ;
- 3) повне найменування (для юридичних осіб) або ім'я (прізвище, ім'я та по батькові) (для фізичних осіб) стягувача і боржника, їх місцезнаходження (для юридичних осіб) або місце проживання чи перебування

(для фізичних осіб), ідентифікаційний код юридичної особи в Єдиному державному реєстрі підприємств та організацій України стягувача та боржника, реєстраційний номер облікової картки платника податків стягувача та боржника (для фізичних осіб) за його наявності або номер і серія паспорта стягувача та боржника для фізичних осіб – громадян України, а також інші дані, якщо вони відомі суду, які ідентифікують стягувача та боржника;

4) посилання на закон, на підставі якого підлягають задоволенню заявлені вимоги;

5) сума грошових коштів, які підлягають стягненню;

6) сума судових витрат, сплачена заявником, що підлягає стягненню на його користь з боржника;

7) повідомлення про те, що під час розгляду вимог у порядку наказного провадження та видачі судового наказу суд не розглядає обґрунтованість заявлених стягувачам вимог по суті;

8) відомості про порядок та строки подання заяви про скасування судового наказу;

9) дата набрання судовим наказом законної чинності;

10) строк пред'явлення судового наказу до виконання;

11) дата видачі судового наказу стягувачу.

Копія судового наказу (текст) разом із додатками не пізніше наступного дня після видачі судового наказу надсилаються боржнику за адресою місцезнаходження (місця проживання), зазначеною в Єдиному державному реєстрі юридичних осіб, фізичних осіб – підприємців та громадських формувань. Судовий наказ оскарженню в апеляційному порядку не підлягає, проте може бути скасований за заявою боржника про скасування судового наказу, поданою боржником протягом п'ятнадцяти днів з дня вручення йому копії судового наказу. У разі ненадходження до суду заяви від боржника про скасування судового наказу протягом п'яти днів після закінчення строку на її подання судовий наказ набирає законної чинності.

Судовий наказ суддя складає і підписує у двох примірниках, один з яких залишається у суді, а другий протягом п'яти днів з дня набрання ним законної чинності видається під розписку або надсилається стягувачу на його офіційну електронну адресу, або рекомендованим листом із повідомленням про вручення чи цінним листом з описом вкладеного у разі відсутності електронної офіційної адреси.

§ 3. Розгляд заяви про скасування судового наказу

Після видачі судового наказу суд не пізніше наступного дня надсилає його копію (текст), що містить інформацію про веб-адресу такого рішення у Єдиному державному реєстрі судових рішень, боржникові на його офіційну електронну адресу або рекомендованим листом із повідомленням про вручення, чи цінним листом з описом вкладеного, якщо офіційної електронної адреси боржник не має. Одночасно з копією судового наказу боржникові надсилається копія заяви стягувача про видачу судового наказу разом з доданими до неї документами.

Копія (текст) судового наказу, що містить інформацію про веб-адресу такого рішення у Єдиному державному реєстрі судових рішень, разом з додатками надсилаються фізичній особі – боржнику на адресу, зазначену в документах, передбачених ч. 6. ст. 165 ЦПК України, а боржнику – юридичній особі чи фізичній особі – підприємцю – за адресою місцезнаходження (місця проживання), зазначеній в Єдиному державному реєстрі юридичних осіб, фізичних осіб – підприємців та громадських формувань. Днем отримання боржником копії судового наказу є день його вручення боржнику, визначений відповідно до ст. 272 ЦПК України.

Боржник має право протягом п'ятнадцяти днів з дня вручення копії судового наказу та доданих до неї документів подати заяву про його скасування до суду, який його видав, крім випадків видачі судового наказу відповідно до пунктів 5 ч. 1 ст. 161 ЦПК України. Заява про скасування судового наказу може також бути подана органами та особами, яким законом надано право звертатися до суду в інтересах інших осіб.

Заява про скасування судового наказу подається в суд у письмовій формі.

Заява про скасування судового наказу має містити:

- 1) найменування суду, до якого вона подається;
- 2) повне найменування (для юридичних осіб) або ім'я (прізвище, ім'я та по батькові) (для фізичних осіб) заявника і боржника, їх місцезнаходження (для юридичних осіб) або місце проживання, ідентифікаційний код юридичної особи в Єдиному державному реєстрі підприємств та організацій України заявника та боржника, реєстраційний номер облікової картки платника податків заявника та боржника (для фізичних осіб) за його наявності або номер і серію паспорта заявника та боржника для фізичних осіб – громадян України;

3) ім'я (прізвище, ім'я та по батькові) представника боржника, якщо заява подається представником, його місце проживання або місцезнаходження;

4) наказ, що оспорується;

5) зазначення про повну або часткову необґрунтованість вимог стягувача.

Заява підписується боржником або його представником.

До заяви про скасування судового наказу додаються:

1) документ, що підтверджує сплату судового збору;

2) документ, що підтверджує повноваження представника боржника, якщо заява подається таким представником;

3) клопотання про поновлення пропущеного строку, якщо заява подається після спливу строку, передбаченого ч. 1 ст. 161.

У разі подання неналежно оформленої заяви про скасування судового наказу суддя постановляє ухвалу про її повернення без розгляду не пізніше двох днів з дня її надходження до суду.

У разі видачі судового наказу відповідно до п. 4 ч. 1 ст. 161 ЦПК України боржник має право звернутися до суду з позовом про зменшення розміру аліментів. У разі видачі судового наказу відповідно до пунктів 4, 5 ч. 1 ст. 161 ЦПК України судовий наказ може бути переглянuto за нововиявленими обставинами у порядку, встановленому главою 3 розділу V ЦПК України.

Заява про скасування судового наказу не пізніше наступного дня передається судді, визначеному у порядку, встановленому ст. 33 ЦПК України.

Заява боржника про скасування судового наказу, подана після закінчення строку, встановленого ч. 1 ст. 170 ЦПК України, повертається, якщо суд за заявою особи, яка її подала, не знайде підстав для поновлення строку для подання цієї заяви.

У разі відсутності підстав для повернення заяви про скасування судового наказу суддя не пізніше двох днів після її подання постановляє ухвалу про скасування судового наказу, в якій роз'яснює заявнику (стягувачу) його право звернутися до суду із тими самими вимогами в порядку спрощеного позовного провадження. В ухвалі про скасування судового наказу суд за клопотанням боржника вирішує питання про поворот виконання судового наказу в порядку, встановленому ст. 444 ЦПК України.

У разі ненадходження до суду заяви від боржника про скасування судового наказу протягом п'яти днів після закінчення строку на її

подання судовий наказ набирає законної чинності, крім випадків видачі судового наказу відповідно до пунктів 4 і 5 ч. 1 ст. 161 ЦПК України, коли судовий наказ набирає законної чинності у день його видачі.

Суд протягом п'яти днів з дня набрання судовим наказом законної чинності надсилає його копію (текст), що містить інформацію про його веб-адресу в Єдиному державному реєстрі судових рішень та Єдиному державному реєстрі виконавчих документів, стягувачу на його офіційну електронну адресу або рекомендованим чи цінним листом у разі відсутності офіційної електронної адреси.

Питання для самоконтролю

- 1. Визначте поняття та значення наказного провадження в цивільному судочинстві.*
- 2. Особливості розгляду заяв про видачу судового наказу. Особливості змісту судового наказу.*
- 3. Особливості розгляду заяви про скасування судового наказу.*

ГЛАВА 9 ПОЗОВ У ЦИВІЛЬНОМУ ПРОЦЕСІ. ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ ПОЗОВУ

§ 1. Право на позов у цивільному процесі.

Порядок реалізації права на позов у цивільному процесі

Згідно зі ст. 55 Конституції України права і свободи людини та громадянина захищаються судом. Право на звернення до суду за судовим захистом посідає важливе місце серед конституційних гарантій прав і свобод кожної особи. Конституційна норма про право на судовий захист стосовно суб'єктів цивільних правовідносин знаходить свою подальшу конкретизацію в ст. 4 ЦПК України, відповідно до якої кожна особа має право в порядку, встановленому цим кодексом, звернутися до суду за захистом своїх порушених, невизнаних або оспорюваних прав, свобод чи законних інтересів. У випадках, установлених законом, до суду можуть звертатися органи та особи, яким законом надано право звертатися до суду в інтересах інших осіб або державних чи суспільних інтересах. Відмова від права на звернення до суду за захистом є недійсною.

Отже, щоб задіяти механізм судового захисту, необхідним є звернення заінтересованої особи до суду з відповідним проханням у встановленій процесуальній формі. Діяльність суду щодо захисту порушених прав та інтересів суб'єктів цивільних правовідносин відбувається в порядку наказного, позовного (загальне та спрощене) та окремого провадження, основним з яких є позовне провадження.

Процесуальним засобом звернення до суду в порядку позовного провадження є **позов**, що одержує своє закріплення в **позовній заяві**.

Право на позов об'єднує в собі дві правомочності: право на подання позову і право на задоволення позову, які мають виступати в єдності, оскільки без права на подання позову не може бути права на задоволення позову. Також право на подання позову не буде для позивача засобом захисту порушеного або оспорюваного права, якщо у нього не буде права на задоволення позову. Водночас право на подання позову та право на задоволення позову мають самостійний характер. Особі може належати право на задоволення позову за відсутності у неї права на подання позову, якщо вона не виконала формальні вимоги до його подання. І навпаки, наявність в особи права на подання позову не завжди означає наявність у неї права на задоволення позову, тому що суд може встановити, що вимоги не ґрунтуються на законі, і відмовити в їх задоволенні.

Право на позов – самостійне суб'єктивне право, яке існує за наявності певних умов (передумов).

Передумови права на подання позову – обставини, з наявністю або відсутністю яких закон пов'язує виникнення суб'єктивного права особи на подання позову у конкретній справі.

Разом із тим, щоб отримати судовий захист порушеного, невизнаного або оспорюваного права чи законного інтересу, а також задіяти механізм процесуальних засобів захисту необхідно мати передусім право на звернення до суду (право на подання позову). Отже, у теорії процесуального права набув поширення погляд, відповідно до якого наявність або відсутність права на звернення до суду з позовом у кожному конкретному випадку в кожного конкретного суб'єкта залежить від певних обставин, що називаються передумовами права на подання позову.

Передумови права на звернення до суду поділяють на суб'єктивні та об'єктивні, пов'язані з характером предмета, який підлягає розгляду судом, на позитивні та негативні – залежно від зв'язку права на звернення до суду з наявністю або відсутністю обставин.

Суб'єктивною передумовою права на подання позову є правосуб'єктність особи, яка звертається до суду із заявою. За загальним правилом звертатися до суду можна лише для захисту права чи законного інтересу, які, на думку заявника, належать йому. Перешкодою до подання позову згідно з п. 6 ч. 1 ст. 186 ЦПК є та обставина, що настала смерть фізичної особи або її оголошено померлою чи припинено юридичну особу, які звернулися із позовною заявою або до яких подано позов, і спірні правовідносини не допускають правонаступництва.

Об'єктивні позитивні передумови – це передбачені в цивільному процесуальному законі обставини, які мають бути наявні в цьому разі під час подання позову. До позитивних передумов нині належить положення п. 1 ч. 1 ст. 186 ЦПК України, згідно з якою право на подання позову є у відповідної особи, й суддя повинен прийняти заяву, яка підлягає розгляду в суді, якщо вимога підлягає розгляду в порядку цивільного судочинства.

Негативні передумови – це обставини, відсутність яких є необхідною, щоб відповідно до процесуального закону суддя прийняв заяву. Вони передбачаються законом для того, щоб не допустити винесення суперечливих або взаємовиключних судових рішень. До таких передумов права на подання позову належать:

– відсутність рішення суду, що набрало законної чинності щодо спору між тими самими сторонами, про той самий предмет і з тих само

підстав або ухвали про прийняття відмови позивача від позову, або за твердження мирової угоди сторін або ж судового наказу, що набрав законної чинності за тими самими вимогами (п. 2 ч. 1 ст. 186 ЦПК України).

– відсутність у провадженні суду справи по спору між тими самими сторонами, про той самий предмет і з тих само підстав (п. 3 ч. 1 ст. 186 ЦПК України);

– відсутність рішення третейського суду, ухваленого в межах його компетенції в Україні щодо спору між тими самими сторонами, про той самий предмет і з тих самих підстав, за винятком випадків, коли суд відмовив у видачі виконавчого документа на примусове виконання такого рішення, скасував рішення третейського суду, і розгляд справи в тому ж третейському суді виявився неможливим (п. 4 ч. 1 ст. 186 ЦПК України).

– відсутність рішення суду іноземної держави, визнаного в Україні в установленому законом порядку, щодо спору між тими самими сторонами, про той самий предмет і з тих самих підстав (п. 5 ч. 1 ст. 186 ЦПК України).

Якщо судом встановлено зазначені передумови, особі належить право на судовий розгляд її позовної вимоги. Якщо будь-яка з передумов відсутня, звернення до суду не може призвести до судового розгляду позову.

Наслідки відсутності права на позов і права на подання позову не є однаковими. Відсутність права на позов у матеріальному сенсі означає відсутність самого права вимагати певної поведінки від боржника. Установити наявність або відсутність права на позов можна лише в результаті розгляду справи по суті. Наслідком відсутності цього права є рішення суду про відмову в задоволенні позову.

Право на подання позову не залежить від наявності або відсутності права на позов у матеріальному сенсі. Для подання позову досить припущення про наявність права на позов. Право на подання позову є й за відсутності права на позов у матеріальному сенсі. Наявність або відсутність необхідних передумов права на подання позову перевіряється судом під час прийняття позовної заяви. Якщо виявляється відсутність хоча б однієї з них під час подання позовної заяви, то суддя відмовляє в її прийнятті. Якщо ж відсутність передумови встановлюється після порушення справи або під час судового розгляду, то провадження у справі припиняється на будь-якій стадії.

Для відкриття провадження у справі в цивільному суді необхідно реалізувати право на подання позову в порядку, встановленому законом, тобто дотриматися необхідних умов реалізації цього права.

До порядку звернення до суду з позовом подається вичерпний перелік вимог. Недотримання умов реалізації права на подання позову тягне неможливість відкриття провадження у справі в суді. Позивач може виправити допущені помилки й повторно звернутися до суду з тотожним позовом на загальних підставах.

До умов реалізації права на подання позову належать такі.

1. *Належність справи до територіальної юрисдикції (підсудності) цього суду* (ст. 26–30 ЦПК України). Якщо непідсудність справи цьому суду буде виявлено суддею під час подання позовної заяви, суддя не приймає справу до провадження, а направляє матеріали справи за встановленою підсудністю.

2. *Наявність належно оформлених повноважень представника на подання позову*. Позовна заява подається до суду в письмовій формі й підписується позивачем (повноважною посадовою особою позивача) або його представником, або іншою особою, якій законом надано право звертатися до суду в інтересах іншої особи (ч. 2 ст. 175 ЦПК України). До позовної заяви, підписаної представником позивача, додається довіреність або інший документ, що підтверджує повноваження представника позивача (ч. 7 ст. 177 ЦПК).

3. *Сплата судового збору*. Закон України «Про судовий збір» та ЦПК України закріплюють попередній порядок сплати судового збору.

4. *Дотримання змісту позовної заяви*. Зміст позовної заяви становлять обов'язкові відомості, необхідні для розгляду і вирішення позову в цивільному суді (ст. 175 ЦПК України).

Отже, якщо аналіз суддею передумов права на подання позову дає йому відповідь на питання наявності права на подання позову, то аналіз дотримання умов подання позову дає відповідь на питання, чи правильно реалізується це право.

§ 2. Письмові заяви учасників справи

Судочинство у судах здійснюється в певному порядку, який чітко визначено законом. Цивільне процесуальне законодавство визначає допустимі процесуальні дії в судовому процесі, послідовність здійснення процесуальних дій суб'єктами процесуальної діяльності, а також обов'язкове документальне їх оформлення у відповідних процесуальних документах, які служать свідченням дотримання вимог закону і є засобом фіксації дотримання процесуальної форми.

Письмові заяви учасників справи цивільне процесуальне законодавство поділяє на дві основні групи:

- 1) заяви по суті справи;
- 2) заяви з процесуальних питань.

У *заявах по суті справи* учасники справи викладають письмово свої вимоги, заперечення, аргументи, пояснення та міркування щодо предмета спору. Підстави, час та черговість подання заяв по суті справи визначаються ЦПК України або судом у передбачених ЦПК України випадках. Заяви учасників справи по суті справи подаються в письмовій формі. Вимоги щодо змісту заяв по суті справи встановлюються процесуальним законом.

Заявами по суті справи є:

- позовна заява;
- відзив на позовну заяву (відзив);
- відповідь на відзив;
- заперечення;
- пояснення третьої особи щодо позову або відзиву.

Заявами з процесуальних питань є заяви, клопотання та заперечення проти заяв і клопотань, у яких учасники справи викладають свої вимоги, заперечення, аргументи, пояснення і міркування щодо процесуальних питань, які були під час розгляду справи судом.

Заяви, клопотання і заперечення подаються в письмовій або усній формі. У випадках, визначених ЦПК України, або на вимогу суду заяви і клопотання подаються лише в письмовій формі. Заяви, клопотання і заперечення подаються та розглядаються в порядку, встановленому ЦПК України. У випадках, коли ЦПК України такий порядок не встановлює, він встановлюється судом.

Цивільним процесуальним законодавством (ст. 175 ЦПК України) закріплено загальні вимоги до форми та змісту письмової заяви, клопотання і заперечення. Так, будь-яка *письмова заява, клопотання і заперечення мають містити:*

- 1) найменування суду першої інстанції, до якого подається заява;
- 2) повне найменування (для юридичних осіб) або ім'я (прізвище, ім'я та по батькові – для фізичних осіб) сторін та інших учасників справи, їх місцезнаходження (для юридичних осіб) або місце проживання чи перебування (для фізичних осіб), поштовий індекс, ідентифікаційний код юридичної особи в Єдиному державному реєстрі підприємств та організацій України (для юридичних осіб, зареєстрованих за законодавством України), а також реєстраційний номер облікової картки платника податків (для фізичних осіб) за його наявності або номер і серію паспорта для фізичних осіб – громадян України (якщо такі відомості позивачу

відомі), відомі номери засобів зв'язку, офіційної електронної адреси та адреси електронної пошти;

3) зазначення ціни позову, якщо позов підлягає грошовому оцінюванню; обґрунтований розрахунок сум, що стягуються чи оспорюються;

4) зміст позовних вимог: спосіб (способи) захисту прав або інтересів, передбачений законом чи договором, або інший спосіб (способи) захисту прав та інтересів, який не суперечить закону і який позивач просить суд визначити у рішенні; якщо позов подано до кількох відповідачів – зміст позовних вимог щодо кожного з них;

5) виклад обставин, якими позивач обґрунтовує свої вимоги; зазначення доказів, що підтверджують указані обставини;

6) відомості про вжиття заходів досудового врегулювання спору, якщо такі проводилися, зокрема якщо законом визначено обов'язковий досудовий порядок врегулювання спору;

7) відомості про вжиття заходів забезпечення доказів або позову до подання позовної заяви, якщо такі здійснювалися;

8) перелік документів та інших доказів, що додаються до заяви; зазначення доказів, які не можуть бути подані разом із позовною заявою (за наявності), зазначення щодо наявності у позивача або іншої особи оригіналів письмових або електронних доказів, копії яких додано до заяви;

9) попередній (орієнтовний) розрахунок суми судових витрат, які позивач зазнав і які очікує зазнати у зв'язку із розглядом справи;

10) підтвердження позивача про те, що ним не подано іншого позову (позовів) до цього ж відповідача (відповідачів) з тим самим предметом та з тих самих підстав.

Суд, установивши, що письмову заяву (клопотання, заперечення) подано без додержання встановлених законом вимог, повертає її заявнику без розгляду.

§ 3. Позов у цивільному процесі: поняття та елементи.

Види позовів

Позов та позовне провадження – центральні категорії цивілістичного процесу. Історично першим – й універсальним за своєю природою – виникло саме позовне провадження як форма існування цивільного процесу в римському праві. Незважаючи на зміну історичних реалій позов і досі залишається універсальним засобом судового захисту, переважна кількість справ у цивільному судочинстві розглядається в порядку позовного провадження. Саме тому дослідження та вивчення позовного провадження та позову дає змогу водночас отримати інформацію

і зрозуміти основні правила розгляду більшості справ, що підпадають під юрисдикцію судів загальної юрисдикції.

Предметом позовного провадження традиційно виступає спір про суб'єктивне цивільне право (в широкому розумінні). Тобто в порядку позовного провадження предметом судового розгляду є спірні матеріальні правовідносини, взаємне становище учасників яких характеризується рівноправністю та диспозитивністю.

Позов можна визначити як висунену через суд до відповідача у встановленій законом процесуальній формі матеріально-правову вимогу про відновлення порушеного, невизнаного або оспорюваного права чи охоронюваного законом інтересу.

У позові узвичаєно виділяти складові елементи, що визначають зміст та індивідуалізують його, а саме:

- предмет позову;
- підстави позову;
- зміст позову.

Предмет позову – матеріально-правова вимога позивача до відповідача, щодо якої суд повинен ухвалити рішення.

Від предмета позову слід відрізнити *предмет спору*, який узвичаєно називати *об'єктом позову*. Це те матеріальне благо, отримання якого вимагає позивач, наприклад конкретне майно, грошові кошти, майнове право тощо. Об'єкт позову також можна змінити за допомогою зміни розміру позовних вимог, однак при цьому предмет позову не змінюється.

Матеріально-правова вимога позивача має опиратися на підстави позову.

Підстави позову – *обставини, якими позивач обґрунтовує свої вимоги*. Згідно з п. 5 ч. 3 ст. 175 ЦПК України в позовній заяві мають бути викладені обставини, якими позивач обґрунтовує свої вимоги. Такі обставини становлять юридичні факти, передбачені гіпотезою матеріальної норми права, що регулює спірні правовідносини, з яких позивач виводить свої вимоги до відповідача. Вимога позивача до відповідача має ґрунтуватися на фактичних обставинах у справі.

Коло юридичних фактів, що належать до підстав позову, спочатку вказується позивачем у позовній заяві. Якщо позивач неповно вказав ці факти, суд має право запропонувати йому доповнити підставу позову, представити докази на підтвердження наявності або відсутності тих юридично значущих фактів, які позивач не зазначив. Юридичне

обґрунтування висуненої позовної вимоги в доктрині процесуального права традиційно не вважається підставою позову.

Зміст позову – спосіб судового захисту, який позивач обрав для захисту свого права і який позивач просить застосувати суд. У позовній заяві обов'язково має бути зазначений зміст позовних вимог: спосіб (способи) захисту прав або інтересів, передбачений законом чи договором, або інший спосіб (способи) захисту прав та інтересів, який не суперечить закону і який позивач просить суд визначити у рішенні; якщо позов подано до кількох відповідачів – зміст позовних вимог щодо кожного з них (п. 4 ч. 3 ст. 175 ЦПК України).

У *змісті позову* виявляється його процесуально-правова сторона. Зміст позову визначається позивачем, виходячи зі способу судового захисту, передбаченого законом.

Виділення елементів позову має таке значення:

– елементи позову індивідуалізують позов, дають змогу встановити тотожність позовів, яка має значення для недопущення існування декількох судових рішень за одним спором;

– виділення елементів позову є необхідним для здійснення судом контролю за реалізацією позивачем свого процесуального права на зміну позову, відповідно до ст. 49 ЦПК України позивач має право до закінчення підготовчого засідання змінити предмет або підстави позову у вигляді подання письмової заяви; у справі, що розглядається за правилами спрощеного позовного провадження, зміна предмета або підстав позову допускається не пізніше ніж за п'ять днів до початку першого судового засідання у справі;

– підстава позову визначає предмет доказування у справі, встановлюючи межі обов'язку позивача з доведення фактів, на які він посилається для обґрунтування своїх вимог;

– предмет і підстава позову визначають межі судової діяльності: суд розглядає справу лише в межах заявлених позовних вимог.

Позови класифікуються за різними підставами:

1) за процесуальною метою, змістом позову (процесуально-правова класифікація позовів);

2) за об'єктом захисту (матеріально-правова класифікація);

3) за характером захисту інтересу в цивільному процесі.

За процесуально-правовим критерієм позови класифікуються з поділом на позови про визнання, про присудження і перетворювальні позови.

У тих випадках, коли вимогу позивача до відповідача спрямовано на присудження виконання на користь позивача обов'язку, що впливає

зі спірних правовідносин, ідеться про **позов про присудження**, або про так звані **виконавчі позови**. *Позови про присудження – вимоги, за якими відповідач зобов’язаний передати речі або грошові кошти, наприклад позов про відшкодування збитків, завданих неналежним виконанням підрядником своїх зобов’язань*. Ці позови є найпоширенішими в судовій практиці.

Позов про визнання – позов, який спрямовано на офіційне визнання, встановлення судом наявності або відсутності правовідносин. Оскільки рішенням суду за цими позовами встановлюється існування або відсутність спірних правовідносин, ці позови називають також *установчими позовами*.

Позови про визнання поділяються на позови про визнання позитивні, коли вони спрямовуються на визнання наявності спірного права (позови про визнання права власності), і позови про визнання негативні, коли вони спрямовуються на визнання відсутності спірного права (позови про визнання правочину недійсним тощо).

Позови про присудження та про визнання не перетворюють наявні правовідносини. Після ухвалення судового акта вони залишаються без змін (декларативні позови). На відміну від декларативних позовів, судові акти за перетворювальними позовами змінюють наявні до судового процесу правовідносини.

Перетворювальні позови – позови, які характеризуються такими способами захисту, як зміна або припинення спірних правовідносин. У судовому процесі з розгляду перетворювального позову реалізується право особи на зміну правовідносин, що не може бути здійснено без рішення суду.

Судове рішення за таким позовом виступає юридичним фактом матеріального права, яке змінює структуру правовідносин, наприклад позов про зміну договору.

Характерною рисою перетворювальних позовів є те, що судові рішення за ними не можуть бути реалізовані примусовим чином. Судові акти самі по собі містять акт виконання – перетворюють спірні правовідносини. Перетворювальні позови можуть виникати, якщо правовідносини відповідно до законодавства можуть бути змінені або припинені лише судом; необхідність звернення до суду зумовлюється відсутністю згоди однієї зі сторін на зміну або припинення правовідносин, наприклад на зміну чи розірвання договору.

За матеріально-правовою ознакою позови поділяють на позови, що впливають із *цивільних, сімейних, земельних, житлових або*

трудових правовідносин. Практично це потрібно для судової статистики, на її підставі здійснюється узагальнення судової практики за окремими категоріями справ.

За характером інтересу, який захищається, позови в цивільному процесі можна поділити на *особисті, позови на захист інтересів інших осіб, державних і громадських інтересів та непрямі позови.* Підставою для такої класифікації є питання про вигодонабувача за відповідним позовом. Так, особисті позови, спрямовано на захист позивачем власних інтересів, і, відповідно, він є безпосереднім вигодонабувачем. Позови на захист прав іншої особи спрямовано на захист суб'єктивних прав не особи, яка подає позов, а інших осіб, чий інтерес захищається в суді, які й будуть вигодонабувачами. Позови на захист публічних та державних інтересів спрямовано насамперед на захист майнових прав держави або ж інтересів суспільства, при цьому вигодонабувачем виступає держава або суспільство в цілому.

§ 4. Поняття позовної заяви.

Загальні вимоги до форми та змісту позовної заяви.

Ціна позову. Документи, які додаються до позовної заяви

Судова діяльність щодо захисту прав і законних інтересів порушується за допомогою позову, в якому зацікавлена особа (позивач) викладає свої вимоги до порушника його прав та інтересів (відповідача). Позов може виконати роль засобу порушення судової діяльності лише в тому разі, якщо його втілено у визначеній для нього законом формі – позовній заяві.

Позовна заява – це заява по суті справи, у якій позивач (або особа, яка звертається до суду в інтересах іншої особи) викладає свої вимоги щодо предмета спору та їх обґрунтування.

Позовна заява подається до суду в письмовій формі, і на її підставі вирішується питання про відкриття провадження у справі.

Поряд із вимогами щодо дотримання встановленої письмової форми позовної заяви законодавством закріплено вимоги щодо її змісту. Зміст позовної заяви становлять обов'язкові відомості, потрібні для розгляду та вирішення позову в цивільному суді.

Відповідно до ст. 162 ЦПК України **позовна заява має містити:**

- 1) найменування суду першої інстанції, до якого подається заява;
- 2) повне найменування (для юридичних осіб) або ім'я (прізвище, ім'я та по батькові – для фізичних осіб) сторін та інших учасників справи, їх місцезнаходження (для юридичних осіб) або місце проживання чи

перебування (для фізичних осіб); поштовий індекс; ідентифікаційний код юридичної особи в Єдиному державному реєстрі підприємств та організацій України (для юридичних осіб, зареєстрованих за законодавством України), а також реєстраційний номер облікової картки платника податків (для фізичних осіб) за його наявності або номер і серію паспорта для фізичних осіб – громадян України (якщо такі відомості відомі позивачу), вказівку на статус фізичної особи – підприємця (для фізичних осіб – підприємців); відомі номери засобів зв'язку, офіційної електронної адреси та адреси електронної пошти;

3) зазначення ціни позову, якщо позов підлягає грошовому оцінюванню; обґрунтований розрахунок сум, що стягуються чи оспорується;

4) зміст позовних вимог: спосіб (способи) захисту прав або інтересів, передбачений законом чи договором, або інший спосіб (способи) захисту прав та інтересів, який не суперечить закону і який позивач просить суд визначити у рішенні; якщо позов подано до кількох відповідачів – зміст позовних вимог щодо кожного з них;

5) виклад обставин, якими позивач обґрунтовує свої вимоги; зазначення доказів, що підтверджують вказані обставини; правові підстави позову;

6) відомості про вжиття заходів досудового врегулювання спору – у випадку, якщо законом встановлено обов'язковий досудовий порядок врегулювання спору;

7) відомості про вжиття заходів забезпечення доказів або позову до подання позовної заяви, якщо такі здійснювалися;

8) перелік документів та інших доказів, що додаються до заяви; зазначення доказів, які не можуть бути подані разом із позовною заявою (за наявності); зазначення щодо наявності у позивача або іншої особи оригіналів письмових або електронних доказів, копії яких додано до заяви;

9) попередній (орієнтовний) розрахунок суми судових витрат, які позивач зазнав і які очікує зазнати в зв'язку із розглядом справи;

10) підтвердження позивача про те, що ним не подано іншого позову (позовів) до цього самого відповідача (відповідачів) із тим самим предметом та з тих самих підстав.

Якщо позовна заява подається особою, звільненою від сплати судового збору відповідно до закону, у ній зазначаються підстави звільнення позивача від сплати судового збору.

У разі подання позову особою, якій законом надано право звертатися до суду в інтересах іншої особи, в заяві мають бути зазначені підстави такого звернення.

У позовній заяві можуть бути вказані й інші відомості, потрібні для правильного вирішення спору.

Позовна заява підписується позивачем або його представником або іншою особою, якій законом надано право звертатися до суду в інтересах іншої особи.

В одній позовній заяві може бути об'єднано декілька вимог, пов'язаних між собою підставою виникнення або поданими доказами, основні та похідні позовні вимоги. Похідною позовною вимогою є вимога, задоволення якої залежить від задоволення іншої позовної вимоги (основної вимоги).

До позовної заяви додаються документи, які підтверджують:

1) відправлення іншим учасникам справи копії позовної заяви і наданих до неї документів;

2) сплату судового збору у встановлених порядку і розмірі, або документи, які підтверджують підстави звільнення від сплати судового збору відповідно до закону.

Позивач зобов'язаний додати до позовної заяви всі наявні в нього докази, що підтверджують обставини, на яких ґрунтуються позовні вимоги (якщо подаються письмові чи електронні докази позивач може додати до позовної заяви копії відповідних доказів). У разі потреби до позовної заяви додається клопотання про призначення експертизи, витребування доказів тощо.

До заяви про визнання акта чи договору недійсним додається також копія (або оригінал) оспорюваного акта чи договору або засвідчений витяг з нього, а у разі відсутності акта чи договору у позивача – клопотання про його витребування.

До позовної заяви, підписаної представником позивача, додається довіреність чи інший документ, що підтверджує повноваження представника позивача (ст. 177 ЦПК України).

Ціна позову – грошова сума в гривнях, яка відображає заявлену матеріально-правову вимогу позивача до відповідача й визначається за правилами, передбаченими у ст. 176 ЦПК України:

1) у позовах про стягнення грошових коштів – сумою, яка стягується, чи оспорюваною сумою за виконавчим чи іншим документом, за яким стягнення провадиться у безспірному (безакцептному) порядку;

2) у позовах про визнання права власності на майно або його витребування – вартістю майна;

3) у позовах про стягнення аліментів – сумою всіх виплат, але не більше ніж за шість місяців;

4) у позовах про строкові платежі й видачі – сукупністю всіх платежів або видач, але не більше ніж за три роки;

5) у позовах про безстрокові або довічні платежі й видачі – сукупністю платежів або видач за три роки;

6) у позовах про зменшення або збільшення платежів або видач – сумою, на яку зменшуються або збільшуються платежі чи видачі, але не більше ніж за один рік;

7) у позовах про припинення платежів або видач – сукупністю платежів або видач, що залишилися, але не більше ніж за один рік;

8) у позовах про розірвання договору найму (оренди) або договору найму (оренди) житла – сукупністю платежів за користування майном або житлом протягом строку, що залишається до кінця дії договору, але не більше ніж за три роки;

9) у позовах про право власності на нерухоме майно, що належить фізичним особам на праві приватної власності, – дійсною вартістю нерухомого майна, а на нерухоме майно, що належить юридичним особам, – не нижче його балансової вартості;

10) у позовах, що складаються з кількох самостійних вимог, – загальною сумою всіх вимог.

Якщо визначена позивачем ціна позову вочевидь не відповідає дійсній вартості спірного майна або на момент подання позову встановити точну його ціну неможливо, розмір судового збору попередньо визначає суд з подальшим стягненням недоплаченого або з поверненням переплаченого судового збору відповідно до ціни позову, встановленої судом під час вирішення справи. У разі збільшення розміру позовних вимог або зміни предмета позову несплачену суму судового збору слід сплатити до звернення в суд з відповідною заявою. У разі зменшення розміру позовних вимог питання про повернення суми судового збору вирішується відповідно до закону.

Значення ціни позову на момент подання позовної заяви полягає в тому, що з майнових спорів розмір судового збору визначається, виходячи саме з ціни позову. Зі збільшенням позивачем своїх позовних вимог він зобов'язаний сплатити судовий збір, еквівалентний сумі, на яку збільшилися позовні вимоги.

Ціна позову про стягнення іноземної валюти визначається в іноземній валюті та національній валюті України відповідно до офіційного курсу, встановленого Національним банком України, на день подання позову. Для визначення ціни позову, поданого в іноземній валюті,

необхідно виходити з тієї валюти, в якій провадились чи мають бути проведені розрахунки між сторонами.

У разі подання позову про стягнення національної валюти України – еквівалента іноземної валюти ціна позову визначається в національній валюті України за офіційним курсом, визначеним Національним банком України, на день подання позову.

§ 5. Відзив на позовну заяву. Відповідь на відзив

Цивільне процесуальне законодавство передбачає право відповідача направити цивільному суду відзив на позовну заяву у строк, установленний судом в ухвалі про відкриття провадження у справі (ст. 178 ЦПК України).

***Відзив на позовну заяву** – це заява по суті справи, в якій відповідач викладає заперечення проти позову.*

Відзив подається у письмовій формі та має містити:

- 1) найменування (ім'я) позивача і номер справи;
- 2) повне найменування (для юридичних осіб) або ім'я (прізвище, ім'я та по батькові для фізичних осіб) відповідача, його місцезнаходження (для юридичних осіб) або місце проживання чи перебування (для фізичних осіб), поштовий індекс, ідентифікаційний код юридичної особи в Єдиному державному реєстрі підприємств та організацій України (для юридичних осіб, зареєстрованих за законодавством України), реєстраційний номер облікової картки платника податків (для фізичних осіб) за його наявності або номер і серію паспорта для фізичних осіб – громадян України, номери засобів зв'язку, офіційну електронну адресу та адресу електронної пошти за наявності;
- 3) у разі повного або часткового визнання позовних вимог – вимоги, які визнаються відповідачем;
- 4) обставини, які визнаються відповідачем, а також правову оцінку обставин, надану позивачем, з якою відповідач погоджується;
- 5) заперечення (за наявності) щодо наведених позивачем обставин і правових підстав позову, з якими відповідач не погоджується, із посиланням на відповідні докази та норми права;
- 6) перелік документів та інших доказів, що додаються до відзиву, та зазначення документів і доказів, які не можуть бути подані разом із відзивом, із зазначенням причин їх неподання;
- 7) заперечення (за наявності) щодо заявленого позивачем розміру судових витрат, які позивач зазнав та очікує зазнати до закінчення розгляду справи по суті;

8) попередній (орієнтовний) розрахунок суми судових витрат, які відповідач зазнав і які очікує зазнати в зв'язку із розглядом справи.

Відзив підписується відповідачем або його представником.

Якщо відзив не містить вказівки на незгоду відповідача з будь-якою із обставин, на яких ґрунтуються позовні вимоги, відповідач позбавляється права заперечувати проти такої обставини під час розгляду справи по суті, крім випадків, якщо незгода з такою обставиною вбачається з наданих разом із відзивом доказів, що обґрунтовують його заперечення по суті позовних вимог, або відповідач доведе, що не заперечив проти будь-якої із обставин, на яких ґрунтуються позовні вимоги, з підстав, що не залежали від нього.

Копія відзиву та доданих до нього документів іншим учасникам справи має бути надіслана (надана) одночасно з надісланням (наданням) відзиву до суду.

До відзиву додаються:

1) докази, які підтверджують обставини, на яких ґрунтуються заперечення відповідача, якщо такі докази не надав позивач;

2) документи, що підтверджують надіслання (надання) відзиву і доданих до нього доказів іншим учасникам справи.

До відзиву, підписаного представником відповідача, додається довіреність чи інший документ, що підтверджує повноваження представника відповідача.

Відзив подається в строк, установлений судом, який не може бути меншим п'ятнадцяти днів з дня вручення ухвали про відкриття провадження у справі. Суд має встановити такий строк подання відзиву, який дасть змогу відповідачеві підготувати його та відповідні докази, а іншим учасникам справи – отримати відзив не пізніше першого підготовчого засідання у справі.

У разі ненадання відповідачем відзиву у встановлений судом строк без поважних причин, суд вирішує справу за наявними матеріалами.

Незважаючи на те, що подання відзиву на позовну заяву закріплено в цивільному процесуальному законодавстві як право відповідача, якщо суд зобов'яже в ухвалі про порушення провадження у справі надати його до судового розгляду, в разі невиконання цієї вимоги суд має право стягнути з відповідача в доход державного бюджету штраф, передбачений ст. 148 ЦПК України.

У строк, установлений судом в ухвалі про відкриття провадження у справі, позивач має право відповісти на відзив відповідача. У відповіді на відзив позивач викладає свої пояснення, міркування та аргументи

щодо наведених відповідачем у відзиві заперечень та мотиви їх визнання або відхилення.

Відповідь на відзив подається у письмовій формі і за змістом має відповідати вимогам частин 3–6 ст. 178 ЦПК України. Відповідь на відзив підписується позивачем або його представником.

Відповідь на відзив подається в строк, установлений судом. Суд має встановити строк подання відповіді на відзив, який дасть змогу позивачеві підготувати свої міркування, аргументи та відповідні докази, іншим учасникам справи – отримати відповідь на відзив завчасно до початку розгляду справи по суті, а відповідачеві – надати учасникам справи заперечення завчасно до початку розгляду справи по суті.

§ 6. Забезпечення позову в цивільному процесі (поняття та підстави). Заходи забезпечення позову

Інститут *забезпечення позову* є засобом, що гарантує виконання майбутнього рішення суду. Необхідність у застосуванні заходів забезпечувального характеру виникає, коли є реальна загроза того, що відповідач діятиме недобросовісно або коли невжиття таких заходів зробить неможливим виконання судового рішення.

Суд за заявою учасника справи має право вжити заходів забезпечення позову. Забезпечення позову допускається до подання позову та на будь-якій стадії розгляду справи, якщо невжиття таких заходів може істотно ускладнити чи унеможливити виконання рішення суду або ефективний захист або поновлення порушених чи оспорюваних прав або інтересів позивача, за захистом яких він звернувся або має намір звернутися до суду (ст. 149 ЦПК України).

Забезпечення позову як засіб запобігання можливим порушенням майнових прав чи охоронюваних законом інтересів юридичної або фізичної особи може застосовуватись як за основним, так і за зустрічним позовом на будь-якій стадії процесу, включно з переглядом рішення чи ухвали в апеляційному чи касаційному порядку.

Клопотання про забезпечення позову, яке раніше було відхилено повністю або частково, може бути подано вдруге, якщо змінились певні обставини. Тобто на заяві про забезпечення позову, в задоволенні яких було відмовлено, не поширюється заборона повторного звернення до суду.

У вирішенні питання про забезпечення позову суд має здійснити оцінювання обґрунтованості доводів заявника щодо необхідності вжиття відповідних заходів з урахуванням розумності, обґрунтованості

й адекватності вимог заявника щодо забезпечення позову, забезпечення збалансованості інтересів сторін, а також інших учасників судового процесу, наявності зв'язку між конкретним заходом забезпечення позову та предметом позовної вимоги, зокрема чи здатен такий захід забезпечити фактичне виконання судового рішення в разі задоволення позову, імовірності утруднення виконання або невиконання рішення суду в разі невжиття таких заходів, запобігання порушенню у зв'язку з ужиттям таких заходів прав та охоронюваних законом інтересів осіб, які не є учасниками цього судового процесу.

Законом передбачено вичерпний перелік заходів забезпечення позову залежно від характеру вимог позивача. Згідно зі ст. 150 ЦПК України ***позов забезпечується:***

- накладенням арешту на майно та/або грошові кошти, що належать або підлягають передачі або сплаті відповідачу і перебувають у нього чи в інших осіб;

- накладенням арешту на активи, які є предметом спору, чи інші активи відповідача, які відповідають їх вартості, у справах про визнання необґрунтованими активів та їх стягнення в дохід держави;

- заборонаю відповідачу вчиняти певні дії;

- установленням обов'язку вчинити певні дії;

- заборонаю іншим особам вчиняти дії щодо предмета спору або здійснювати платежі, або передавати майно відповідачеві, або виконувати щодо нього інші зобов'язання;

- зупиненням стягнення на підставі виконавчого документа або іншого документа, за яким стягнення здійснюється у безспірному порядку;

- зупиненням продажу майна, якщо подано позов про визнання права власності на це майно або про виключення його з опису і про зняття з нього арешту;

- переданням речі, що є предметом спору, на зберігання іншій особі, яка не має інтересу в результаті вирішення спору;

- зупиненням митного оформлення товарів чи предметів, що містять об'єкти інтелектуальної власності;

- арештом морського судна, що здійснюється для забезпечення морської вимоги;

- іншими заходами, потрібними для забезпечення ефективного захисту або поновлення порушених чи оспорюваних прав та інтересів, якщо такий захист або поновлення не забезпечуються вищенаведеними заходами.

Суд може застосувати кілька заходів забезпечення позову.

Заходи забезпечення позову, крім арешту морського судна, що здійснюється для забезпечення морської вимоги, мають бути співмірними із заявленими позивачем вимогами.

Законом установлено і певні обмеження щодо застосування заходів забезпечення позову. Так, не може бути накладено арешт на предмети, що швидко псуються.

Не допускається забезпечення позову у вигляді накладення арешту на заробітну плату, пенсію та стипендію, допомогу по загальнообов'язковому державному соціальному страхуванню, яка виплачується у зв'язку з тимчасовою непрацездатністю (включно з доглядом за хворою дитиною), вагітністю та пологами, по догляду за дитиною до досягнення нею трирічного віку, на допомогу, яка виплачується касами взаємодопомоги, благодійними організаціями, а також на вихідну допомогу, допомогу по безробіттю, на майно (активи) або грошові кошти неплатоспроможного банку, банку, щодо якого ухвалено рішення про відкликання банківської ліцензії та ліквідацію банку з підстав, визначених ст. 77 Закону України «Про банки і банківську діяльність» (крім ліквідації банку за рішенням його власників), а також на майно (активи) або грошові кошти Фонду гарантування вкладів фізичних осіб. Ця вимога не поширюється на позови про стягнення аліментів, про відшкодування шкоди, заподіяної каліцтвом, іншим ушкодженням здоров'я або смертю фізичної особи та про відшкодування збитків, заподіяних кримінальним правопорушенням.

Не допускається забезпечення позову у вигляді зупинення тимчасової адміністрації або ліквідації банку, заборони або встановлення обов'язку вчиняти певні дії, обов'язку утримуватися від вчинення певних дій Фонду гарантування вкладів фізичних осіб, його посадовим особам, зокрема уповноваженим особам Фонду гарантування вкладів фізичних осіб, під час здійснення тимчасової адміністрації чи ліквідації банку, а також зупинення дії рішень Кабінету Міністрів України про участь держави у виведенні неплатоспроможного банку з ринку, індивідуальних актів Міністерства фінансів України, ухвалених на виконання таких рішень Кабінету Міністрів України, індивідуальних актів Національної комісії з цінних паперів та фондового ринку, ухвалених у процесі виведення неплатоспроможного банку з ринку, а також у вигляді встановлення для Кабінету Міністрів України, Міністерства фінансів України, Національної комісії з цінних паперів та фондового ринку, їх посадових та

службових осіб заборони або обов'язку вчиняти дії, обов'язку утримуватися від вчинення певних дій, що впливають з таких рішень/актів.

Не допускається забезпечення позову через зупинення дії рішень (нормативно-правових актів чи індивідуальних актів) Національного банку України, а також установа для Національного банку України, його посадових та службових осіб заборони або обов'язку вчиняти певні дії чи обов'язку утримуватися від вчинення певних дій.

Не допускається забезпечення позову у вигляді заборони відповідачеві вчиняти певні дії, обов'язку утримуватися від вчинення певних дій за позовами власників або кредиторів неплатоспроможного банку, банку, щодо якого ухвалено рішення про відкликання банківської ліцензії та ліквідацію банку з підстав, визначених ст. 77 Закону України «Про банки і банківську діяльність» (крім ліквідації банку за рішенням його власників), до таких банків або Фонду гарантування вкладів фізичних осіб.

Не допускається вжиття заходів забезпечення позову, які за змістом є тотожними задоволенню заявлених позовних вимог, якщо при цьому спір не вирішується по суті.

Для порушення перед судом питання щодо вжиття заходів забезпечення позову учасник справи має подати до суду заяву про забезпечення позову відповідно до положень статей 151, 152 ЦПК України.

Цивільне процесуальне законодавство передбачає певну процедуру застосування заходів забезпечення позову. Питання про забезпечення позову зазвичай вирішується судом без проведення окремого судового засідання і без повідомлення учасників справи. Суд, розглядаючи заяву про забезпечення позову, може викликати особу, що подала заяву про забезпечення позову, для надання пояснень або додаткових доказів, що підтверджують необхідність забезпечення позову, або для з'ясування питань, пов'язаних із зустрічним забезпеченням. У виняткових випадках, коли наданих заявником пояснень та доказів недостатньо для розгляду заяви про забезпечення позову, суд може призначити її розгляд у судовому засіданні з викликом сторін.

У разі потреби позов може забезпечуватись не повною мірою, а частково, наприклад, коли він складається з декількох вимог, а забезпечення потребують лише окремі його вимоги.

Про забезпечення позову або про відмову у забезпеченні позову суд постановляє ухвалу. В ухвалі про забезпечення позову суд зазначає вид забезпечення позову і підстави його обрання та вирішує питання

зустрічного забезпечення. Суд може також зазначити порядок виконання ухвали про забезпечення позову

Ухвалу про забезпечення позову або про відмову у забезпеченні позову може бути оскаржено. Оскарження ухвали про забезпечення позову не зупиняє її виконання, а також не перешкоджає подальшому розгляду справи.

За клопотанням учасника справи суд може допустити заміну одного заходу забезпечення позову іншим. Питання про заміну одного заходу забезпечення позову іншим вирішується судом в судовому засіданні не пізніше наступного дня після надходження до суду відповідного клопотання учасника справи.

Суд може скасувати заходи забезпечення позову з власної ініціативи або за вмотивованим клопотанням учасника справи.

Оскарження ухвали про скасування забезпечення позову або про заміну одного виду забезпечення іншим зупиняє виконання цієї ухвали.

§ 7. Зустрічне забезпечення в цивільному процесі

У судовій практиці можуть траплятись ситуації, коли у зв'язку із застосуванням заходів забезпечення позову відповідач зазнає певних матеріальних витрат (наприклад, арешт грошових рахунків відповідача спричиняє наслідком неможливість виконання ним своїх грошових зобов'язань перед іншими контрагентами, неможливість виплати заробітної плати працівникам, неможливість закупівлі оборотних активів і виникнення збитків тощо). З метою забезпечення певного балансу сторін і нейтралізації можливих негативних наслідків, які можуть виникнути в результаті застосування судом заходів забезпечення позову, в цивільному судочинстві запроваджено інститут зустрічного забезпечення.

Так, суд може вимагати від особи, яка звернулася із заявою про забезпечення позову, забезпечити відшкодування можливих збитків відповідача, які можуть бути спричинені забезпеченням позову (зустрічне забезпечення). На відміну від забезпечення позову, метою якого є захист інтересів позивача, зустрічне забезпечення спрямовано на захист інтересів відповідач, по суті – це гарантія відшкодування можливих для відповідача збитків. Крім того, цим інститутом забезпечується збереження наявного положення status-quo між сторонами до винесення остаточного рішення суду по справі.

Отже, **зустрічне забезпечення** – спосіб гарантування відшкодування можливих збитків, які можуть бути завдані стороні процесу (відповідачу) забезпечувальними заходами.

Зустрічне забезпечення зазвичай здійснюється у вигляді внесення на депозитний рахунок суду грошових коштів у розмірі, визначеному судом. Якщо позивач з поважних причин не має змоги внести відповідну суму, зустрічне забезпечення також може бути здійснене через:

1) надання гарантії банку, поруки або іншого фінансового забезпечення на визначену судом суму та від погодженої судом особи, щодо фінансової спроможності якої суд не має сумнівів;

2) учинення інших визначених судом дій для усунення потенційних збитків та інших ризиків відповідача, пов'язаних із забезпеченням позову.

Розмір зустрічного забезпечення визначається судом з урахуванням обставин справи. Заходи зустрічного забезпечення позову мають бути співмірними із заходами забезпечення позову, застосованими судом, та розміром збитків, яких може зазнати відповідач у зв'язку із забезпеченням позову.

Питання застосування зустрічного забезпечення вирішується судом в ухвалі про забезпечення позову або в ухвалі про зустрічне забезпечення позову. Якщо клопотання про зустрічне забезпечення подається після застосування судом заходів забезпечення позову, питання зустрічного забезпечення вирішується судом протягом десяти днів після подання такого клопотання. Копія ухвали про зустрічне забезпечення направляється учасникам справи не пізніше наступного дня після її постановлення.

В ухвалі про забезпечення позову або про зустрічне забезпечення зазначаються розмір зустрічного забезпечення або інші дії, які повинен вчинити заявник у порядку зустрічного забезпечення.

Строк надання зустрічного забезпечення визначається судом та не може перевищувати десяти днів з дня постановлення ухвали про забезпечення позову або ухвали про зустрічне забезпечення, якщо інше не впливає зі змісту заходів зустрічного забезпечення.

Особа, за заявою якої застосовувалися заходи забезпечення позову із застосуванням зустрічного забезпечення, протягом визначеного судом строку має надати суду документи, що підтверджують надання зустрічного забезпечення. Якщо особа, за заявою якої застосовано заходи забезпечення позову, не виконує вимоги суду щодо зустрічного забезпечення у визначений судом строк, суд скасовує ухвалу про забезпечення позову та про зустрічне забезпечення.

Ухвала про зустрічне забезпечення може бути оскаржена разом з ухвалою про забезпечення позову або окремо.

Статтю 155 ЦПК України передбачено підстави і порядок скасування зустрічного забезпечення. Зустрічне забезпечення скасовується у разі закриття провадження у справі з підстав, визначених пунктами 2, 5, 7, 8 ч. 1 ст. 255 ЦПК України, залишення позову без розгляду – з підстав, визначених п. 6 ч. 1 ст. 255 257 ЦПК України, або після набрання законної чинності рішенням суду про задоволення позову в повному обсязі, про що окремо зазначається в резолютивній частині відповідного судового рішення.

У разі закриття провадження або залишення позовної заяви без розгляду з інших, ніж зазначені у ч. 1 ст. 155 ЦПК України підстав або у разі ухвалення рішенням суду щодо повної або часткової відмови у задоволенні позову зустрічне забезпечення скасовується, якщо протягом двадцяти днів з дня набрання відповідним рішенням або ухвалою суду законної чинності відповідачем або іншою особою, права або охоронювані законом інтереси якої порушено вжиттям заходів забезпечення позову, не буде подано позов про відшкодування збитків у порядку, визначеному ст. 159 ЦПК України.

Якщо такий позов буде подано, зустрічне забезпечення діє як захід забезпечення позову у відповідному провадженні, а питання про його скасування вирішується одночасно з вирішенням цього позову по суті заявлених вимог, поверненням позовної заяви, відмовою у відкритті провадження у справі або залишенням вказаного позову без розгляду чи закриттям провадження.

Зустрічне забезпечення може бути скасовано судом будь-коли за вмотивованим клопотанням відповідача або іншої особи, права або охоронювані законом інтереси якої порушуються у зв'язку з ужиттям заходів забезпечення позову.

Суд розглядає клопотання про скасування зустрічного забезпечення не пізніше п'яти днів з дня надходження до суду такого клопотання. За наслідками розгляду клопотання суд постановляє ухвалу. Ухвала суду про скасування зустрічного забезпечення або про відмову у його скасуванні може бути оскаржена.

У разі скасування зустрічного забезпечення грошові кошти, внесені особою на депозитний рахунок суду з метою зустрічного забезпечення, підлягають поверненню особі, яка здійснила таке зустрічне забезпечення, протягом п'яти днів з дня набрання законної чинності ухвалою суду про скасування зустрічного забезпечення позову.

У разі скасування заходів забезпечення позову з підстав, передбачених частинами 13, 14 ст. 158 ЦПК України, зустрічне забезпечення

скасовується, якщо протягом двадцяти днів з дня постановлення ухвали суду про скасування заходів забезпечення позову жодною особою, права або охоронювані законом інтереси якої порушено вжиттям заходів забезпечення позову, не буде подано позов про відшкодування збитків у порядку, визначеному ст. 159 ЦПК України.

Питання для самоперевірки

- 1. Визначте поняття права на позову у цивільному процесі. Порядок реалізації права на позов у цивільному процесі.*
- 2. Письмові заяви учасників справи.*
- 3. Позов у цивільному процесі: поняття та елементи. Види позовів.*
- 4. Поняття позовної заяви. Загальні вимоги до форми та змісту позовної заяви. Ціна позову. Документи, які додаються до позовної заяви.*
- 5. Відзив на позовну заяву. Відповідь на відзив.*
- 6. Забезпечення позову в цивільному процесі (поняття та підстави). Заходи забезпечення позову.*
- 7. Зустрічне забезпечення в цивільному процесі.*

ГЛАВА 10 ПОЗОВНЕ ПРОВАДЖЕННЯ

§ 1. Відкриття провадження у справі. Подання позову. Залишення позовної заяви без руху. Повернення позовної заяви. Відмова у відкритті провадження у справі

Процесуальною формою позову є позовна заява. Реалізація права на позов у цивільному судочинстві може відбуватись за дотримання передумов, наявність яких слід установити суду на стадії відкриття провадження у справі. Позов подається у вигляді подання позовної заяви до суду першої інстанції, де вона реєструється та не пізніше наступного дня передається судді. Позивач має право в позовній заяві заявити клопотання про розгляд справи за правилами спрощеного позовного провадження, якщо такий розгляд допускається ЦПК України.

Суддя, встановивши, що позовну заяву подано без додержання вимог, викладених у ст. 175 і 177 ЦПК України, протягом п'яти днів з дня надходження до суду позовної заяви постановляє *ухвалу про залишення позовної заяви без руху*. В ухвалі про залишення позовної заяви без руху зазначаються недоліки позовної заяви, спосіб і строк їх усунення, який не може перевищувати десяти днів з дня вручення ухвали про залишення позовної заяви без руху. Якщо ухвала про залишення позовної заяви без руху постановляється через несплату судового збору у встановленому законом розмірі, суд у ній повинен зазначити точну суму судового збору, яку треба сплатити (доплатити).

Якщо позивач відповідно до ухвали суду у встановлений строк виконає вимоги, визначені статтями 175 і 177 ЦПК України, сплатить суму судового збору, позовна заява вважається поданою в день первісного її подання до суду. Якщо позивач не усунув недоліки позовної заяви у строк, установлений судом, заява вважається неподаною і повертається позивачеві.

Крім цього, заява повертається у випадках, коли:

- 1) заяву подано особою, яка не має процесуальної дієздатності, не підписано або підписано особою, яка не має права її підписувати, або особою, посадове становище якої не вказано;
- 2) порушено правила об'єднання позовних вимог (крім випадків, у яких є підстави для застосування положень ст. 188 ЦПК України);
- 3) до постановлення ухвали про відкриття провадження у справі від позивача надійшла заява про врегулювання спору або заява про відкликання позовної заяви;

4) відсутні підстави для звернення прокурора до суду в інтересах держави або для звернення до суду особи, якій законом надано право звертатися до суду в інтересах іншої особи;

5) подана заява про розірвання шлюбу під час вагітності дружини або до досягнення дитиною одного року без дотримання вимог, установлених Сімейним кодексом України;

6) позивачем подано до цього самого суду інший позов (позови) до цього самого відповідача (відповідачів) з тим самим предметом та з однакових підстав і щодо такого позову (позовів) на час вирішення питання про відкриття провадження у справі, що розглядається, не була постановлена ухвала про відкриття або відмову у відкритті провадження у справі, повернення позовної заяви або залишення позову без розгляду;

7) до заяви не додано доказів ужиття заходів досудового врегулювання спору у тому разі, коли такі заходи є обов'язковими згідно із законом.

Суддя повертає позовну заяву і додані до неї документи не пізніше п'яти днів з дня її надходження або з дня закінчення строку на усунення недоліків. Про повернення позовної заяви суд постановляє ухвалу, яку може бути оскаржено. Копія позовної заяви залишається в суді. У разі скасування ухвали про повернення позовної заяви та направлення справи для продовження розгляду суд не має права повторно повертати позовну заяву.

Повернення позовної заяви не перешкоджає повторному зверненню із заявою до суду, якщо перестануть існувати обставини, що стали підставою для повернення заяви.

Заяви, скарги і клопотання, визначені ЦПК України, за подання яких передбачено сплату судового збору, залишаються судом без руху також у тому разі, якщо на момент відкриття провадження за відповідною заявою, скаргою чи клопотанням суд виявить, що відповідна сума судового збору не була зарахована до спеціального фонду державного бюджету. Правила цієї частини не застосовуються до заяв про забезпечення доказів або позову.

Суддя відмовляє у відкритті провадження у справі, якщо:

1) заява не підлягає розгляду в порядку цивільного судочинства; відмовляючи у відкритті провадження з підстави недотримання юрисдикції, суд має роз'яснити заявнику, до юрисдикції якого суду віднесено розгляд справи;

2) є рішення чи ухвала суду про закриття провадження у справі між тими самими сторонами, що набрали законної чинності, про той самий предмет і з тих самих підстав, або є судовий наказ, що набрав законної чинності, за тими самими вимогами;

3) у провадженні цього чи іншого суду є справа зі спору між тими самими сторонами, про той самий предмет і з тих самих підстав;

4) є рішення третейського суду, ухвалене в межах його компетенції, щодо спору між тими самими сторонами, про той самий предмет і з тих самих підстав, за винятком випадків, коли суд відмовив у видачі виконавчого листа на примусове виконання рішення третейського суду або скасував рішення третейського суду, і розгляд справи в тому самому третейському суді виявився неможливим;

5) є рішення суду іноземної держави, визнане в Україні в установленому законом порядку, щодо спору між тими самими сторонами, про той самий предмет і з тих самих підстав;

б) настала смерть фізичної особи або її оголошено померлою чи припинено юридичну особу, які звернулися із позовною заявою або до яких подано позов, якщо спірні правовідносини не допускають правонаступництва.

Про відмову у відкритті провадження у справі постановляється ухвала не пізніше п'яти днів з дня надходження заяви, яка надсилається заявникові не пізніше наступного дня після її постановлення в порядку, встановленому ст. 272 ЦПК України. До ухвали, що надсилається заявникові, додаються позовні матеріали. Копія позовної заяви залишається в суді.

Ухвалу про відмову у відкритті провадження у справі може бути оскаржено. У разі скасування цієї ухвали позовна заява вважається поданою в день первісного звернення до суду.

За відсутності підстав для залишення позовної заяви без руху, повернення позовної заяви чи відмови у відкритті провадження суд відкриває провадження у справі протягом п'яти днів з дня надходження позовної заяви або заяви про усунення недоліків. Якщо відповідачем у позовній заяві вказано фізичну особу, яка не має статусу підприємця, суд відкриває провадження не пізніше наступного дня з дня отримання судом інформації про зареєстроване у встановленому законом порядку місце проживання (перебування) фізичної особи – відповідача.

Про прийняття позовної заяви до розгляду та відкриття провадження у справі суд постановляє ухвалу, в якій зазначаються:

1) найменування суду, прізвище та ініціали судді, який відкрив провадження у справі, номер справи;

2) найменування (для юридичних осіб) або ім'я (прізвище, ім'я та по батькові за його наявності для фізичних осіб) сторін, їх місцезнаходження (для юридичних осіб) або місце проживання (для фізичних осіб);

3) предмет та підстави позову;

4) за якими правилами позовного провадження (загального чи спрощеного) розглядатиметься справа;

5) дата, час і місце підготовчого засідання, якщо справа розглядатиметься в порядку загального позовного провадження;

6) дата, час і місце проведення судового засідання для розгляду справи по суті, якщо справа розглядатиметься в порядку спрощеного позовного провадження з повідомленням (викликом) сторін;

7) результат вирішення заяв і клопотань позивача, що надійшли разом із позовною заявою, якщо їх вирішення не потребує виклику сторін;

8) строк для подання відповідачем відзиву на позов;

9) строки для подання відповіді на відзив та заперечень, якщо справа розглядатиметься за правилами спрощеного позовного провадження;

10) строк надання пояснень третіми особами, яких було залучено під час відкриття провадження у справі;

11) веб-адреса сторінки на офіційному веб-порталі судової влади України в мережі Інтернет, за якою учасники справи можуть отримати інформацію щодо справи, що розглядається (ч. 2 ст. 187 ЦПК України).

Якщо під час відкриття провадження у справі було вирішено питання про залучення третіх осіб, позивач не пізніше двох днів з дня вручення копії ухвали про відкриття провадження у справі повинен направити таким третім особам копії позовної заяви з додатками, а докази такого направлення надати суду до початку підготовчого засідання або до початку розгляду справи по суті в порядку спрощеного позовного провадження.

Якщо суд в ухвалі про відкриття провадження у справі за результатами розгляду відповідного клопотання позивача вирішує розглядати справу за правилами спрощеного позовного провадження, суд визначає строк відповідачу для подання заяви із запереченням проти розгляду справи за правилами спрощеного позовного провадження, який не може бути меншим п'яти днів з дня вручення ухвали.

Ухвала про відкриття провадження у справі постановляється з дотриманням вимог ч. 5 ст. 128 ЦПК України. Якщо відповідачем у

позовній заяві вказано фізичну особу, яка не є суб'єктом підприємницької діяльності, суд не пізніше двох днів з дня надходження позовної заяви до суду звертається до відповідного органу реєстрації місця перебування та місця проживання особи щодо надання інформації про зареєстроване місце проживання (перебування) такої фізичної особи. Така інформація має бути надана протягом п'яти днів з моменту отримання відповідним органом реєстрації місця проживання та перебування особи відповідного звернення суду. З метою визначення підсудності суддя може також користуватися даними Єдиного державного демографічного реєстру. Якщо за результатами отриманої судом інформації буде встановлено, що справа не є підсудною цьому суду, суд надсилає справу за підсудністю в порядку, встановленому ст. 31 ЦПК України.

Якщо отримана судом інформація не дає змоги встановити зареєстроване у встановленому законом порядку місце проживання (перебування) фізичної особи, суд вирішує питання про відкриття провадження у справі. Подальший виклик такої особи як відповідача у справі здійснюється через оголошення на офіційному веб-порталі судової влади України.

Суддя, встановивши після відкриття провадження у справі, що позовну заяву подано без додержання вимог, викладених у ст. 175, 177 ЦПК України, постановляє ухвалу не пізніше наступного дня, в якій зазначаються підстави залишення заяви без руху, про що повідомляє позивача і надає йому строк для усунення недоліків, який не може перевищувати п'яти днів з дня вручення позивачу ухвали. Якщо позивач усунув недоліки позовної заяви у строк, установлений судом, суд продовжує розгляд справи, про що постановляє ухвалу не пізніше наступного дня з дня отримання інформації про усунення недоліків. Якщо позивач не усунув недоліки позовної заяви у строк, установлений судом, позовна заява залишається без розгляду.

§ 2. Підготовче провадження. Підготовче засідання

Провадження у порядку цивільного судочинства для досягнення його мети має здійснюватися таким чином, щоб забезпечити правильний, своєчасний і безперешкодний розгляд справи по суті, що багато в чому залежить від проведення належної підготовки справи до судового розгляду, яка здійснюється судом у процесі підготовчого провадження.

Мета підготовчого провадження – створення умов, спрямованих на забезпечення правильного, своєчасного та безперешкодного розгляду справи по суті.

Завданнями підготовчого провадження є такі:

- 1) остаточне визначення предмета спору та характеру спірних правовідносин, позовних вимог та складу учасників судового процесу;
- 2) з'ясування заперечень проти позовних вимог;
- 3) визначення обставин справи, які підлягають встановленню, та зібрання відповідних доказів;
- 4) вирішення відводів;
- 5) визначення порядку розгляду справи;
- 6) вчинення інших дій з метою забезпечення правильного, своєчасного і безперешкодного розгляду справи по суті (ст. 189 ЦПК України).

Підготовче провадження починається відкриттям провадження у справі і закінчується закриттям підготовчого засідання, його слід провести протягом шістдесяти днів з дня відкриття провадження у справі. У виняткових випадках для належної підготовки справи для розгляду по суті цей строк може бути продовжений не більше ніж на тридцять днів за клопотанням однієї із сторін або з ініціативи суду.

Ухвала про відкриття провадження у справі надсилається учасникам справи, а також іншим особам, якщо від них витребуються докази, в порядку, встановленому ст. 272 ЦПК України. Одночасно з копією ухвали про відкриття провадження у справі учасникам справи надсилається копія позовної заяви з копіями доданих до неї документів.

У строк, установлений судом в ухвалі про відкриття провадження у справі, відповідач має право надіслати: суду – відзив на позовну заяву і всі письмові й електронні докази (які можна доставити до суду), висновки експертів і заяви свідків, що підтверджують заперечення проти позову; позивачу, іншим відповідачам, а також третім особам – копію відзиву та доданих до нього документів. У разі ненадання відповідачем відзиву у встановлений судом строк без поважних причин суд має право вирішити спір за наявними матеріалами справи.

У строк, установлений судом в ухвалі про відкриття провадження у справі або ухвалі, постановленій у підготовчому засіданні (якщо третіх осіб було залучено у підготовчому засіданні), треті особи, які не заявляють самостійні вимоги щодо предмета спору, мають право подати письмові пояснення щодо позову або відзиву. Учасники справи мають право надати відповідь на такі пояснення до закінчення підготовчого провадження.

Згідно зі ст. 193 ЦПК України відповідач має право подати зустрічний позов у строк для подання відзиву. Зустрічний позов приймається до спільного розгляду з первісним позовом, якщо обидва позови є

взаємопов'язаними і спільний їх розгляд є доцільним, зокрема, коли вони виникають з одних правовідносин або якщо задоволення зустрічного позову може виключити повністю або частково задоволення первісного позову. Вимоги за зустрічним позовом ухвалою суду об'єднуються в одне провадження з первісним позовом.

Відповідно до ст. 196 ЦПК України для виконання завдання підготовчого провадження в кожній судовій справі, яка розглядається за правилами загального позовного провадження, проводиться підготовче засідання. Дата і час підготовчого засідання призначаються суддею з урахуванням обставин справи і необхідності вчинення відповідних процесуальних дій. Підготовче засідання має бути розпочате не пізніше ніж через тридцять днів з дня відкриття провадження у справі, воно здійснюється судом із повідомленням учасників справи.

У підготовчому засіданні суд:

1) оголошує склад суду, а також прізвища, імена та по батькові секретаря судового засідання, перекладача і спеціаліста, з'ясовує наявність підстав для відводів;

2) з'ясовує, чи бажають сторони укласти мирову угоду, передати справу на розгляд третейського суду або звернутися до суду для проведення врегулювання спору за участю судді;

3) у разі потреби заслуховує уточнення позовних вимог і заперечень проти них та розглядає відповідні заяви;

4) вирішує питання про вступ у справу інших осіб, заміну неналежного відповідача, залучення співвідповідача, об'єднання справ і роз'єднання позовних вимог, прийняття зустрічного позову, якщо ці питання не були вирішені раніше;

5) може роз'яснювати учасникам справи, які обставини належать до предмета доказування, які докази мають бути подані тим чи іншим учасником справи;

6) з'ясовує, чи повідомили сторони про всі обставини справи, які їм відомі;

7) з'ясовує, чи надали сторони докази, на які вони посилаються у позові і відзиві, а також докази, витребувані судом, чи причини їх неподання; вирішує питання про проведення огляду письмових, речових та електронних доказів у місці їх перебування; вирішує питання про витребування додаткових доказів та визначає строки їх подання, вирішує питання про забезпечення доказів, якщо ці питання не були вирішені раніше;

- 8) вирішує питання про призначення експертизи, виклик у судові засідання експертів, свідків, залучення перекладача та/або спеціаліста;
- 9) за клопотанням учасників справи вирішує питання про забезпечення позову і про зустрічне забезпечення;
- 10) вирішує заяви та клопотання учасників справи;
- 11) направляє судові доручення;
- 12) установлює строки для подання відповіді на відзив та заперечення;
- 13) установлює строк для подання пояснень третіми особами та відповіді учасників справи на такі пояснення;
- 14) установлює строки та порядок врегулювання спору за участю судді за наявності згоди сторін на його проведення;
- 15) призначає справу до розгляду по суті, визначає дату, час і місце проведення судового засідання (декількох судових засідань – у разі складності справи) для розгляду справи по суті;
- 16) установлює порядок з'ясування обставин, на які сторони посиляються як на підставу своїх вимог і заперечень, та порядок дослідження доказів, якими вони обґрунтовуються під час розгляду справи по суті, про що зазначається в протоколі судового засідання;
- 17) з'ясовує розмір заявлених сторонами судових витрат;
- 18) вирішує питання про колегіальний розгляд справи;
- 19) здійснює інші дії, потрібні для забезпечення правильного і своєчасного розгляду справи по суті.

Підготовче засідання проводиться за правилами, встановленими главою 6 розділу III ЦПК України, з урахуванням особливостей підготовчого засідання, встановлених ЦПК України.

Суд відкладає підготовче засідання в межах визначеного ЦПК України строку підготовчого провадження у випадках:

- 1) визначених ч. 2 ст. 223 ЦПК України;
- 2) залучення до участі або вступу у справу третьої особи, заміни неналежного відповідача, залучення співвідповідача;
- 3) в інших випадках, коли питання, визначені ч. 2 ст. 197 ЦПК України, не можуть бути розглянуті у цьому підготовчому засіданні.

У зв'язку із заміною неналежного відповідача або залучення співвідповідача такі особи мають право подати клопотання про розгляд справи спочатку не пізніше двох днів з дня вручення відповідної ухвали; якщо таке клопотання не буде подане у вказаний строк, суд продовжує розгляд справи.

У зв'язку зі вступом у справу третьої особи, яка заявляє самостійні вимоги щодо предмета спору, така особа, а також інші учасники справи мають право подати клопотання про розгляд справи спочатку не пізніше двох днів з дня вручення їм відповідної ухвали. Якщо таке клопотання не буде подане у вказаний строк, суд продовжує розгляд справи.

Якщо розгляд справи у випадках, передбачених ЦПК України, починається спочатку, суд призначає та проводить підготовче засідання спочатку в загальному порядку, крім випадку ухвалення рішення про колегіальний розгляд справи, коли підготовче засідання проводиться спочатку лише у разі, якщо суд дійшов висновку про необхідність його проведення.

Суд може **оголосити перерву у підготовчому засіданні** у разі потреби, зокрема у випадках:

- 1) заміни відведеного експерта, перекладача або спеціаліста;
- 2) невиконання учасником справи вимог ухвали про відкриття провадження у справі у встановлений судом строк, якщо воно перешкоджає завершенню підготовчого провадження;
- 3) неподання витребуваних доказів особою, яка не є учасником судового процесу;
- 4) витребування нових (додаткових) доказів.

У разі відкладення підготовчого засідання або оголошення перерви підготовче засідання продовжується зі стадії, на якій засідання було відкладене або у ньому була оголошена перерва.

За результатами підготовчого засідання суд постановляє одну з таких ухвал: про залишення позовної заяви без розгляду, провадження у справі, підготовче провадження та призначення справи до судового розгляду по суті. За результатами підготовчого провадження суд ухвалює рішення суду у разі визнання позову відповідачем.

§ 3. Урегулювання спору за участю судді

Урегулюванням спору за участю судді є вирішення спору за згодою сторін за участю судді до початку розгляду справи по суті. Такий спосіб врегулювання спору в процесуальній літературі отримав назву **«судова медіація»**.

Судова медіація має багато переваг порівняно із загальним судовим порядком розв'язання спорів. Зокрема, для сторін це економія як часових, так і фінансових ресурсів, забезпечення вирішення справи на ранній стадії, урегулювання спору на умовах дотримання конфіденційності, можливість збереження або відновлення ділових відносин з

іншою стороною та гарантія виконання рішення у разі проведення успішної процедури.

Урегулювання спору за участю судді здійснюється за згодою сторін до початку розгляду справи по суті. Урегулювання спору за участю судді не допускається у разі, якщо у справу вступила третя особа, яка заявляє самостійні вимоги щодо предмета спору. Відповідно до ст. 202 ЦПК України про проведення процедури врегулювання спору за участю судді суд постановляє ухвалу, якою одночасно зупиняє провадження у справі. У разі недосягнення сторонами мирного врегулювання спору за наслідками проведення врегулювання спору повторне проведення такого врегулювання спору за участю судді не допускається.

Порядок проведення врегулювання спору за участю судді визначає ст. 203 ЦПК України. Проведення врегулювання спору за участю судді здійснюється у формі спільних та/або закритих нарад. Сторони мають право брати участь у цих нарадах у режимі відеоконференції. Спільні наради проводяться за участю всіх сторін, їх представників та судді. Закриті наради проводяться за ініціативою судді з кожною із сторін окремо. Суддя спрямовує проведення врегулювання спору для досягнення сторонами врегулювання спору. З урахуванням конкретних обставин проведення наради суддя може оголосити перерву в межах строку проведення врегулювання.

На початку проведення першої спільної наради з врегулювання спору суддя роз'яснює сторонам мету, порядок проведення врегулювання спору за участю судді, права та обов'язки сторін. Під час проведення спільних нарад він з'ясовує підстави та предмет позову, підстави заперечень, роз'яснює сторонам предмет доказування по категорії спору, який розглядається, пропонує сторонам надати пропозиції щодо шляхів мирного врегулювання спору та здійснює інші дії, спрямовані на мирне врегулювання сторонами спору. Суддя може запропонувати сторонам можливий шлях мирного врегулювання спору. Під час закритих нарад він має право звертати увагу сторони на судову практику в аналогічних спорах, пропонувати стороні та/або її представнику можливі шляхи мирного врегулювання спору. Під час проведення врегулювання спору суддя не має права надавати сторонам юридичні поради та рекомендації, надавати оцінку доказів у справі.

Інформація, отримана будь-якою зі сторін, а також суддею під час проведення врегулювання спору, є конфіденційною. Під час проведення врегулювання спору за участю судді протокол наради не ведеться, і фіксування технічними засобами не здійснюється. Під час

врегулювання спору за участю судді забороняється використовувати портативні аудіотехнічні пристрої, а також здійснювати фото- і кінозйомку, відео- чи звукозапис. У разі потреби до участі в нарадах залучається перекладач. Він попереджається про конфіденційний характер інформації, отриманої під час проведення врегулювання спору за участю судді.

Відповідно до ст. 204 ЦПК України врегулювання спору за участю судді припиняється:

1) у разі подання стороною заяви про припинення врегулювання спору за участю судді;

2) у разі закінчення строку врегулювання спору за участю судді; про припинення врегулювання спору за участю судді постановляється ухвала, яка оскарженню не підлягає, одночасно суддя вирішує питання про поновлення провадження у справі;

3) за ініціативою судді у разі затягування врегулювання спору будь-якою із сторін;

4) у разі укладення сторонами мирової угоди та звернення до суду із заявою про її затвердження або звернення позивача до суду із заявою про залишення позовної заяви без розгляду, або в разі відмови позивача від позову чи визнання позову відповідачем.

§ 4. Відмова позивача від позову. Мирова угода сторін

Відповідно до ст. 206 ЦПК України позивач може відмовитися від позову, а відповідач – визнати позов на будь-якій стадії провадження у справі, зазначивши про це в заяві по суті справи або в окремій письмовій заяві.

До ухвалення судового рішення у зв'язку з відмовою позивача від позову або визнанням позову відповідачем суд роз'яснює сторонам наслідки відповідних процесуальних дій, перевіряє, чи не обмежувався представник відповідної сторони у повноваженнях на їх вчинення. У разі відмови позивача від позову суд постановляє ухвалу про закриття провадження у справі. У разі визнання відповідачем позову суд за наявності для того законних підстав ухвалює рішення про задоволення позову. Якщо визнання відповідачем позову суперечить закону або порушує права, свободи чи інтереси інших осіб, суд постановляє ухвалу про відмову у прийнятті визнання відповідачем позову і продовжує судовий розгляд.

Суд не приймає відмову позивача від позову, визнання позову відповідачем у справі, в якій особу представляє її законний представник, якщо його дії суперечать інтересам особи, яку він представляє.

Сторони на будь-якій стадії судового процесу можуть укласти мирову угоду і повідомити про це суд, зробивши спільну письмову заяву. **Мирова угода** – це розпорядча дія сторін, договір сторін про припинення розгляду справи в суді на узгоджених ними умовах.

Треті особи, які не заявляють самостійних вимог на предмет спору, брати участь в укладенні мирової угоди не можуть. Треті особи, які заявляють самостійні вимоги на предмет спору, користуються всіма правами позивача та мають право укласти мирові угоди на загальних підставах.

Відповідно до ст. 207 ЦПК України мирова угода укладається сторонами з метою врегулювання спору на підставі взаємних поступок і має стосуватися лише прав та обов'язків сторін. У мировій угоді сторони можуть вийти за межі предмета спору за умови, що така угода не порушує прав чи охоронюваних законом інтересів третіх осіб.

До ухвалення судового рішення у зв'язку з укладенням сторонами мирової угоди суд роз'яснює сторонам наслідки такого рішення, перевіряє, чи не були обмежені представники сторін вчинити відповідні дії. Укладена сторонами мирова угода затверджується ухвалою суду, в резолютивній частині якої зазначаються умови угоди. Затверджуючи мирову угоду, суд цією ж ухвалою водночас закриває провадження у справі.

Суд відмовляє у затвердженні мирової угоди і продовжує судовий розгляд, якщо:

- 1) умови мирової угоди суперечать закону або порушують права чи охоронювані законом інтереси інших осіб, є невиконуваними;
- 2) одну із сторін мирової угоди представляє її законний представник, дії якого суперечать інтересам особи, яку він представляє.

Виконання мирової угоди здійснюється особами, які її уклали, в порядку і в строки, передбачені цією угодою. Ухвала про затвердження мирової угоди є виконавчим документом та має відповідати вимогам до виконавчого документа, встановленим Законом України «Про виконавче провадження». У разі невиконання затвердженої судом мирової угоди ухвала суду про затвердження мирової угоди може бути подана для її примусового виконання в порядку, передбаченому законодавством для виконання судових рішень.

§ 5. Розгляд справи по суті та його значення.

Порядок розгляду справи в суді першої інстанції

***Розгляд справи по суті** – стадія, яка посідає центральне місце серед стадій цивільного процесу, завданням якої є розгляд та вирішення спору на підставі зібраних у підготовчому провадженні матеріалів, а також розподіл судових витрат, чим визначаються завдання розгляду справи по суті.*

Значення цієї стадії полягає насамперед у тому, що захист майнових та інших прав і законних інтересів юридичних та фізичних осіб відбувається головним чином у процесі розгляду та вирішення правових спорів, що виникли між ними. Під час розгляду справи по суті перевіряється обґрунтованість взаємних вимог і заперечень сторін, на підставі всебічного, повного й об'єктивного дослідження доказів установлюються їх дійсні права та обов'язки, з'ясовуються умови та причини виникнення спору.

Одним із важливих факторів ефективності судового розгляду є швидкість розгляду справи: вимоги закону сформульовано таким чином, щоб розгляд справи зазвичай можна було завершити у першому ж судовому засіданні.

Розгляд справи по суті – основна стадія цивільного процесу, оскільки саме в ній діють на повну силу всі принципи судочинства: незалежність суддів, гласність судового розгляду, рівноправність сторін, змагальність, безпосередність дослідження доказів і безперервність судового розгляду.

Суд має розпочати розгляд справи по суті не пізніше ніж через шістьдесят днів з дня відкриття провадження у справі, а у разі продовження строку підготовчого провадження – не пізніше наступного дня з дня закінчення такого строку. Суд розглядає справу по суті протягом тридцяти днів з дня початку розгляду справи по суті.

Розгляд справи по суті відбувається в судовому засіданні, яке проводиться у спеціально обладнаному приміщенні – залі судових засідань. Окремі процесуальні дії в разі потреби можуть вчинятися за межами приміщення суду. Про місце, дату і час судового засідання суд повідомляє учасників справи.

Відповідно до ст. 211 ЦПК України учасник справи має право заявити клопотання про розгляд справи за його відсутності. Якщо таке клопотання заявили всі учасники справи, судовий розгляд справи здійснюється на підставі наявних у суду матеріалів. Судове засідання проводиться у спеціально обладнаному приміщенні – залі судових засідань.

Окремі процесуальні дії в разі потреби можуть вчинятися за межами приміщення суду. Під час розгляду справи по суті суд сприяє примиренню сторін.

Учасники справи мають право брати участь у судовому засіданні в режимі відеоконференції поза межами приміщення суду за умови наявності у суді відповідної технічної можливості, про яку суд зазначає в ухвалі про відкриття провадження у справі, крім випадків, коли явка цього учасника справи в судове засідання визнається судом обов'язковою. Учасник справи подає заяву про участь у судовому засіданні в режимі відеоконференції поза межами приміщення суду не пізніше ніж за п'ять днів до судового засідання. Копія заяви в той самий строк надсилається іншим учасникам справи. Учасники справи беруть участь у судовому засіданні в режимі відеоконференції поза межами приміщення суду з використанням власних технічних засобів та електронного підпису згідно з вимогами Положення про Єдину судову інформаційно-телекомунікаційну систему та/або положень, що визначають порядок функціонування її окремих підсистем (модулів). Ризики технічної неможливості участі в відеоконференції поза межами приміщення суду, переривання зв'язку тощо несе учасник справи, який подав відповідну заяву.

Свідок, перекладач, спеціаліст та експерт можуть брати участь у судовому засіданні в режимі відеоконференції виключно в приміщенні суду. У клопотанні про участь у судовому засіданні в режимі відеоконференції в приміщенні суду в обов'язковому порядку зазначається суд, в якому необхідно забезпечити її проведення. Таке клопотання може бути подано не пізніше як за п'ять днів до відповідного судового засідання. Відеоконференція, в якій беруть участь учасники справи, фіксується судом, який розглядає справу, за допомогою технічних засобів відео- та звукозапису. Відео- та звукозапис відеоконференції зберігається в матеріалах справи (ст. 212 ЦПК України).

Успішність проведення судового розгляду значною мірою визначається суддею, головуєчим у судовому засіданні. У разі одноособового розгляду справи суддя, який розглядає справу, є головуєчим у судовому засіданні, а в разі колегіального розгляду справи головуєчим у судовому засіданні є суддя-доповідач, визначений Єдиною судовою інформаційно-телекомунікаційною системою під час розподілу справи. Головуючий керує перебігом судового засідання, забезпечує додержання послідовності та порядку вчинення процесуальних дій, здійснення учасниками судового процесу їх процесуальних прав і виконання ними обов'язків, спрямовує судовий розгляд на забезпечення повного,

всебічного й об'єктивного з'ясування обставин справи, усуваючи із судового розгляду все, що не має істотного значення для вирішення справи. Головуючий вживає необхідних заходів для забезпечення в судовому засіданні належного порядку з дотриманням прав учасників судового процесу. Головуючий розглядає скарги на дії чи бездіяльність судового розпорядника стосовно виконання покладених на нього обов'язків, про що зазначається в протоколі судового засідання.

Учасники судового процесу, а також інші особи, присутні в залі судового засідання, зобов'язані виконувати розпорядження головуючого, додержуватися в судовому засіданні встановленого порядку та утримуватися від будь-яких дій, що свідчать про явну неповагу до суду або встановлених у суді правил.

Учасники судового процесу, а також інші присутні у судовому засіданні особи звертаються до суду словами «Ваша честь». Особи, присутні в залі судового засідання, мають встати, коли входить і виходить суд. Рішення суду особи, присутні в залі, заслуховують стоячи. Учасники судового процесу та інші особи, присутні в залі судового засідання, звертаються до суду та один до одного, дають пояснення, показання, висновки, консультації тощо, стоячи. Відступ від таких вимог допускається з дозволу головуючого.

За прояв неповаги до суду винні особи притягуються до відповідальності, встановленої законом. Питання про притягнення учасника справи або іншої особи, присутньої в залі судового засідання, до відповідальності за прояв неповаги до суду вирішується судом негайно після вчинення правопорушення, для чого у судовому засіданні із розгляду справи оголошується перерва, або після закінчення судового засідання. Учасники справи передають документи та інші матеріали головуючому через судового розпорядника.

Судове засідання умовно можна поділити на такі частини:

- відкриття розгляду справи по суті;
- з'ясування обставин справи та дослідження доказів;
- судові дебати;
- ухвалення рішення.

Відкриття розгляду справи по суті є системою процесуальних дій, спрямованих на те, щоб виявити можливість розгляду справи по суті. Тобто змістом цієї частини судового засідання є визначення можливості проведення судового засідання.

Суд під час відкриття розгляду справи по суті здійснює такі дії:

– відкриття судового засідання та оголошення, яка справа підлягає розгляду;

– перевірка явки учасників судового процесу у засідання та вирішення судом питання про наслідки їх неявки в судове засідання; секретар судового засідання доповідає, хто з учасників судового процесу братиме участь у судовому засіданні в режимі відеоконференції, чи повідомлено тих учасників судового процесу, хто не з'явився, про дату, час і місце судового засідання; суд вирішує питання про наслідки неявки учасників процесу в судове засідання;

– установлення судом особи тих, хто бере участь у судовому засіданні, а також перевірка повноважень представників;

– оголошення складу суду, а також прізвища перекладача, спеціаліста і секретаря судового засідання;

– роз'яснення за клопотанням учасника справи його прав та обов'язків, крім випадків, коли учасника справи представляє адвокат;

– видалення свідків із зали судового засідання у відведені для цього приміщення без можливості ознайомлення з перебігом судового засідання; судовий розпорядник вживає заходів щодо того, щоб свідки, вже допитані судом, не спілкувалися з тими, яких суд ще не допитав;

– розгляд та вирішення заяв та клопотань учасників справи, пов'язаних із розглядом справи, що не були заявлені з поважних причин у підготовчому провадженні або в інший строк, визначений судом.

Після вчинення підготовчих дій, суд переходить до наступної частини судового засідання – *з'ясування обставин справи та дослідження доказів*.

З'ясування обставин справи та дослідження доказів як частина судового засідання є основною, оскільки саме тут за участю всіх суб'єктів процесу в умовах змагальності та рівноправності сторін досліджуються обставини справи. Саме тут розкривається принцип безпосередності судового розгляду, що дає змогу суду особисто сприйняти й оцінити доказову інформацію, всебічно проаналізувати обставини справи й ухвалити обґрунтоване та законне рішення. У законі закріплено норму про незмінність складу суду під час здійснення розгляду справи.

З'ясування обставин справи та дослідження доказів складається з таких послідовно здійснюваних процесуальних дій.

Суд заслуховує вступне слово позивача та третьої особи, яка бере участь на його стороні, відповідача і третьої особи, яка бере участь на його стороні, а також інших учасників справи. У вступному слові учасники справи в усній формі стисло викладають зміст та підстави своїх

вимог і заперечень щодо предмета позову, дають потрібні пояснення щодо них. Якщо разом зі стороною і третьою особою у справі беруть участь їх представники, суд після сторони та/або третьої особи заслушує їх представників. За клопотанням сторони чи третьої особи виступати зі вступним словом може лише представник.

Заслухавши вступне слово учасників справи суд з'ясовує обставини, на які учасники справи посилаються як на підставу своїх вимог і заперечень, та досліджує в порядку, визначеному в підготовчому засіданні у справі, докази, якими вони обґрунтовуються. З урахуванням змісту спірних правовідносин, обставин справи та зібраних у справі доказів суд під час розгляду справи по суті може змінити порядок з'ясування обставин справи та порядок дослідження доказів, про що зазначається у протоколі судового засідання.

Під час розгляду справи суд повинен безпосередньо дослідити докази у справі: ознайомитися з письмовими та електронними доказами, висновками експертів, поясненнями учасників справи, викладеними в заявах по суті справи, і показаннями свідків та оглянути речові докази. Письмові, речові й електронні докази оглядаються у судовому засіданні, за винятком випадків, передбачених законом, і пред'являються учасникам справи за їх клопотанням, а в разі потреби – також свідкам, експертам і спеціалістам. Учасники справи можуть давати свої пояснення з приводу письмових, речових та електронних доказів або протоколів їх огляду і ставити питання експертам. Першою ставить питання особа, за клопотанням якої було викликано експерта.

Про закінчення з'ясування обставин та перевірки їх доказами суд зазначає в протоколі судового засідання і переходить до судових дебатів.

У судових дебатах виступають із промовами (заключним словом) учасники справи. У своїй промові учасник справи може посилатися лише на обставини і докази, досліджені в судовому засіданні. У дебатах учасник виступає самостійно або призначає для виступу одного представника. Порядок проведення, тривалість судових дебатів і черговість виступів учасників справи визначаються головуючим, виходячи з розумно необхідного часу для роз'яснення учасниками справи їх позиції у справі. З дозволу суду промовці можуть обмінюватися репліками. Право останньої репліки завжди належить відповідачеві та його представникові.

Після судових дебатів суд виходить до нарадчої кімнати (спеціально обладнаного для ухвалення судових рішень приміщення) для ухвалення рішення, оголосивши орієнтовний час його оголошення. Під час

ухвалення судового рішення ніхто не має права перебувати в нарадчій кімнаті, крім складу суду, який розглядає справу.

Відповідно до ст. 264 ЦПК України під час ухвалення рішення суд вирішує такі питання:

1) чи існували обставини (факти), якими обґрунтовувалися вимоги та заперечення, та якими доказами вони підтверджуються;

2) чи є інші фактичні дані, які мають значення для вирішення справи, та докази на їх підтвердження;

3) які правовідносини сторін впливають із встановлених обставин;

4) яка правова норма підлягає застосуванню до цих правовідносин;

5) чи слід позов задовольнити або в позові відмовити;

6) як розподілити між сторонами судові витрати;

7) чи є підстави допустити негайне виконання судового рішення;

8) чи є підстави для скасування заходів забезпечення позову.

Під час ухвалення рішення суд не може виходити за межі позовних вимог.

Ухвалюючи рішення у справі, суд, за заявою позивача, поданою до закінчення підготовчого провадження, може визнати недійсним повністю чи у певній частині пов'язаний із предметом спору правочин, який суперечить закону, якщо позивач доведе, що він не міг включити відповідну вимогу до позовної заяви із незалежних від нього причин.

Рішення суду проголошується у судовому засіданні, яким завершується розгляд справи, публічно, крім випадків, установлених ЦПК. Суд може проголосити лише вступну та резолютивну частини рішення суду. Під час проголошення рішення суду суддя *не оголошує* такі відомості щодо учасників справи: проживання або перебування фізичних осіб із зазначенням адреси, номери телефонів чи інших засобів зв'язку, адреси електронної пошти, реєстраційні номери облікової картки платника податків, реквізити документів, що посвідчують особу, унікальні номери запису в Єдиному державному демографічному реєстрі, реєстраційні номери транспортних засобів, номери банківських рахунків, номери платіжних карток та інформація, для забезпечення захисту якої розгляд справи або вчинення окремих процесуальних дій відбувалися в закритому судовому засіданні.

Головуючий у судовому засіданні роз'яснює зміст рішення, порядок і строк його оскарження. У разі неявки всіх учасників справи у судовому засіданні, яким завершується розгляд справи, або розгляду справи без повідомлення (виклику) учасників справи, суд підписує рішення без його проголошення. Датою ухвалення рішення є дата його

проголошення (незалежно від того, яке рішення проголошено – повне чи скорочене). Датою ухвалення рішення, ухваленого за відсутності учасників справи, є дата складення повного судового рішення. У разі проголошення у судовому засіданні лише вступної та резолютивної частин рішення суд повідомляє, коли буде складено повне рішення.

Рішення суду (повне або скорочене) підписується всім складом суду у день його складення і додається до справи. Суд, який ухвалив рішення, не може сам скасувати або змінити це рішення, крім випадків, визначених ЦПК України.

Рішення суду проголошуються негайно після їх постановлення за правилами проголошення рішень суду. В ухвалі, яку суд постановляє без виходу до нарадчої кімнати, оголошуються висновок суду та мотиви, з яких суд дійшов такого висновку.

§ 6. Фіксування судового процесу

Суд відповідно до ст. 247 ЦПК України під час судового розгляду справи здійснює повне фіксування судового засідання за допомогою відео- та/або звукозаписувального технічного засобу в порядку, передбаченому Положенням про Єдину судову інформаційно-телекомунікаційну систему. Фіксування судового засідання технічними засобами здійснює секретар судового засідання.

За наявності заперечень з боку будь-кого з учасників судового процесу проти здійснення повного фіксування судового засідання за допомогою відеозаписувального технічного засобу таке фіксування здійснюється лише за допомогою звукозаписувального технічного засобу.

У разі неявки в судове засідання всіх учасників справи чи в разі, якщо відповідно до положень ЦПК України розгляд справи здійснюється судом за відсутності учасників справи, фіксування судового процесу за допомогою технічного засобу не здійснюється.

Повне або часткове відтворення технічного запису судового засідання здійснюється на вимогу учасника справи або за ініціативою суду. Учасник справи має право отримати копію технічного запису судового процесу.

Технічний запис судового засідання є додатком до протоколу судового засідання і після закінчення судового засідання приєднується до матеріалів справи.

Відповідно до ст. 248 ЦПК України у судовому засіданні секретар судового засідання забезпечує ведення протоколу судового засідання, крім випадків, передбачених ЦПК України.

У **протоколі судового засідання** зазначаються такі відомості:

- 1) рік, місяць, число і місце судового засідання;
- 2) найменування суду, який розглядає справу, прізвище та ініціали судді, секретаря судового засідання;
- 3) справа, що розглядається, імена (найменування) сторін та інших учасників справи;
- 4) порядковий номер вчинення процесуальної дії;
- 5) назва процесуальної дії;
- 6) час вчинення процесуальної дії;
- 7) ухвали суду, постановлені в судовому засіданні, не виходячи до нарадчої кімнати;
- 8) інші відомості, визначені ЦПК України.

Протокол судового засідання веде секретар судового засідання та підписує його невідкладно, але не пізніше наступного дня після судового засідання і приєднує до справи.

Учасники справи мають право ознайомитися з технічним записом судового процесу, протоколом судового засідання та протягом п'яти днів з дня підписання протоколу у справі подати до суду письмові зауваження з приводу неповноти або неправильності технічного запису або відомостей, що містяться у протоколі судового засідання.

Суд розглядає зауваження щодо технічного запису судового процесу та протоколу судового засідання не пізніше п'яти днів з дня їх подання і за результатами розгляду постановляє ухвалу, якою враховує зауваження або мотивовано відхиляє їх.

У разі пропуску строку подання зауважень і відсутності підстав для його поновлення суд залишає їх без розгляду.

Відповідно до ст. 250 ЦПК України під час вчинення окремої процесуальної дії поза судовим засіданням складається протокол. Під час його складання можуть застосовуватися технічні засоби.

У протоколі вчинення окремої процесуальної дії зазначаються такі відомості:

- 1) рік, місяць, число і місце вчинення процесуальної дії;
- 2) час початку вчинення процесуальної дії;
- 3) найменування суду, що розглядає справу, прізвище та ініціали судді, секретаря судового засідання;
- 4) справа, що розглядається, імена (найменування) учасників справи;
- 5) відомості про явку учасників судового процесу;

б) відомості про роз'яснення учасникам справи їх процесуальних прав та обов'язків;

7) усі розпорядження головуючого та постановлені ухвали, дані про застосування технічних засобів фіксування судового процесу;

8) заяви і клопотання учасників справи;

9) основний зміст пояснень учасників справи, показань свідків, роз'яснень експертами висновків і відповідей на поставлені їм додаткові питання, консультацій та висновків спеціалістів;

10) докази, їх опис, а в разі якщо докази не додаються до справи, – номер та зміст письмових доказів;

11) час закінчення вчинення процесуальної дії;

12) інші відомості, визначені ЦПК України.

Протокол треба оформити не пізніше наступного дня після вчинення окремої процесуальної дії, його мають підписати головуючий та секретар судового засідання. Протокол приєднується до справи і зберігається в установленому порядку разом з її матеріалами. Письмові зауваження з приводу неповноти або неправильності протоколу вчинення окремої процесуальної дії подаються до суду протягом п'яти днів з дня його підписання та розглядаються судом у порядку, встановленому ЦПК України.

§ 7. Залишення позову без розгляду

***Залишення позову без розгляду** – це форма закінчення судом розгляду справи без ухвалення рішення суду у зв'язку з виявленням обставин, які перешкоджають розгляду справи, але можуть бути усунуті в майбутньому.*

Відповідно до ст. 257 ЦПК України суд постановляє ухвалу про залишення позову без розгляду, якщо:

1) позов подано особою, яка не має цивільної процесуальної дієздатності;

2) позовну заяву від імені заінтересованої особи подано особою, яка не має повноважень на ведення справи;

3) належним чином повідомлений позивач повторно не з'явився в судові засідання або не повідомив про причини неявки, крім випадку, якщо від нього надійшла заява про розгляд справи за його відсутності, і його нез'явлення не перешкоджає розгляду справи;

4) у провадженні цього чи іншого суду є справа із спору між тими самими сторонами, про той самий предмет і з тих самих підстав;

5) позивач до початку розгляду справи по суті подав заяву про залишення позову без розгляду;

6) між сторонами укладено угоду про передання спору на вирішення до третейського суду, і від відповідача не пізніше початку розгляду справи по суті, але до подання ним першої заяви щодо суті спору надійшли заперечення проти вирішення спору в суді, якщо тільки суд не визнає, що така угода є недійсною, втратила чинність або не може бути виконана;

7) дієздатна особа, в інтересах якої у встановлених законом випадках відкрито провадження у справі за заявою іншої особи, не підтримує заявлених вимог, і від неї надійшла відповідна заява;

8) провадження у справі відкрито за заявою, поданою без додержання вимог, викладених у ст. 175, 177 ЦПК України, та не було сплачено судовий збір, і позивач не усунув цих недоліків у встановлений судом строк;

9) позивач без поважних причин не подав витребувані судом докази, потрібні для вирішення спору;

10) позивач у визначений судом строк не вніс кошти для забезпечення судових витрат відповідача, і відповідач подав заяву про залишення позову без розгляду;

11) після відкриття провадження судом установлено, що позивач подав до цього самого суду інший позов (позови) до цього самого відповідача (відповідачів) з тим самим предметом та з однакових підстав і щодо такого позову (позовів) на час вирішення питання про відкриття провадження у справі, що розглядається, не була постановлена ухвала про відкриття або відмову у відкритті провадження у справі, повернення позовної заяви або залишення позову без розгляду;

12) між сторонами укладено угоду про передання спору на вирішення суду іншої держави, якщо право укласти таку угоду передбачається законом або міжнародним договором України, за винятком випадків, якщо суд визнає, що така угода суперечить закону або міжнародному договору України, є недійсною, втратила чинність або не може бути виконана.

Особа, позов якої залишено без розгляду, після усунення умов, що були підставою для залишення заяви без розгляду, має право звернутися до суду повторно. В ухвалі про залишення позову без розгляду можуть бути вирішені питання про розподіл між сторонами судових витрат і про повернення судового збору з державного бюджету.

§ 8. Зупинення провадження у справі.

Поновлення провадження у справі

Зупинення провадження у справі – це тимчасове припинення всіх процесуальних дій у справі, зумовлене настанням зазначених у законі обставин, що перешкоджають подальшому судочинству.

Відповідно до ст. 251 ЦПК України **суд зобов'язаний зупинити провадження у справі** у разі:

1) смерті або оголошення фізичної особи померлою, яка була стороною у справі, якщо спірні правовідносини допускають правонаступництво;

2) перебування сторони або третьої особи, яка заявляє самостійні вимоги щодо предмета спору, у складі Збройних Сил України або інших утворених відповідно до закону військових формувань, переведених на воєнний стан або залучених до проведення антитерористичної операції;

3) призначення або заміни законного представника у випадках, передбачених ст. 63 ЦПК України;

4) надання сторонам у справі про розірвання шлюбу строку для примирення;

5) ухвалення рішення про врегулювання спору за участю судді;

6) об'єктивної неможливості розгляду цієї справи до вирішення іншої справи, що розглядається в порядку конституційного провадження, адміністративного, цивільного, господарського чи кримінального судочинства, – до набрання законної чинності судовим рішенням в іншій справі; суд не може посилатися на об'єктивну неможливість розгляду справи у тому разі, коли зібрані докази дають змогу встановити та оцінити обставини (факти), які є предметом судового розгляду.

Суд **має право зупинити провадження** у справі за заявою учасника справи, а також із власної ініціативи у таких випадках:

1) перебування учасника справи на альтернативній (невійськовій) службі не за місцем проживання або на строковій військовій службі;

2) захворювання учасника справи, підтвердженого медичною довідкою, що виключає можливість явки до суду протягом тривалого часу;

3) перебування учасника справи у довгостроковому службовому відрядженні;

4) розшуку відповідача в разі неможливості розгляду справи за його відсутності;

5) призначення судом експертизи;

6) направлення судового доручення щодо збирання доказів у порядку, встановленому ст. 87 ЦПК України;

8) звернення із судовим дорученням про надання правової допомоги, вручення виклику до суду чи інших документів до іноземного суду або іншого компетентного органу іноземної держави;

9) винесення ухвали про тимчасове вилучення доказів державним виконавцем для дослідження судом;

10) перегляду судового рішення у подібних до цих правовідносинах (в іншій справі) у касаційному порядку палатою, об'єднаною палатою, Великою Палатою Верховного Суду.

Не допускається зупинення провадження у справі про стягнення аліментів з підстави наявності спору про батьківство (материнство), визначення місця проживання дитини, про участь одного з батьків або родичів у вихованні дитини та спілкуванні з дитиною. З питань, зазначених у цій статті, суд постановляє ухвалу.

Провадження у справі поновлюється за клопотанням учасників справи або за ініціативою суду не пізніше десяти днів з дня отримання судом повідомлення про усунення обставин, що викликали його зупинення. Про поновлення провадження у справі суд постановляє ухвалу (ст. 254 ЦПК України). З дня поновлення провадження у справі перебіг процесуальних строків продовжується. Провадження у справі продовжується зі стадії, на якій його було зупинено.

§ 9. Закриття провадження у справі

Закриття провадження у справі – це форма закінчення розгляду цивільної справи без ухвалення судового рішення у зв'язку з виявленням після відкриття провадження у справі обставин, з якими закон пов'язує неможливість судового розгляду справи.

Цивільним процесуальним законом у ст. 255 ЦПК України встановлено вичерпний перелік підстав для закриття провадження у справі, який не підлягає розширеному тлумаченню. Так, суд своєю ухвалою закриває провадження у справі, якщо:

- 1) справа не підлягає розгляду в порядку цивільного судочинства;
- 2) відсутній предмет спору;
- 3) набрали законної чинності рішення суду або ухвала суду про закриття провадження у справі, ухвалені або постановлені з приводу спору між тими самими сторонами, про той самий предмет і з тих самих підстав, або є судовий наказ, що набрав законної чинності за тими самими вимогами;
- 4) позивач відмовився від позову і відмова прийнята судом;
- 5) сторони уклали мирову угоду, і суд її затвердив;

б) суд установив обставини, які є підставою для відмови у відкритті провадження у справі відповідно до пунктів 4, 5 ч. 1 ст. 186 ЦПК України;

7) настала смерть фізичної особи або її оголошено померлою чи припинено юридичну особу, які були однією із сторін у справі, якщо спірні правовідносини не допускають правонаступництва;

8) після відкриття провадження у справі між сторонами укладено угоду про передання спору на вирішення до третейського суду, якщо тільки суд не визнає, що така угода є недійсною, втратила чинність або не може бути виконана.

Про закриття провадження у справі суд постановляє ухвалу, а також вирішує питання про розподіл між сторонами судових витрат, повернення судового збору з державного бюджету.

Ухвала суду про закриття провадження у справі може бути оскаржена.

Якщо провадження у справі закривається з підстави недотримання правил юрисдикції, суд має роз'яснити позивачеві, до юрисдикції якого суду віднесено розгляд справи. Суд апеляційної або касаційної інстанції повинен також роз'яснити позивачеві про наявність у нього права протягом десяти днів з дня отримання ним відповідної постанови звернутися до суду із заявою про направлення справи за встановленою юрисдикцією, крім випадків об'єднання в одне провадження кількох вимог, які підлягають розгляду в порядку різного судочинства. Заява подається до суду, який ухвалив постанову про закриття провадження у справі.

У разі надходження до суду справи, що підлягає вирішенню в порядку цивільного судочинства, після закриття провадження Верховним Судом чи судом апеляційної інстанції в порядку господарського чи адміністративного судочинства, провадження у справі не може бути закрите з підстави, встановленої п. 1 ч. 1 ст. 255 ЦПК України.

У разі закриття провадження у справі повторне звернення до суду з приводу спору між тими самими сторонами, про той самий предмет і з тих самих підстав не допускається. Наявність ухвали про закриття провадження у зв'язку з прийняттям відмови позивача від позову не позбавляє відповідача в цій справі права на звернення до суду за вирішенням цього спору.

§ 10. Види судових рішень та їх значення

Суд є органом державної влади, і, відповідно, волевиявлення суду з тих чи інших питань мають владний характер і втілюються у відповідній процесуальній формі – у формі судових рішень.

Відповідно до ст. 258 ЦПК України видами судових рішень у цивільному судочинстві є ухвали, рішення, постанови та судові накази.

***Рішення суду** – це процесуальний акт суду з приводу вирішення справи по суті (задоволення позову, відмова в задоволенні позову повністю або частково), тобто яким вирішується матеріально-правовий спір сторін та який містить відповідь про права та обов'язки суб'єктів спірних правовідносин.*

Судове рішення є найважливішим заключним актом цивільного судочинства, який підбиває підсумок роботи суду, діяльності учасників справи щодо з'ясування дійсних обставин цієї справи. Сутність судового рішення виявляється у впливі на матеріальні правовідносини і виражається в тому, що рішення владно підтверджує відносини суб'єктів матеріального права, створює правову можливість безперешкодної реалізації права або охоронюваного законом інтересу й тим самим надає їм захист. Судове рішення слугує правовою підставою здійснення державного примусу, що реалізується у виконавчому провадженні.

*Процесуальні рішення, якими розв'язуються окремі процесуальні питання, що виникають під час розгляду та вирішення цивільного спору або під час виконання ухвалених судом рішень, є **ухвалами**, зміст яких має відповідати вимогам ст. 260 ЦПК України. Через постановлення ухвал вирішуються судом процедурні питання, пов'язані з рухом справи в суді першої інстанції, клопотання та заяви осіб, які беруть участь у справі, питання про відкладення розгляду справи, оголошення перерви, зупинення або закриття провадження у справі, залишення заяви без розгляду, а також в інших випадках, передбачених ЦПК України.*

Відповідно до ст. 262 ЦПК України суд, виявивши під час вирішення спору порушення законодавства або недоліки в діяльності юридичної особи, державних чи інших органів та інших осіб, постановляє окрему ухвалу, незалежно від того, чи є вони учасниками судового процесу.

*Процесуальні акти, якими оформлюються результати перегляду рішень суду в апеляційному чи касаційному порядку, називаються **постановами**.*

Судовий наказ є особливою формою судового рішення, що видається судом за результатами розгляду вимог, передбачених ст. 161 ЦПК України в порядку наказного провадження.

§ 11. Порядок ухвалення судових рішень. Вимоги, що висуваються до судових рішень

Порядок ухвалення судових рішень закріплено ст. 259 ЦПК України. Так, суди ухвалюють рішення, постанови іменем України негайно після закінчення судового розгляду. Рішення та постанови ухвалюються, складаються і підписуються в нарадчій кімнаті складом суду, який розглянув справу.

У виняткових випадках залежно від складності справи складання повного рішення (постанови) суду може бути відкладено на строк не більше десяти днів, а якщо справа розглядається у порядку спрощеного провадження – не більше п'яти днів з дня закінчення розгляду справи.

Складання повного тексту ухвали залежно від складності справи може бути відкладено на строк не більше п'яти днів з дня оголошення вступної та резолютивної частин ухвали. Судове рішення, що містить вступну та резолютивну частини, має бути підписане всім складом суду і приєднане до справи. Усі судові рішення викладаються письмово у паперовій та електронній формах.

Виправлення в рішеннях та ухвалах мають бути застережені перед підписом судді.

Судові рішення в електронній формі викладаються з використанням Єдиної судової інформаційно-телекомунікаційної системи, оприлюднюються в порядку, визначеному Положенням про Єдину судову інформаційно-телекомунікаційну систему та/або положеннями, що визначають порядок функціонування її окремих підсистем (модулів), і підписуються електронним підписом судді (у разі колегіального розгляду – електронними підписами всіх суддів, які входять до складу колегії).

Датою ухвалення рішення є дата його проголошення (незалежно від того, яке рішення проголошено – повне чи скорочене). Датою ухвалення рішення, ухваленого за відсутності учасників справи, є дата складання повного судового рішення.

Статтею 263 ЦПК України закріплено основні вимоги, яким має відповідати судове рішення. Так, воно має ґрунтуватися на засадах верховенства права, бути законним та обґрунтованим.

Законність рішення – це відповідність рішення суду вимогам норм матеріального і процесуального права.

У рішеннях мають бути зазначені норми матеріального та процесуального права, якими керувався суд у вирішенні справи, що необхідно для контролю за діяльністю судів першої інстанції з боку вищих судів. Законність із погляду відповідності рішення суду нормам процесуального

права полягає в дотриманні порядку розгляду справи та ухвалення судового рішення, наявності необхідних реквізитів відповідно до закону. Під час вибору і застосування норми права до спірних правовідносин суд ураховує висновки щодо застосування норм права, викладені в постановках Верховного Суду.

Обґрунтованим є рішення, ухвалене на підставі повно і всебічно з'ясованих обставин, на які сторони посилаються як на підставу своїх вимог і заперечень, підтверджених тими доказами, які були досліджені в судовому засіданні, з наданням оцінки всім аргументам учасників справи.

Обґрунтованість рішення – рішення, в якому повно викладені обставини, що мають значення для цієї справи, висновки суду про встановлення обставин і правові наслідки є вичерпними, відповідають дійсності й підтверджуються достовірними доказами, які досліджувалися в судовому засіданні.

Якщо вимога законності – це вимога до формального, юридичного боку судового рішення, то вимога обґрунтованості – це вимога до фактичної сторони рішення.

До рішення суду висувуються і інші вимоги: повнота, визначеність, ясність, точність та відповідність процесуальній формі.

Повнота судового рішення означає, що в ньому мають бути вирішені всі заявлені вимоги, зазначено їх розмір, а також вирішено питання про судові витрати.

Вимога **визначеності, або категоричності**, означає, що в рішенні суду має бути чітко сформульовано, задоволено позов чи в задоволенні його відмовлено; якщо позов задоволено, то що саме присуджено позивачу, яке право визнано за ним, до чого зобов'язується відповідач.

Неприпустимим є ухвалення рішень, виконання яких ставиться в залежність від настання або ненастання певної умови, – умовних рішень. Суд не має право ухвалювати й альтернативні рішення, передбачаючи як рівнозначні різні способи реалізації суб'єктивних прав та обов'язків. Якщо у стадії виконання стягувач дійде висновку про необхідність вибору іншої з наявних альтернатив, то відповідно до закону необхідно або змінювати спосіб виконання, або подавати позов із новою вимогою, або укладати мирову угоду з боржником на умовах, відмінних від рішення суду.

Крім законності, обґрунтованості, повноти та визначеності, рішення суду має відповідати встановленій законом формі, рішення має бути оформлено

у вигляді письмового документа та відповідати вимогам, визначеним у ст. 265 ЦПК України.

Ясність рішення суду означає, що суд має вказати повне і правильне найменування сторін та інших осіб, які беруть участь у справі, чітко сформулювати свою думку щодо їхніх прав та обов'язків із тим, щоб рішення суду було належним чином виконано.

На відміну від ясності (вимога до форми викладу) **точність** є вимогою до змісту рішення. Згідно з цією вимогою рішення має бути викладено чітко та грамотно, не має містити помилок, описок і явних арифметичних помилок.

§ 12. Зміст рішення

Рішення суду в порядку цивільного судочинства ухвалюється іменем України та має структуру і послідовність викладення, передбачені законом. Так, відповідно до ст. 265 ЦПК України рішення суду як процесуальний документ складається зі вступної, описової, мотивувальної та резолютивної частин.

У **вступній частині** вказуються дата і місце його ухвалення, найменування суду, прізвище та ініціали судді або склад колегії суддів, прізвище та ініціали секретаря судового засідання, номер справи, ім'я (найменування) сторін та інших учасників справи, вимоги позивача, прізвища та ініціали представників учасників справи.

Описова частина має містити стислий виклад позиції позивача та заперечень відповідача, заяви, клопотання, інші процесуальні дії у справі (забезпечення доказів, ужиття заходів забезпечення позову, зупинення і поновлення провадження тощо).

У **мотивувальній частині** вказуються фактичні обставини, встановлені судом, і зміст спірних правовідносин з посиланням на докази, на підставі яких встановлено відповідні обставини; докази, відхилені судом, та мотиви їх відхилення; мотивована оцінка кожного аргументу, наведеного учасниками справи, щодо наявності чи відсутності підстав для задоволення позову, крім випадку, якщо аргумент очевидно не стосується предмета спору, є явно необґрунтованим або неприйнятним з огляду на законодавство чи усталену судову практику; чи були і ким порушені, не визнані або оспорені права чи інтереси, за захистом яких здійснено звернення до суду, та мотиви такого висновку, норми права, які застосував суд, та мотиви їх застосування, норми права, на які посилалися сторони, які суд не застосував, та мотиви їх незастосування.

У **резолютивній частині** рішення зазначаються: рішення суду про задоволення позову чи про відмову в позові повністю або частково щодо кожної із заявлених вимог; розподіл судових витрат, строк і порядок набрання рішенням суду законної чинності та його оскарження, повне найменування (для юридичних осіб) або ім'я (для фізичних осіб) сторін та інших учасників справи, їх місцезнаходження (для юридичних осіб) або місце проживання чи перебування (для фізичних осіб), ідентифікаційний код юридичної особи в Єдиному державному реєстрі підприємств та організацій України, реєстраційний номер облікової картки платника податків сторін (для фізичних осіб) за його наявності або номер і серія паспорта для фізичних осіб – громадян України. Висновок суду про задоволення позову чи про відмову в позові повністю або частково щодо кожної із заявлених вимог не може залежати від настання або ненастання певних обставин (умовне рішення).

У разі потреби в резолютивній частині також указується про порядок і строк виконання рішення, надання відстрочення або розстрочення виконання рішення, забезпечення виконання рішення, повернення судового збору, призначення судового засідання для вирішення питання про судові витрати, дату, час і місце його проведення, строк для подання стороною, за клопотанням якої таке судове засідання проводиться, доказів щодо розміру зазначених нею судових витрат, дату складення повного судового рішення.

Суд, ухвалюючи рішення на користь кількох позивачів або проти кількох відповідачів, повинен зазначити, в якій частині рішення стосується кожного з них, або зазначити, що обов'язок чи право стягнення є солідарним.

Під час розгляду первісного і зустрічного позовів та під час розгляду позову третьої особи із самостійними вимогами у рішенні вказуються результати розгляду кожного з позовів.

У спорі, що виник під час укладання або зміни договору, в резолютивній частині вказується рішення з кожної спірної умови договору, а у спорі про спонукання укласти договір – умови, на яких сторони зобов'язані укласти договір, з посиланням на поданий позивачем проект договору.

Рішення викладається в письмовій формі (повне або скорочене) та підписується всім складом суду у день його складення і додається до справи. Після проголошення рішення суд, який його ухвалив, не може сам скасувати або змінити це рішення, крім випадків, визначених ЦПК України.

§ 13. Законна сила судового рішення

Порядок набрання рішенням суду законної сили врегульовано ст. 273 ЦПК України. Так, рішення суду набирає її після закінчення строку подання апеляційної скарги, якщо апеляційну скаргу не було подано. У разі подання апеляційної скарги рішення, якщо його не скасовано, набирає законної сили після повернення апеляційної скарги, відмови у відкритті чи закриття апеляційного провадження або ухвалення постанови суду апеляційної інстанції за наслідками апеляційного перегляду.

Набрання рішенням законної сили має певні правові наслідки, які полягають у набутті ним низки властивостей: обов'язковості, неспростовності, винятковості та преюдиціальності.

Обов'язковість. Рішення суду, що набрало законної сили, є обов'язковим для всіх державних органів та організацій, їх об'єднань, посадових осіб і громадян. Однак законна сила судового рішення має свої межі. Об'єктивні межі полягають у тому, що правова дія судового рішення поширюється на встановлені судом факти та правовідносини. Суб'єктивні межі дії законної сили визначають коло осіб, на яких поширюється законна сила, – це сторони та інші особи, які беруть участь у справі, а також їхні правонаступники.

Неспростовність – *неможливість із набранням рішенням законної сили (чинності) подальшого оскарження або опротестування рішення в апеляційному порядку й, отже, неможливість його скасування або зміни в цьому.*

Винятковість рішення суду – *неприпустимість порушення та вирішення в суді справи вдруге за тотожним позовом тому, який уже раніше був вирішений судом за умови, якщо під час розгляду первісного позову було остаточно усунуто спір між сторонами або виявилася відсутність у позивача права на подання позову.*

Преюдиціальність – *неприпустимість заперечення та повторної перевірки в іншому процесі фактів і правовідносин, підтверджених рішенням, що набрало законної сили.* Усі органи та організації, які досліджують повторно факти й відносини, істинність яких встановлено судом, зобов'язані покласти в підґрунтя своєї діяльності і своїх рішень ці факти і відносини в тому вигляді, в якому вони були констатовані в рішенні, що набрало законної сили. Сторона, яка ґрунтує вимоги на правовідносинах, повністю або частково встановлених у судовому рішенні, що набрало законної чинності, не повинна доводити наявності правовідносин та елементів, його складових, а також юридичних фактів, що лежать у підґрунті правовідносин. Відносини та факти, встановлені в

рішенні, вважаються дійсними і не підлягають доведенню до тих пір, доки рішення не скасовано. Сторона, яка не визнає висунуті до неї вимоги, не може спростовувати відносини та факти, встановлені судом, і вимагати від суду залучення до справи доказів, що спростовують їх.

§ 14. Усунення недоліків винесеного рішення

Кожне рішення має відповідати вимогам, які до нього висуваються. У разі порушення вимог суд, який постановив рішення, зазвичай не має права сам скасувати або змінити його. Допущені порушення вимог законності та обґрунтованості виправляє вищий суд. Однак деякі з них, пов'язані з неповнотою, неясністю чи неточністю судового рішення, можуть виправлятися тим судом, який постановив це рішення, у вигляді ухвалення додаткового рішення, його роз'яснення, а також у вигляді виправлення описок та арифметичних помилок.

***Додаткове рішення** – це такий акт правосуддя, яким усуваються недоліки судового рішення, пов'язані з порушенням вимог його повноти (повноти викладення резолютивної частини рішення).*

Ухвалення додаткового рішення за заявою учасника справи або за ініціативою суду відповідно до ст. 270 ЦПК України здійснюється якщо:

- 1) стосовно певної позовної вимоги, з приводу якої сторони подавали докази і давали пояснення, не ухвалено рішення;
- 2) суд, вирішивши питання про право, не зазначив точної грошової суми, присудженої до стягнення, або майно, яке підлягає переданню, або дії, які треба виконати;
- 3) судом не вирішено питання про судові витрати;
- 4) суд не допустив негайного виконання рішення у випадках, установлених ст. 430 ЦПК України.

Заяву про ухвалення додаткового рішення може бути подано до закінчення строку на виконання рішення.

Суд, що ухвалив рішення, ухвалює додаткове судове рішення в тому самому складі протягом десяти днів із дня надходження відповідної заяви. Додаткове судове рішення ухвалюється в тому самому порядку, що й судове рішення. У разі потреби суд може викликати сторони або інших учасників справи в судове засідання. Неприбуття у судове засідання осіб, які були належним чином повідомлені про дату, час та місце судового засідання, не перешкоджає розгляду заяви. Додаткове рішення або ухвалу про відмову в ухваленні додаткового рішення можна оскаржити.

Роз'яснення рішення – це більш повний і чіткий виклад тих частин рішення, розуміння яких породжує труднощі, не вносячи змін до рішення по суті та не торкаючись питань, які не були предметом судового розгляду (здійснюється для правильного виконання судового рішення).

Якщо фактично порушується питання про зміну рішення, про внесення до нього нових даних або про роз'яснення мотивів ухвалення рішення, суд відмовляє в роз'ясненні рішення.

Відповідно до ст. 271 ЦПК України суд роз'яснює судові рішення за заявою учасників справи, державного виконавця чи приватного виконавця. Подання заяви про роз'яснення судового рішення допускається, якщо судові рішення ще не виконане або не закінчився строк, протягом якого рішення може бути пред'явлене до примусового виконання. Підставою для роз'яснення рішення суду найчастіше може стати невизначеність його резолютивної частини, яка була виявлена в стадії виконавчого провадження під час здійснення виконавчих дій.

Суд розглядає заяву про роз'яснення судового рішення у порядку, в якому було ухвалено відповідне судові рішення, протягом десяти днів з дня її надходження. У разі потреби суд може викликати учасників справи, державного чи приватного виконавця в судові засідання. Неприбуття у судові засідання осіб, які були належним чином повідомлені про дату, час та місце судового засідання, не перешкоджає розгляду заяви про роз'яснення рішення.

Про роз'яснення або відмову у роз'ясненні судового рішення суд постановляє ухвалу, яку може бути оскаржено.

Описки та арифметичні помилки у рішеннях виправляються судом, який ухвалив рішення.

Описка – спотворення прізвища, імені, по батькові сторін, назви організації тощо. *Арифметична помилка* – неточність розрахунку, зрозуміла будь-якій особі під час перевірки результатів арифметичної дії з тими ж вихідними даними.

Згідно із ст. 269 ЦПК України описки та арифметичні помилки, виявлені в період складання судового рішення, виправляються в тексті зі застереженням перед підписом суддів. Якщо недоліки судового рішення будуть виявлені після проголошення рішення, то суд може їх виправити як за власною ініціативою, так і за заявою учасника справи. Заява про внесення виправлень розглядається протягом десяти днів після її надходження. Питання про внесення виправлень вирішується без повідомлення учасників справи, про що постановляється ухвала. За

ініціативою суду питання про внесення виправлень вирішується в судовому засіданні за участю учасників справи, проте їхня неявка не перешкоджає розгляду питання про внесення виправлень.

Про виправлення описок чи арифметичних помилок виноситься ухвала. Ухвала про внесення виправлень надсилається всім особам, яким видавалося чи надсилалося судові рішення, що містить описки чи арифметичні помилки.

§ 15. Ухвали суду

Ухвали суду мають на меті вирішення окремих процедурних питань, що виникають у процесі розгляду справи, його виникнення, руху і припинення.

Ухвала, що викладається окремим документом, складається зі:

1) вступної частини із зазначенням дати і місця її постановлення, суду, прізвища та ініціалів судді (суддів) та імен (найменувань) учасників справи;

2) описової частини із зазначенням суті клопотання та імені (найменування) особи, яка його заявила, чи іншого питання, що вирішується ухвалою;

3) мотивувальної частини із зазначенням мотивів, з яких суд дійшов висновків, і закону, яким керувався суд, постановляючи ухвалу;

4) резолютивної частини із зазначенням суду і порядку набрання ухвалою законної чинності та її оскарження.

Ухвала, постановлена відповідно до ст. 460, 479 та 487 ЦПК України, має відповідати вимогам, що містяться у зазначених статтях.

Класифікувати ухвали суду можна за певними ознаками.

1. За суб'єктивною ознакою:

а) одноособові – виносяться суддею одноособово головним чином щодо питань руху справи;

б) колегіальні – виносяться судом у разі колегіального розгляду справи з питань руху або закінчення справи без винесення рішення.

2. За формою, в яку вони втілюються:

а) протокольні – заносяться до протоколу судового засідання;

б) у вигляді окремого процесуального документа (наприклад про припинення провадження у справі).

3. За змістом:

а) підготовчі – в них вирішуються питання підготовки справи (наприклад про призначення експертизи);

б) із питань, що виникли у процесі розгляду справи (наприклад про відкладення судового розгляду);

в) заключні – ухвали, що завершують розгляд справи (про припинення провадження та залишення заяви без розгляду);

г) із приводу ухвалення рішення (наприклад про роз'яснення рішення);

ґ) окремі ухвали – щодо встановлених під час розгляду справи порушень законності або недоліків у роботі юридичної особи, державних чи інших органів та інших осіб незалежно від того, чи є вони учасниками судового процесу.

§ 16. Розгляд справ у порядку спрощеного позовного провадження

Спрощене позовне провадження призначається для розгляду малозначних справ, справ незначної складності та інших справ, для яких пріоритетним є швидке вирішення справи, зокрема справ, що виникають з трудових відносин, про надання судом дозволу на тимчасовий виїзд дитини за межі України тому з батьків, хто проживає окремо від дитини, в якого відсутня заборгованість зі сплати аліментів та якому відмовлено другим із батьків у наданні нотаріально посвідченої згоди на такий виїзд. Загальне позовне провадження призначається для розгляду справ, які через складність або інші обставини недоцільно розглядати у спрощеному позовному провадженні.

Умови, за яких суд має право розглядати вимоги про стягнення грошових сум у наказному провадженні, а справи – у загальному або спрощеному позовному провадженні, визначаються ЦПК України.

Для цілей ЦПК України **малозначними справами** є такі:

1) справи, у яких ціна позову не перевищує ста розмірів прожиткового мінімуму для працездатних осіб;

2) справи незначної складності, визнані судом малозначними, крім справ, які підлягають розгляду лише за правилами загального позовного провадження, та справ, ціна позову в яких перевищує двісті п'ятдесят розмірів прожиткового мінімуму для працездатних осіб;

3) справи про стягнення аліментів, збільшення їх розміру, оплату додаткових витрат на дитину, стягнення неустойки (пені) за прострочення сплати аліментів, індексацію аліментів, зміну способу їх стягнення, якщо такі вимоги не пов'язано з установами чи оспорюваням батьківства (материнства);

4) справи про розірвання шлюбу;

5) справи про захист прав споживачів, ціна позову в яких не перевищує двохсот п'ятдесяти розмірів прожиткового мінімуму для працездатних осіб.

У порядку спрощеного позовного провадження може бути розглянута будь-яка інша справа, віднесена до юрисдикції суду, за винятком справ, зазначених у ч. 4 ст. 274 ЦПК України.

Під час вирішення питання про розгляд справи в порядку спрощеного або загального позовного провадження суд ураховує ціну позову, справи для сторін, обраний позивачем спосіб захисту, категорію та складність справи, обсяг та характер доказів у справі, зокрема чи потрібно у справі призначити експертизу, викликати свідків тощо, кількість сторін та інших учасників справи, чи становить розгляд справи значний суспільний інтерес і думку сторін щодо необхідності розгляду справи за правилами спрощеного позовного провадження.

У порядку спрощеного позовного провадження не можуть бути розглянуті справи у спорах, що виникають стосовно сімейних відносин, крім спорів про стягнення аліментів, збільшення їх розміру, оплату додаткових витрат на дитину, стягнення неустойки (пені) за прострочення сплати аліментів, індексацію аліментів, зміну способу їх стягнення, розірвання шлюбу та поділ майна подружжя, щодо спадкування; приватизації державного житлового фонду; визнання необґрунтованими активів та їх витребування, в яких ціна позову перевищує двісті п'ятдесят розмірів прожиткового мінімуму для працездатних осіб, та інші вимоги, об'єднані із зазначеними вище вимогами.

Суд відмовляє у розгляді справи за правилами спрощеного позовного провадження або постановляє ухвалу про розгляд справи за правилами загального позовного провадження, якщо після взяття судом до розгляду заяви позивача про збільшення розміру позовних вимог або зміни предмета позову відповідна справа не може бути розглянута за правилами спрощеного позовного провадження.

Клопотання позивача про розгляд справи в порядку спрощеного позовного провадження подається у письмовій формі одночасно з поданням позовної заяви або може міститися у ній. Таке клопотання має стосуватися розгляду в порядку спрощеного позовного провадження всієї справи і не може стосуватися лише певної частини позовних вимог, інакше суд не приймає його до розгляду, про що зазначає в ухвалі про відкриття провадження у справі. Питання про розгляд справи в порядку спрощеного позовного провадження суд вирішує в ухвалі про відкриття провадження у справі.

У випадку, передбаченому ч. 2 ст. 274 ЦПК України, за наслідками розгляду відповідного клопотання позивача суд з урахуванням конкретних обставин справи може:

1) задовольнити клопотання та визначити строк відповідачу для подання заяви із запереченнями щодо розгляду справи в порядку спрощеного позовного провадження;

2) відмовити в задоволенні клопотання та розглянути справу за правилами загального позовного провадження.

Якщо суд за результатами розгляду клопотання позивача дійде висновку про розгляд справи в порядку спрощеного позовного провадження, він зазначає про це в ухвалі про відкриття провадження у справі.

Якщо відповідач в установленій судом строк подасть заяву із запереченнями проти розгляду справи в порядку спрощеного позовного провадження, суд залежно від обґрунтованості його заперечень постановляє ухвалу про заяви відповідача без задоволення, розгляд справи за правилами загального позовного провадження та заміну засідання для розгляду справи по суті підготовчим засіданням.

Якщо відповідач не подасть у встановлений судом строк такі заперечення, він має право ініціювати перехід до розгляду справи за правилами загального позовного провадження лише у тому разі, якщо доведе, що пропустив строк із поважних причин.

Якщо суд вирішив розглянути справу в порядку спрощеного позовного провадження, але в подальшому постановив ухвалу про розгляд справи за правилами загального позовного провадження, розгляд справи починається зі стадії відкриття провадження у справі. У такому разі повернення до розгляду справи за правилами спрощеного позовного провадження не допускається.

Подання заяв по суті справи та розгляд справи у спрощеному позовному провадженні мають свої особливості (ст. 278, 279 ЦПК України). Такі заяви подаються протягом п'ятнадцяти днів із дня вручення ухвали про відкриття провадження у справі. Позивач має право подати до суду відповідь на відзив, а відповідач – заперечення протягом строків, установлених судом в ухвалі про відкриття провадження у справі. Треті особи мають право подати пояснення щодо позову в строк, установлений судом в ухвалі про відкриття провадження у справі, а щодо відзиву – протягом десяти днів із дня його отримання.

Розгляд справи у порядку спрощеного позовного провадження здійснюється судом за правилами, встановленими ЦПК для розгляду

справи в порядку загального позовного провадження, з особливостями, визначеними у цій главі.

Розгляд справи по суті в порядку спрощеного провадження починається з відкриття першого судового засідання або через тридцять днів з дня відкриття провадження у справі, якщо судове засідання не проводиться.

Якщо для розгляду справи у порядку спрощеного позовного провадження відповідно до ЦПК судове засідання не проводиться, а процесуальні дії, строк вчинення яких відповідно до ЦПК обмежено першим судовим засіданням у справі, можуть вчинятися протягом тридцяти днів з дня відкриття провадження у справі.

Підготовче засідання під час розгляду справи у порядку спрощеного провадження не проводиться. Перше судове засідання у справі проводиться не пізніше тридцяти днів з дня відкриття провадження у справі. За клопотанням сторони суд може відкласти розгляд справи з метою надання додаткового часу для подання відповіді на відзив та/або заперечення, якщо їх не подали до першого судового засідання з поважних причин.

Суд розглядає справу в порядку спрощеного позовного провадження без повідомлення сторін за наявними у справі матеріалами за відсутності клопотання будь-якої зі сторін про інше. За клопотанням однієї із сторін або з власної ініціативи суду розгляд справи проводиться в судовому засіданні з повідомленням (викликом) сторін.

Суд може відмовити в задоволенні клопотання сторони про розгляд справи в судовому засіданні з повідомленням сторін за одночасного існування таких умов: предметом позову є стягнення грошової суми, розмір якої не перевищує ста розмірів прожиткового мінімуму для працездатних осіб; спірних правовідносин та предмет доказування у справі не вимагають проведення судового засідання з повідомленням сторін для повного та всебічного встановлення обставин справи.

Клопотання про розгляд справи у судовому засіданні з повідомленням сторін відповідач має подати в строк для подання відзиву, а позивач – разом з позовом або не пізніше п'яти днів з дня отримання відзиву.

Під час розгляду справи у порядку спрощеного провадження суд досліджує докази і письмові пояснення, викладені у заявах по суті справи, а у разі розгляду справи з повідомленням (викликом) учасників справи – також заслуховує їх усні пояснення та показання свідків. Судові дебати не проводяться.

§ 17. Заочне рішення та його перегляд

Положеннями статей 280–289 ЦПК України визначено порядок ухвалення заочного рішення та порядок його перегляду. Суд може ухвалити **заочне рішення** на підставі наявних у справі доказів за одночасного існування таких умов:

- 1) відповідач належним чином був повідомлений про дату, час і місце судового засідання;
- 2) відповідач не з'явився в судове засідання без поважних причин або без повідомлення причин;
- 3) відповідач не подав відзив;
- 4) позивач не заперечує проти такого вирішення справи.

У випадку участі у справі кількох відповідачів заочний розгляд справи може здійснюватися у разі неявки в судове засідання всіх відповідачів. У разі зміни позивачем предмета або підстави позову, зміни розміру позовних вимог суд відкладає судовий розгляд для повідомлення про це відповідача.

Про заочний розгляд справи суд постановляє ухвалу. Розгляд справи й ухвалення рішення проводяться за правилами загального чи спрощеного позовного провадження з особливостями, встановленими цією главою.

За формою і змістом заочне рішення має відповідати вимогам, установленим ст. 263 і 265 ЦПК України, і, крім цього, у ньому має бути зазначено строк і порядок подання заяви про його перегляд.

Відповідачам, які не з'явилися в судове засідання, направляється копія заочного рішення в порядку, передбаченому ст. 272 ЦПК України.

Заочне рішення може бути переглянute судом, що його ухвалив, за письмовою заявою відповідача. Заяву про перегляд заочного рішення можна подати протягом тридцяти днів з дня його проголошення. Учасник справи, якому повне заочне рішення суду не було вручене у день його проголошення, має право на поновлення пропущеного строку на подання заяви про його перегляд, якщо така заява буде подана протягом двадцяти днів з дня вручення йому повного заочного рішення суду. Строк на подання заяви про перегляд заочного рішення може бути також поновлений у разі пропуску з інших поважних причин.

Заява про перегляд заочного рішення має подаватися у письмовій формі та має містити:

- 1) найменування суду, який ухвалив заочне рішення;

2) ім'я (найменування) відповідача або його представника, які подають заяву, їх місце проживання чи місцезнаходження, номер засобів зв'язку;

3) обставини, що свідчать про поважність причин неявки в судове засідання та/або неповідомлення їх суду, а також причин неподання відзиву, і докази про це;

4) посилання на докази, якими відповідач обґрунтовує свої заперечення проти вимог позивача;

5) клопотання про перегляд заочного рішення;

6) перелік доданих до заяви матеріалів.

Заяву про перегляд заочного рішення підписує особа, яка її подає. До цієї заяви додаються її копії за кількістю учасників справи та копії всіх доданих до неї матеріалів, документ про сплату судового збору й докази, на які посилається заявник. До заяви про перегляд заочного рішення, поданої представником відповідача, додається довіреність або інший документ, який підтверджує його повноваження.

До належно оформленої заяви про перегляд заочного рішення застосовуються положення ст. 185 ЦПК України.

Прийнявши належно оформлену заяву про перегляд заочного рішення, суд невідкладно надсилає її копію та копії доданих до неї матеріалів іншим учасникам справи. Одночасно суд повідомляє учасникам справи про дату, час і місце розгляду заяви.

Заява про перегляд заочного рішення має бути розглянута протягом п'ятнадцяти днів з дня її надходження в судовому засіданні. Неявка осіб, належним чином повідомлених про дату, час і місце засідання, не перешкоджає розгляду заяви.

Головуючий відкриває судове засідання і з'ясовує, хто з учасників справи з'явився, встановлює їх особу, перевіряє повноваження представників, після чого повідомляє зміст заяви і з'ясовує думку сторін та інших учасників справи щодо вимог про перегляд заочного рішення.

У результаті розгляду заяви про перегляд заочного рішення суд може своєю ухвалою:

1) залишити заяву без задоволення;

2) скасувати заочне рішення і призначити справу до розгляду за правилами загального чи спрощеного позовного провадження.

У разі залишення заяви про перегляд заочного рішення без задоволення заочне рішення може бути оскаржене в загальному порядку, встановленому ЦПК. У цьому разі строк на апеляційне оскарження

рішення починає відраховуватися з дати постановлення ухвали про залишення заяви про перегляд заочного рішення без задоволення.

Заочне рішення підлягає скасуванню, якщо судом буде встановлено, що відповідач не з'явився в судові засідання та/або не повідомив про причини неявки, а також не подав відзив на позовну заяву з поважних причин, і докази, на які він посилається, мають істотне значення для правильного вирішення справи.

Позивач має право оскаржити заочне рішення в загальному порядку, встановленому ЦПК України. Повторне заочне рішення позивач та відповідач можуть оскаржити в загальному порядку.

Заочне рішення набирає законної чинності, якщо протягом строків, установлених ЦПК, не будуть подані заява про перегляд заочного рішення або апеляційна скарга, або якщо рішення буде залишено чинним за результатами апеляційного розгляду справи.

Питання для самоперевірки

- 1. Особливості стадії відкриття провадження у справі.*
- 2. Особливості підготовчого провадження. Підготовче засідання.*
- 3. Особливості врегулювання спору за участю судді в цивільному судочинстві.*
- 4. Відмова позивача від позову в цивільному судочинстві. Мирова угода сторін у цивільному судочинстві.*
- 5. Фіксування судового процесу в цивільному судочинстві.*
- 6. Залишення позову без розгляду в цивільному судочинстві.*
- 7. Зупинення провадження у справі. Поновлення провадження у справі.*
- 8. Закриття провадження у справі в цивільному судочинстві.*
- 9. Види судових рішень та їх значення в цивільному судочинстві.*
- 10. Порядок ухвалення судових рішень. Вимоги, що висуваються до судових рішень.*
- 11. Зміст рішення.*
- 12. Законна сила судового рішення.*
- 13. Усунення недоліків винесеного рішення.*
- 14. Ухвали суду.*
- 15. Розгляд справ у порядку спрощеного позовного провадження.*
- 16. Заочне рішення та його перегляд.*

ГЛАВА 11 ОКРЕМЕ ПРОВАДЖЕННЯ

§ 1. Поняття та сутність окремого провадження

Наразі ЦПК України оперує поняттям «провадження», виділяючи декілька їх видів. Одним з них є *окреме провадження*.

Основними сутнісними характеристиками поняття «*вид провадження*» можна вважати:

1) наявність специфічного процесуального порядку розгляду справ, тобто врегульованої законом правової процедури, визначеної послідовності вчинення процесуальних дій;

2) наявність специфічної категорії справ, що розглядаються і вирішуються судом за допомогою такої процедури⁸⁸.

Провадження цивільного процесу – це специфічна конструкція, морфологічна модель розгляду цивільної справи, що відбиває предметну характеристику цивільного судочинства з погляду матеріально-правової природи справ, що розглядаються, специфіку доказування фактів як юридико-фактологічної основи справи та результатів розгляду справи, які відбиваються у процесуальних актах – документах⁸⁹.

Розвиток окремого провадження як самостійного виду цивільного провадження протягом останнього десятиріччя ішов за двома напрямками: удосконалення процесуального порядку розгляду та вирішення наявних категорій справ та виділення нових категорій, що відображають зміни в цивільному матеріальному праві. Однак наразі превалує думка з приводу того, що справи окремого провадження являють собою сукупність без інтегрованої ознаки. Інакше кажучи, неможливо виділити ту сукупність властивостей, якими будуть наділені всі справи, розгляд яких здійснюється в окремому провадженні.

Водночас у ч. 7 ст. 19 ЦПК України визначено, що окреме провадження призначено для розгляду справ про підтвердження наявності або відсутності юридичних фактів, що мають значення для охорони прав та інтересів особи або створення умов для здійснення нею особистих немайнових чи майнових прав або підтвердження наявності чи відсутності неоспорюваних прав.

---

⁸⁸ Чудиновская Н. А. Установление юридических фактов в гражданском и арбитражном процессе. М. : Волтерс Клувер, 2008. С. 9.

⁸⁹ Курс цивільного процесу : підручник / за ред. В. В. Комарова. Харків : Право, 2011. С. 44.

У ч. 1 ст. 293 ЦПК України **окреме провадження** визначено як вид непозовного цивільного судочинства, в порядку якого розглядаються цивільні справи про підтвердження наявності або відсутності юридичних фактів, що мають значення для охорони прав, свобод та інтересів особи або створення умов здійснення нею особистих немайнових чи майнових прав або підтвердження наявності чи відсутності неоспорюваних прав.

Ознаками окремого провадження є такі:

- відсутність спору про право;
- відсутність сторін із протилежними інтересами;
- особливості прояву дії окремих принципів цивільного процесу (диспозитивності, змагальності, одноособовості та колегіальності розгляду цивільної справи, процесуальної рівності тощо).

Необхідність розуміння такої ознаки, як відсутність спору про право, має практичне підґрунтя. Відповідно до ч. 6 ст. 294 ЦПК України якщо під час розгляду справи у порядку окремого провадження виникає спір про право, який вирішується в порядку позовного провадження, суд залишає заяву без розгляду і роз'яснює заінтересованим особам, що вони мають право подати позов на загальних підставах.

Спір про право виникає тоді, коли існують або уявляються можливими сторони з протилежними інтересами. Спір про право може мати різний зміст, а підставою його виникнення може бути невизнання, оспорування або порушення права. Наявність спору про право, як показує судова практика, може бути встановлена самим судом, виходячи зі змісту поданої заяви та доданих до неї документів, а також за заявою заінтересованої особи або її представника. Водночас не вбачається спору про право між заявником та особою, яку визнають недієздатною, дієздатність якої обмежують, а також між неповнолітньою особою та батьками у справах про надання повної дієздатності.

Практика показує, що у разі заявлення про наявність спору про право суди зазвичай вирішують питання позитивно і залишають заяви без розгляду. Показовим є такий приклад: у справі, що розглядалася Солом'янським районним судом м. Києва заінтересована особа заперечувала проти визнання особи недієздатною, оскільки між нею та цією особою було укладено договір довічного утримання. При цьому у вказаному договорі вказано, що під час його посвідчення нотаріусом перевірено дієздатність сторін. За таких обставин суд дійшов висновку, що в цьому разі виникає спір про право, а саме про обґрунтованість підстав і

мету визнання особи недієздатною та призначення над нею опікуна⁹⁰. В окремих категоріях справ, що розглядаються в окремому провадженні, є своя специфіка виявлення та встановлення спору про право.

Установлення наявності спору про право на різних стадіях процесу має різні з погляду процесуальних дій наслідки. За загальним правилом, викладеним у ст. 294 ЦПК України, суд залишає заяву без розгляду, якщо наявність такого спору встановлено під час розгляду справи. У справах про встановлення факту, що має юридичне значення, нормами прямо передбачено можливість встановити наявність спору на стадії відкриття провадження у справі. За таких умов суддя постановляє ухвалу про відмову у відкритті провадження у справі (ч. 4 ст. 315 ЦПК України). Щодо інших категорій справ окремого провадження таких спеціальних правил у ЦПК України не міститься, однак у судовій практиці трапляються ухвали про відмову у відкритті провадження у справі на цій підставі. На наш погляд, така ситуація є фактично виправданою, оскільки суддя справді може встановити наявність спору виходячи з документів, що подаються заявником. Водночас уважаємо, що посилання на ст. 315 ЦПК України є дещо неправильним, оскільки за місцем розташування ця норма врегульовує відносини у чітко визначеній категорії справ і щодо інших категорій навряд чи може застосовуватись. А за таких умов слід констатувати прогалину в законодавстві. Однак здебільшого в цьому питанні судова практика реалізується у вигляді відкриття провадження у справі, а в подальшому залишення її без розгляду.

Існує думка, що в окремому провадженні відсутній спір про право, але присутній спір про охоронюваний законом інтерес⁹¹. Більшість науковців проголошують, що відносини, які складаються в окремому провадженні мають специфічний характер – не спір про право, а спір про стан, факт чи обставину⁹². На нашу думку, про спір в окремому провадженні не йдеться. Суд у такому провадженні виконує фактофіксуючу діяльність. Розгляд судом справ окремого провадження не є здійсненням судочинства з цивільних справ, а є здійсненням, так би мовити, «судового управління» у випадках, коли законодавець покладає на суд невластиву йому функцію встановлення тих чи інших обставин без

---

⁹⁰ Ухвала Солом'янського районного суду м. Києва : справа № 2-о-33/12 // Єдиний державний реєстр судових рішень. URL: <http://reyestr.court.gov.ua/Review/22591382>.

⁹¹ Юдин А. В. Особое производство в арбитражном процессе. Самара, 2002. С. 31; Юдин А. В. Конкуренция видов судопроизводств в гражданском процессуальном праве. *Юридический аналитический журнал*. 2004. № 2–3. С. 151.

⁹² Білоусов Ю. В. Цивільний процес : навч. посіб. Київ : Прецедент, 2005. С. 197.

вирішення спору про право. При цьому законодавець виходить із доцільності такого вирішення питання. З погляду юридичної природи, окреме провадження виступає унікальним явищем у правовій регламентації встановлення юридичних фактів судом і являє собою сурогат судового процесу, оскільки ця діяльність суду за своїм змістом не має судочинного характеру⁹³.

Відсутність сторін із протилежними інтересами виключає можливість спору. Хоча справедливо буде зазначити, що ознаки спірності присутні в окремих категоріях справ, зокрема про встановлення правового статусу особи. Відносини між заявником і судом не мають сприйматися як спірні, адже мета їх діяльності у справах окремого провадження є однією: повне та об'єктивне встановлення всіх обставин, що мають значення для ухвалення рішення.

Аналіз юридичної літератури дає змогу дійти висновку про те, що **для кожного процесуального провадження є характерними:**

- 1) специфіка суб'єктного складу;
- 2) специфіка об'єкту захисту;
- 3) особливості прояву дії принципів цивільного процесу;
- 4) специфіка здійснення доказової діяльності (щодо предмета доказування, суб'єктів доказування тощо);
- 5) особливості провадження досудового розгляду та судового розгляду.

Специфіку *суб'єктного складу* справ окремого провадження вбачають у тому, що відсутні сторони із протилежними інтересами.

Відповідно до ч. 3 ст. 42 ЦПК України у справах окремого провадження учасниками справи є заявники й інші заінтересовані особи.

У законодавстві щодо окремих справ чітко визначено осіб, які можуть бути заявниками. Так, наприклад, заяву про обмеження цивільної дієздатності фізичної особи можуть подати члени її сім'ї, орган опіки та піклування або заклад з надання психіатричної допомоги (ч. 1 ст. 296 ЦПК України). Однак щодо окремих категорій справ існує проблема невизначеності суб'єкта звернення (наприклад, для справ про госпіталізацію до протитуберкульозного закладу в примусовому порядку).

Об'єктом захисту у справах окремого провадження є охоронюваний законом інтерес. Окремі вчені радянського періоду поряд із ним до змісту предмета судового захисту окремого провадження додавали і

---

⁹³ Проблемы науки гражданского процессуального права / под ред. В. В. Комарова. Харьков : Право, 2002. С. 238–239.

безспірне суб'єктивне право⁹⁴. Інтерес відрізняється від суб'єктивного права тим, що йому не протистоїть юридичний обов'язок іншої особи, а також тим, що хоча інтереси і можуть бути виражені в конкретній формі, однак прямо не передбачаються законом.

Інтерес заявника може полягати в усуненні перешкод у здійсненні свого права, у створенні умов, які сприятимуть нормальному здійсненню та захисту прав та у встановленні правового статусу.

Особливості дії принципів цивільного процесу в окремому провадженні полягають у тому, що відповідно до ч. 3 ст. 294 ЦПК України справи окремого провадження суд розглядає з додержанням загальних правил, за винятком положень щодо змагальності та меж судового розгляду.

Принципами цивільного процесуального права є основні нормативні положення, що визначають будову процесу, його природу та методи здійснення правосуддя в цивільних справах.

Принцип змагальності реалізується в усіх стадіях цивільного процесу і полягає в правах та обов'язках сторін та інших осіб, які беруть участь у справі, щодо подання доказів та участі в їх дослідженні, а також у змагальній формі процесу. Принцип змагальності обумовлює можливість суду розглянути справу лише за тими доказами, що були зібрані сторонами та іншими особами, які беруть участь у справі, та розглянути справу за відсутності відповідача, належним чином повідомленого про час і місце розгляду справи, якщо суд не має відомостей про причину неявки відповідача, на підставі наявних у справі даних чи доказів (постановити заочне рішення). Тобто принцип змагальності стримує активну роль суду у пошуку обставин на обґрунтування вимог і заперечень, а також збиранні та поданні доказів на їх підтвердження. В окремому провадженні суд має право з власної ініціативи збирати докази для встановлення обставин справи. Так, відповідно до ст. 298 ЦПК України суд за наявності достатніх даних про психічний розлад здоров'я фізичної особи *призначає для встановлення її психічного стану судово-психіатричну експертизу*. У такому разі процесуальний закон не вимагає клопотання заявника чи заінтересованої особи.

Принцип диспозитивності є одним з основоположних у системі принципів цивільного процесуального права і полягає у наданні

---

⁹⁴ Зейдер Н. Б. Гражданские процессуальные правоотношения. Саратов, 1965. С. 28; Советское гражданское процессуальное право : учебник / под общ. ред. К. С. Юдельсона. М., 1965. С. 9, 281.

сторонам та іншим особам, які беруть участь у справі, можливості вільно здійснювати і розпоряджатись матеріальними правами щодо предмета спору та процесуальними засобами їх захисту.

Складовими положеннями змісту принципу диспозитивності є шість груп прав: 1) права, що характеризують повноваження на порушення провадження у справі; 2) права, спрямовані на зміну вимог; 3) права, пов'язані із забезпеченням законного складу суду, об'єктивного розгляду справи та виконання судових рішень; 4) права, пов'язані із залученням до справи заінтересованих осіб; 5) права щодо здійснення окремих процесуальних дій; 6) інші права, що забезпечують захист у процесі у справі⁹⁵.

Учасники справ окремого провадження не позбавляються можливості клопотатися про залишення заяви без розгляду, змінювати заявлені вимоги тощо. Водночас суд має право вийти за межі заявлених вимог. Наприклад, справі про визнання особи недієздатною заявник може не просити призначити опікуна чи не визначити його конкретно. Суд, розглядаючи таку справу, не має права залишити це питання відкритим. У такій справі суд обов'язково має призначити опікуна.

Принципи змагальності та диспозитивності, надаючи можливість учасникам процесу визначатися зі своїми вимогами та їх підставами й доказами, якими буде підтверджено наявність обставин, якими сторони обґрунтовують свої вимоги та заперечення тощо, створюють умови для свободи в процесуальних діях сторін та інших осіб, які беруть участь у справі, одночасно обмежуючи свободу дій суду. Зважаючи на необхідність повного та об'єктивного з'ясування обставин справи, що належать до окремого провадження, принцип змагальності не вважається принципом судочинства в окремому провадженні, а дія принципу диспозитивності є обмеженою.

До особливостей підготовчого провадження та судового розгляду слід віднести встановлення спеціальних правил підсудності. Особливості підготовки справи до судового розгляду обумовлюються матеріально-правовою специфікою справ окремого провадження, що знаходять своє відображення у відповідних нормах ЦПК України, постановках Пленуму ВСУ та правових позиціях ВС.

Підготовче провадження – це обов'язкова стадія цивільного процесу у справах будь-якого провадження. Особливості цього провадження у справах окремого провадження визначено в статтях, що

---

⁹⁵ Білоусов Ю. В. Цивільний процес : навч. посіб. Київ : Прецедент, 2005. С. 26.

стосуються розгляду та вирішення окремих категорій справ. При цьому збережено термінологію попередньої редакції ЦПК, і застосовується термін «підготовка до розгляду». Для справ окремого провадження, виходячи з особливостей провадження, метою стадії підготовчого провадження можна вважати забезпечення правильного, повного, всебічного та швидкого з'ясування всіх обставин, що мають значення для справи. Така мета, як з'ясування можливості досудового врегулювання спору, не буде наявною в окремому провадженні.

У справах окремого провадження підготовка до судового розгляду здійснюється у формі одноособової діяльності судді суду першої інстанції, виходячи з активності суду у цих справах та недоцільності проведення попереднього засідання, яке, в свою чергу, спрямовано на підтримання публічності та змагальності⁹⁶. Так, відповідно до ст. 307 ЦПК України суд у справах про визнання особи безвісно відсутньою чи оголошення її померлою до початку розгляду справи встановлює осіб (родичів, співробітників тощо), які можуть дати свідчення про фізичну особу, місце перебування якої невідоме, а також запитує відповідні організації за останнім місцем проживання відсутнього (житлово-експлуатаційні організації, органи реєстрації місця проживання осіб або органи місцевого самоврядування) і за останнім місцем роботи про наявність відомостей щодо фізичної особи, місце перебування якої невідоме. Водночас суд уживає заходів через органи опіки та піклування щодо встановлення опіки над майном фізичної особи, місце перебування якої невідоме, якщо таку ще не встановлено.

Вимоги статей ЦПК України щодо порядку ухвалення рішення суду, його змісту, а також проголошення рішення суду як єдиної процесуальної форми вирішення справи є обов'язковими для окремого провадження.

§ 2. Справи, що розглядаються в порядку окремого провадження

Виділяють *три групи справ* окремого провадження.

1. Справи, порядок розгляду та вирішення яких визначено цивільним процесуальним законодавством.

---

⁹⁶ Бондаренко-Зелінська Н. Л. Окремі питання правового регулювання підготовки цивільних справ до судового розгляду за новим Цивільним процесуальним кодексом України. *Університетські наукові записки*. 2006. № 1. С. 96–102.

Це справи про:

– обмеження цивільної дієздатності фізичної особи, визнання фізичної особи недієздатною та поновлення цивільної дієздатності фізичної особи;

– надання неповнолітній особі повної цивільної дієздатності;

– визнання фізичної особи безвісно відсутньою чи оголошення її померлою;

– усиновлення;

– установлення фактів, що мають юридичне значення;

– відновлення прав на втрачені цінні папери на пред'явника та векселі;

– передання безхазяйної нерухомої речі у комунальну власність;

– визнання спадщини відумерлою:

– надання особі психіатричної допомоги в примусовому порядку;

– примусову госпіталізацію до протитуберкульозного закладу;

– розкриття банком інформації, яка містить банківську таємницю, щодо юридичних та фізичних осіб (ч. 2 ст. 293 ЦПК України).

Справи цієї групи запропоновано поділяти на справи про зміну правового статусу фізичної особи (про обмеження цивільної дієздатності фізичної особи, визнання фізичної особи недієздатною та поновлення дієздатності фізичної особи, про надання неповнолітній особі повної цивільної дієздатності, про визнання фізичної особи безвісно відсутньою або оголошення її померлою, про усиновлення) та встановлення фактів, що мають юридичне значення; справи про визнання або відновлення неоспорюваних суб'єктивних прав (про відновлення прав на втрачені цінні папери на пред'явника та векселі, про передання безхазяйної нерухомої речі у комунальну власність, про визнання спадщини відумерлою); справи про застосування встановлених законом заходів щодо захисту прав та законних інтересів (про надання особі психіатричної допомоги в примусовому порядку, про обов'язкову госпіталізацію до протитуберкульозного закладу, про розкриття банками інформації, яка містить банківську таємницю, щодо юридичних та фізичних осіб)⁹⁷.

2. *Справи, які тільки поіменовані ЦПК України, однак особливості їх розгляду визначено іншими актами законодавства* (ч. 3 ст. 293 ЦПК України). Такими є справи про:

– надання права на шлюб (ст. 23 СК України);

---

⁹⁷ Курс цивільного процесу : підручник / за ред. В. В. Комарова. Харків : Право, 2011. С. 1352.

- розірвання шлюбу за заявою подружжя, яке має дітей (ст. 109 СК України);
- поновлення шлюбу після його розірвання (ст. 117 СК України);
- установлення режиму окремого проживання за заявою подружжя (ст. 119 СК України).

3. *Справи, що можуть розглядатися у порядку окремого провадження, якщо їх віднесено актами законодавства до цивільної юрисдикції.*

С. С. Бичкова, виходячи із законодавчих конструкцій відповідних правових норм, визначила, що у порядку окремого провадження можуть розглядатися такі справи (непоіменовані справи):

- визнання шлюбу неукладеним (ст. 48 СК України), визнання розірвання шлюбу фіктивним, припинення режиму окремого проживання подружжя;
- про надання права на побачення з дитиною матері чи батькові, позбавленим батьківських прав; повернення дитини батькам чи іншим особам;
- визначення розміру аліментів у твердій грошовій сумі (ч. 1 ст. 184 СК України), звільнення опікуна та піклувальника (ст. 75 ЦК України);
- зміну мети установи та структури управління (ч. 1 ст. 103 ЦК України);
- установлення факту недостовірності інформації, поширеної стосовно фізичної особи та/або членів її сім'ї, і спростування такої інформації (ч. 4 ст. 277 ЦК України);
- зміну мети використання пожертви (ч. 2 ст. 730 ЦК України);
- індексацію чи збільшення розміру відшкодування шкоди, завданої каліцтвом, іншим ушкодженням здоров'я або смертю, на підставах, визначених у ст. 1208 ЦК України.

§ 3. Порядок розгляду справ окремого провадження

Загальні правила щодо порядку розгляд справ окремого провадження викладено в ст. 294 ЦПК України «Порядок розгляду справ окремого провадження».

Під час розгляду справ окремого провадження суд зобов'язаний роз'яснити учасникам справи їхні права та обов'язки, сприяти у здійсненні та охороні гарантованих Конституцією і законами України прав, свобод чи інтересів фізичних або юридичних осіб і вживати заходів щодо всебічного, повного й об'єктивного з'ясування обставин справи. З метою з'ясування обставин справи суд може за власною ініціативою витребувати потрібні докази.

Справи окремого провадження розглядаються судом із додержанням загальних правил, за винятком положень щодо змагальності та меж судового розгляду. Справи окремого провадження суд розглядає за участю заявника і заінтересованих осіб. Справа про розірвання шлюбу за заявою особи, засудженої до позбавлення волі, може бути розглянута судом за участю представника такої особи.

Справи окремого провадження не можуть бути передані на розгляд третейського суду і не можуть бути закриті у зв'язку з укладенням мирової угоди.

Якщо під час розгляду справи у порядку окремого провадження виникає спір про право, який вирішується в порядку позовного провадження, суд залишає заяву без розгляду і роз'яснює заінтересованим особам, що вони мають право подати позов на загальних підставах.

Під час ухвалення судом рішення судові витрати не відшкодовуються, якщо інше не встановлено законом.

У рішенні суду про розірвання шлюбу зазначається про вибір прізвища тим із подружжя, який змінив прізвище під час державної реєстрації шлюбу, що розривається.

Інші особливості розгляду справ окремого провадження визначаються відповідними главами Розділу IV ЦПК України.

Питання для самоперевірки

1. *Загальна характеристика окремого провадження в цивільному судочинстві.*

2. *Особливості розгляду судом справ про обмеження цивільної дієздатності фізичної особи, визнання фізичної особи недієздатною та поновлення цивільної дієздатності фізичної особи.*

3. *Особливості розгляду судом справ про надання неповнолітній особі повної цивільної дієздатності.*

4. *Особливості розгляду судом справ про визнання фізичної особи безвісно відсутньою або оголошення її померлою.*

5. *Особливості розгляду судом справ про усиновлення.*

6. *Особливості розгляду судом справ про встановлення фактів, що мають юридичне значення.*

7. *Особливості розгляду судом справ про відновлення прав на втрачені цінні папери на пред'явника та векселі.*

8. *Особливості розгляду судом справ про передання безхазяйної нерухомої речі у комунальну власність.*

9. Особливості розгляду судом справ про визнання спадщини відумерлою.

10. Особливості розгляду судом справ про надання особі психіатричної допомоги у примусовому порядку.

11. Особливості розгляду судом справ про обов'язкову госпіталізацію до протитуберкульозного закладу.

12. Особливості розгляду судом справ про розкриття банками інформації, яка містить банківську таємницю щодо юридичних та фізичних осіб.

13. Особливості розгляду судом справ про встановлення режиму окремого проживання подружжя.

14. Особливості розгляду судом справ про надання права на шлюб.

15. Особливості розгляду судом справ про розірвання шлюбу за заявою подружжя, яке має дітей.

ГЛАВА 12 ПЕРЕГЛЯД СУДОВИХ РІШЕНЬ

§ 1. Сутність і поняття апеляційного провадження

Однією з фундаментальних засад судочинства ст. 129 Конституції України називає забезпечення права на апеляційний перегляд справи. Ця конституційна аксіома також знайшла своє відображення та конкретизацію в Законі України «Про судоустрій і статус суддів» і процесуальних законах, зокрема й у цивільному процесуальному законодавстві. Так, згідно зі ст. 2 ЦПК України забезпечення права на апеляційний перегляд справи стосується основних засад (принципів) цивільного судочинства.

Так само, у відповідності до загального правила, закріпленого в ст. 17 ЦПК України, учасники справи та особи, які не брали участі у справі, якщо суд вирішив питання про їхні права, свободи, інтереси та/або обов'язки, мають право на апеляційний перегляд справи. Важливо, що після відкриття апеляційного провадження за апеляційною скаргою особи, яка не брала участі у справі, але суд вирішив питання про її права, свободи, інтереси та/або обов'язки, така особа користується процесуальними правами і несе процесуальні обов'язки учасника справи. Отже, заінтересованим особам надається право оскаржити рішення суду першої інстанції, що не набрало законної чинності, у вищому (апеляційному) суді у вигляді подання *апеляційної скарги* з дотриманням законодавчих вимог.

Вищезазначені особи мають право оскаржити в апеляційному порядку рішення суду першої інстанції повністю або частково. Крім того, вони мають право оскаржити в апеляційному порядку окремо від рішення суду ухвали суду першої інстанції, але лише ті, які передбачено ст. 353 ЦПК України, наприклад ухвалу про повернення заяви позивачеві (заявникові), ухвалу про відмову у відкритті провадження у справі, ухвалу про відмову поновити або продовжити пропущений процесуальний строк, ухвалу про призначення експертизи тощо. Оскарження ухвал суду, не передбачених ст. 353 ЦПК, окремо від рішення суду не допускається. Відповідно, заперечення на ухвали, що не підлягають оскарженню окремо від рішення суду, включаються до апеляційної скарги на рішення суду.

Апеляційне провадження має відбуватися в суворій відповідності до процедури, встановленої Главою 1 Розділу V ЦПК України.

Апеляційне провадження як самостійна стадія цивільного судочинства має свої характерні особливості:

1) перегляд судового рішення в апеляційному порядку відбувається лише на підставі зверненої до суду апеляційної скарги;

2) апеляційна скарга подається учасниками справи або ж особами, які не брали участі у справі, але суд першої інстанції вирішив питання про їхні права, свободи, інтереси та/або обов'язки;

3) в апеляційному порядку оскаржуються рішення (ухвали) суду першої інстанції, що не набрали законної чинності;

4) рішення суду першої інстанції залежно від волі особи, яка подає апеляційну скаргу, оскаржується повністю або частково;

5) апеляційна скарга подається у зв'язку з незгодою заінтересованих осіб з рішенням суду першої інстанції, яке, на їх погляд, ухвалене з порушенням закону, є необґрунтованим;

6) цивільна справа після подання апеляційної скарги та відкриття апеляційного провадження передається для перегляду до апеляційного суду;

7) перегляд в апеляційному порядку рішень судів першої інстанції здійснюється колегією суддів суду апеляційної інстанції у складі трьох суддів;

8) апеляційний розгляд цивільної справи відбувається у чітко встановлених межах, тобто суд апеляційної інстанції переглядає справу за наявними в ній і додатково поданими доказами та перевіряє законність та обґрунтованість рішення суду першої інстанції за загальним правилом, в межах доводів і вимог апеляційної скарги; але важливо зауважити, що апеляційний суд не обмежено доводами апеляційної скарги, якщо під час розгляду справи буде встановлено неправильне застосування норм матеріального права або порушення норм процесуального права, які є обов'язковою підставою для скасування рішення; також якщо поза увагою доводів апеляційної скарги залишилась очевидна незаконність або необґрунтованість рішення суду першої інстанції у справах окремого провадження, апеляційний суд перевіряє справу в повному обсязі;

9) у суді апеляційної інстанції не приймаються і не розглядаються позовні вимоги та підстави позову, що не були предметом розгляду в суді першої інстанції;

10) постанова суду апеляційної інстанції, якою завершується перегляд справи, набирає законної чинності з дня її ухвалення.

Як передбачено ст. 26 Закону України «Про судоустрій і статус суддів», *апеляційними судами з розгляду цивільних справ є апеляційні суди, які утворюються в апеляційних округах. У складі апеляційного суду можуть формуватися судові палати з розгляду окремих категорій справ. Судову палату очолює секретар судової палати, який обирається із суддів цього суду строком на три роки. Рішення про утворення судової*

палати, її склад, а також про обрання секретаря судової палати ухвалюються зборами суддів апеляційного суду за пропозицією голови суду.

Виходячи з положень ч. 1 ст. 24 ЦПК України, апеляційні суди переглядають в апеляційному порядку судові рішення місцевих судів, які перебувають у межах відповідного апеляційного округу (території, на яку поширюються повноваження відповідного апеляційного суду).

Водночас за ч. 2 зазначеної статті Верховний Суд переглядає в апеляційному порядку судові рішення апеляційних судів, ухвалені ними як судами першої інстанції. У цьому разі йдеться про певні винятки із загального правила про перегляд апеляційним судом рішень суду першої інстанції. Для правильного розуміння цього питання необхідно керуватися приписами ст. 23 ЦПК України, яка встановлює, що всі справи, які підлягають вирішенню в порядку цивільного судочинства, розглядаються місцевими загальними судами як судами першої інстанції, крім справ, визначених в частинах 2–4 названої статті.

Так, справи щодо оскарження рішень третейських судів, оспорування рішень міжнародних комерційних арбітражів і про видачу виконавчих листів на примусове виконання рішень третейських судів розглядаються апеляційними судами як судами першої інстанції за місцем розгляду справи третейським судом (за місцезнаходженням арбітражу). Крім того, справи щодо визнання та надання дозволу на виконання рішень міжнародного комерційного арбітражу розглядаються: 1) якщо місце арбітражу перебуває на території України – апеляційними загальними судами за місцезнаходженням арбітражу; 2) якщо місце арбітражу розташоване поза межами України – апеляційним загальним судом, юрисдикція якого поширюється на місто Київ. Відповідно, якщо вищезазначені суди виступали під час розгляду справи в якості судів першої інстанції, то апеляційна скарга на їх рішення може подаватися лише до Верховного Суду.

Отже, **апеляційне провадження** – це нормативно закріплений порядок перегляду судом апеляційної інстанції рішення суду першої інстанції, що застосовується у зв'язку з поданням заінтересованими у справі особами апеляційної скарги та завершується усуненням виявлених порушень закону або підтвердженням правомірності рішення.

§ 2. Відкриття апеляційного провадження.

Порядок розгляду справи в апеляційній інстанції

Апеляційне провадження відкривається лише за умови, що суб'єкти оскарження звернулися до суду апеляційної інстанції з

належно оформленою апеляційною скаргою у встановлені законодавством строки та з дотриманням інших обов'язкових вимог, передбачених Цивільним процесуальним кодексом України.

Апеляційна скарга подається до суду у письмовій формі. **Форма і зміст апеляційної скарги** регламентуються ст. 356 ЦПК України. Зокрема, в апеляційній скарзі мають бути зазначені:

- 1) найменування суду, до якого подається скарга;
  - 2) повне найменування (для юридичних осіб) або ім'я (прізвище, ім'я та по батькові) (для фізичних осіб) особи, яка подає апеляційну скаргу, її місцезнаходження (для юридичних осіб) або місце проживання чи перебування (для фізичних осіб), поштовий індекс, ідентифікаційний код юридичної особи в Єдиному державному реєстрі підприємств та організацій України, реєстраційний номер облікової картки платника податків (для фізичних осіб) за його наявності або номер і серія паспорта для фізичних осіб – громадян України, номери засобів зв'язку та електронної пошти, офіційна електронна адреса, за наявності;
  - 3) повне найменування (для юридичних осіб) або ім'я (прізвище, ім'я та по батькові) (для фізичних осіб) інших учасників справи, їх місцезнаходження (для юридичних осіб) або місце проживання чи перебування (для фізичних осіб);
  - 4) рішення або ухвала, що оскаржуються;
  - 5) в чому полягає незаконність та/або необґрунтованість рішення або ухвали (неповнота встановлення обставин, які мають значення для справи, та/або неправильність установлення обставин, які мають значення для справи, внаслідок необґрунтованої відмови у прийнятті доказів, неправильного їх дослідження чи оцінювання, неподання доказів з поважних причин та/або неправильне визначення відповідно до встановлених судом обставин правовідносин тощо);
  - 6) нові обставини, що підлягають встановленню, докази, які підлягають дослідженню чи оцінці, обґрунтування поважності причин неподання доказів до суду першої інстанції, заперечення проти доказів, використаних судом першої інстанції;
  - 7) клопотання особи, яка подала скаргу;
  - 8) дата отримання копії судового рішення суду першої інстанції, що оскаржується;
  - 9) перелік документів та інших матеріалів, що додаються.
- Апеляційну скаргу підписує особа, яка її подає, або представник такої особи.

До апеляційної скарги додаються:

1) довіреність або інший документ, що посвідчує повноваження представника, якщо апеляційна скарга подається представником і ці документи раніше не подавалися;

2) копії скарги та доданих письмових матеріалів відповідно до кількості учасників справи;

3) документи, що підтверджують сплату судового збору у встановленому порядку і розмірі, або документи, які підтверджують підстави звільнення від сплати судового збору відповідно до закону;

4) докази, що підтверджують дату отримання копії оскаржуваного судового рішення суду першої інстанції (за наявності).

За подання апеляційної скарги сплачується судовий збір у розмірі, передбаченому Законом України «Про судовий збір». Так, цим нормативно-правовим актом встановлюється, що судовий збір з апеляційної скарги на рішення суду, заяви про приєднання до апеляційної скарги на рішення суду та апеляційної скарги на судовий наказ становить 150 % ставки, що підлягала сплаті під час подання позовної заяви, іншої заяви і скарги. Водночас з апеляційної скарги на ухвалу суду, заяви про приєднання до апеляційної скарги на ухвалу суду для юридичної особи або фізичної особи – підприємця судовий збір становить 1 розмір прожиткового мінімуму для працездатних осіб, а для фізичної особи – 0,2 розміру прожиткового мінімуму для працездатних осіб.

Якщо апеляційна скарга подається особою, звільненою від сплати судового збору відповідно до закону, у ній зазначаються підстави звільнення від сплати судового збору.

У відповідності до ст. 354 ЦПК України апеляційна скарга на рішення суду подається протягом – 30 днів, а на ухвалу суду – протягом 15 днів з дня його (її) проголошення.

Якщо в судовому засіданні було оголошено лише вступну та резолютивну частини судового рішення або у разі розгляду справи (вирішення питання) без повідомлення (виклику) учасників справи, зазначений строк обчислюється з дня складення повного судового рішення.

Учасник справи, якому повне рішення або ухвала суду не були вручені у день його чи її проголошення або складення, має право на поновлення пропущеного строку на апеляційне оскарження:

1) рішення суду – якщо апеляційна скарга була подана протягом тридцяти днів з дня вручення йому повного рішення суду;

2) ухвали суду – якщо апеляційна скарга була подана протягом п'ятнадцяти днів з дня вручення йому відповідної ухвали суду.

Строк на апеляційне оскарження може бути також поновлений у разі пропуску з інших поважних причин, крім випадків, зазначених у ч. 2 ст. 358 ЦПК України. Зокрема, незалежно від поважності причин пропуску строку на апеляційне оскарження суд апеляційної інстанції відмовляє у відкритті апеляційного провадження у разі, якщо апеляційна скарга подається після спливу одного року з дня складення повного тексту судового рішення, крім випадків: 1) подання апеляційної скарги особою, не повідомленою про розгляд справи або не залученою до участі в ній, якщо суд ухвалив рішення про її права, свободи, інтереси та/або обов'язки; 2) пропуску строку на апеляційне оскарження внаслідок виникнення обставин непереборної сили.

Апеляційна скарга подається безпосередньо до суду апеляційної інстанції.

Як передбачає ст. 357 ЦПК України, апеляційна скарга реєструється у день її надходження до суду апеляційної інстанції та не пізніше наступного дня передається судді-доповідачу, визначеному в порядку, встановленому ст. 33 ЦПК України.

Передусім суддя-доповідач має перевірити відповідність апеляційної скарги вимогам цивільного процесуального законодавства. До апеляційної скарги, оформленої з порушенням вимог, передбачених ст. 356 ЦПК України, застосовуються положення ст. 185 ЦПК України, тобто на підставі цієї статті апеляційна скарга може бути залишена без руху або повернута особі, яка з нею звертається, у визначених цією нормою випадках.

Апеляційна скарга залишається без руху також у разі, якщо її подали після закінчення строків, установлених ст. 354 ЦПК України, й особа, яка її подала, не порушує питання про поновлення цього строку, або якщо підстави, вказані нею у заяві, визнано неповажними. При цьому протягом 10 днів з дня вручення відповідної ухвали особа має право звернутися до суду апеляційної інстанції із заявою про поновлення строку або вказати інші підстави для поновлення строку. Якщо заяву не буде подано особою в зазначений строк або вказані нею підстави для поновлення строку на апеляційне оскарження будуть визнані неповажними, суд відмовляє у відкритті апеляційного провадження.

Апеляційна скарга не приймається до розгляду і повертається судом апеляційної інстанції також, якщо:

- 1) її подає особа, яка не має процесуальної дієздатності, чи скаргу не підписано або підписано особою, яка не має права її підписувати, або особою, посадове становище якої не зазначено;

- 2) до постановлення ухвали про відкриття апеляційного провадження особа, яка подала скаргу, подала заяву про її відкликання;
- 3) скаргу подано в інший спосіб, ніж до суду апеляційної інстанції;
- 4) скаргу подано на ухвалу, що не підлягає оскарженню окремо від рішення суду.

Питання про залишення апеляційної скарги без руху суддя-доповідач вирішує протягом 5 днів з дня надходження апеляційної скарги. Питання про повернення апеляційної скарги суд апеляційної інстанції вирішує також протягом 5 днів із дня надходження апеляційної скарги або ж з дня закінчення строку на усунення недоліків.

Про повернення апеляційної скарги постановляється ухвала, яка може бути оскаржена в касаційному порядку. Копія ухвали про повернення апеляційної скарги надсилається учасникам справи. Скаржнику надсилається копія ухвали про повернення апеляційної скарги разом з апеляційною скаргою та доданими до скарги матеріалами. Але копія апеляційної скарги залишається в суді апеляційної інстанції.

У ст. 358 ЦПК України перелічуються підстави, за яких суд повинен відмовити у відкритті апеляційного провадження. Зокрема, суд апеляційної інстанції відмовляє у відкритті апеляційного провадження у справі, якщо апеляційну скаргу подано на судові рішення, що не підлягає апеляційному оскарженню; якщо є ухвала про закриття провадження у зв'язку з відмовою від раніше поданої апеляційної скарги цієї самої особи на це саме судові рішення; якщо є постанова про залишення апеляційної скарги цієї самої особи без задоволення або ухвала про відмову у відкритті апеляційного провадження за апеляційною скаргою цієї особи на це саме судові рішення; якщо скаржником у строк, визначений судом, не подано заяву про поновлення строку на апеляційне оскарження, або наведені підстави для поновлення строку на апеляційне оскарження суд визнає неповажними. Також суд апеляційної інстанції відмовляє у відкритті апеляційного провадження у випадку, передбаченому ч. 2 ст. 358 ЦПК України, про що було зазначено раніше.

Питання про відмову у відкритті апеляційного провадження вирішується не пізніше 5 днів з дня надходження апеляційної скарги або з дня закінчення строку на усунення недоліків. Про відмову у відкритті апеляційного провадження постановляється ухвала, копія якої має бути надіслана учасникам справи.

За загальною процедурою учасникам справи надсилається лише копія ухвали про відмову у відкритті апеляційного провадження, а

скаржнику надсилається копія такої ухвали разом з апеляційною скаргою та доданими до скарги матеріалами. При цьому копія апеляційної скарги залишається в суді апеляційної інстанції.

Суд апеляційної інстанції вирішує питання про відкриття апеляційного провадження у справі не пізніше 5 днів з дня надходження апеляційної скарги або заяви про усунення недоліків, поданої у порядку, передбаченому ст. 357 ЦПК України.

Якщо немає встановлених правових перешкод, **суд відкриває апеляційне провадження**. Про відкриття апеляційного провадження у справі суд апеляційної інстанції постановляє ухвалу. В ухвалі про відкриття апеляційного провадження зазначається строк для подання учасниками справи відзиву на апеляційну скаргу (відзив на апеляційну скаргу має відповідати вимогам ст. 360 ЦПК) і вирішується питання про вилучення матеріалів справи. Якщо разом з апеляційною скаргою подано заяву чи клопотання, суд в ухвалі про відкриття апеляційного провадження встановлює строк, протягом якого учасники справи мають подати свої заперечення щодо поданих заяв чи клопотань, якщо інше не передбачено ЦПК України. Також якщо апеляційна скарга подається з пропуском визначеного цивільним процесуальним законодавством строку, суд у разі поновлення строку на апеляційне оскарження зупиняє дію оскаржуваного рішення в ухвалі про відкриття апеляційного провадження (ст. 359 ЦПК України).

Суд апеляційної інстанції зобов'язаний повідомити учасників справи про відкриття апеляційного провадження. Із цією метою їм надсилається ухвала про відкриття апеляційного провадження, а також копії апеляційної скарги та доданих до неї матеріалів.

Важливо, що особі, яка звернулася з апеляційною скаргою до суду, законом надається право доповнити, змінити або відкликати таку скаргу чи відмовитися від неї в порядку, встановленому ст. 364 ЦПК України.

Згідно із положеннями ст. 363 ЦПК України учасники справи мають право приєднатися до апеляційної скарги, поданої особою, на стороні якої вони виступали. Також до неї мають право приєднатися особи, які не брали участі у справі, якщо суд вирішив питання про їхні права, свободи, інтереси та/або обов'язки. Заяву про приєднання до апеляційної скарги можна подати до початку розгляду справи в суді апеляційної інстанції. До заяви про приєднання до апеляційної скарги додаються документ про сплату судового збору та докази надсилання (направлення) копії заяви іншим учасникам справи.

Окремо слід зауважити, що після відкриття апеляційного провадження можуть з'явитися обставини, які згідно з приписами ст. 362 ЦПК України тягнуть за собою закриття апеляційного провадження. Так, суд апеляційної інстанції закриває апеляційне провадження, якщо: 1) після відкриття апеляційного провадження особа, яка подала апеляційну скаргу, заявила клопотання про відмову від скарги, за винятком випадків, коли є заперечення інших осіб, які приєдналися до апеляційної скарги; 2) після відкриття апеляційного провадження виявилось, що апеляційну скаргу не підписано чи подано особою, яка не має процесуальної дієздатності, або підписано особою, яка не має права її підписувати; 3) після відкриття апеляційного провадження за апеляційною скаргою, поданою особою з підстав вирішення судом питання про її права, свободи, інтереси та/або обов'язки, встановлено, що судовим рішенням питання про права, свободи, інтереси та/або обов'язки такої особи не вирішувалося. Про закриття апеляційного провадження суд апеляційної інстанції постановляє ухвалу, яка може бути оскаржена в касаційному порядку.

Як установлює ст. 365 ЦПК України, в межах розгляду справи судом апеляційної інстанції в першу чергу має бути проведена **підготовка справи** до такого розгляду. Реалізація цього повноваження покладається на суддю-доповідача.

Так, суддя-доповідач у порядку підготовки справи до апеляційного розгляду:

1) з'ясовує питання про склад учасників судового процесу; у разі встановлення, що рішення суду першої інстанції може вплинути на права та обов'язки особи, яка не брала участі у справі, залучає таку особу до участі у справі як третю особу, яка не заявляє самостійних вимог щодо предмета спору;

2) визначає характер спірних правовідносин і закон, який їх регулює;

3) з'ясовує обставини, на які посилаються учасники справи як на підставу своїх вимог і заперечень;

4) з'ясовує, які обставини визнаються чи заперечуються учасниками справи;

5) вирішує питання щодо поважності причин неподання доказів до суду першої інстанції;

6) за клопотанням сторін та інших учасників справи вирішує питання про виклик свідків, призначення експертизи, витребування доказів, судових доручень щодо збирання доказів, залучення до участі у справі спеціаліста та перекладача;

7) за клопотанням учасників справи вирішує питання щодо вжиття заходів забезпечення позову;

8) вчиняє інші дії, пов'язані із забезпеченням апеляційного розгляду справи.

Підготовчі дії, зазначені у пунктах 5 та 6, вчиняються з дотриманням прав усіх учасників справи висловити свої міркування або заперечення щодо їх вчинення, якщо інше не передбачено ЦПК.

Крім того, якщо під час вивчення матеріалів справи суд виявить нерозглянуті зауваження щодо правильності та повноти фіксування судового процесу технічними засобами, нерозглянуті письмові зауваження щодо повноти чи неправильності протоколу судового засідання чи невирішене питання про ухвалення додаткового рішення, суд постановляє ухвалу із зазначенням строку, протягом якого суд першої інстанції має усунути недоліки.

Після проведення підготовчих дій суддя-доповідач доповідає про них колегії суддів, яка вирішує питання про проведення додаткових підготовчих дій у разі потреби та призначення справи до розгляду.

Про дату, час і місце розгляду справи повідомляються учасники справи, якщо справа відповідно до норм цивільного процесуального законодавства розглядається з їх повідомленням.

Під час розгляду справи судом апеляційної інстанції мають братися до уваги роз'яснення, що містяться в постанові Пленуму Верховного Суду України від 24.10.2008 р. № 12 «Про судову практику розгляду цивільних справ в апеляційному порядку». Зокрема, як зазначається в п. 17 цієї постанови, перевіряючи законність та обґрунтованість оскаржуваного судового рішення суд апеляційної інстанції повинен з'ясувати: 1) чи враховано під час ухвалення рішення всі факти, що належать до предмету доказування; 2) чи підтверджено обставини (факти), якими мотивовано рішення, належними й допустимими доказами та чи їх доведено; 3) чи відповідають висновки суду встановленим фактам; 4) чи були дотримані та чи правильно застосовані норми матеріального та процесуального права тощо.

Стаття 368 ЦПК передбачає, що справа розглядається судом апеляційної інстанції за правилами, встановленими для розгляду справи в порядку спрощеного позовного провадження з особливостями, визначеними главою 1 розділу V ЦПК України.

Розгляд справ у суді апеляційної інстанції починається з відкриття першого судового засідання або через 15 днів з дня відкриття

апеляційного провадження, якщо справа розглядається без повідомлення учасників справи.

Цей розгляд здійснюється в судовому засіданні з повідомленням учасників справи, крім випадків, передбачених ст. 369 ЦПК. На початку судового засідання суддя-доповідач доповідає зміст рішення (ухвали), яке оскаржується, наводить доводи апеляційної скарги, межі, в яких мають здійснюватися перевірка рішення (ухвали), встановлюватися обставини і досліджуватися докази. Після доповіді судді-доповідача пояснення дає особа, яка подала апеляційну скаргу. Якщо апеляційні скарги подали обидві сторони, першим дає пояснення позивач. Потім дають пояснення інші учасники справи. Закінчивши з'ясування обставин і перевірку їх доказами, суд апеляційної інстанції надає учасникам справи можливість виступити у судових дебатах у такій самій послідовності, в якій вони давали пояснення. На початку судового засідання суд може оголосити про час, який відводиться для судових дебатів. Кожній особі, яка бере участь у розгляді справи в суді апеляційної інстанції, надається однаковий проміжок часу для виступу. Після закінчення дебатів суд виходить до нарадчої кімнати для ухвалення рішення у справі, а саме – суд апеляційної інстанції за результатами розгляду апеляційної скарги ухвалює постанову.

Окремої уваги заслуговує проблема доказової діяльності в апеляційному провадженні. Положеннями ст. 367 ЦПК України закріплено, що суд апеляційної інстанції переглядає справу за наявними в ній і додатково поданими доказами. Суд апеляційної інстанції досліджує докази, що стосуються фактів, на які учасники справи посилаються в апеляційній скарзі та/або відзиві на неї. Водночас докази, які не були подані до суду першої інстанції, приймаються судом лише у виняткових випадках, якщо учасник справи надав докази неможливості їх подання до суду першої інстанції з причин, що об'єктивно не залежали від нього.

У зв'язку з цим слід урахувувати роз'яснення, надані у п. 14 постанови Пленуму Верховного Суду України від 24.10.2008 р. № 12, де зазначається, що дослідження нових доказів провадиться, зокрема, у таких випадках: якщо докази існували на час розгляду справи судом першої інстанції, але особа, яка їх подає до апеляційного суду, з поважних причин не знала й не могла знати про їх існування; докази існували на час розгляду справи в суді першої інстанції, і учасник процесу знав про них, однак з об'єктивних причин не міг подати їх до суду; додаткові докази, які витребувалися раніше, з'явилися після ухвалення рішення судом першої інстанції; суд першої інстанції неправомірно виключив із

судового розгляду подані учасником процесу докази, що могли мати значення для вирішення справи; суд першої інстанції необґрунтовано відмовив учаснику процесу в дослідженні доказів, що могли мати значення для вирішення справи (необґрунтовано відмовив у призначенні експертизи, витребуванні доказів, якщо їх подання до суду для нього становило певні труднощі тощо); наявні інші поважні причини для їх неподання до суду першої інстанції у разі відсутності умислу чи недбалості особи, яка їх подає, або якщо суд їх не дослідив унаслідок інших процесуальних порушень.

Стаття 369 ЦПК України встановлює особливості розгляду в апеляційному порядку окремих категорій справ. Наприклад, апеляційні скарги на рішення суду у справах з ціною позову менше ста розмірів прожиткового мінімуму для працездатних осіб, крім тих, які не підлягають розгляду в порядку спрощеного позовного провадження, розглядаються судом апеляційної інстанції без повідомлення учасників справи. Такий само порядок застосовується і для деяких апеляційних скарг на ухвали суду. Однак апеляційний суд може відійти від цього правила за наявності для цього об'єктивних передумов і розглянути вказані апеляційні скарги у судовому засіданні з повідомленням (викликом) учасників справи.

Також у ст. 370 ЦПК України закріплюється порядок розгляду апеляційної скарги, що надійшла до суду апеляційної інстанції після закінчення апеляційного розгляду справи.

Суд апеляційної інстанції має неухильно дотримуватися **строків розгляду апеляційних скарг**, визначених цивільним процесуальним законодавством. Так, апеляційна скарга на рішення суду першої інстанції має бути розглянута протягом 60 днів із дня постановлення ухвали про відкриття апеляційного провадження, а апеляційна скарга на ухвалу суду першої інстанції – протягом 30 днів з дня постановлення ухвали про відкриття апеляційного провадження. У виняткових випадках за клопотанням сторони з урахуванням особливостей розгляду справи суд апеляційної інстанції може продовжити строк розгляду справи, але не більш ніж на 15 днів, про що постановляє відповідну ухвалу (ст. 371 ЦПК).

Як зауважувалося вище, **суд апеляційної інстанції** за результатами розгляду апеляційної скарги **ухвалює постанову** за правилами ст. 35 та глави 9 розділу III ЦПК України з особливостями, зазначеними у ст. 382 ЦПК.

Водночас процедурні питання, пов'язані з рухом справи, клопотання та заяви учасників справи, питання про відкладення розгляду справи, оголошення перерви, зупинення провадження у справі, а також

в інших випадках, передбачених ЦПК, вирішуються судом апеляційної інстанції у вигляді постановлення ухвал у порядку, визначеному для постановлення ухвал суду першої інстанції.

Постанова або ухвала суду апеляційної інстанції оформлюється суддею-доповідачем (іншим суддею, якщо суддя-доповідач не згоден із постановою чи ухвалою) і підписується всім складом суду, який розглядав справу, якщо інше не передбачено ЦПК України.

Постанова апеляційного суду має відповідати вимогам ст. 382 ЦПК та складатися із вступної, описової, мотивувальної і резолютивної частин.

Постанова проголошується у судовому засіданні, яким завершується розгляд справи, публічно, крім випадків, установлених ЦПК. Суд може проголосити лише вступну та резолютивну частини постанови за умов, передбачених законом. Головуючий у судовому засіданні роз'яснює учасникам справи зміст постанови, порядок і строк її оскарження. Ці та інші питання, пов'язані з проголошенням постанови, суд апеляційної інстанції вирішує в порядку ст. 268 ЦПК України.

Постанова суду апеляційної інстанції набирає законної чинності з дня її ухвалення. При цьому ця постанова може бути оскаржена у касаційному порядку у випадках, передбачених ЦПК України.

§ 3. Повноваження суду апеляційної інстанції

***Повноваження суду апеляційної інстанції** – це законодавчо визначені можливості вищого органу правосуддя щодо реагування на доводи та вимоги суб'єкта оскарження, відображені ним в апеляційній скарзі.*

Нормативне закріплення повноваження суду апеляційної інстанції знайшли в статтях 374–379 ЦПК України. Зокрема, суд апеляційної інстанції за результатами розгляду апеляційної скарги має право:

- 1) залишити судові рішення без змін, а скаргу без задоволення;
- 2) скасувати судові рішення повністю або частково й ухвалити у відповідній частині нове рішення або змінити рішення;
- 3) визнати нечинним судові рішення суду першої інстанції повністю або частково у передбачених ЦПК випадках і закрити провадження у справі у відповідній частині;
- 4) скасувати судові рішення повністю або частково й у відповідній частині закрити провадження у справі повністю або частково або залишити позовну заяву без розгляду повністю або частково;
- 5) скасувати судові рішення і направити справу для розгляду до іншого суду першої інстанції за встановленою підсудністю;

б) скасувати ухвалу, що перешкоджає подальшому провадженню у справі, і направити справу для продовження розгляду до суду першої інстанції;

7) скасувати ухвалу про відкриття провадження у справі й ухвалити постанову про направлення справи для розгляду до іншого суду першої інстанції за встановленою підсудністю;

8) у передбачених ЦПК випадках скасувати свою постанову (повністю або частково) й ухвалити одне з рішень, зазначених в пунктах 1–7 ч. 1 ст. 374 ЦПК України.

§ 4. Сутність і поняття касаційного провадження

Конституція України гарантує не лише право на апеляційний перегляд справи, але й у визначених законом випадках право на *касаційне оскарження рішення* (ст. 129). У цивільному судочинстві таким правом наділяються учасники справи, а також особи, які не брали участі у справі, якщо суд вирішив питання про їхні права, свободи, інтереси та/або обов'язки. Однак слід урахувувати, що за правилами ч. 4 ст. 389 ЦПК України особа, яка не брала участі у справі, якщо суд вирішив питання про її права, свободи, інтереси та/або обов'язки, має право подати касаційну скаргу на судові рішення лише після його перегляду в апеляційному порядку за її апеляційною скаргою, крім випадку, коли судові рішення про права, свободи, інтереси та/або обов'язки такої особи було ухвалено безпосередньо судом апеляційної інстанції.

З метою реалізації права на касаційне оскарження рішення вищезазначені особи повинні звернутися до суду касаційної інстанції – Верховного Суду з належно оформленою касаційною скаргою та дотриматися інших обов'язкових умов такого звернення.

Разом із тим у відповідності до чинного законодавства не всі судові рішення можуть бути переглянуті у касаційному порядку, а виключно ті, які допускаються до такого перегляду процесуальними законами, зокрема ЦПК України. Також зауважимо, що згідно із ч. 2 ст. 17 ЦПК України не допускається касаційне оскарження судового рішення суду першої інстанції без його перегляду в апеляційному порядку.

Отже, *у касаційному порядку можуть бути оскаржені, по-перше, рішення суду першої інстанції після апеляційного перегляду справи та постанови суду апеляційної інстанції*, крім судових рішень, визначених у ч. 3 ст. 389 ЦПК України, про які буде сказано окремо. Важливо зауважити, що згідно із ч. 2 ст. 389 ЦПК підставами касаційного оскарження рішення суду першої інстанції (після апеляційного перегляду

справи) та постанови суду апеляційної інстанції є неправильне застосування судом норм матеріального права чи порушення норм процесуального права, але **виключно у таких випадках**:

1) якщо суд апеляційної інстанції в оскаржуваному судовому рішенні застосував норму права без урахування висновку щодо застосування норми права у подібних правовідносинах, викладеного у постанові Верховного Суду, крім випадку наявності постанови Верховного Суду про відступлення від такого висновку;

2) якщо скаржник вмотивовано обґрунтував необхідність відступлення від висновку щодо застосування норми права у подібних правовідносинах, викладеного у постанові Верховного Суду та застосованого судом апеляційної інстанції в оскаржуваному судовому рішенні;

3) якщо відсутній висновок Верховного Суду щодо питання застосування норми права у подібних правовідносинах;

4) якщо судові рішення оскаржується з підстав, передбачених частинами 1, 3 ст. 411 ЦПК України.

По-друге, **у касаційному порядку можуть оскаржуватися ухвали суду першої інстанції**, вказані у пунктах 3, 6, 7, 15, 16, 22, 23, 27, 28, 30, 32 ч. 1 ст. 353 ЦПК, **після їх перегляду в апеляційному порядку**. Відповідно, це ухвали, що стосуються забезпечення позову, заміни заходу забезпечення позову, повернення заяви позивачеві (заявникові), відмови у відкритті провадження у справі, закриття провадження у справі, залишення позову (заяви) без розгляду, повернення заяви про перегляд заочного рішення, відмови у відкритті провадження за нововиявленими або виключними обставинами, відмови в задоволенні заяви про перегляд судового рішення за нововиявленими або виключними обставинами, розгляду скарг на дії (бездіяльність) органів державної виконавчої служби чи приватного виконавця, заміни сторони у справі (процесуальне правонаступництво) або сторони виконавчого провадження, звернення стягнення на грошові кошти, що належать іншим особам, чи нерухоме майно, право власності на яке не зареєстровано в установленому законом порядку, й визначення частки майна боржника у майні, яким він володіє спільно з іншими особами.

Крім того, **об'єктом оскарження** можуть бути **ухвали суду апеляційної інстанції**, а саме ухвали: про відмову у відкритті або закритті апеляційного провадження, про повернення апеляційної скарги, про зупинення провадження, щодо забезпечення позову, заміни заходу забезпечення позову, щодо зустрічного забезпечення, про відмову ухвалити додаткове рішення, про роз'яснення рішення чи відмову у

роз'ясненні рішення, про внесення або відмову у внесенні виправлень у рішення, про повернення заяви про перегляд судового рішення за нововиявленими або виключними обставинами, про відмову у відкритті провадження за нововиявленими або виключними обставинами, про відмову в задоволенні заяви про перегляд судового рішення за нововиявленими або виключними обставинами, про заміну сторони у справі, про накладення штрафу в порядку процесуального примусу та окремі ухвали.

Як передбачено приписами ч. 2 ст. 389 ЦПК України, вищеперелічені ухвали підлягають касаційному оскарженню у разі неправильного застосування судом норм матеріального права чи порушення норм процесуального права.

Скарги на ухвали, що не підлягають оскарженню окремо від рішення суду першої інстанції чи постанови суду апеляційної інстанції, долучаються до касаційної скарги на відповідне рішення чи постанову. У разі подання касаційної скарги на ухвалу, що не підлягає оскарженню окремо від рішення чи постанови суду, суд повертає її заявнику, про що постановляє ухвалу.

Водночас у ч. 3 ст. 389 ЦПК України наводиться вичерпний **перелік судових рішень, які не підлягають касаційному оскарженню**. До них віднесено:

1) рішення, ухвали суду першої інстанції та постанови, ухвали суду апеляційної інстанції у справах, рішення у яких підлягають перегляду в апеляційному порядку Верховним Судом;

2) судові рішення у малозначних справах та у справах з ціною позову, що не перевищує двохсот п'ятдесяти розмірів прожиткового мінімуму для працездатних осіб, крім випадків, якщо: а) касаційна скарга стосується питання права, яке має фундаментальне значення для формування єдиної правозастосовчої практики; б) особа, яка подає касаційну скаргу, відповідно до ЦПК України позбавлена можливості спростувати обставини, встановлені оскарженим судовим рішенням, під час розгляду іншої справи; в) справа становить значний суспільний інтерес або має виняткове значення для учасника справи, який подає касаційну скаргу; г) суд першої інстанції відніс справу до категорії малозначних помилково.

Касаційне провадження є окремою стадією цивільного процесу та має такі **характерні риси**:

1) судом касаційної інстанції у цивільних справах може виступати лише Верховний Суд;

2) судові рішення може переглядатись у касаційному порядку виключно у разі подання суб'єктами оскарження касаційної скарги;

3) касаційна скарга подається учасниками справи чи особами, які не брали участі у справі, якщо суд вирішив питання про їхні права, свободи, інтереси та/або обов'язки;

4) у касаційному порядку можуть бути оскаржені судові рішення, які набрали законної чинності, але лише ті, які передбачено в ст. 389 ЦПК України;

5) підставами касаційного оскарження судових рішень є неправильне, на думку заінтересованих осіб, застосування нижчим судом (судами) норм матеріального права чи порушення норм процесуального права;

6) перегляд судових рішень судів першої та апеляційної інстанції здійснюється колегією суддів суду касаційної інстанції у складі трьох або більшої непарної кількості суддів; крім того, у визначених ЦПК випадках перегляд судових рішень у суді касаційної інстанції здійснюється судовою палатою Касаційного цивільного суду (палатою), об'єднаною палатою Касаційного цивільного суду (об'єднаною палатою) або Великою Палатою Верховного Суду (Великою Палатою);

7) цивільне процесуальне законодавство встановлює чіткі межі розгляду справи судом касаційної інстанції; а саме, переглядаючи у касаційному порядку судові рішення, суд касаційної інстанції в межах доводів та вимог касаційної скарги, які стали підставою для відкриття касаційного провадження, перевіряє правильність застосування судом першої або апеляційної інстанції норм матеріального чи процесуального права і не може встановлювати та/або вважати доведеними обставини, що не були встановлені в рішенні чи були відкинута ним, вирішувати питання про достовірність або недостовірність того чи іншого доказу, про перевагу одних доказів над іншими; водночас суд не обмежується доводами та вимогами касаційної скарги, якщо під час розгляду справи буде виявлено порушення норм процесуального права, передбачені пунктами 1, 3, 4, 8 ч. 1 ст. 411, ч. 2 ст. 414 ЦПК, а також у разі потреби врахування висновку щодо застосування норм права, викладеного у постанові Верховного Суду після подання касаційної скарги; суд касаційної інстанції перевіряє законність судових рішень лише в межах позовних вимог, заявлених у суді першої інстанції;

8) постанова суду касаційної інстанції набирає законної чинності з моменту її ухвалення та є остаточною й оскарженню не підлягає.

Відповідно, *касаційне провадження* – це система визначених законодавством процесуальних дій суду касаційної інстанції та суб'єктів оскарження, спрямованих на встановлення правильності застосування судом першої та апеляційної інстанції норм матеріального чи процесуального права під час ухвалення рішення.

§ 5. Відкриття касаційного провадження. Касаційний розгляд

Суд касаційної інстанції – Верховний Суд, що реалізує повноваження щодо відкриття касаційного провадження виключно у разі звернення до нього заінтересованої особи з касаційною скаргою, яка повною мірою має відповідати законодавчо встановленим процесуальним вимогам щодо її оформлення та подання.

З власної ініціативи суд касаційної інстанції не може відкрити провадження, так само, як не можуть цього робити всі інші судові органи. Такий підхід ґрунтується на диспозитивній природі цивільного судочинства.

За формою та змістом касаційна скарга має відповідати вимогам ст. 392 ЦПК України. Вона подається у письмовій формі. **У касаційній скарзі слід зазначити:**

- 1) найменування суду, до якого подається скарга;
- 2) повне найменування (для юридичних осіб) або ім'я (прізвище, ім'я та по батькові) (для фізичних осіб) особи, яка подає касаційну скаргу, її місцезнаходження (для юридичних осіб) або місце проживання чи перебування (для фізичних осіб), поштовий індекс, ідентифікаційний код юридичної особи в Єдиному державному реєстрі підприємств та організацій України, реєстраційний номер облікової картки платника податків (для фізичних осіб) за його наявності або номер і серія паспорта для фізичних осіб – громадян України, номери засобів зв'язку та адресу електронної пошти за наявності;
- 3) повне найменування (для юридичних осіб) або ім'я (прізвище, ім'я та по батькові) (для фізичних осіб) інших учасників справи, їх місцезнаходження (для юридичних осіб) або місце проживання чи перебування (для фізичних осіб);
- 4) рішення (ухвала), що оскаржується;
- 5) підставу (підстави), на якій (яких) подається касаційна скарга з визначенням передбаченої (передбачених) ст. 389 ЦПК України підстави (підстав); у разі подання касаційної скарги на підставі п. 1 ч. 2 ст. 389 ЦПК України в касаційній скарзі зазначається постанова Верховного Суду, в якій викладено висновок про застосування норми права у подібних правовідносинах, що не був врахований в оскаржуваному судовому рішенні; у

разі подання касаційної скарги на підставі п. 2 ч. 2 ст. 389 ЦПК України в касаційній скарзі зазначається обґрунтування необхідності відступлення від висновку щодо застосування норми права у подібних правовідносинах, викладеного у постанові Верховного Суду; у разі подання касаційної скарги на судові рішення, зазначене у пунктах 2 і 3 ч. 1 ст. 389 ЦПК України, в касаційній скарзі вказується обґрунтування того, в чому полягає неправильне застосування норм матеріального права чи порушення норм процесуального права, що призвело до ухвалення незаконного судового рішення (рішень);

- 6) клопотання особи, яка подає скаргу;
- 7) перелік письмових матеріалів, що додаються до скарги;
- 8) дату отримання копії судового рішення суду апеляційної інстанції, що оскаржується.

Касаційну скаргу підписує особа, яка її подає, або представник такої особи.

До касаційної скарги, поданої представником, мають додаватись довіреність або інший документ, що посвідчує повноваження представника.

До касаційної скарги додаються:

1) копії скарги та доданих до неї матеріалів відповідно до кількості учасників справи;

2) докази, що підтверджують дату отримання копії оскаржуваного рішення суду апеляційної інстанції, – за наявності;

3) документи, що підтверджують сплату судового збору у встановлених порядку і розмірі, або документи, що підтверджують підстави звільнення від сплати судового збору відповідно до закону.

Якщо касаційна скарга подається особою, звільненою від сплати судового збору відповідно до закону, у ній зазначаються підстави звільнення від сплати судового збору.

Зауважимо, що учасники справи мають право приєднатися до касаційної скарги, поданої особою, на стороні якої вони виступали. Також до касаційної скарги мають право приєднатися особи, які не брали участі у справі, якщо суд вирішив питання про їхні права, свободи, інтереси та/або обов'язки.

У відповідності до Закону України «Про судовий збір» сума судового збору за подання касаційної скарги на рішення суду, заяви про приєднання до касаційної скарги на рішення суду становить 200 % ставки, що підлягала сплаті під час подання позовної заяви, іншої заяви і скарги в розмірі оспорюваної суми. Судовий збір з касаційної скарги на ухвалу суду та заяви про приєднання до касаційної скарги на ухвалу суду для

юридичної особи або фізичної особи – підприємця становить 1 розмір прожиткового мінімуму для працездатних осіб, а для фізичної особи – 0,2 розміру прожиткового мінімуму для працездатних осіб.

Положення ст. 398 ЦПК України надають можливість особі, яка подала касаційну скаргу, згодом її доповнити, змінити або ж відкликати, а також відмовитися від неї.

На підставі ст. 390 ЦПК України касаційна скарга на судове рішення подається **протягом 30 днів з дня його проголошення**.

Якщо в судовому засіданні було оголошено лише вступну та резолютивну частини судового рішення або у разі розгляду справи (вирішення питання) без повідомлення (виклику) учасників справи, зазначений строк обчислюється з дня складення повного судового рішення.

Учасник справи, якому повне судове рішення не вручили у день його проголошення або складення, має право на поновлення пропущеного строку на касаційне оскарження, якщо касаційна скарга була подана протягом тридцяти днів з дня вручення йому такого судового рішення.

Строк на касаційне оскарження може бути також поновлений у разі пропуску з інших поважних причин (наприклад хвороба, перебування на строковій військовій службі тощо), крім випадків, зазначених у ч. 3 ст. 394 ЦПК України, а саме: незалежно від поважності причин пропуску строку на касаційне оскарження суд касаційної інстанції відмовляє у відкритті касаційного провадження у разі, якщо касаційна скарга була подана після спливу одного року з дня складення повного тексту судового рішення, крім випадків: 1) подання касаційної скарги особою, не повідомленою про розгляд справи або не залученою до участі в ній, якщо суд ухвалив рішення про її права, свободи, інтереси та/або обов'язки; 2) пропуску строку на касаційне оскарження внаслідок виникнення обставин непереборної сили.

Касаційна скарга подається безпосередньо до суду касаційної інстанції.

Касаційна скарга реєструється у день її надходження до суду касаційної інстанції та не пізніше наступного дня передається судді-доповідачу, визначеному в порядку, встановленому ст. 33 ЦПК України.

Суддя-доповідач серед іншого має вчинити низку первинних процесуальних дій у касаційному провадженні. Зокрема, якщо касаційна скарга за формою і змістом не відповідає вимогам, установленим ЦПК України, або за її подання не сплачено судовий збір, суддя-доповідач застосовує положення ст. 185 ЦПК України та ухвалою залишає

касаційну скаргу без руху. Водночас особі, яка звернулася зі скаргою, надається строк для усунення допущених недоліків, про що також зазначається в цій ухвалі. Якщо скаржник відповідно до ухвали суду у встановлений строк усуне недоліки касаційної скарги чи сплатить суму судового збору, скарга буде вважатися поданою в день первісного її подання до суду. Якщо недоліки скарги не будуть усунуті у строк, установлений судом, вона вважається неподаною і повертається особі, яка з нею звернулася. Ця процесуальна дія також фіксується у відповідній ухвалі суду.

Касаційна скарга залишається без руху також у разі, якщо її подали після закінчення строків, установлених ст. 390 ЦПК, й особа, яка її подала, не порушує питання про поновлення цього строку, або якщо підстави, наведені нею у заяві, визнано неповажними. При цьому протягом 10 днів з дня вручення ухвали про залишення касаційної скарги без руху особа має право звернутися до суду касаційної інстанції із заявою про поновлення строку або навести інші підстави для поновлення строку. Якщо заяву не буде подано особою в зазначений строк або наведені підстави для поновлення строку касаційного оскарження буде визнано неповажними, суд відмовляє у відкритті касаційного провадження на підставі п. 4 ч. 2 ст. 394 ЦПК.

Як уже зауважувалося, суддя-доповідач постановляє ухвалу про повернення касаційної скарги у разі невиконання особою вимог закону, зазначених в ухвалі про залишення скарги без руху. Але, крім цього, касаційна скарга не приймається до розгляду і повертається судом також, якщо:

- 1) касаційну скаргу подано особою, яка не має процесуальної дієздатності, не підписано або підписано особою, яка не має права її підписувати, або особою, посадове становище якої не зазначено;
- 2) скаргу подано в інший спосіб, ніж до суду касаційної інстанції;
- 3) до постановлення ухвали про відкриття касаційного провадження від особи, яка подала скаргу, надійшла заява про її відкликання;
- 4) у касаційній скарзі не викладено передбачені ЦПК підстави для оскарження судового рішення в касаційному порядку.

Про повернення касаційної скарги постановляється ухвала.

Питання про залишення касаційної скарги без руху суд касаційної інстанції вирішує протягом 20 днів з дня надходження касаційної скарги. Питання про повернення касаційної скарги суд касаційної інстанції вирішує також протягом 20 днів з дня надходження касаційної скарги або ж з дня закінчення строку на усунення недоліків (ч. 5 ст. 393 ЦПК).

Копія ухвали про повернення касаційної скарги надсилається учасникам справи у порядку, визначеному ст. 272 ЦПК. Скаржнику надсилається копія ухвали про повернення касаційної скарги разом з доданими до скарги матеріалами, а касаційна скарга залишається в суді касаційної інстанції.

Одержавши касаційну скаргу, оформлену відповідно до вимог ст. 392 ЦПК, колегія суддів у складі трьох суддів вирішує питання про відкриття касаційного провадження або про відмову у відкритті касаційного провадження.

Частиною 2 ст. 394 ЦПК України встановлюються **підстави для відмови у відкритті касаційного провадження**. Наприклад, суд відмовляє у відкритті касаційного провадження у справі, якщо касаційну скаргу подано на судові рішення, що не підлягає касаційному оскарженню, або є ухвала про закриття касаційного провадження у зв'язку з відмовою цієї особи від поданої раніше касаційної скарги на це саме судові рішення тощо.

У разі оскарження ухвали (крім ухвали, якою закінчено розгляд справи) суд може визнати касаційну скаргу необґрунтованою та відмовити у відкритті касаційного провадження, якщо правильне застосування норми права є очевидним і не породжує розумних сумнівів щодо її застосування чи тлумачення.

Важливо зауважити, що ухвала про відмову у відкритті касаційного провадження має містити мотиви, з яких суд дійшов висновку про відсутність підстав для відкриття касаційного провадження.

Копія ухвали про відмову у відкритті касаційного провадження разом із доданими до скарги матеріалами направляються особі, яка подавала касаційну скаргу, а копія касаційної скарги залишається в суді касаційної інстанції.

За відсутності підстав для залишення касаційної скарги без руху, повернення касаційної скарги чи відмови у відкритті касаційного провадження суддя-доповідач постановляє **ухвалу про відкриття касаційного провадження у справі**, в якій вирішує питання про витребування матеріалів справи. Указана ухвала надсилається скаржнику та учасникам справи, яким додаються копії касаційної скарги та доданих до неї документів.

В ухвалі про відкриття касаційного провадження зазначаються підстава (підстави) відкриття касаційного провадження та строк для подання учасниками справи відзиву на касаційну скаргу (відзив на касаційну скаргу має відповідати вимогам ст. 395 ЦПК). Якщо разом з

касаційною скаргою подано заяви чи клопотання, суд в ухвалі про відкриття касаційного провадження встановлює строк, протягом якого учасники справи мають подати свої заперечення щодо поданих заяв чи клопотань, якщо інше не передбачено ЦПК. За наявності клопотання особи, яка подала касаційну скаргу, суд у разі потреби вирішує питання про зупинення виконання рішення (ухвали) суду або зупинення його дії.

Ухвалу про відкриття провадження у справі або про відмову у відкритті касаційного провадження суд касаційної інстанції постановляє не пізніше ніж через 20 днів з дня надходження касаційної скарги або з дня закінчення строку на усунення недоліків.

Варто звернути увагу на те, що після відкриття касаційного провадження можуть виникнути обставини, які призводять до закриття такого провадження, про що має постановлятися ухвала. Зокрема, у відповідності до ст. 396 ЦПК України **суд касаційної інстанції закриває касаційне провадження**, якщо:

1) після відкриття касаційного провадження особа, яка подала касаційну скаргу, заявила клопотання про відмову від скарги, за винятком випадків, коли є заперечення інших осіб, які приєдналися до цієї скарги;

2) після відкриття касаційного провадження виявилось, що касаційну скаргу не підписано, подано особою, яка не має процесуальної дієздатності, або підписано особою, яка не має права її підписувати;

3) після відкриття касаційного провадження за касаційною скаргою, поданою особою з підстав вирішення судом першої чи апеляційної інстанції питання про її права, свободи, інтереси та/або обов'язки, встановлено, що судовим рішенням питання про права, свободи, інтереси та/або обов'язки такої особи не вирішувалося;

4) після відкриття касаційного провадження виявилось, що Верховний Суд у своїй постанові вже викладав висновок щодо питання застосування норми права у схожих правовідносинах, порушеного в касаційній скарзі, або відійшов від свого висновку щодо застосування норми права, наявність якого стала підставою для відкриття касаційного провадження, і суд апеляційної інстанції переглянув судові рішення відповідно до такого висновку (крім випадку, коли Верховний Суд вважає за потрібне відійти від такого висновку); якщо ухвала про відкриття касаційного провадження мотивується також іншими підставами, за якими відсутні підстави для закриття провадження, касаційне провадження закривається лише в частині підстав, передбачених цим пунктом;

5) після відкриття касаційного провадження на підставі п. 1 ч. 2 ст. 389 ЦПК судом встановлено, що висновок щодо застосування норми права,

який викладено у постанові Верховного Суду та на який посилався скажчик у касаційній скарзі, стосується правовідносин, які не є подібними.

Після відкриття касаційного провадження розпочинається стадія касаційного розгляду. **Порядок проведення касаційного розгляду** регулюється § 3 глави 2 розділу V ЦПК України. Він має свою специфіку і потребує деталізації.

Отже, передусім необхідно звернути увагу на те, що ще на етапі постановлення ухвали про відкриття касаційного провадження суддя-доповідач має вирішити в ній питання про витребування матеріалів справи. Після отримання справи суддя-доповідач протягом 10 днів готує доповідь, у якій викладає обставини, потрібні для ухвалення рішення суду касаційної інстанції.

Також важливо зауважити, що **у судовому розгляді за касаційною скаргою виділяються два етапи:**

- 1) попередній розгляд справи;
- 2) розгляд справи судом касаційної інстанції.

Попередній розгляд справи є окремою процедурою касаційного провадження, що проводиться у формі попереднього судового засідання у складі трьох суддів у порядку письмового провадження без повідомлення учасників справи. Його треба провести протягом 5 днів після складення доповіді суддею-доповідачем. У попередньому судовому засіданні суддя-доповідач доповідає колегії суддів про проведення підготовчої дії та обставини, потрібні для ухвалення судового рішення судом касаційної інстанції, тобто, як уявляється, суддя-доповідач має оголосити колегії суддів складену ним доповідь.

Керуючись ст. 401 ЦПК України, на цьому етапі **суд касаційної інстанції має право:**

- 1) відхилити касаційну скаргу і залишити рішення без змін, якщо відсутні підстави для скасування судового рішення;
- 2) скасувати судові рішення за наявності підстав, які тягнуть за собою обов'язкове скасування судового рішення;
- 3) призначити справу до судового розгляду за відсутності вищезазначених підстав, і якщо хоч один суддя із складу суду дійшов висновку про необхідність призначення справи до судового розгляду, про призначення справи до судового розгляду постановляється ухвала, яка підписується всім складом суду.

Зауважимо, що касаційна скарга на судові рішення, передбачені п. 1 ч. 1 ст. 389 ЦПК, має бути розглянута протягом **60 днів**, а на ухвали,

передбачені пп. 2 і 3 ч. 1 ст. 389 ЦПК, – протягом **30 днів** з дня постановлення ухвали про відкриття касаційного провадження у справі.

Порядок розгляду справи судом касаційної інстанції регулюється ст. 402 ЦПК. У суді касаційної інстанції скарга розглядається за правилами розгляду справи судом першої інстанції в порядку спрощеного позовного провадження без повідомлення учасників справи, але у разі потреби учасники справи можуть бути викликані для надання пояснень у справі.

Розгляд справи в суді касаційної інстанції починається з відкриття першого судового засідання або через 15 днів з дня відкриття касаційного провадження, якщо справа розглядається без повідомлення учасників справи.

Згідно з установленою процедурою головуючий відкриває судові засідання та оголошує, яка справа, за чією скаргою і на судові рішення якого суду розглядається. Суддя-доповідач доповідає в необхідному обсязі зміст оскаржуваного судового рішення та доводи касаційної скарги і відзиву на касаційну скаргу. Після цього сторони та інші учасники справи, якщо їх викликали в судові засідання, дають свої пояснення. Першою дає пояснення сторона, яка подала касаційну скаргу. Якщо рішення оскаржили обидві сторони, першим дає пояснення позивач. Суд може обмежити тривалість пояснень, установивши для всіх учасників справи рівний проміжок часу, про що оголошується на початку судового засідання. У своїх поясненнях сторони та інші учасники справи можуть наводити лише ті доводи, які стосуються підстав касаційного розгляду справи. Вислухавши пояснення учасників справи, суд виходить до нарадчої кімнати для ухвалення постанови за наслідками розгляду касаційної скарги.

При цьому згідно зі ст. 406 ЦПК України касаційні скарги на ухвали судів першої чи апеляційної інстанцій, перелічені в пунктах 2 та 3 ч. 1 ст. 389 ЦПК, розглядаються у порядку, передбаченому для розгляду касаційних скарг на рішення суду першої інстанції та постанови суду апеляційної інстанції.

Цивільним процесуальним законодавством врегульовується і порядок розгляду касаційної скарги, що надійшла до суду касаційної інстанції після закінчення касаційного розгляду справи (ст. 405 ЦПК).

Слід наголосити, що суд касаційної інстанції, переглядаючи у касаційному порядку судові рішення, має неухильно дотримуватися приписів ст. 400 ЦПК України, яка встановлює межі розгляду справи судом касаційної інстанції, про що вже говорилося раніше.

Як було зауважено, суд касаційної інстанції за наслідками розгляду касаційної скарги ухвалює **постанову**. Водночас процедурні питання, пов'язані з рухом справи, клопотання та заяви учасників справи, питання про відкладення розгляду справи, оголошення перерви, зупинення провадження у справі тощо вирішуються судом касаційної інстанції у вигляді постановлення ухвал в порядку, визначеному ЦПК України для постановлення ухвал суду першої інстанції.

Постанова або ухвала суду касаційної інстанції оформлюється суддею-доповідачем або іншим суддею, якщо суддя-доповідач не згоден з постановою чи ухвалою, і підписується всім складом суду, який розглядав справу, якщо інше не передбачено ЦПК. Під час оформлення постанови суду касаційної інстанції обов'язковим є дотримання вимог ст. 416 ЦПК.

Указівки, що містяться в постанові суду касаційної інстанції, є обов'язковими для суду першої та апеляційної інстанцій під час нового розгляду справи. Разом із тим постанова суду касаційної інстанції не може містити вказівок для суду першої або апеляційної інстанції про достовірність чи недостовірність того чи іншого доказу, про переваги одних доказів над іншими та про те, яка норма матеріального права має бути застосована і яке рішення має бути ухвалено за результатами нового розгляду справи.

Постанова суду касаційної інстанції проголошується за правилами, встановленими ст. 268 ЦПК, тобто загальними правилами, передбаченими для проголошення судових рішень.

У відповідності до ст. 419 ЦПК постанова суду касаційної інстанції набирає законної чинності з моменту її ухвалення. З моменту ухвалення постанови судом касаційної інстанції скасовані або визнані нечинними рішення, постанови та ухвали суду першої або апеляційної інстанції втрачають законну силу та подальшому виконанню не підлягають. Постанова суду касаційної інстанції є остаточною й оскарженню не підлягає.

Після закінчення касаційного розгляду справа у п'ятнадцятиденний строк повертається до суду першої інстанції, який її розглядав, якщо інше не зазначено у судовому рішенні суду касаційної інстанції.

§ 6. Повноваження суду касаційної інстанції

Повноваження суду касаційної інстанції визначаються в ст. 409 ЦПК України. Так, **суд касаційної інстанції за результатами розгляду касаційної скарги має право:**

1) залишити судові рішення судів першої інстанції та апеляційної інстанції без змін, а скаргу без задоволення;

2) скасувати судові рішення судів першої та апеляційної інстанцій повністю або частково і передати справу повністю або частково на новий розгляд, зокрема за встановленою підсудністю або для продовження розгляду;

3) скасувати судові рішення повністю або частково й ухвалити нове рішення у відповідній частині або змінити рішення, не передаючи справи на новий розгляд;

4) скасувати постанову суду апеляційної інстанції повністю або частково і залишити чинним рішення суду першої інстанції у відповідній частині;

5) скасувати судові рішення суду першої та апеляційної інстанцій у відповідній частині і закрити провадження у справі чи залишити позов без розгляду у відповідній частині;

6) у передбачених ЦПК випадках визнати нечинними судові рішення судів першої та апеляційної інстанцій повністю або частково і закрити провадження у справі у відповідній частині;

7) у передбачених ЦПК випадках скасувати свою постанову (повністю або частково) й ухвалити одне з рішень, зазначених у пунктах 1–6 ч. 1 ст. 409 ЦПК.

Більш детально перелічені повноваження суду касаційної інстанції розкриваються в статтях 410–414 ЦПК України.

§ 7. Передання справ на розгляд палати, об'єднаної палати або Великої Палати Верховного Суду

Цивільне процесуальне законодавство встановлює правові передумови, за яких справа, що розглядається в касаційному порядку, може бути передана на розгляд палати, об'єднаної палати або Великої Палати Верховного Суду.

Характеризуючи це питання, в першу чергу слід звернутися до положень Закону України «Про судоустрій і статус суддів» (далі – Закон), де серед іншого передбачено, що у кожному касаційному суді утворюються **судові палати** з розгляду окремих категорій справ з урахуванням спеціалізації суддів. Кількість і спеціалізація судових палат визначаються рішенням зборів суддів касаційного суду з урахуванням вимог частин 5 та 6 ст. 37 Закону та судового навантаження. Персональний склад судових палат та кількість суддів у судових палатах визначаються також зборами суддів відповідного касаційного суду.

Судову палату очолює секретар судової палати. Секретар судової палати обирається на посаду строком на чотири роки та звільняється з

посади більшістю голосів суддів відповідної судової палати у вигляді таємного голосування. У разі відсутності секретаря судової палати його обов'язки виконує суддя палати, який має найбільший стаж роботи на посаді судді відповідного касаційного суду.

Серед основних повноважень судових палат касаційного суду Закон називає здійснення правосуддя в порядку, встановленому процесуальним законом, а також аналіз судової статистики та вивчення судової практики.

У відповідності до ст. 45 Закону **Велика Палата Верховного Суду** є постійно діючим колегіальним органом Верховного Суду, до складу якого входить двадцять один суддя Верховного Суду.

Велика Палата Верховного Суду реалізує такі повноваження:

1) у визначених законом випадках здійснює перегляд судових рішень у касаційному порядку з метою забезпечення однакового застосування судами норм права;

2) діє як суд апеляційної інстанції у справах, розглянутих Верховним Судом як судом першої інстанції;

3) аналізує судову статистику та вивчає судову практику, здійснює узагальнення судової практики;

4) здійснює інші повноваження, визначені законом.

Судді Верховного Суду обираються до Великої Палати зборами суддів відповідних касаційних судів із суддів таких касаційних судів. Кожен касаційний суд у складі Верховного Суду обирає по п'ять суддів до Великої Палати Верховного Суду. До складу Великої Палати Верховного Суду також входить Голова Верховного Суду за посадою. Суддя Верховного Суду, обраний до Великої Палати, здійснює повноваження судді Великої Палати Верховного Суду протягом трьох років (крім Голови Верховного Суду), але не більше двох строків поспіль. Варто підкреслити, що суддя Верховного Суду, обраний до Великої Палати, а також Голова Верховного Суду не здійснюють правосуддя у відповідному касаційному суді. Суддя Верховного Суду, обраний до Великої Палати, не може бути обраний на будь-які адміністративні посади, крім посади Секретаря Великої Палати Верховного Суду.

Закон закріплює і важливу організаційну вимогу: ***засідання Великої Палати Верховного Суду вважається правомочним***, якщо на ньому присутні не менше ніж дві третини її складу.

Процедурні питання діяльності палати, об'єднаної палати або Великої Палати Верховного Суду стосовно цивільних справ регулюються також цивільним процесуальним законодавством. Так, згідно зі ст. 34

ЦПК України в межах цивільного судочинства у випадках, передбачених законом, перегляд судових рішень судом касаційної інстанції здійснюється судовою палатою Касаційного цивільного суду (палатою), об'єднаною палатою Касаційного цивільного суду (об'єднаною палатою) або Великою Палатою Верховного Суду (Великою Палатою).

Засідання палати в суді касаційної інстанції вважається правомочним за умови присутності на ньому більше половини її складу. При цьому, якщо справа в Верховному Суді має розглядатися колегіально у складі відповідної палати, головуючим на засіданнях палати є суддя-доповідач, визначений Єдиною судовою інформаційно-телекомунікаційною системою під час первісного розподілу справ у порядку, передбаченому ст. 33 ЦПК України.

Засідання об'єднаної палати вважається правомочним, якщо на ньому присутні не менше ніж дві третини її складу. **Формування складу об'єднаної палати** відбувається з урахуванням приписів ч. 4 ст. 33 ЦПК України, якою встановлено, що до складу об'єднаної палати входять по два судді, що обираються зборами суддів Касаційного цивільного суду, зі складу кожної із судових палат Касаційного цивільного суду та голова Касаційного цивільного суду.

Підстави для передання справи на розгляд палати, об'єднаної палати або Великої Палати Верховного Суду визначено в ст. 403 ЦПК України. Зокрема, суд, який розглядає справу в касаційному порядку у складі колегії суддів, передає справу на **розгляд палати**, до якої входить така колегія, якщо ця колегія вважає за потрібне відступити від висновку щодо застосування норми права у подібних правовідносинах, викладеного в раніше ухваленому рішенні Верховного Суду у складі колегії суддів з цієї ж палати або у складі такої палати.

Суд, який розглядає справу в касаційному порядку у складі колегії суддів або палати, передає справу на **розгляд об'єднаної палати**, якщо ця колегія або палата вважає за потрібне відступити від висновку щодо застосування норми права у подібних правовідносинах, викладеного в раніше ухваленому рішенні Верховного Суду у складі колегії суддів з іншої палати або у складі іншої палати чи об'єднаної палати.

Водночас для передання справи на **розгляд Великої Палати** законодавець установлює кілька спеціальних юридичних передумов. Так, по-перше, суд, який розглядає справу в касаційному порядку у складі колегії суддів, палати або об'єднаної палати, передає справу на розгляд Великої Палати, якщо така колегія (палата, об'єднана палата) вважає за потрібне відступити від висновку щодо застосування норми права у

подібних правовідносинах, викладеного в раніше ухваленому рішенні Верховного Суду у складі колегії суддів (палати, об'єднаної палати) іншого касаційного суду.

По-друге, суд, який розглядає справу в касаційному порядку у складі колегії суддів, палати або об'єднаної палати, передає справу на розгляд Великої Палати Верховного Суду, якщо така колегія (палата, об'єднана палата) вважає за потрібне відступити від висновку щодо застосування норми права у подібних правовідносинах, викладеного в раніше ухваленому рішенні Великої Палати.

По-третє, суд, який розглядає справу в касаційному порядку у складі колегії або палати, має право передати справу на розгляд Великої Палати Верховного Суду, якщо дійде висновку, що справа містить виключну правову проблему, і її передання потрібне для забезпечення розвитку права та формування єдиної правозастосовчої практики.

По-четверте, справа підлягає переданню на розгляд Великої Палати Верховного Суду, коли учасник справи оскаржує судове рішення з підстав порушення правил предметної чи суб'єктної юрисдикції, крім випадків, якщо:

1) учасник справи, який оскаржує судове рішення, брав участь у розгляді справи в судах першої чи апеляційної інстанції і не заявляв про порушення правил предметної чи суб'єктної юрисдикції;

2) учасник справи, який оскаржує судове рішення, не обґрунтував порушення судом правил предметної чи суб'єктної юрисдикції наявністю судових рішень Верховного Суду у складі колегії суддів (палати, об'єднаної палати) іншого касаційного суду у справі зі схожими підставою та предметом позову у подібних правовідносинах;

3) Велика Палата Верховного Суду вже викладала у своїй постанові висновок щодо питання предметної чи суб'єктної юрисдикції спору у подібних правовідносинах.

Порядок передання справи на розгляд палати, об'єднаної палати та Великої Палати Верховного Суду встановлюється в ст. 404 ЦПК України. За встановленою процедурою питання про передання справи на розгляд палати, об'єднаної палати або Великої Палати Верховного Суду вирішується судом за власною ініціативою або за клопотанням учасника справи. Воно вирішується більшістю від складу суду, що розглядає справу. Але слід ураховувати, що питання про передання справи на розгляд палати, об'єднаної палати або Великої Палати може бути вирішене лише до ухвалення постанови судом касаційної інстанції.

Про передання справи на розгляд палати, об'єднаної палати або Великої Палати Верховного Суду суд постановляє ухвалу з викладенням мотивів необхідності відступлення від висновку щодо застосування норми права у подібних правовідносинах, викладеного у рішенні, визначеному в частинах 1–4 ст. 403 ЦПК, або з обґрунтуванням підстав, визначених у ч. 5 або ч. 6 ст. 403 ЦПК.

З метою забезпечення гарантій суддівської незалежності в ч. 5 ст. 404 ЦПК України встановлено правило, відповідно до якого суддя, не згодний із рішенням про передання (відмову у переданні) справи на розгляд палати, об'єднаної палати або Великої Палати, письмово викладає свою окрему думку в ухвалі про передання справи на розгляд палати, об'єднаної палати або Великої Палати Верховного Суду або в постанові, ухваленій за результатами касаційного розгляду.

Якщо Велика Палата Верховного Суду дійде висновку про відсутність підстав для передання справи на її розгляд, а також якщо дійде висновку про недоцільність розгляду справи Великою Палатою Верховного Суду, зокрема через відсутність виключної правової проблеми, наявність висновку щодо застосування норми права у подібних правовідносинах, викладеного в раніше ухваленому рішенні Великої Палати Верховного Суду, або якщо Великою Палатою Верховного Суду вже була висловлена правова думка щодо юрисдикції спору у подібних правовідносинах, справа повертається (передається) відповідній колегії (палаті, об'єднаній палаті) для розгляду, про що постановляється ухвала. Справа, повернута на розгляд колегії (палати, об'єднаної палати), не може бути передана повторно на розгляд Великої Палати.

Після передання справи на розгляд палати, об'єднаної палати або Великої Палати визначений у ній суддя-доповідач у разі потреби звертається до відповідних фахівців Науково-консультативної ради при Верховному Суді стосовно підготовки наукового висновку щодо застосування норми права, питання щодо якого стало підставою для передання справи на розгляд Великої Палати, крім випадків, коли висновок щодо застосування цієї норми у подібних правовідносинах був раніше отриманий Верховним Судом.

За наслідками розгляду справи палатою, об'єднаною палатою або Великою Палатою Верховного Суду ухвалюється відповідна постанова, зміст якої має узгоджуватися з вимогами ст. 416 ЦПК України. Але, крім цього, у постанові палати, об'єднаної палати чи Великої Палати Верховного Суду мусить міститися висновок про те, як саме має застосовуватися норма права, із застосуванням якої не погодилася колегія суддів,

палата чи об'єднана палата, що передала справу на розгляд палати, об'єднаної палати або Великої Палати.

§ 8. Сутність і підстави перегляду судових рішень за нововиявленими або виключними обставинами

Перегляди судових рішень за нововиявленими та виключними обставинами є двома самостійними судовими процедурами, кожна з яких має свою специфіку, але водночас у цивільному процесуальному законодавстві вони об'єднуються спільними правовими нормами, що містяться в главі 3 розділу V ЦПК України «Перегляд судових рішень за нововиявленими або виключними обставинами». Як уявляється, такий законодавчий підхід є досить дискусійним, тому загальну характеристику перегляду за нововиявленими обставинами та перегляду за виключними обставинами доцільніше давати окремо.

Отже, рішення, постанова або ухвала суду, якими закінчено розгляд справи, що набрали законної чинності, можуть бути переглянуті **за нововиявленими обставинами**. Роз'яснення щодо умов проведення такого перегляду містяться в постанові Пленуму Вищого спеціалізованого суду України з розгляду цивільних і кримінальних справ від 30 березня 2012 р. № 4 «Про застосування цивільного процесуального законодавства при перегляді судових рішень у зв'язку з нововиявленими обставинами». Там зазначається, що **нововиявлені обставини** – це юридичні факти, які мають істотне значення для розгляду справи та існували на час розгляду справи, але не були і не могли бути відомі заявнику, а також обставини, які виникли після набрання судовим рішенням законної чинності, віднесені законом до нововиявлених обставин.

Нововиявлені обставини мають підтверджуватися фактичними даними (доказами), що в установленому порядку спростовують факти, покладені в підґрунтя судового рішення. Суд має право скасувати судові рішення у зв'язку з нововиявленими обставинами лише за умови, що ці обставини можуть вплинути на юридичну оцінку обставин, надану судом у судовому рішенні, що переглядається.

У відповідності до ч. 2 ст. 423 ЦПК України **підставами для перегляду судових рішень за нововиявленими обставинами виступають**: 1) істотні для справи обставини, що не були встановлені судом та не були і не могли бути відомі особі, яка звертається із заявою, на час розгляду справи; 2) установлений вироком або ухвалою про закриття кримінального провадження та звільнення особи від кримінальної відповідальності, що набрали законної чинності, факт надання завідомо

неправильного висновку експерта, завідомо неправдивих показань свідка, завідомо неправильного перекладу, фальшивості письмових, речових чи електронних доказів, що призвели до ухвалення незаконного рішення у цій справі; 3) скасування судового рішення, яке стало підставою для ухвалення судового рішення, що підлягає перегляду.

При цьому законодавець наголошує, що не є підставами для перегляду рішень суду за нововиявленими обставинами: 1) переоцінка доказів, оцінених судом у процесі розгляду справи; 2) докази, які не оцінювалися судом, стосовно обставин, що були встановлені судом.

У п. 4 зазначеної постанови Пленуму ВССУ роз'яснюється, що, вирішуючи питання про наявність нововиявлених обставин, суд повинен розмежовувати нововиявлені обставини та нові обставини. Обставини, що обґрунтовують вимоги або заперечення сторін чи мають інше істотне значення для правильного вирішення справи, існували на час ухвалення судового рішення, але залишаються невідомими особам, які беруть участь у справі, та стали відомими лише після ухвалення судового рішення, є *нововиявленими обставинами*. Обставини, які виникли чи змінилися лише після ухвалення судового рішення і не є пов'язаними з вимогою в цій справі, а тому не могли бути враховані судом під час ухвалення судового рішення, є *новими обставинами* і можуть бути підставою для висунення нової вимоги (зокрема, погіршення майнового стану відповідача після ухвалення рішення про стягнення з нього аліментів).

Варто розрізняти і *нові докази* та *докази, якими підтверджуються нововиявлені обставини*, оскільки нові докази не можуть бути підставою для перегляду судового рішення у зв'язку з нововиявленими обставинами.

Слід також ураховувати, що під час перегляду судового рішення за нововиявленими обставинами суд не може виходити за межі тих вимог, які були предметом розгляду під час ухвалення судового рішення, що переглядається, і так само не може розглядати інші вимоги або інші підстави позову.

Як було зазначено, іншим видом перегляду рішення, постанови або ухвали суду, якими закінчено розгляд справи, що набрали законної чинності, є *перегляд за виключними обставинами*. В юридичній доктрині запропоновано дефініцію *виключних обставин* як визначених цивільним процесуальним законодавством підстав для перегляду судового рішення, що набрало законної чинності, сукупність умов щодо яких підтверджується судовим рішенням. До ознак виключних обставин належать такі: існування їх на час розгляду справи, істотність, невідомість про

них учасникам справи, їх підтвердження судовим рішенням національного суду, рішенням суду конституційної юрисдикції або рішенням міжнародної судової установи, юрисдикцію якої визнано на території України⁹⁸.

У ч. 3 ст. 423 ЦПК України наведено вичерпний **перелік підстав для перегляду судових рішень у зв'язку з виключними обставинами**. Такими підставами є: 1) встановлена Конституційним Судом України неконституційність (конституційність) закону, іншого правового акта чи їх окремого положення, застосованого (не застосованого) судом під час вирішення справи, якщо рішення суду ще не виконане; 2) установлення міжнародною судовою установою, юрисдикцію якої визнано Україною, порушення Україною міжнародних зобов'язань під час вирішення цієї справи судом; 3) установлення вироком суду, що набрав законної чинності, вини судді у вчиненні кримінального правопорушення, внаслідок якого було ухвалено судове рішення.

Так само, як і в разі перегляду судового рішення за нововиявленими обставинами, у разі перегляду рішення, постанови або ухвали за виключними обставинами суд не може виходити за межі тих вимог, які були предметом розгляду під час ухвалення судового рішення, яке переглядається, чи розглядати інші вимоги або інші підстави позову.

§ 9. Відкриття провадження за нововиявленими або виключними обставинами. Розгляд заяви

За загальними правилами цивільного судочинства будь-який вид перегляду судового рішення може виникати лише залежно від волі заінтересованої особи, втіленої у конкретній процесуальній формі, яка відповідає певному етапу цивільного процесу (скарга, заява). Не є винятками із цього правила і провадження за нововиявленими або виключними обставинами, відкриття яких відбувається на підставі поданої учасниками справи заяви.

Статтею 426 ЦПК України передбачено, що **заяви про перегляд судових рішень за нововиявленими або виключними обставинами** за формою і змістом мають відповідати вимогам ЦПК щодо оформлення заяв до суду першої інстанції. У заяві зазначаються:

- 1) найменування суду, якому адресується заява;

---

⁹⁸ Менюк Д. О. Перегляд судових рішень за нововиявленими або виключними обставинами у цивільному процесі України : дис. ... д-ра філософії : 081. Київ, 2021. С. 5.

2) ім'я (найменування) особи, яка подає заяву, місце її проживання чи місцезнаходження;

3) інші учасники справи;

4) дата ухвалення і зміст судового рішення, про перегляд якого подано заяву;

5) нововиявлені або виключні обставини, якими обґрунтовується вимога про перегляд судового рішення, дата їх відкриття або встановлення;

6) посилання на докази, що підтверджують наявність нововиявлених або виключних обставин.

До заяви додаються:

1) копії заяви відповідно до кількості учасників справи;

2) документ про сплату судового збору;

3) докази, що підтверджують наявність нововиявлених або виключних обставин;

4) документ, що підтверджує повноваження представника особи, яка подає заяву, – якщо заява підписана таким представником;

5) клопотання особи про витребування копії рішення міжнародної судової установи, юрисдикцію якої визнано Україною, в органу, відповідального за координацію виконання рішень міжнародної судової установи, якщо її немає у розпорядженні особи, яка подала заяву, – у разі подання заяви про перегляд судового рішення з підстави, передбаченої п. 2 ч. 3 ст. 423 ЦПК;

6) у разі пропуску строку на подання заяви – клопотання про його поновлення.

Варто зауважити, що судовий збір сплачується лише за подання заяви про перегляд судового рішення у зв'язку з нововиявленими обставинами. Розмір судового збору в цьому разі становить 150 % ставки, що підлягала сплаті під час подання позовної заяви, іншої заяви і скарги. За подання і розгляд заяви про перегляд судового рішення за виключними обставинами судовий збір не сплачується.

Заяви про перегляд судових рішень за нововиявленими або виключними обставинами мають подаватися в межах, установлених ст. 424 ЦПК України **строків**. А саме:

– заява, підставою якої є істотні для справи обставини, що не були встановлені судом та не були і не могли бути відомі особі, яка звертається із заявою, на час розгляду справи (п. 1 ч. 2 ст. 423 ЦПК), подається учасниками справи протягом 30 днів з дня, коли особа дізналася або

могла дізнатися про існування обставин, що стали підставою для перегляду судового рішення;

– заява, підставою якої є встановлений вирок або ухвалою про закриття кримінального провадження та звільнення особи від кримінальної відповідальності, що набрали законної чинності, факт надання завідомо неправильного висновку експерта, завідомо неправдивих показань свідка, завідомо неправильного перекладу, фальшивості письмових, речових чи електронних доказів, що призвели до ухвалення незаконного рішення у цій справі (п. 2 ч. 2 ст. 423 ЦПК), подається учасниками справи протягом 30 днів з дня, коли вирок (ухвала) у кримінальному провадженні набрав законної чинності;

– заява, підставою якої є скасування судового рішення, що стало підставою для ухвалення судового рішення, яке підлягає перегляду (п. 3 ч. 2 ст. 423 ЦПК), подається учасниками справи протягом 30 днів з дня набрання законної чинності судовим рішенням, яким скасовано судове рішення, що стало підставою для ухвалення судового рішення, яке підлягає перегляду;

– заява, підставою якої є встановлена Конституційним Судом України неконституційність (конституційність) закону, іншого правового акта чи їх окремого положення, застосованого (не застосованого) судом під час вирішення справи, якщо рішення суду ще не виконане (п. 1 ч. 3 ст. 423 ЦПК), подається учасниками справи протягом 30 днів з дня офіційного оприлюднення відповідного рішення Конституційного Суду України;

– заява, підставою якої є встановлення міжнародною судовою установою, юрисдикцію якої визнано Україною, порушення Україною міжнародних зобов'язань під час вирішення цієї справи судом (п. 2 ч. 3 ст. 423 ЦПК), подається особою, на користь якої постановлено рішення міжнародною судовою установою, юрисдикцію якої визнано Україною, не пізніше 30 днів з дня, коли така особа дізналася або могла дізнатися про набуття цим рішенням статусу остаточного;

– заява, підставою якої є встановлення вироком суду, що набрав законної сили, вини судді у вчиненні кримінального правопорушення, внаслідок якого було ухвалено судове рішення (п. 3 ч. 3 ст. 423 ЦПК), подається учасниками справи протягом 30 днів з дня, коли вирок у кримінальному провадженні набрав законної чинності.

Але важливо враховувати, що дотримуватись зазначених строків слід у поєднанні з іншими законодавчими вимогами, які також стосуються процесуальних строків. Зокрема, як передбачено ч. 2 ст. 424 ЦПК

України, заява про перегляд судового рішення за нововиявленими або виключними обставинами може бути подана:

1) з підстави, визначеної п. 1 ч. 2 ст. 423 ЦПК, – не пізніше 3 років з дня набрання таким судовим рішенням законної чинності;

2) з підстав, визначених пунктами 2–3 ч. 2 та ч. 3 ст. 423 ЦПК, – не пізніше 10 років з дня набрання таким судовим рішенням законної чинності.

При цьому, строки, визначені в ч. 2 ст. 424 ЦПК України, не можуть бути поновлені.

Заява про перегляд рішення суду першої інстанції за нововиявленими або виключними обставинами подається до суду, який ухвалив судове рішення, якщо існує одна з таких підстав: істотні для справи обставини, що не були встановлені судом та не були і не могли бути відомі особі, яка звертається із заявою, на час розгляду справи; встановлений вироком або ухвалою про закриття кримінального провадження та звільнення особи від кримінальної відповідальності, що набрали законної чинності, факт надання завідомо неправильного висновку експерта, завідомо неправдивих показань свідка, завідомо неправильного перекладу, фальшивості письмових, речових чи електронних доказів, що призвели до ухвалення незаконного рішення у цій справі; скасування судового рішення, яке стало підставою для ухвалення судового рішення, що підлягає перегляду; встановлена Конституційним Судом України неконституційність (конституційність) закону, іншого правового акта чи їх окремого положення, застосованого (не застосованого) судом під час вирішення справи, якщо рішення суду ще не виконане; встановлення вироком суду, що набрав законної чинності, вини судді у вчиненні кримінального правопорушення, внаслідок якого було ухвалено судове рішення.

Заява про перегляд рішень судів апеляційної і касаційної інстанцій за нововиявленими або виключними обставинами із вищезазначених підстав, якими змінено або скасовано судове рішення, ***подається до суду тієї інстанції, яким змінено або ухвалено нове судове рішення***.

Заява про перегляд судового рішення з підстави встановлення міжнародною судовою установою, юрисдикцію якої визнано Україною, порушення Україною міжнародних зобов'язань під час вирішення цієї справи судом, подається до Верховного Суду і розглядається у складі Великої Палати.

У відповідності до ст. 427 ЦПК заява про перегляд судового рішення за нововиявленими або виключними обставинами, що надійшла до суду, передається судді або колегії суддів, які визначаються у порядку, встановленому ст. 33 ЦПК України.

Протягом 5 днів після надходження заяви до суду суддя (суддя-доповідач) перевіряє її відповідність вимогам ст. 426 ЦПК України і вирішує питання про відкриття провадження за нововиявленими або виключними обставинами.

До заяви про перегляд судового рішення за нововиявленими або виключними обставинами, не оформленої відповідно до вимог, встановлених ст. 426 ЦПК, застосовуються положення ст. 185 ЦПК України, що передбачають залишення заяви без руху та повернення заяви.

Відкривши провадження за нововиявленими або виключними обставинами, суддя (суддя-доповідач) надсилає учасникам справи копії заяви про перегляд і призначає дату, час та місце судового засідання, про що повідомляє учасників справи.

Якщо в заяві міститься клопотання особи про витребування копії рішення міжнародної судової установи, юрисдикцію якої визнано Україною, суддя (суддя-доповідач) невідкладно після відкриття провадження у справі постановляє ухвалу про витребування такої копії рішення разом з її автентичним перекладом від органу, відповідального за координацію виконання рішень міжнародної судової установи.

У ст. 428 ЦПК України закріплюється право особи відмовитися від заяви про перегляд судового рішення за нововиявленими або виключними обставинами. Водночас ця норма передбачає і наслідки такої відмови.

Згідно з установленим цивільним процесуальним законодавством порядком **заява про перегляд судового рішення за нововиявленими або виключними обставинами розглядається судом у судовому засіданні протягом 30 днів** з дня відкриття провадження за нововиявленими або виключними обставинами.

Загалом зазначені справи (заяви) розглядаються судом за правилами, встановленими ЦПК України для провадження у суді тієї інстанції, яка здійснює перегляд. Водночас, як передбачено ч. 2 ст. 429 ЦПК, у суді першої інстанції справа (заява) розглядається у порядку спрощеного позовного провадження з повідомленням учасників справи.

Важливо звернути увагу на роз'яснення, що містяться в п. 18 постанови пленуму Вищого спеціалізованого суду України з розгляду цивільних і кримінальних справ від 30 березня 2012 року № 4 «Про застосування

цивільного процесуального законодавства при перегляді судових рішень у зв'язку з нововиявленими обставинами», де зауважується, що заява про перегляд судового рішення у зв'язку з нововиявленими обставинами підлягає розгляду в одному провадженні зі справою, в якій ухвалено судове рішення. Якщо справа не зберіглася, заяву можна розглянути лише після відновлення судового провадження в порядку, визначеному цивільним процесуальним законодавством. Як уявляється, такий підхід має застосовуватися і в разі перегляду судових рішень у зв'язку з виключними обставинами.

У відповідності до ч. 3 ст. 429 ЦПК України **за результатами перегляду судового рішення за нововиявленими або виключними обставинами** суд може:

1) відмовити в задоволенні заяви про перегляд судового рішення за нововиявленими або виключними обставинами та залишити відповідне судове рішення в силі;

2) задовольнити заяву про перегляд судового рішення за нововиявленими або виключними обставинами, скасувати відповідне судове рішення та ухвалити нове рішення чи змінити його;

3) скасувати судове рішення і закрити провадження у справі або залишити позов без розгляду.

Крім того, за результатами перегляду судового рішення за нововиявленими або виключними обставинами Верховний Суд може також скасувати судове рішення (судові рішення) повністю або частково і передати справу на новий розгляд до суду першої чи апеляційної інстанції.

Повноваження судів реалізуються через постановлення відповідних процесуальних актів. Так, у разі відмови в задоволенні заяви про перегляд рішення, ухвали чи постанови за нововиявленими або виключними обставинами суд постановляє ухвалу. У разі задоволення заяви про перегляд судового рішення з підстав, визначених ч. 2, пп. 1, 3 ч. 3 ст. 423 ЦПК України, та скасування судового рішення, що переглядається, суд:

1) ухвалює рішення – якщо переглядалося рішення суду;

2) постановляє ухвалу – якщо переглядалася ухвала суду;

3) ухвалює постанову – якщо переглядалася постанова.

При цьому Верховний Суд за наслідками розгляду заяви про перегляд судового рішення з підстави, визначеної п. 2 ч. 3 ст. 423 ЦПК України, ухвалює постанову.

З набранням законної чинності новим судовим рішенням втрачають законну чинність судові рішення інших судів у цій справі.

Слід зауважити, що судові рішення, ухвалені за результатами перегляду судового рішення за нововиявленими або виключними обставинами, може переглядатись на загальних підставах.

Питання для самоперевірки

1. *Визначте характерні особливості апеляційного провадження.*
2. *Сформулюйте поняття апеляційного провадження.*
3. *Назвіть процесуальні передумови відкриття апеляційного провадження.*
4. *Яка специфіка розгляду справи в апеляційній інстанції?*
5. *Конкретизуйте повноваження суду апеляційної інстанції.*
6. *Розкрийте суть та поняття касаційного провадження.*
7. *Яким вимогам щодо форми та змісту має відповідати касаційна скарга?*
8. *Вкажіть порядок відкриття касаційного провадження.*
9. *Охарактеризуйте процедуру розгляду справи судом касаційної інстанції.*
10. *Проаналізуйте повноваження суду касаційної інстанції.*
11. *Окресліть законодавчі умови, за яких справа, що розглядається в касаційному порядку, може бути передана на розгляд палати, об'єднаної палати або Великої Палати Верховного Суду.*
12. *Зазначте порядок передачі справи на розгляд палати, об'єднаної палати або Великої Палати Верховного Суду.*
13. *Які існують правові підстави для перегляду судових рішень за нововиявленими та виключними обставинами?*
14. *Виявіть особливості відкриття провадження та розгляду заяви про перегляд судового рішення за нововиявленими або виключними обставинами.*

ГЛАВА 13
ПРОЦЕСУАЛЬНІ ПИТАННЯ, ПОВ'ЯЗАНІ З ВИКОНАННЯМ
СУДОВИХ РІШЕНЬ У ЦИВІЛЬНИХ СПРАВАХ

§ 1. Звернення судових рішень до виконання.
Обов'язковість судових рішень

Однією з ознак судових рішень є їх *обов'язковість*. Стаття 129 Конституції України називає обов'язковість рішень суду однією з головних засад судочинства. Також обов'язковість судового рішення названо одним із принципів цивільного процесу, перелічених у ст. 2 ЦПК України, який полягає в тому, що судові рішення, що набрали законної чинності, є обов'язковими для всіх органів державної влади й органів місцевого самоврядування, підприємств, установ, організацій, посадових чи службових осіб та громадян і підлягають виконанню на всій території України, а у випадках, установлених міжнародними договорами, згода на обов'язковість яких надана Верховною Радою України, – і за її межами (ст. 18 ЦПК України).

Обов'язковість рішення проявляється ще й у тому, що за невиконання судового рішення законом передбачено відповідальність. Так, ст. 382 Кримінального кодексу України встановлює кримінальну відповідальність за умисне невиконання вироку, рішення, ухвали чи постанови суду, що набрали законної чинності, або перешкоджання їх виконанню.

Вищевказані положення є передумовою того, що останньою стадією процесу захисту прав є виконавче провадження, адже захист прав вважатиметься здійсненим лише по завершенню фактичного виконання судового рішення. Ефективність і своєчасність виконання судових рішень є складовою права на справедливий суд та однією з процесуальних гарантій доступу до суду, що передбачено статтею 6 Конвенції про захист прав людини і основоположних свобод. Хоча виконавче провадження і виходить за межі судового розгляду та вирішення справи, однак водночас воно є складовою юрисдикційної процедури, її завершенням. Це одна з тих гарантій та механізмів, які дають змогу робити висновки щодо дієвості механізму захисту прав у державі в цілому.

***Виконання рішення** – це завершальна стадія цивільного процесу, юрисдикційної діяльності, яка являє собою сукупність дій сторін виконавчого провадження та державного або приватного виконавця щодо фактичної реалізації судового припису.*

Рішення, ухвалене на користь позивача (стягувача у виконавчому провадженні), відповідач (боржник у виконавчому провадженні) за власним волевиявленням може виконати добровільно. Якщо ж боржник добровільно не виконує рішення суду, стягувач має право пред'явити виконавчий документ для примусового виконання.

Судові рішення не є виконавчими документами. Такими документами у цивільному процесі є виконавчий лист, судовий наказ, а у випадках, установлених ЦПК України, – ухвала суду. Для звернення судового рішення до виконання спочатку слід отримати виконавчий лист.

Виконавчий лист – це письмовий документ установлених форми і змісту, який видається судом для примусового виконання ухвалених ним у справах рішень, ухвал і постанов як підстава для їх виконання.

Виконавчий лист видає суд, який розглядав справу як суд першої інстанції. Виконавчі листи викладаються в електронній формі з використанням Єдиної судової інформаційно-телекомунікаційної системи у вигляді заповнення відповідних форм процесуальних документів, передбачених Положенням про Єдину судову інформаційно-телекомунікаційну систему, і підписуються електронним цифровим підписом судді (в разі колегіального розгляду – електронними цифровими підписами всіх суддів, які входять до складу колегії).

Протягом п'яти днів після набрання судовим рішенням законної чинності виконавчий документ вноситься до Єдиного державного реєстру виконавчих документів, а його копія (текст), що містить інформацію про його веб-адресу у Єдиному державному реєстрі виконавчих документів, надсилається стягувачу на його офіційну електронну адресу або у разі її відсутності – рекомендованим чи цінним листом.

Якщо судове рішення ухвалено на користь декількох позивачів або проти декількох відповідачів чи якщо виконання має проводитись у різних місцях або якщо рішенням передбачається вчинення кількох дій, видається декілька виконавчих листів, у яких зазначаються один боржник та один стягувач, а також визначається, в якій частині необхідно виконати судове рішення, або те, що обов'язок чи право стягнення є солідарним.

У разі вирішення питання про виправлення помилки у виконавчому документі, визнання виконавчого документа таким, що не підлягає виконанню, забезпечення виконання судового рішення, стягнення на користь боржника безпідставно одержаного стягувачем за виконавчим документом, поновлення пропущеного строку для пред'явлення виконавчого документа до виконання, відстрочення чи розстрочення виконання, зміни чи встановлення способу і порядку виконання, звернення

стягнення на грошові кошти, що належать третім особам, та нерухоме майно, право власності на яке не зареєстровано в установленому законом порядку, зупинення виконання (дії) судового рішення або заміни сторони виконавчого провадження суд вносить відповідну ухвалу до Єдиного державного реєстру виконавчих документів не пізніше двох днів з дня її постановлення.

Виконання рішення суду може здійснюватися за загальними правилами або негайно. Виконання за загальними правилами застосовується у разі, якщо не встановлено підстав для застосування негайного виконання.

Негайне виконання – це виконання рішення ще до набрання ним законної чинності.

Негайне виконання судового рішення полягає в тому, що воно набуває властивостей здійснення і підлягає виконанню не з часу набрання ним законної чинності, що передбачено для переважної більшості судових рішень, а негайно з часу його оголошення в судовому засіданні, чим забезпечується швидкий і реальний захист життєво важливих прав та інтересів громадян і держави.

Негайне виконання може реалізовуватись лише щодо тих рішень, які вказано в процесуальному законі і щодо яких суд допустив негайне виконання. Відповідно до ст. 430 ЦПК України суд допускає негайне виконання рішень у таких справах.

1. Справи про стягнення аліментів – у межах суми платежу за один місяць. Суд, ухвалюючи рішення, може допустити негайне його виконання у разі стягнення всієї суми боргу під час присудження платежів.

Обов'язок сплачувати аліменти виникає у матері, батька й інших членів сім'ї та родичів з обов'язку утримувати дитину, у повнолітніх дочки чи сина інших повнолітніх членів сім'ї та родичів з обов'язків утримувати батьків та інших родичів. При цьому негайне виконання допускається за рішеннями про збільшення розміру аліментів і про стягнення аліментів на утримання повнолітньої дитини, яка продовжує навчання.

2. Справи про присудження працівникові виплати заробітної плати, але не більше ніж за один місяць. Суд, ухвалюючи рішення, може допустити негайне його виконання у разі стягнення всієї суми боргу під час присудження платежів.

До структури заробітної плати законодавець відносить таке:

– основна заробітна плата; це винагорода за виконану роботу відповідно до встановлених норм праці (норми часу, виробітку, обслуговування, посадові обов'язки), вона встановлюється у вигляді тарифних ставок (окладів) і відрядних розцінок для робітників та посадових окладів для службовців;

– додаткова заробітна плата; це винагорода за працю понад установлені норми, за трудові успіхи та винахідливість і за особливі умови праці; вона охоплює доплати, надбавки, гарантійні та компенсаційні виплати, передбачені чинним законодавством, а також премії, пов'язані з виконанням виробничих завдань і функцій;

– інші заохочувальні та компенсаційні виплати; до таких належать виплати у формі винагород за підсумками роботи за рік, премії за спеціальними системами і положеннями, виплати в межах грантів, компенсаційні та інші грошові та матеріальні виплати, не передбачені актами чинного законодавства, або які провадяться понад установлені зазначеними актами норми (ст. 2 Закону України «Про оплату праці»).

3. *Справи про відшкодування шкоди, заподіяної каліцтвом, іншим ушкодженням здоров'я або смертю фізичної особи*, – у межах суми стягнення за один місяць. Суд, ухвалюючи рішення, може допустити негайне його виконання у разі стягнення всієї суми боргу під час присудження платежів.

4. *Справи про поновлення на роботі незаконно звільненого або переведеного на іншу роботу працівника*. Цей пункт кореспондує зі ст. 235 КЗпП України. Рішення суду про поновлення на роботі незаконно звільненого або переведеного на іншу роботу працівника підлягає негайному виконанню відразу після його оголошення. Належним виконанням судового рішення про поновлення на роботі слід вважати видання власником про це наказу, що дає змогу працівнику розпочати виконання своїх попередніх обов'язків. Виконання рішення вважається закінченим із дня видачі відповідного наказу або розпорядження власником підприємства, установи чи організації або уповноваженим ним органом, який ухвалив незаконне рішення про звільнення або переведення працівника.

5. *Справи про відібрання дитини і повернення її тому, з ким вона проживала*.

6. *Справи про розкриття банком інформації, яка містить банківську таємницю, щодо юридичних та фізичних осіб*.

7. *Справи про примусову госпіталізацію чи продовження строку примусової госпіталізації до протитуберкульозного закладу*.

8. *Справи про встановлення факту народження або смерті особи на тимчасово окупованій території України, визначеній Верховною Радою України.*

9. *Справи про надання особі психіатричної допомоги у примусовому порядку.*

10. *Справи про видачу або продовження обмежувального припису.*

Для вирішення питання про допуск до негайного виконання рішення не потрібно заяви чи клопотання позивача.

Загальні строки пред'явлення виконавчих документів до виконання передбачено статтею 12 Закону України «Про виконавче провадження», відповідно до якої такі документи можуть пред'являтися до виконання у такі строки:

– посвідчення комісій по трудових спорах, постанови судів у справах про адміністративні правопорушення та постанови органів (посадових осіб), уповноважених розглядати справи про адміністративні правопорушення, – протягом трьох місяців;

– інші виконавчі документи – протягом трьох років, якщо інше не передбачено законом.

Зазначені вище строки встановлюються для:

– виконання судових рішень – із наступного дня після набрання рішенням законної чинності чи закінчення строку, встановленого у разі відстрочки чи розстрочки виконання рішення;

– у разі якщо судові рішення підлягає негайному виконанню, – з наступного дня після його постановлення;

– інших виконавчих документів – із наступного дня після набрання ними юридичної чинності, якщо інше не передбачено законом.

Варто звернути увагу на те, що рішення про стягнення періодичних платежів (у справах про стягнення аліментів, про відшкодування шкоди, заподіяної каліцтвом чи іншим ушкодженням здоров'я, втратою годувальника тощо) можуть бути пред'явлені для виконання протягом усього періоду, на який присуджено платежі. Строки пред'явлення виконавчих документів до виконання встановлюють для кожного платежу окремо.

Процесуальне питання про поновлення пропущеного строку для пред'явлення виданого судом виконавчого документа до виконання вирішує суд, який розглядав справу як суд першої інстанції. Заява про поновлення пропущеного строку для пред'явлення до виконання виконавчого документа, виданого не судом, а іншим органом (посадовою особою), підлягає розгляду в порядку адміністративного

судочинства (постанова Верховного Суду від 5 грудня 2018 р. у справі № 422/2248/17). Така заява подається до суду за місцем виконання відповідного рішення.

Порядок розгляду заяви про поновлення пропущеного строку врегульовано ст. 433 ЦПК України, в якій визначено, що заява розглядається в судовому засіданні з повідомленням учасників справи. Їх неявка не є перешкодою для вирішення питання про поновлення пропущеного строку. Суд розглядає таку заяву в десятиденний строк. Про поновлення строку для пред'явлення виконавчого документа до виконання суд постановляє ухвалу.

§ 2. Органи примусового виконання судових рішень

Органи примусового виконання судових рішень визначено Законом України «Про органи та осіб, які здійснюють примусове виконання судових рішень і рішень інших органів» від 02.06.2016 р. № 1403-VIII, в ст. 1 якого зазначено, що ***примусове виконання судових рішень і рішень інших органів (посадових осіб) покладається на органи державної виконавчої служби та у визначених Законом України «Про виконавче провадження» випадках – на приватних виконавцях.***

Безпосереднє примусове виконання рішень покладено на державних виконавців, якими є керівники органів державної виконавчої служби, їхні заступники, головні державні виконавці, старші державні виконавці та державні виконавці органів державної виконавчої служби. Державний виконавець є представником влади, діє від імені держави і перебуває під її захистом та є уповноваженим державою здійснювати діяльність із примусового виконання рішень у порядку, передбаченому законом.

З 2016 року в Україні запроваджено інститут ***приватних виконавців*** як суб'єктів незалежної професійної діяльності. Приватним виконавцем може бути громадянин України, який досяг 25 років, має вищу юридичну освіту не нижче другого рівня, володіє державною мовою, має стаж роботи у галузі права після отримання відповідного диплома не менше двох років та склав кваліфікаційний іспит.

Щодо виконання рішень приватними виконавцями законодавством встановлено окремі обмеження через новизну такого суб'єкта для правової системи України та необхідності у зв'язку з цим певної апробації. Так, відповідно до ст. 5 Закону України «Про виконавче провадження» приватні виконавці не можуть виконувати такі рішення господарських судів:

– за якими боржником є держава, державні органи, Національний банк України, органи місцевого самоврядування, їх посадові особи, державні та комунальні підприємства, установи, організації та юридичні особи, частка держави у статутному капіталі яких перевищує 25 % та/або які фінансуються виключно за кошти державного або місцевого бюджету;

– за якими боржником є юридична особа, примусова реалізація майна якої заборонена відповідно до закону;

– за якими стягувачами є держава чи державні органи;

– які передбачають вчинення дій щодо майна державної чи комунальної власності;

– за якими боржниками є діти або фізичні особи, визнані недієздатними, чи цивільну дієздатність яких обмежено;

– виконання яких віднесено цим законом безпосередньо до повноважень інших органів, які не є органами примусового виконання;

– інших випадків, передбачених Законами України «Про виконавче провадження» та «Про органи та осіб, які здійснюють примусове виконання судових рішень і рішень інших органів».

Протягом першого року зайняття діяльністю приватного виконавця приватний виконавець не може здійснювати примусове виконання рішень, за якими сума стягнення становить двадцять та більше мільйонів гривень або еквівалентну суму в іноземній валюті.

§ 3. Учасники виконавчого провадження, їх права та обов'язки

Закон України «Про виконавче провадження» визначає коло учасників виконавчого провадження. **Учасниками виконавчого провадження** є всі ті суб'єкти, які беруть участь за власною чи службовою ініціативою або можуть бути залучені до участі у виконавчому провадженні. Учасниками виконавчого провадження є виконавець, сторони, представники сторін, прокурор, експерт, спеціаліст, перекладач, суб'єкт оціночної діяльності – суб'єкт господарювання, особи, права інтелектуальної власності яких порушено (за виконавчими документами про конфіскацію та знищення майна на підставі статей 176, 177 і 229 Кримінального кодексу України та статті 51-2 Кодексу України про адміністративні правопорушення). Для здійснення виконавчих дій виконавець за потреби залучає понятих, працівників поліції, представників органів опіки і піклування, інших органів та установ у порядку, встановленому Законом України «Про виконавче провадження».

Залежно від заінтересованої учасника, мети участі та ролі у виконавчому провадженні усіх учасників можна згрупувати таким чином:

1) органи та особи, які здійснюють примусове виконання судових рішень;

2) суд як учасник виконавчого провадження;

3) заінтересовані учасники виконавчого провадження: сторони виконавчого провадження, їх представники, прокурор, особи, права інтелектуальної власності яких порушено (за виконавчими документами про конфіскацію та знищення майна на підставі статей 176, 177 і 229 Кримінального кодексу України та статті 51-2 Кодексу України про адміністративні правопорушення);

4) особи, які сприяють реалізації та дотриманню прав у виконавчому провадженні: експерт, спеціаліст, перекладач, суб'єкт оціночної діяльності – суб'єкт господарювання, поняті, працівники поліції, представники органів опіки і піклування, інших органів та установ.

Роль суду у виконавчому провадженні є досить важливою і багатоаспектною. Це полягає в тому, що ***суд не лише здійснює контроль у виконавчому провадженні, але й вирішує цілу низку питань виконавчого провадження.***

Специфіка судового контролю полягає в тому, що він здійснюється лише під час розгляду конкретної цивільної справи судом і лише у разі звернення особи за захистом. Суд при цьому перевіряє законність рішень, дій або бездіяльності державних виконавців, а не питання доцільності їхніх дій, і не має таких повноважень реагування на порушення законності, як інші контролюючі органи.

Іншою формою участі суду у виконавчому провадженні є ухвалення рішень з низки процесуальних питань виконавчого провадження. Суд роз'яснює рішення, що підлягає виконанню (271 ЦПК України), змінює спосіб і порядок виконання, вирішує питання відстрочки та розстрочки виконання (ст. 435 ЦПК України), визначає частку майна боржника у майні, яким він володіє спільно з іншими особами (443 ЦПК України), вирішує питання повороту виконання рішення чи постанови (ст. 444 ЦПК України) та ухвалює рішення з низки інших процесуальних питань, які виникають під час здійснення виконавчого провадження і які віднесено виключно до його компетенції ЦПК України та Законом України «Про виконавче провадження».

Кожен з учасників виконавчого провадження має свої права та обов'язки, визначені Законом України «Про виконавче провадження». Звісно, найбільший обсяг прав та обов'язків мають учасники

виконавчого провадження, які мають заінтересованість. Юридична заінтересованість осіб може обумовлюватися особистою заінтересованістю або заінтересованістю внаслідок функціональних обов'язків. Особи ступу юридичну заінтересованість мають сторони.

Стягувач та боржник – фізичні або юридичні особи, стосовно яких згідно з виконавчим документом має, відповідно, здійснюватися захист (поновлення) порушеного законного права чи інтересу та забезпечення виконання покладеного рішенням уповноваженого органу обов'язків (вчинення певних дій або утримання від їх вчинення). Кожна із сторін має матеріально-правову чи іншу заінтересованість у виконанні певного рішення і бере участь у процесі від свого імені.

Стягувач – це особа, яка за наявності належного виконавчого документа, виданого на її користь чи в її інтересах, звернувшись до виконавця із заявою за захистом своїх прав або охоронюваних законом інтересів.

Боржником є особа, зобов'язана відповідати за виконавчим документом внаслідок заяви стягувача, в інших визначених законом випадках у вигляді вчинення певних дій (передати майно, виконати інші обов'язки, передбачені рішенням) або утримання від їх вчинення.

На боржника поширюється матеріально-правова дія виконавчого документа щодо сплати виконавчого збору та компенсації витрат на здійснення виконавчих дій.

Передбачено можливість участі у виконавчому провадженні кількох стягувачів або боржників.

У разі вибуття однієї із сторін виконавчого провадження (у разі смерті фізичної особи, припинення юридичної особи, а також в інших випадках заміни сторони у виконавчому провадженні), якщо правовідносини допускають правонаступництво, виконавець за заявою сторони, а також сама заінтересована сторона мають право звернутися до суду із заявою про заміну сторони виконавчого провадження її правонаступником.

Суд у десятиденний строк розглядає це питання у судовому засіданні з повідомленням сторін та заінтересованих осіб. Неявка сторін та інших осіб не є перешкодою для вирішення питання про заміну сторони виконавчого провадження.

На підставі постановленої судом ухвали виконавець своєю постановою замінює сторону виконавчого провадження. Після заміни вибулої сторони виконавчого провадження її правонаступником виконавець продовжує виконання виконавчого провадження.

Правонаступництво може відбуватись на всіх стадіях виконавчого провадження – з моменту відкриття виконавчого провадження до його закінчення.

Якщо сторона виконавчого провадження змінила найменування без процедури реорганізації (для юридичної особи) або прізвище, ім'я чи по батькові (для фізичної особи) виконавець за наявності підтверджуючих документів (про внесення змін до установчих документів, довідки з Єдиного державного реєстру юридичних осіб та фізичних осіб – підприємців, довідки органу державної реєстрації актів цивільного стану, паспорта) своєю постановою змінює назву сторони виконавчого провадження.

Сторони виконавчого провадження можуть реалізовувати свої права й обов'язки у виконавчому провадженні самостійно або через **представників**. При цьому особиста участь фізичної особи у виконавчому провадженні не позбавляє її права мати представника, крім випадку, коли боржник згідно з рішенням суду зобов'язаний вчинити певні дії особисто.

Повноваження представника сторони виконавчого провадження – фізичної особи мають бути підтвержені нотаріально посвідченою довіреністю.

Представництво юридичних осіб у виконавчому провадженні здійснюється їх керівниками чи органами, посадовими особами, які діють у межах повноважень, наданих їм законом чи установчими документами юридичної особи, або через представників юридичної особи.

Повноваження адвоката як представника посвідчуються ордером, дорученням органу чи установи, уповноважених законом на надання безоплатної правової допомоги, або договором про надання правової допомоги. До ордера обов'язково додається витяг із договору, в якому зазначаються повноваження адвоката як представника або обмеження його прав на вчинення окремих дій як представника сторони виконавчого провадження. Витяг засвідчується підписами сторін договору.

Окрему групу учасників виконавчого провадження становлять *особи, які сприяють реалізації та дотриманню прав у виконавчому провадженні* (експерти, спеціалісти, перекладачі та інші). Вони, так само як і виконавець, мають бути неупередженими. Відповідно до Закону України «Про виконавче провадження» виконавець, експерт, спеціаліст, оцінювач і перекладач не можуть брати участі у виконавчому провадженні та підлягають відводу, якщо вони є близькими родичами сторін, їх представників або інших осіб, які беруть участь у виконавчому

провадженні, або заінтересовані в результаті виконання рішення, або є інші обставини, що викликають сумнів у їх неупередженості (ст. 23).

Експерти або спеціалісти залучаються до участі у виконавчому провадженні для з'ясування та роз'яснення питань, що виникають під час здійснення виконавчого провадження і потребують спеціальних знань. Якщо виникає потреба провести оцінювання майна, залучається суб'єкт оціночної діяльності – суб'єкт господарювання.

Під час виконавчого провадження виконавець або сторони у разі потреби можуть запросити **перекладача**. Перекладачем може бути будь-яка дієздатна особа, яка володіє мовами, знання яких потрібне для перекладу.

Під час проведення виконавчих дій можуть залучатися **поняті**. У низці випадків законодавство вимагає присутності щонайменше двох понять. Понятими можуть бути будь-які дієздатні особи, які не мають особистої заінтересованості у вчиненні виконавчих дій і не є пов'язаними між собою або з учасниками виконавчого провадження родинними зв'язками, а також підлеглі учасників виконавчого провадження (ст. 22 Закону України «Про виконавче провадження»).

§ 4. Підстави для виконання судових рішень.

Вимоги законодавства щодо судового наказу.

Строк і порядок пред'явлення наказу до виконання

Варто розмежувати рішення, які підлягають примусовому виконанню, та виконавчі документи як підстави для виконання судових рішень, а також заяви та інші форми звернення як підстави для відкриття виконавчого провадження.

Не всі рішення, які постановляє суд у цивільному судочинстві, підлягають примусовому виконанню. Так, примусовому виконанню не підлягають рішення про визнання з огляду на природу резолютивної частини такого рішення. Так само немає потреби примусово виконувати рішення суду, викладене в ухвалі, наприклад про відкриття провадження у справі.

Принцип диспозитивності виконавчого провадження обумовлює існування підстави для відкриття виконавчого провадження у вигляді заяви стягувача про примусове виконання рішення або заяви прокурора у разі представництва інтересів громадянина або держави в суді. Стягувач має право самостійно вирішувати, чи пред'являти йому виконавчий документ до виконання чи відмовитися від примусового виконання рішення взагалі. Це аналог того, коли особа, права якої були порушені,

невизнані чи оспорені, вирішує, потрібно звертатися до суду за захистом своїм чи ні, тобто чи використовувати юрисдикційну форму захисту.

Уже вказувалося, що рішення суду не є виконавчим документом. Відповідно до ст. 26 Закону України «Про виконавче провадження» виконавець розпочинає примусове виконання рішення на підставі виконавчого документа, визначеного ст. 3 вказаного вище закону. З аналізу ст. 3 Закону України «Про виконавче провадження» примусовому виконанню підлягають рішення, які ухвалюються в цивільному процесі, на підставі таких **виконавчих документів**:

1) виконавчих листів, що видаються судами у передбачених законом випадках на підставі судових рішень, рішень третейського суду, рішень міжнародного комерційного арбітражу, рішень іноземних судів та на інших підставах, визначених законом або міжнародним договором України;

1-1) судових наказів;

2) ухвал, постанов судів у цивільних справах у випадках, передбачених законом.

Названі виконавчі документи є підставами для виконання судових рішень.

Отже, в окремих випадках рішення, яке підлягає примусовому виконанню, додатково потребує отримання виконавчого документа. Судові накази, а також у випадках, прямо передбачених законом, ухвали судів є водночас і формами судових рішень, і виконавчими документами. Це означає, що вони мають відповідати як вимогам ЦПК України щодо змісту та оформлення судових наказів та ухвал відповідно, так і вимогам законодавства до змісту виконавчих документів.

Зміст судового наказу визначено у ст. 168 ЦПК України, водночас судовий наказ має відповідати ст. 4 Закону України «Про виконавче провадження», де містяться вимоги до виконавчого документа.

Отже, у **судовому наказі зазначаються**:

1) дата видачі наказу;

2) найменування суду, прізвище та ініціали судді, який видав судовий наказ;

3) повне найменування (для юридичних осіб) або ім'я (прізвище, ім'я та по батькові для фізичних осіб) стягувача і боржника, їх місцезнаходження (для юридичних осіб) або місце проживання чи перебування (для фізичних осіб), ідентифікаційний код юридичної особи в Єдиному державному реєстрі підприємств та організацій України стягувача та

боржника, реєстраційний номер облікової картки платника податків стягувача та боржника (для фізичних осіб) за його наявності або номер і серія паспорта стягувача та боржника для фізичних осіб – громадян України, а також інші дані, якщо вони відомі суду, які ідентифікують стягувача та боржника;

4) посилання на закон, на підставі якого підлягають задоволенню заявлені вимоги;

5) сума грошових коштів, які підлягають стягненню;

6) сума судових витрат, сплачена заявником, що підлягає стягненню на його користь з боржника;

7) повідомлення про те, що під час розгляду вимог у порядку наказного провадження та видачі судового наказу суд не розглядає обґрунтованість заявлених стягувачем вимог по суті;

8) відомості про порядок та строки подання заяви про скасування судового наказу;

9) дата набрання судовим наказом законної чинності;

10) строк пред'явлення судового наказу до виконання;

11) дата видачі судового наказу стягувачу.

Зазначені у пунктах 9–11 відомості вносяться до судового наказу у день його видачі стягувачу для пред'явлення до виконання. Судовий наказ складає і підписує суддя у двох примірниках, один з яких залишається у суді, а другий видається під розписку або надсилається стягувачу на його офіційну електронну адресу, рекомендованим листом із повідомленням про вручення чи цінним листом з описом вкладеного після набрання ним законної чинності у разі відсутності електронної офіційної адреси.

Норми, які регулюють порядок наказного провадження, передбачають процедуру скасування судового наказу за заявою боржника, що, в свою чергу, обумовлює порядок набрання судовим наказом законної чинності та можливість звернення його до виконання. Судові накази набирають законної чинності: 1) або у день його видачі; 2) або протягом п'яти днів після закінчення строку на подання заяви про скасування у разі ненадходження до суду такої заяви від боржника.

У день видачі набирають законної чинності судові накази про стягнення аліментів. Це стосується судових наказів про стягнення аліментів як у частині від доходу боржника, так і в фіксованій сумі, визначеній як відсоток від прожиткового мінімуму на дитину відповідного віку. Якщо ж судовий наказ про стягнення аліментів було частково виконано, а боржник подав заяву про його скасування, то в ухвалі про скасування

судового наказу суд за клопотанням боржника вирішує питання про поворот виконання судового наказу в порядку, встановленому ст. 444 ЦПК України (у разі, коли заяву про видачу наказу було обґрунтовано на підроблених документах або на завідомо неправдивих відомостях).

Загальне правило щодо набрання законної чинності судовим наказом і можливості його звернення до виконання полягає все ж у тому, що у разі, якщо від боржника на надійшла заява про скасування судового наказу, той набирає законної чинності протягом п'яти днів після закінчення строку на подання заяви про скасування. З дня набрання судовим наказом законної чинності стягувач має звернутися до виконавця із заявою про примусове виконання судового наказу. Строк пред'явлення судового наказу до виконання становить три роки відповідно до ст. 12 Закону України «Про виконавче провадження».

Порядок пред'явлення судового наказу до виконання полягає у зверненні стягувача до виконавця за місцем виконання судового наказу (ст. 24 Закону України «Про виконавче провадження») із заявою про примусове виконання судового наказу. У заяві стягувач має право додатково зазначити відомості, що ідентифікують боржника чи можуть сприяти примусовому виконанню рішення (рахунок боржника, місце роботи чи отримання ним інших доходів, конкретне майно боржника та його місцезнаходження тощо), рахунки в банківських установах для отримання ним коштів, стягнутих із боржника, а також зазначає суму, частково сплачену боржником за виконавчим документом, за наявності часткової сплати. Виконавець не пізніше наступного робочого дня з дня надходження до нього виконавчого документа виносить постанову про відкриття виконавчого провадження, в якій зазначає обов'язок боржника подати декларацію про доходи та майно боржника і попереджає його про відповідальність за неподання такої декларації або внесення до неї завідомо неправдивих відомостей.

§ 5. Підстави та порядок надання відстрочки чи розстрочки виконання рішення, зміна способу і порядку виконання рішення суду

Відстрочка – це відкладення чи перенесення виконання рішення на новий строк, який визначається судом. Наприклад, відстрочка може надаватися за рішенням, у якому суд визначив певний строк звільнення приміщення, повернення майна тощо.

Відстрочка виконання рішення суду – це відстрочування у часі належного строку виконання рішення суду в цілому. Надання відстрочки судом полягає у визначенні нової конкретної, більш пізньої, ніж

первинна, дати, з настанням якої і після завершення строку відстрочки рішення має бути виконано повністю (постанова Верховного Суду у складі колегії суддів Першої судової палати Касаційного цивільного суду від 21.02.2019 р. у справі № 2-54/08).

Розстрочка означає виконання рішення частками, встановленими судом, з певним інтервалом у часі. Строки виконання кожної частки також мають визначатись судом. При цьому слід мати на увазі, що розстрочка може застосовуватися під час виконання рішення, яке стосується предметів, що діляться (гроші, майно, що не має індивідуальних ознак; декілька індивідуально визначених речей тощо)⁹⁹.

Процесуальне питання про відстрочку або розстрочку виконання судового рішення вирішує суд, який розглядав справу як суд першої інстанції.

Вирішуючи питання про відстрочення чи розстрочення виконання судового рішення, суд також ураховує:

- 1) ступінь вини відповідача у виникненні спору;
- 2) щодо фізичної особи – тяжке захворювання її самої або членів її сім'ї, її матеріальний стан;
- 3) стихійне лихо, інші надзвичайні події тощо.

Розстрочка та відстрочення виконання судового рішення не може перевищувати одного року з дня ухвалення такого рішення, ухвали чи постанови. У разі відстрочення або розстрочення виконання судового рішення суд може вжити заходів щодо забезпечення позову.

Відповідно до п. 11 ч. 3 ст. 18 Закону «Про виконавче провадження» за наявності *письмової заяви стягувача* ухвалювати рішення про відстрочку та розстрочку виконання рішення (крім судових рішень) може також *виконавець*.

Відповідно до ст. 435 ЦПК України за заявою сторони суд, який розглядав справу як суд першої інстанції, може відстрочити або розстрочити виконання рішення, а за заявою стягувача чи виконавця (у випадках, установлених законом), – встановити чи змінити спосіб або порядок його виконання.

Заява про встановлення або зміну способу або порядку виконання, відстрочення або розстрочення виконання судового рішення

---

⁹⁹ Про деякі питання практики виконання рішень, ухвал, постанов господарських судів України : Постанова Пленуму Вищого господарського суду України від 17.10.2012 № 9 БД «Законодавство України» / ВР України. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/v0009600-12>.

розглядається у *десятиденний строк* з дня її надходження у судовому засіданні з повідомленням учасників справи.

Підставою для встановлення або зміни способу або порядку виконання, відстрочення або розстрочення виконання судового рішення є обставини, що істотно ускладнюють виконання рішення або роблять його неможливим.

Про відстрочення або розстрочення виконання судового рішення, встановлення чи зміну способу та порядку його виконання або відмову у вчиненні відповідних процесуальних дій постановляється ухвала, яка може бути оскаржена. У потрібних випадках ухвала надсилається установі банку за місцезнаходженням боржника, державному виконавцю чи приватному виконавцю.

§ 6. Судовий контроль за виконанням судових рішень

ЦПК України передбачає існування скаргного провадження у виконавчому провадженні. З одного боку, суд не має прямого стосунку до виконання рішень у примусовому порядку. Система органів примусового виконання структурно не входить до системи судових органів, водночас виконавче провадження є останньою стадією судового захисту прав, а тому суди наділено функцією контролю за виконанням судових рішень.

Відповідно до ст. 447 ЦПК України сторони виконавчого провадження мають право звернутися до суду із скаргою, якщо вважають, що рішенням, дією або бездіяльністю державного виконавця чи іншої посадової особи органу державної виконавчої служби або приватного виконавця під час виконання судового рішення, ухваленого відповідно до ЦПК України, порушено їхні права чи свободи. Тобто в порядку цивільного судочинства подається скарга лише щодо рішень, які були ухвалені в порядку цивільного судочинства.

Скарга подається до суду, який розглянув справу як суд першої інстанції, про що суд повідомляє відповідний орган державної виконавчої служби або приватного виконавця не пізніше наступного дня після її надходження до нього.

ЦПК України містить *строки звернення зі скаргою*. Строки є процесуальними, а тому до них застосовуються правила щодо їх поновлення у разі поважності їх пропуску. Отже, скаргу можна подати до суду:

а) у десятиденний строк з дня, коли особа дізналася або мала дізнатися про порушення її права або свободи;

б) у триденний строк з дня, коли особа дізналася або мала дізнатися про порушення її права, у разі оскарження постанови про відкладення провадження виконавчих дій.

Скарга розглядається у десятиденний строк у судовому засіданні за участю стягувача, боржника і державного виконавця або іншої посадової особи органу державної виконавчої служби чи приватного виконавця, рішення, дія чи бездіяльність яких оскаржуються. Неявка стягувача, боржника, державного виконавця або іншої посадової особи органу державної виконавчої служби чи приватного виконавця, належним чином повідомлених про дату, час і місце розгляду скарги, не перешкоджають її розгляду.

Якщо суд установить, що особу, рішення, дія чи бездіяльність якої оскаржуються, звільнено з посади (вона не здійснює відповідну діяльність), він залучає до участі в справі посадову особу, до компетенції якої належить вирішення питання про усунення порушення права чи свободи заявника.

За результатами розгляду скарги суд постановляє ухвалу.

У разі встановлення *обґрунтованості скарги* суд визнає оскаржувані рішення, дії чи бездіяльність неправомірними і зобов'язує державного виконавця або іншу посадову особу органу державної виконавчої служби чи приватного виконавця усунути порушення (поновити порушене право заявника).

Якщо оскаржувані рішення, дії чи бездіяльність були здійснені або вчинені відповідно до закону, в межах повноважень державного виконавця або іншої посадової особи органу державної виконавчої служби чи приватного виконавця і право заявника не було порушено, суд постановляє ухвалу про відмову в задоволенні скарги.

Судові витрати, пов'язані з розглядом скарги, покладаються судом на заявника, якщо було постановлено рішення про відмову в задоволенні його скарги, або на орган державної виконавчої служби чи приватного виконавця, якщо було постановлено ухвалу про задоволення скарги заявника.

Про виконання ухвали, постановленої за результатами розгляду скарги, відповідний орган державної виконавчої служби чи приватний виконавець повідомляють суд і заявника не пізніше ніж у десятиденний строк з дня її одержання.

§ 7. Поворот виконання рішення суду

Поворот виконання рішення – це процесуальна гарантія захисту майнових прав учасників справи, яка полягає у поверненні сторін виконавчого провадження в попереднє становище через скасування правової підстави для виконання рішення та повернення стягувачем відповідачу (боржнику) всього одержаного за скасованим (зміненим) рішенням.

Велика Палата Верховного Суду 04 вересня 2019 р. у справі № 569/15646/16-ц, провадження № 14-375цс19 роз'яснила, чим поворот виконання відрізняється від безпідставно набутого майна. У першу чергу, поворот виконання рішення, якщо цього вимагає відповідач, може здійснюватися у будь-якому випадку незалежно від того, в якому порядку (апеляційному, касаційному чи за нововиявленими обставинами) скасовано судові рішення.

Кондикційний позов (позов про повернення безпідставно набутого майна) врегульовано нормами матеріального права, а поворот виконання рішення – нормами процесуального права. За змістом кондикційний позов та поворот виконання рішення є схожими, проте не перетинаються та регулюються різними нормами права.

Відповідно до ст. 444 ЦПК України *суд апеляційної чи касаційної інстанції, ухвалюючи постанову*, вирішує питання про поворот виконання, якщо, скасувавши рішення (визнавши його нечинним), він:

- 1) закриває провадження у справі;
- 2) залишає позов без розгляду;
- 3) відмовляє в позові повністю;
- 4) задовольняє позовні вимоги в меншому розмірі.

Якщо рішення після його виконання скасовано і справу повернуто на новий розгляд, суд, ухвалюючи рішення, вирішує питання про поворот виконання, якщо під час нового розгляду справи він:

- 1) закриває провадження у справі;
- 2) залишає позов без розгляду;
- 3) відмовляє в позові повністю;
- 4) задовольняє позовні вимоги в меншому розмірі.

Суд вирішує питання про поворот виконання, якщо *за результатами перегляду судового рішення за нововиявленими або виключними обставинами* він:

- 1) закриває провадження у справі;
- 2) залишає позов без розгляду;
- 3) відмовляє в позові повністю;

4) задовольняє позовні вимоги в меншому розмірі.

Якщо скасовано рішення третейського суду, боржників повертається все те, що з нього було стягнуто на користь стягувача за вказаним рішенням.

Питання про поворот виконання рішення суд вирішує за наявності відповідної заяви сторони. До заяви про поворот виконання рішення у вигляді повернення стягнутих грошових сум, майна або його вартості додається документ, який підтверджує те, що суму, стягнуту за раніше ухваленим рішенням, списано установою банку або майно вилучено державним чи приватним виконавцем.

За подання заяви про поворот виконання судовий збір не сплачується.

Під час вирішення питання про поворот виконання судового рішення суд може вжити заходів щодо забезпечення позову.

Якщо питання про поворот виконання рішення не було вирішено судом під час скасування рішення, перегляду судового рішення за нововиявленими або виключними обставинами, заява відповідача про поворот виконання рішення розглядається судом, який розглядав справу як суд першої інстанції.

Заява про поворот виконання може бути подана протягом одного року з дня ухвалення відповідного рішення суду апеляційної чи касаційної інстанції або з дня ухвалення рішення в разі нового розгляду справи. Така заява розглядається у судовому засіданні з повідомленням стягувача та боржника у двадцятиденний строк з дня надходження заяви, проте їх неявка не перешкоджає її розгляду.

Отже, для настання повороту виконання рішення потрібні: одержання майна або грошових коштів у порядку виконання рішення суду, зміна чи скасування судового рішення та ухвалення нового рішення про закриття провадження у справі, залишення позову без розгляду, повна відмова в позові, задоволення позовних вимог у меншому розмірі, а також подання стороною відповідної заяви.

За змістом указаних норм закону поворот виконання скасованого рішення суду допускається у разі його фактичного виконання та ухвалення судом нового рішення у справі, а застосовуючи його, суд повинен зобов'язати позивача повернути відповідачеві безпідставно стягнене з нього за скасованим рішенням.

Існують особливості повороту виконання в окремих категоріях справ.

У разі скасування за нововиявленими чи виключними обставинами рішень у *справах про відшкодування шкоди, заподіяної каліцтвом, іншим ушкодженням здоров'я або смертю фізичної особи*, поворот виконання допускається, якщо скасоване рішення ґрунтувалося на повідомлених позивачем неправдивих відомостях або поданих ним підроблених документах.

У *справах про стягнення аліментів, а також у справах про стягнення заробітної плати чи інших виплат, що впливають із трудових правовідносин*, поворот виконання не допускається незалежно від того, в якому порядку було ухвалено рішення, за винятком випадків, коли рішення ґрунтувалося на підроблених документах або на завідомо неправдивих відомостях позивача.

Питання для самоперевірки

- 1. Дайте визначення поняття виконання судових рішень.*
- 2. Охарактеризуйте значення виконання судових рішень.*
- 3. Виконавчі документи.*
- 4. Поворот виконання судових рішень.*
- 5. Особливості судового контролю за виконанням судових рішень.*

ГЛАВА 14 ПРОВАДЖЕННЯ У СПРАВАХ ЗА УЧАСТІ ІНОЗЕМНИХ ОСІБ

§ 1. Процесуальні права іноземних осіб у цивільному судочинстві

В Україні постійно збільшується кількість цивільних справ з іноземним елементом. Цивільний процес за участю іноземного суб'єкта або ускладненого іншим іноземним елементом має назву міжнародного цивільного процесу. Узагалі питання про те, чи має відповідна фізична або юридична особа цивільно-процесуальну правоздатність і дієздатність виникає лише після того, як вирішується питання, пов'язане з міжнародною підсудністю. У міжнародному цивільному процесі здатність осіб стати стороною у процесі залежить передусім від того, як вирішується питання про те, чи мають ці особи право звернутись з позовом до суду.

Відповідно до ст. 73. Закону України «Про міжнародне приватне право» іноземці, особи без громадянства, іноземні юридичні особи, іноземні держави (їх органи та посадові особи) та міжнародні організації мають право звертатися до судів України для захисту своїх прав, свобод чи інтересів. Міжнародними договорами України та законами України можуть бути встановлені особливості участі у процесі дипломатичних агентів, персоналу міжнародних організацій та інших осіб. Колізійною нормою ст. 74 вказаного закону визначено, що процесуальна правоздатність і дієздатність іноземних осіб в Україні визначаються відповідно до права України.

Стаття 3 Закону України «Про правовий статус іноземців» установлює, що іноземці та особи без громадянства, які перебувають в Україні на законних підставах, користуються тими самими правами і свободами, а також несуть такі самі обов'язки, як і громадяни України, за винятками, встановленими Конституцією, законами чи міжнародними договорами України. Відповідно до ст. 496 ЦПК України іноземці, особи без громадянства, іноземні юридичні особи, іноземні держави (їх органи та посадові особи) та міжнародні організації мають право звертатися до судів України для захисту своїх прав, свобод чи інтересів. Іноземні особи мають процесуальні права та обов'язки, рівні з такими у фізичних і юридичних осіб України, крім випадків, передбачених Конституцією та законами України, а також міжнародними договорами, згоду на обов'язковість яких надано Верховною Радою України. Отже, в Україні встановлено національний режим іноземних осіб для захисту прав у цивільному судочинстві.

Відповідно до ст. 1 Закону України «Про правовий статус іноземців» **іноземець** – це особа, яка не перебуває у громадянстві України і є громадянином (підданим) іншої держави або держав, а **особа без громадянства** – особа, що не належать до громадянства якоїсь держави. Крім них, у цивільному процесі можуть брати участь іноземні юридичні особи, іноземні держави (їхні органи і посадові особи) і міжнародні організації (далі – *іноземні особи*).

У разі, коли в цивільному процесі беруть участь іноземні юридичні особи, вони мають підтвердити свій статус. **Іноземні юридичні особи** – це такі юридичні особи, які були засновані й зареєстровані за межами України у порядку, встановленому законодавством іншої країни. Процесуальна правосуб'єктність іноземних юридичних осіб визначається правом держави, в якій її засновано.

Правовий статус іноземного суб'єкта господарювання підтверджується зазвичай випискою з торговельного (банківського, судового) реєстру країни, де такий суб'єкт господарювання є офіційно зареєстрованим. Правовий статус іноземних суб'єктів господарювання може також підтверджуватись еквівалентними доказами правового статусу, що визнаються такими законодавством країни створення, громадянства або місцезнаходження такого суб'єкта і видаються компетентними органами цієї країни. За загальним правилом суд приймає як докази офіційні документи, що надходять з інших держав, за умови їх легалізації дипломатичними або консульськими службами України. Однак наразі встановлено особливості, визначені Гаазькою Конвенцією, що скасовує вимогу легалізації іноземних офіційних документів 1961 року.

У міжнародному цивільному процесі особливе положення займають два специфічних види суб'єктів:

1) персонал дипломатичних та консульських установ, а також співробітники міжнародних організацій (дипломатичні агенти);

2) держави.

Указом Президента України від 10.06.93 р. № 198/93 «Про Положення про дипломатичні представництва та консульські установи іноземних держав в Україні» визначено, на кого поширюється імунітет від юрисдикції судів країни перебування. *Держава*, будучи суверенним суб'єктом міжнародного права, має судовий імунітет, що означає, що її виключено з-під юрисдикції будь-якої іншої держави.

§ 2. Виконання судових доручень

Відповідно до Інструкції про порядок виконання міжнародних договорів з питань надання правової допомоги в цивільних справах щодо вручення документів, отримання доказів та визнання і виконання судових рішень, затвердженої наказом Міністерства юстиції України та Державної судової адміністрації України від 27 червня 2008 р № 1092/5/54, **доручення** – це звернення (доручення, прохання, запит – залежно від вимог міжнародного договору України) компетентного органу, зокрема судове доручення про надання міжнародної правової допомоги в цивільних справах щодо вручення документів, отримання доказів тощо.

Судове доручення – це звернення суду однієї держави до суду іншої держави з проханням про виконання на території останньої процесуальних дій, спрямованих на допит свідків, опитування сторін, вручення позовної заяви, повістки про виклик до суду, про встановлення місця проживання відповідача тощо.

Виконання таких доручень називається *наданням міжнародної правової допомоги*. Процесуальний порядок виконання судових доручень у кожній країні регулюється її внутрішнім законодавством і міжнародними договорами, в яких вона бере участь.

У разі якщо в процесі розгляду справи суду необхідно вручити документи, отримати докази чи провести окремі процесуальні дії на території іншої держави, суд України може звернутися з відповідним судовим дорученням до іноземного суду або іншого компетентного органу іноземної держави (далі – іноземний суд) у порядку, встановленому ЦПК України або міжнародним договором, згоду на обов'язковість якого надано Верховною Радою України.

Доручення суду України надсилається у порядку, встановленому ЦПК України або міжнародним договором, згоду на обов'язковість якого надано Верховною Радою України, а якщо міжнародний договір не укладено – Міністерству юстиції України, яке надсилає доручення Міністерству закордонних справ України для передання дипломатичними каналами.

Зміст і форма судового доручення про надання правової допомоги мають відповідати вимогам міжнародного договору, згоду на обов'язковість якого надано Верховною Радою України.

У судовому дорученні про надання правової допомоги зазначаються:

- 1) назва суду, що розглядає справу;

2) за наявності міжнародного договору, згоду на обов'язковість якого надано Верховною Радою України, учасниками якого є Україна і держава, до якої звернено доручення, – посилання на його положення;

3) найменування справи, що розглядається;

4) прізвище, ім'я, по батькові та рік народження фізичної особи або найменування юридичної особи, відомості про їх місце проживання (перебування) або місцезнаходження, а також інші дані, потрібні для виконання доручення;

5) процесуальне становище осіб, щодо яких треба вчинити процесуальні дії;

6) чіткий перелік процесуальних дій, що слід вчинити;

7) інші дані, якщо це передбачено відповідним міжнародним договором, згоду на обов'язковість якого надано Верховною Радою України, або цього вимагає іноземний суд, який виконуватиме доручення.

Судове доручення про надання правової допомоги оформлюється українською мовою. До нього додається засвідчений переклад офіційною мовою відповідної держави, якщо інше не встановлено міжнародним договором, згоду на обов'язковість якого надано Верховною Радою України.

Судове доручення про надання правової допомоги, процесуальні та інші документи, що до нього додаються, засвідчуються підписом судді, який складає доручення, та скріплюються гербовою печаткою.

Суди України виконують доручення іноземних судів про надання правової допомоги щодо вручення викликів до суду чи інших документів, допиту сторін чи свідків, проведення експертизи чи огляду на місці, вчинення інших процесуальних дій, переданих їм у порядку, встановленому міжнародним договором, згоду на обов'язковість якого надано Верховною Радою України, а якщо міжнародний договір не укладено – дипломатичними каналами.

Судове доручення не приймається до виконання, у разі якщо воно:

1) може призвести до порушення суверенітету України або створити загрозу її національній безпеці;

2) не належить до юрисдикції цього суду;

3) суперечить законам або міжнародному договору, згоду на обов'язковість якого надано Верховною Радою України.

Виконання судового доручення здійснюється відповідно до ЦПК України. На прохання іноземного суду процесуальні дії можуть вчинятися під час виконання судового доручення із застосуванням

права іншої держави, якщо таке застосування не суперечить законам України.

У разі надходження від іноземного суду прохання щодо особистої присутності його уповноважених представників чи учасників судового розгляду під час виконання судового доручення суд України, який виконує доручення, вирішує питання про надання згоди щодо такої участі.

Виконання судового доручення підтверджується протоколом судового засідання та/або іншими документами, складеними чи отриманими під час виконання доручення, що засвідчуються підписом судді та скріплюються гербовою печаткою.

У разі якщо немає можливості виконати доручення іноземного суду, суд України у порядку, встановленому міжнародним договором, згоду на обов'язковість якого надано Верховною Радою України, або якщо міжнародний договір не укладено – дипломатичними каналами, повертає таке доручення іноземному суду без виконання із зазначенням причин та подає відповідні документи, що це підтверджують.

Виконання судового доручення про вручення виклику до суду чи інших документів. Доручення іноземного суду про вручення виклику до суду чи інших документів виконується у судовому засіданні або уповноваженим працівником суду за місцем проживання (перебування, місцем роботи) фізичної особи чи місцезнаходженням юридичної особи.

Виклик до суду чи інші документи, що підлягають врученню за дорученням іноземного суду, вручаються особисто фізичній особі чи її представникові або представникові юридичної особи під розписку.

У судовій повістці, що направляється з метою виконання доручення іноземного суду про вручення документів, крім загальних для повістки відомостей, додатково зазначається інформація про наслідки відмови від отримання документів та неявки до суду для отримання документів, а саме про те, що у разі відмови особи отримати виклик до суду чи інші документи, що підлягають врученню за дорученням іноземного суду, суддя, уповноважений працівник суду або представник адміністрації місця тримання особи робить відповідну позначку на документах, що підлягають врученню. У такому разі документи, що підлягають врученню за дорученням іноземного суду, вважаються врученими.

У разі неявки до суду без поважних причин особи, яку належним чином повідомлено про дату, час та місце судового засідання, в якому

мають бути вручені виклик до суду чи інші документи за дорученням іноземного суду, такі документи вважаються врученими.

У разі якщо особа, якій треба вручити виклик до суду чи інші документи за дорученням іноземного суду, перебуває під вартою або відбуває такий вид покарання, як довічне позбавлення волі, позбавлення волі на певний строк, тримання у дисциплінарному батальйоні військовослужбовців, обмеження волі або арешт, суд надсилає документи, що підлягають врученню за дорученням іноземного суду, до адміністрації місця тримання особи, яка здійснює їх вручення під розписку та невідкладно надсилає розписку і письмові пояснення цієї особи до суду.

Доручення іноземного суду про вручення виклику до суду чи інших документів вважається виконаним у день, коли особа або її представник отримали такі документи чи відмовилися від їх отримання або якщо така особа чи її представник, яких належним чином повідомлено про дату, день, час та місце судового засідання, на якому має вручатись виклик до суду чи інші документи, без поважних причин не з'явилися до суду, – у день такого судового засідання.

Виконання доручення іноземного суду про вручення виклику до суду чи інших документів підтверджується протоколом судового засідання, в якому зазначаються заяви чи повідомлення, зроблені особами у зв'язку з отриманням документів, а також підтвердженням про повідомлення особи про необхідність явки до суду для отримання документів та іншими документами, складеними чи отриманими під час виконання доручення, що засвідчуються підписом судді та скріплюються гербовою печаткою.

Судове доручення про вручення документів громадянину України, який проживає на території іноземної держави, може бути виконано працівниками дипломатичного представництва чи консульської установи України у відповідній державі. Такі документи особа отримує добровільно. Вручення документів здійснюється під розписку із зазначенням дня вручення, підписується посадовою особою та скріплюється печаткою.

Доручення суду про виконання певних процесуальних дій стосовно громадянина України, який проживає на території іноземної держави, може бути виконано працівниками дипломатичного представництва чи консульської установи України у відповідній державі, якщо це передбачено міжнародним договором, згоду на обов'язковість якого надано Верховною Радою України. У разі вчинення певних процесуальних дій складається

протокол, що підписується особою, стосовно якої вчиняються процесуальні дії, та особою, яка вчинила процесуальні дії, і скріплюється печаткою відповідної закордонної дипломатичної установи України. У протоколі зазначаються день, час і місце виконання доручення.

Під час виконання судового доручення застосовується процесуальний закон України. Для виконання доручення не можуть застосовуватися примусові заходи.

Питання для самоперевірки

- 1. Процесуальні права та обов'язки іноземних осіб*
- 2. Виконання судових доручень іноземних судів і звернення судів України з дорученнями до іноземних судів.*
- 3. Угоди про правову допомогу у цивільних справах.*
- 4. Визнання і виконання в Україні рішень іноземних судів.*

СПИСОК РЕКОМЕНДОВАНОЇ ЛІТЕРАТУРИ

1. Бородін М. М. Встановлення та оспорування батьківства: практикум з розгляду цивільних справ у суді / С. М. Бородін, М. М. Кройтор. – Харків, 1998. – 82 с.
2. Городовенко В. В. Принципи судової влади : монографія / В. В. Годовенко. – Харків : Право, 2012. – 448 с.
3. Гусаров К. В. Перегляд судових рішень в апеляційному та касаційному порядках : монографія / К. В. Гусаров. – Харків : Право, 2010. – 352 с.
4. Комаров В. В. Цивільне процесуальне законодавство у динаміці розвитку та практиці Верховного Суду України / В. В. Комаров. – Харків : Право, 2012. – 624 с.
5. Кот О. О. Здійснення та захист суб'єктивних цивільних прав: проблеми теорії та судової практики : монографія / О. О. Кот. – Київ : Алерта, 2017. – 494 с.
6. Кройтор В. А. Гласність як одна з основних засад цивільного судочинства / В. А. Кройтор // Південноукраїнський правничий часопис. – 2008. – № 2. – С. 64–66.
7. Кройтор В. А. Гражданский процесс : учеб. пособие / В. А. Кройтор. – Харьков : Эспада, 2007. – 264 с.
8. Кройтор В. А. Дія принципу поєднання гласності та можливості її обмеження в цивільному судочинстві при розгляді справ про усиновлення дітей / В. А. Кройтор // Приватне та публічне право. – 2017. – № 3. – С. 49–53.
9. Кройтор В. А. Загальна характеристика стандартів Європейського Союзу в сфері доступності судового захисту / В. А. Кройтор // Вісник Харківського національного університету внутрішніх справ. – 2007. – № 36. – С. 303–309.
10. Кройтор В. А. Засади публічності в римському цивільному процесі / В. А. Кройтор // Підприємництво, господарство і право. – 2011. – № 4. – С. 68–71.
11. Кройтор В. А. Зміст принципу гласності цивільного судочинства: процесуальний аспект / В. А. Кройтор // Вісник національного університету внутрішніх справ. – 2004. – № 25. – С. 354–360.
12. Кройтор В. А. Использование метода системного анализа при исследовании проблем классификации принципов гражданского процессуального права / В. А. Кройтор // Методология исследования проблем цивилистики : сб. ст., посвящ. памяти проф. А. А. Пушкина / под ред. Ю. М. Жорнокуя, С. А. Слипченко. – Харьков : Право, 2017. – С. 333–349.

13. Кройтор В. А. Категорія рівності у здійсненні правосуддя у філософії і праві: встановлення нових дороговказів / В. А. Кройтор // Підприємництво, господарство і право. – 2019. – № 4. – С. 41–50.

14. Кройтор В. А. Незалежність суддів та їх підкорення тільки законі як принцип цивільного судочинства / В. А. Кройтор // Приватне право і підприємництво. – 2009. – Вип. 8. – С. 73–78.

15. Кройтор В. А. Особливості прояву принципу пропорційності в цивільному судочинстві [Електронний ресурс] / В. А. Кройтор // Порівняльно-аналітичне право. – 2018. – № 1. – С. 96–99. – Режим доступу: http://www.pap.in.ua/1_2018/24.pdf.

16. Кройтор В. А. Подальший розвиток галузевих принципів цивільного процесуального права / В. А. Кройтор // Вісник Луганського державного університету внутрішніх справ імені Е. О. Дідоренка. – 2010. – № 3. – С. 147–157.

17. Кройтор В. А. Поняття принципу поєднання засад диспозитивності та процесуальної активності суду в цивільному судочинстві / В. А. Кройтор // Вісник Харківського національного університету внутрішніх справ. – 2016. – № 2 (73). – С. 143–153.

18. Кройтор В. А. Правові аксіоми в цивільному судочинстві / В. А. Кройтор // Науковий вісник Міжнародного гуманітарного університету. – Серія «Правознавство». – 2018. – № 32. – С. 47–53.

19. Кройтор В. А. Принцип безпосередності цивільного судочинства / В. А. Кройтор // Вісник Харківського національного університету імені В. Н. Каразіна. – Серія «Право». – 2010. – № 919. – С. 50–55.

20. Кройтор В. А. Принцип забезпечення апеляційного та касаційного оскарження рішення суду / В. А. Кройтор // Право і Безпека. – 2009. – № 1. – С. 198–205.

21. Кройтор В. А. Принцип незалежності суддів та їх підкорення тільки закону / В. А. Кройтор // Вісник Луганського державного університету внутрішніх справ. – 2008. – № 3. – С. 5–16.

22. Кройтор В. А. Принцип обов'язковості судових рішень у цивільному судочинстві: актуальність та нормативний зміст / В. А. Кройтор // Право і Безпека. – 2008. – № 7'2. – С. 149–154.

23. Кройтор В. А. Принцип одноособового та колегіального розгляду справ у порядку цивільного судочинства / В. А. Кройтор // Університетські записки. Часопис Хмельницького університету управління та права. – 2009. – № 3. – С. 51–54.

24. Кройтор В. А. Принцип поєднання начал рівноправності сторін та забезпечення балансу їх рівних правових можливостей / В. А. Кройтор // *Wschodnioeuropejskie Czasopismo Naukowe (East European Scientific Journal)*. – 2017. – № 17–1. – С. 78–84.

25. Кройтор В. А. Принцип усності в цивільному судочинстві / В. А. Кройтор // *Право і Безпека*. – 2009. – № 2. – С. 144–151.

26. Кройтор В. А. Принципи усності, безпосередності та безперервності у цивільному судочинстві : монографія / В. А. Кройтор, М. М. Ясинок. – Харків : Еспада, 2007. – 152 с.

27. Кройтор В. А. Принципи цивільного судочинства та їх система: проблеми сучасної теорії і практики : монографія / В. А. Кройтор. – Харків : Право, 2020. – 672 с.

28. Кройтор В. А. Про мову цивільного судочинства / В. А. Кройтор // *Підприємництво, господарство і право*. – 2009. – № 3. – С. 60–64.

29. Кройтор В. А. Проблема обґрунтованості моральних засад суспільства як нормативних чинників цивільного права України / В. А. Кройтор // *Вісник Київського національного університету імені Тараса Шевченка*. – Серія: Юридичні науки. – 2019. – № 3 (110). – С. 16–20.

30. Кройтор В. А. Проблеми доступності цивільного судочинства в Україні у зв'язку з реальним закріпленням принципу змагальності / В. А. Кройтор // *Право і Безпека*. – 2004. – № 3'1. – С. 98–101.

31. Кройтор В. А. Процесуальна рівноправність сторін як одна з основних засад цивільного судочинства / В. А. Кройтор // *Вісник Одеського інституту внутрішніх справ*. – 2004. – № 3. – Ч. 1. – С. 138–142.

32. Кройтор В. А. Процесуальний зміст принципу гласності цивільного судочинства [Електронний ресурс] / В. А. Кройтор // *Форум права*. – 2011. – № 3. – С. 419–427. – Режим доступу: http://nbuv.gov.ua/j-pdf/FP_index.htm_2011_3_70.pdf.

33. Кройтор В. А. Система принципів цивільного процесуального права / В. А. Кройтор // *Вісник Харківського національного університету внутрішніх справ*. – 2008. – № 42. – С. 15–23.

34. Кройтор В. А. Сучасні аспекти розвитку принципу змагальності в цивільному процесі / В. А. Кройтор // *Науковий вісник Ужгородського національного університету*. – Серія «Право». – 2008. – № 11. – С. 238–245.

35. Кройтор В. Розвиток принципу процесуальної рівноправності сторін у цивільному судочинстві України / В. Кройтор // *Liber Amicorum Вячеслав Комаров / за ред. Т. Комарової*. – Харків : Право, 2020. – С. 922–940.

36. Кухарев О. Є. Виконання заповіту: проблеми теорії та практики : монографія / О. Є. Кухарев. – Харків : ТОВ «Східно-регіональний центр гуманітарно-освітніх ініціатив», 2009. – 263 с.

37. Методология исследования проблем цивилистики : сб. ст., посвящ. памяти проф. А. А. Пушкина / под ред. Ю. М. Жорнокуя, С. А. Слипенченко. – Харьков : Право, 2017. – 432 с.

38. Проблеми теорії та практики цивільного судочинства : монографія / В. В. Комаров, В. І. Тертишніков, В. В. Баранкова та ін. ; за заг. ред. В. В. Комарова. – Харків : Харків юрид., 2008. – 928 с.

39. Проблемы науки гражданского процессуального права / В. В. Комаров, В. А. Бигун, В. В. Баранкова ; под ред. проф. В. В. Комарова. – Харьков : Право, 2002. – 440 с.

40. Романюк Я. М. Застосування цивільно-процесуальних норм у цивільному судочинстві України (питання теорії і практики) : монографія / Я. М. Романюк. – Київ : Ін Юре, 2016. – 536 с.

41. Сапейко Л. В. Аліменти дітям та батькам : монографія / Л. В. Сапейко, В. А. Кройтор. – Харків : Еспада, 2008. – 160 с.

42. Сімейне право : підручник / за ред. В. А. Кройтора, В. Ю. Євко. – Харків : Харків. нац. ун-т внутр. справ, 2016. – 512 с.

43. Современное состояние исследования неимущественных правоотношений в науке гражданского права : сб. тезисов науч. докладов и сообщений круглого стола / под науч. ред. В. А. Кройтора, С. А. Слипенченко. – Харьков : ХНУВД, 2012. – 240 с.

44. Теоретичні проблеми цивільного процесуального права : підручник / за заг. ред. М. М. Ясинка. – Київ : Алерта, 2016. – 734 с.

45. Ткачук О. С. Проблеми реалізації судової влади у цивільному судочинстві : монографія / О. С. Ткачук. – Харків : Право, 2016. – 600 с.

46. Цивільне право України : підручник : у 2 ч. / за заг. ред. Р. Б. Шишки, В. А. Кройтора. – Харків : Вид-во Харків. нац. ун-ту внутр. справ, 2008. – Ч. 1. – 516 с.

47. Цивільне процесуальне право України : навч. посіб. / І. О. Безлюдько, С. С. Бичкова, В. І. Бобрик та ін. – Київ : Атіка, 2006. – 384 с.

48. Цивільний процес : навч. посіб. / М. М. Бородін, О. Г. Бортнік, О. В. Колісник та ін. – Харків : Вид-во Харків. нац. ун-ту внутр. справ, 2009. – 280 с.

49. Ясинок М. М. Принципи усності, безпосередності та безперервності в цивільному судочинстві : монографія / М. М. Ясинок, В. А. Кройтор. – Харків : Еспада, 2007. – 152 с.

50. Kroitor V. A. The need for entrenchment in civil proceedings of independent principle of combining adversariality of parties with procedural activity of court / V. A. Kroitor // Kobe Gakuin. Economic papers. – 2017. – Vol. 49. – No. 1–2. – Pp. 125–149.

51. Kroitor V. A. The Principle of Publicity in Roman Civil Procedure / V. A. Kroitor // Закон и жизнь. – 2013. – № 12 (263). – С. 49–52.

Предметний покажчик

Апеляційне провадження 77, 258

Боржник 306

Виконавець державний 308

Витребування доказів 146

Відвід судді 84

Відмова від позову 216

Відповідач 105

Гласність цивільного судочинства 58

Головуючий у судовому засіданні 219

Джерела цивільного процесуального права 18

Диспозитивність 72

Довіреність 123

Докази 132

Доказування 130

Допустимість доказів 147

Достатність доказів 148

Достовірність доказів 148

Елементи позову 189

Забезпечення позову 198

Загальновідомі факти 141

Законна сила рішення суду 236

Засідання судове 220

Засоби доказування 132

Заява позовна 192

Заява про забезпечення позову 198

Заява про перегляд у зв'язку з нововиявленими обставинами 291

Змагальність сторін 68

Зустрічне забезпечення 202

Зупинення провадження у справі 228

Касаційна скарга 77
Конвенція про захист прав людини і основоположних свобод 18
Кредитор 306

Медіація 214
Метод цивільного процесуального права 26
Мирова угода 217

Належність доказів 147
Незалежність суддів 53
Нововиявлені обставини 289

Обчислення процесуальних строків 171
Органи примусового виконання судових рішень 303
Оцінювання доказів 150

Перебіг процесуальних строків 171
Письмовий доказ 136
Підстави позову 189
Підстави для відводу судді 84
Підсудність (територіальна юрисдикція) 92
Повноваження представника 123
Позивач 105
Позов 189
Поновлення процесуальних строків 172
Права іноземців у цивільних справах 318
Правонаступництво 108
Правосуддя 12
Предмет позову 189
Предмет цивільного процесуального права 26
Представництво 120
Принцип верховенства права 53
Принципи цивільного процесуального права 28
Продовження процесуальних строків 172
Прокурор 117

Регламент третейського суду 10
Речовий доказ 137
Рішення справи по суті 213

Рішення суду 230

Склад суду 82

Співучасники 107

Способи захисту 23

Стадія цивільного процесу 16

Сторони в цивільному процесі 105

Строки процесуальні 169

Судовий збір 154

Судові витрати 152

Третейський суд 10

Треті особи 112

Ухвали суду 239

Учасники виконавчого провадження 304

Учасники цивільного процесу 81

Цивільне судочинство (цивільний процес) 16

Ціна позову 155

Юрисдикція третейського суду 10

Юрисдикція цивільних судів 86

ДЛЯ НОТАТКІВ

ДЛЯ НОТАТКІВ

ДЛЯ НОТАТКІВ

Цивільний процес : навч. посіб. / [О. Г. Бортнік, О. Л. Зайцев, В. А. Кройтор та ін.] ; за заг. ред. проф. В. А. Кройтора ; МВС України, Харків. нац. ун-т внутр. справ. – Харків : ХНУВС, 2022. – 336 с.

ISBN 978-966-610-258-7

У навчальному посібнику, побудованому за системою та положеннями Цивільного процесуального кодексу України 2004 року, розкрито загальні положення правового регулювання порядку розгляду та вирішення цивільних справ, а також окремі теоретичні проблеми науки цивільного процесуального права. Розглянуто інститути цивільного процесуального права, які складають його систему, цивільні процесуальні правовідносини, докази та доказування, розвиток цивільного процесу за стадіями тощо.

Навчальний посібник розраховано на студентів, курсантів і слухачів закладів вищої освіти, викладачів та юристів-практиків. Може бути корисним для всіх, хто цікавиться процесуальним порядком захисту прав і законних інтересів фізичних та юридичних осіб.

УДК 347.9(477)(075.8)

Навчальне видання

БОРТНИК Оксана Григорівна
ЗАЙЦЕВ Олексій Леонідович
КРОЙТОР Володимир Андрійович та ін.

ЦИВІЛЬНИЙ ПРОЦЕС

Навчальний посібник

Редагування: *М. В. Цветкова-Верніченко*
Внесення правок: *М. В. Цветкова-Верніченко*
Комп'ютерне верстання: *К. М. Салашина*

Формат 60x84/16. Ум. друк. арк. 19,6. Обл.-вид. арк. 18,5.

Тираж 325 пр. Зам. №

Видавець і виготовлювач –
Харківський національний університет внутрішніх справ,
просп. Льва Ландау, 27, м. Харків, 61080.
Свідоцтво суб'єкта видавничої справи ДК № 3087 від 22.01.2008.